14

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

UJ FOLYAM.

1911—1913. CYCLUS

GYULAI PÁL

BIRÁLATOK

AZ 1911-DIK ÉVI ILLETMÉNY NEGYEDIK KÖTETE

GYULAI PÁL

BIRÁLATOK

1861—1903

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1911

PH
3012
G85

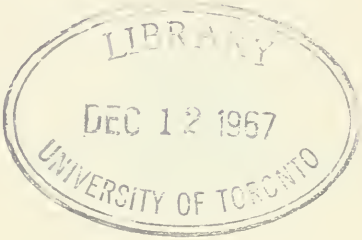

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

I. Gyulai Pál bírálatai.

		Lap
I.	Kukliné prédikációi (1861)	3
II.	Magyar népmesék (1862)	15
III.	Új magyar irodalomtörténet (1863)	26
IV.	A «Fóti dal» egyik soráról (1864)	39
V.	Thaly Kálmán Bottyán Jánosról (1867)	58
VI.	Jókai legújabb művei (1869)	73
VII.	Újabb magyar regények (1873)	100
VIII.	Jókai mint hirlapíró (1875)	133
IX.	Előleges censura az Akadémiában (1876)	153
X.	A Petőfi-társaság közüléséről (1877)	157
XI.	Újabb költői beszélyeink (1877)	176
XII.	Pulszky Ferencz és a M. T. Akadémia (1880)	189
XIII.	Még egyszer Kossuth és a pragmatica sanctio (1881)	192
XIV.	A Nyelvőr és a költői szabadság (1881)	210
XV.	Szép Ilonka (1881)	215
XVI.	Lelánczolt Prometheuszok (1881)	220
XVII.	Szécsen Antal és a Kisfaludy-társaság (1883)	223
XVIII.	Jó könyvek a magyar nép számára (1883)	234
XIX.	Bartók újabb költeményei (1883)	241
XX.	Arany János életrajza (1884)	250
XXI.	Zajgások az Akadémia ellen (1884)	270

Lap

XXII. Pulszky Ferencz és a kritika (1884) 279
XXIII. Mese a varrógépről (1884) 289
XXIV. Az út a révpart felé (1885) 295
XXV. Ipolyi Arnold élete és munkái (1886) 302
XXVI. A Nyelvőr és szépirodalmunk (1887) 314
XXVII. Válasz Herman Ottó úrnak (1887) 321
XXVIII. Fraknói Vilmos Ipolyi Arnoldról (1888) 324
XXIX. Trefort beszédei és levelei (1888) 333
XXX. Kozma Andor versei (1889) 342
XXXI. Dóczi Lajos, Beszélyek és vázlatok (1890) 353
XXXII. Jókai, A tengerszemű hölgy (1890) 362
XXXIII. A slemil keservei (1892) 371
XXXIV. Herczeg Ferencz, Mutamur (1892) 375
XXXV. Mikszáth, A galamb a kalitkában (1892) 383
XXXVI. Vörösmarty emlékezete (1900) 388
XXXVII. Petőfi és a Petőfi-társaság (1901) 406
XXXVIII. A Petőfi-társaságról (1902) 409
XXXIX. A magyar helyesírás (1903) 414

II. A megbírált munkák jegyzéke.

Apáthy István, Az út a révpart felé (1885) 295
Arany László, Magyar népmesék (1862) 15
Bársony István, Petőfi szerelme (1901) 406
Bajza Lenke, Előitélet és felvilágosultság (1872) 123
Bánóczi József, A költői szabadságról (1881) 210
Bartók Lajos, Újabb költemények (1883) 241
Beöthy Zsolt, Biró Márton, regény (1892) 128
Brassay Sámuel, A «Fóti dal» egyik soráról (1864) 39
— — Előleges censura az Akadémiában (1876) 153
Bulla János, A tündéröv (1876) 183
Dóczi Lajos, Beszélyek és vázlatok (1890) 353
Fraknói Vilmos, Ipolyi A. emlékezete (1888) 324

Lap

Frecskai János, Egy tudós, a ki szépíró (1887) 314
Greguss Ágost a költői szabadságról (1881) 210
Herman Ottó, Szakirodalom — Szépirodalom (1887) 321
Herczeg Ferencz, Mutamur (1892) 375
Ignotus, A slemil keservei (1892) 371
Inczédi László, A kocsis és királyleány (1883) 238
Jámbor Pál, A magyar irodalom története (1863) 27
Jókai Mór, Virradóra (1868) 73
— — Szerelem bolondjai (1869) 89
— — Eppur si muove (1872) 105
— — A forradalom alatt írt művei (1875) 132
Jókai Mór, Emlékeim (1875) 132
— — Elnöki beszéde a Petőfi-társaságban (1877) 172
— — Puskás Kalári (1883) 235
— — A tengerszemű hölgy (1890) 362
Jó könyvek a magyar nép számára IX—XV. (1883) 234
Kákai Aranyos, A lelánczolt Prometheuszok (1881) 220
Kertbeny Károly, Petőfi és budapesti barátai (1877) 158
Kiss József, Mese a varrógépről (1884) 289
Koroda Pál, Költői elbeszélések (1877) 185
— — A túlvilág komédiája (1876) 186
Kossuth Lajos a pragmatica sanctióról (1881) 192
Kozma Andor, A tegnap és a ma (1889) 342
Kukli János, Kukliné prédikációi (1860) 3
Mayer Miksa, A lutri koldusa (1883) 235
Mikszáth Kálmán, Jókai verses életrajza (1883) 238
— — A galamb a kalitkában (1892) 383
Petőfi-társaság 1876—1901. (1902) 409
Pór Antal, Ipolyi A. élete és művei (1886) 302
Pulszky Ferencz, Petőfi és a kritika (1877) 161
— — az Akadémiáról (1880) 189
— — a kritikáról (1884) 279

Lap

Reviczky Gyula, Edelény a hű szerető (1883) 236
Rudnyánszky Gyula, Az áruló guzsaly (1883) 236
Szathmáry Károly, Varga János (1883) 235
Széchy Károly, Szép Ilonka (1881) 215
Szécsen Antal Metternichről és Széchenyiről (1883) 223
Thaly Kálmán, Bottyán János (1865) 59
Toldy István, Anatole (1872) 116
Tolnai Lajos, Az urak (1872) 126
Trefort Ágost, Beszédek és levelek (1888) 333
Vajda János, Újabb költemények (1876) 176

Névmutató 427

GYULAI PÁL BIRÁLATAI

1861—1903

KUKLINÉ PRÉDIKÁCZIÓI.*

E mű, a mint a névtelen átdolgozó is megjegyzi, Jerrold Douglas ily czímű munkájának Mrs. Caudle's curtain lectures (Caudlené ágybeli leczkéi) átdolgozása. A jeles angol humoristának bizonyosan egyik legsikerültebb műve. Biztosan, művészi kézzel s lélektani vonásokkal van itt rajzolva egy különben jó, de nyelves asszony, ki minden semmiségből pörpatvart sző s ha egyszer belejő a beszédbe, önmagát izgatva beszél beszél, a meddig csak el nem fárad. Tulajdonkép soha sem fárad el. Nem azért hallgat, mintha nem volna még mondanivalója, vagy meglippent volna a nyelve, a világért sem, hanem, mert férje már nem mond ellent, vagy épen elaludt. Férje, Kukli uram, a jámbor kereskedő, napestig boltjában van elfoglalva, de este tíztől reggeli hét óráig sehova sem menekülhet, kénytelen lefeküdni és hallgatni neje prédikáczióit. Kukliné mindig talál textust, sohasem fogy ki a beszédből. Ha férje egy jó barátjának ötven forintot kölcsönzött, ha a kávéházból pipafüstöt hozott haza, ha barátjával a «Három rózsá»-nál talált vacsorálni, ha ernyőjét oda

* Összeszedte Kukli Jeremiás. Kolozsvár, 1860. Stein János. (Szépirodalmi Figyelő, 1861. I. köt., 70—73. l., aláírva: *Gy. P.*)

adta valamelyik ismerősének, ha későcskén jövén haza, kirukkol vele, hogy ezután külön kapukulcsot csináltat magának, ha feleségénél fiatalabb és szebb nőszemély köszön neki, ha merészel szót emelni, hogy a szobát nem kellene annyiszor zsúrolni s több efféle: Kukliné mindjárt előáll egy-egy prédikáczióval s ha utazni mennek, az úton Pesten, Drezdában minden nap akad egy-egy tárgy, mely fölött papolni kell. Sőt halálos ágyán sem hallgathat. Meg nem tud halni addig, míg nem tart egy prédikáczióot arról, hogy nem a vékony czipőben hült meg, nem azért beteg, hanem Kukli uram viszi sírba, miatta hült meg, hijába szabadkozik Kukli uram, mert egyetlen férfi sem ölte meg feleségét úgy, hogy halálának más okot ne tudott volna kapni.

Ilyen Kukliné, kinek harmincznyolcz válogatott prédikáczióját veszi az olvasó. Szereti férjét, de féltékenységével kinozza, gondos háziasszony, de gondosságával elgyötri mind magát, mind családját, kissé képmutató, hiú és nagyravágyó, de mindezt maga sem tudja, annyira meg van győződve női tökélyeiről, szerencsétlennek, áldozatnak hiszi magát, kire nem érdemes Kukli uram; a beszéd, nyelvelés eleme, mulatsága, kínja. Mily hamar talál anyagot a beszédre, feddőzésre, mint nyújtja ki s alakítja oly szörnyűséggé, hogy maga is megborzad bele. Veszekedése, bizonyítgatása az eszmetársulat; egyik eszme a másikat költi fel benne s a legtávolabbiakra is oly könnyen lebben át, annyi minden eszébe jut, hogy az ember alig remélheti végét. Példáúl abból, hogy férje egyik barátjának ötven forintot kölcsönzött, kiokoskodja, hogy sohasem vehet magának új ruhát, lyányainak új kalapot, az adót nem fizethetik ki, kis

fiok a tört ablak miatt meg fog halni, a házat nem biztosíthatván, mindnyájan a lángok martalékává lesznek, fürdőre menésről szó sem lehet s Ilka lányuk kora sírba száll, kutyájuk dühödve fog haza jőni s az egész családot összemardossa, az ablaktáblákat örökké csapja a szél, kéményök kigyúl, az egerek miatt szemöket sem hunyhatják be, házokba betörnek a tolvajok, kis Zsuzsájokból gyámoltalan vén leány lesz és mindez csak azért, mert férje ötven forintot adott kölcsön.

Nevetséges alak, de sohasem költi föl sem szánalmunkat, sem megvetésünket; rajzának körvonalai nagyítva vannak, de egy pár helyet leszámítva sehol sem túlozva; inkább typusnak, mint egyénnek látszik, de mégis oly vegyülete a kettőnek, mely a legtestvériesben olvad össze. Valóságos komikai alak, tulajdonkép férje van humorosan felfogva. Kukli uramnak jó és erős kedélye van, ismeri neje hibáját, de azért folyvást szeretni tudja, vagy legalább megnyugszik sorsában. Nem sokat hajt nyelvelésére, sőt a legtöbbször mulatja magát rajta. Egy-egy közbevetett kérdéssel, megjegyzéssel ingerli, boszantja s elalszik sápítozásai alatt. Annyira megszokja a sok ágybeli prédikácziót, hogy, felesége halálával, sehogysem tud éjjelenként aludni. Neje folyvást beszél mellette, hallani véli prédikácziói. A hangok néha oly hallhatók, valódiak és élénkek, hogy Kukli egészen összeborzadva még öregsége felől is kétkedni kezdett. Ilyenkor keze vagy lába egy-egy mozdulatával győzte meg magát arról, hogy fészkében egyedül van. De a beszéd mégsem hallgatott el. Mégis csak borzasztó, hogy e kisértetes szózat untalan háborgassa, hogy mindenféle példabeszédek, közmondá-

sok, oktatások, parancsok, feddések zuduljanak nyakára s neje még se legyen sehol. Végre eltökélte magát, hogy boldogult nejének egy-egy prédikáczióját minden este papirra tegye. Ez a foglalkozás hihetőleg meg fogja nyugtatni az őt háborgató kisértetet. Úgy is történt. Kukli megboldogult feleségének prédikáczióit hűségesen naplóba szedte; Kukliné nyelvének lelke erre megnyugodott, Kukli uram pedig alhatott háborítás nélkül.

Ime a férj közli velünk neje prédikáczióit, melyek neki annyi unalmat és mulatságot, boszankodást és gyönyört okoztak, melyekben a sok túlzás mellett mindig volt egy kis igaz is. Ime a gyöngédség és gond, a veszteség és vigasz hangulatában olvad fel Kukli uram özvegysége. Ime a humoros alapeszme, mely szint és írt kölcsönöz a műnek. Tulajdonkép nem regény, mint igen sok humoros mű, hanem csak egy csoport genre-kép, melyeket a két főszemély fűz össze. Cselekvénye majd semmi s minthogy az egész Kukliné jellemére s a házas élet apró bajaira vonatkozik, bajos volt elkerülni némi egyhanguságot még akkor is, ha a szerző e körülményre nagyobb figyelmet fordít. A prédikácziók sincsenek mindenütt egyenlő erővel írva, néhol egy kis bágyadtságot s némi ismétlést veszünk észre. Azonban e részint csekély, részint, úgy szólva, csaknem szükségképi fogyatkozásokért gazdag kárpótlást nyújt az a nagy változatosság, mely Kukli uram házi életét feltünteti, az a természetes erő és művészi következetesség, melylyel Kukliné jelleme elő van állítva. Kukliné mindig ugyanaz, akár haragszik akár elérzékenyül, akár jó kedve van, akár melancholiába esik. A hangulatok és események legnagyobb változatosságában is meg

van tartva a jellem egysége s mindenütt a legtermészetesben nyilatkozik Kukliné ama tulajdonsága, melyből, mint Kukli mondja, minden nőben, bármily angyali legyen is, van, ha nem több, legalább egy mákszemnyi.

S itt lehetetlen elnyomnom egy a mi humoristáinkra vonatkozó megjegyzést. Egy pár év óta majdnem egész szépirodalmunk humoros alakot öltött. A ki pénzre és hírre akar szert tenni, humoros lapot vagy kalendáriumot szerkeszt vagy legalább is humoros dolgokat ír. Nevetséges biz ez, de nem ujság még nagyobb irodalmakban sem, annál kevésbbé nálunk. Okbúl és ok nélkül meg-megragadja az embereket a divatkórság, melynek aztán, mint minden betegségnek, le kell folyni. Volt idő, midőn minden költő eposzt írt, később drámát, nem rég a népköltészet és regényírás volt nagy divatban. Vajon miért ne legyen most a humoristaság? Irodalmunk ez ága különben is meglehetős parlagon hevert, aztán abból a nagy munkásságból talán kerül ki valami életre való is. Már is megvan az a haszon, hogy közönségünk nincs kényszerülve Bécsből vagy Berlinből hozatni magának elmés ötleteket és adomás történjákat. Sokkal alaposb okot ad az aggodalomra az, hogy mind a humoristák, mind a közönség a humornak inkább csak látszatát, vagy egyes alkatrészeit kedvelik. A valódi ritkán csillámlik meg még töredékesen is s kellő hatása sem igen van. Az élcz, az adoma, a groteszk a tulnyomó s ez is meglehetős egyoldalú irányban. Nem tagadhatni ugyan, hogy e nemben nem egyszer kapunk egy-egy sikerült fametszvényt, jó élczet, adomát s néha, bár ritkábban, egy pár jobb költeményt is, de mihelyt hu-

moristáink valami nagyobbhoz fognak, vagy mélyebbre akarnak szállani, oda a siker, azért ritkán is bajlódnak vele. A mi pedig a satirát illeti, ez a legtöbbször inkább dorong, mint éles tőr, inkább köznapi csufolódás, mint költői gúny s nem igen vehetni észre, hogy forrása a szív erős felindulása volna, már csak azon okbul is, hogy a népszerű bűnnel vagy tévedéssel majd soha sem mer szembe szállani.

Azonban nincs szándékom humoristáink és satirikusaink érdemleges birálásába bocsátkozni. Csak azon kirivó figyelmetlenségre akarom őket figyelmeztetni, melynél fogva egy-egy alsóbb rendű hatás kedveért, vagy Isten tudja, mi okbul, oly könnyen megrontják némely sikerült hangulat folyamát s oly keveset gondolnak valamely állandóan fölvett alak következetességével. E vád alól még Jókait sem menthetni föl, ki humoristáink közt a legkitünőbb tehetség s a valódi humor hangjait is szokta érinteni. Például Kakas Márton alakja, (mert ez nem csak puszta álnév, hanem egyszersmind alak is akarna lenni) magában véve igen jó gondolat. De, egyebet mellőzve, volt-e reá szükség, hogy Márton úr a Vasárnapi Ujságban mindegyre megrontsa alakját, ki-kiessék szerepéből s elő álljon egy-egy olynemű czikkel, melyben annyi humor sincs, mint a V. U. akármelyik képmagyarázatában?* De minő művészi intentióból zengedez Márton úr az Üstökösben hol ódát,

* Jókai, midőn Kakas Mártont megteremtette, úgy látszik, állandó humoros alakot akart belőle képezni. Első megjelenése Mártonnak, s egy ideig következetes szereplése, határozottan ily alak. De később, vagy szándékosan, vagy a hirtelen szerkesztés kényszerűsége miatt, oly dolgokat is ád K. M. szájába, melyek ő hozzá nem valók. Pedig, hogy *akarva*

hol elégiát, hol balladát, melyekben úgy kerüli a humort, mint az ördög a töméényt. Az oly költemények, mint a Király jobb keze, Széchenyi halála, requieme, az Apostolok oszlásának napján, A szív politikája, A bán futása stb. lehetnek jó vagy rossz versek, de senki sem foghatja rájok, hogy humorosak akarnak lenni s illenek a Kakas Márton alakjához. Márton úr, úgy látszik, abban a hitben él, hogy vannak tárgyak, melyekhez nem szabad nyúlni szentségtelen kézzel, nem lehet velök tréfálni, gúnyolódni. Épen ez a baj, hogy humoristáink így fogják föl a humort. A költészetnek egyetlen egy neme sem függ oly kevéssé a tárgytól, egyik sem oly korlátlan tárgyban és formában, mint a humor. Magába olvaszthat komikumot, tragikumot, lyrai emelkedést és saloni társalgást, bölcslmi mély eszmét és naiv tréfát. Épen a kedély e szeszélyes hullámzásában, a vegyítés e művészi módjában rejlik a humor, melyet körülírni bajos, oly nehéz, hogy az æsthetikának leghomályosb lapja. Nincs miért a világ legnevezetesb humoristáira utalnunk. Ott van Széchenyi utolsó munkája, mely nem költemény ugyan, de æsthetikai szempontbul Széchenyinek bizonyosan legbecsesb műve. Mennyi komolyság s minő szeszély, mennyi epe s minő gyöngédség, mennyi gúny s mennyi meghatottság, mennyi tréfa s minő fájdalom nyilatkozik az úgy szólva csak odavetett töredékeknek majd mindenik lapján.

megtarthatta volna jellemét Martonnak, bizonyítja még eddig egységes testvére, *Zebulon* úr. Azonban Kukliné prédikácziói-val szemben azt sem kell feledni, hogy egészen más ily művet *egy húzamban* írni, más pedig, *izenként* s *rögtönözve* adni közönség elé. *Szerk.*

Jókai egy másik alakja, a politikus csizmadia, már inkább akar alak maradni, de nagy baja az, hogy csak Kakas Márton hulladékaiból él s igen keresi az elmességet a helyett, hogy bölcselkedő csizmadia maradjon. E szempontból egyes hibák mellett is legsikerültebb alakja Tallérosy Zebulon s mutatja, hogy Jókai nem szorul a mi figyelmeztetésünkre, ha fölvett alakjának erős jellemezetessége által mintegy önmagát korlátolja. Tóth Kálmán Bolond Miskájára majd mind illenek a Kakas Mártonra tett megjegyzések. Sokkal szerencsésebb ötlet Kipfelhauser és Krämer alakja. Egy reactionárius nyárspolgár és egy tulbuzgó patrióta társalognak a közügyek felett. Mennyi kómikus helyzet, humoros összeállitás, satirikus ötlet kinálkozik itt jobbra balra. S valóban sok jó élczet találunk itt-ott, de nagy kár, hogy mindig ott látjuk, halljuk alakjai mellett az írót, annyira, hogy Kipfelhauser és Krämer urak nem mozgó, élő alakok, csak abstractiók, bábok, kiket az író nem annyira beszéltet, mint velök elmondatja elmességeit.

Visszatérve a kezünk alatti műre, mint fennebb is megjegyeztem, ez nem puszta fordítás, hanem átdolgozás. A költői művek átdolgozása nagyon rossz hírben áll. Nem csoda. A sikerült költői művek, s talán a humorosak még leginkább, annyira a nemzeti életből forrnak ki, annyira magukon viselik az illető nemzetiség sajátságait, hogy idegen viszonyokba beillesztve majd mindig elvesztik szépségük, sőt értelmük egy jó részét. Drámairodalmunk e tekintetben sok szerencsétlen kisérletet mutat föl, kivált a vígjáték terén. Az átdolgozás legtöbbször csak annyi, hogy a neveket, helyet és a cselekvényt megmagya-

rosítják, de nem egyszersmind a jellemeket és viszonyokat. Minden esetre nagyon óvatosnak kell lenni a mű megválasztásában s akkor is az átdolgozást csak két esetben helyeselhetni, noha ez eseteket is természetesen csak a siker igazolja. Egyik eset az, midőn a költő valamely műnek csak alapeszméjét vagy leleményét veszi át s egészen függetlenül dolgozza ki. Ekkor úgy szólva eredetit ír, melynek aztán jobbnak kell lenni az előképnél vagy legalább is olyannak, bár másnemű szépségekkel és nemzeties alapon. A másik eset az, midőn az átdolgozandó mű az atdolgozással sokat nyer, s cselekvényének, szellemének sok analogiája van a mi viszonyainkkal, annyira, hogy művészien változtatva, mellőzve, toldva, az eredeti hatására számíthat.

Jerrold Douglas művének átdolgozása e második kategoriába tartozik s egészben véve sikerült. A londoni kereskedő helyett egy kolozsvári van fölvéve s a viszonyok is a szerint változtatva. Talán jobb lesz vala, ha az átdolgozó egy pesti kereskedőt vesz fel, mert így valamivel érdekesbbé tehette volna rajzát s Pest az egész országban ismeretes város lévén, talán egy s más élvezhetőbbé válik. De hihetőleg nem ismerte annyira Pestet, hogy ezt tehesse, s ha teszi, átdolgozása bizonyosan kevésbbé sikerült volna. Egyébiránt, midőn Kukliné utazik, Pest is megkapja a maga szerepét s különösen a Komlókert igen sikerülten van bele szőve. Az átdolgozó nem marad csak a viszonyok puszta, bár helyes megváltoztatásánál, hanem a jellemeket is egészen átmagyarosítani igyekszik. Kukliné testestől lelkestől magyar asszony s nyelvelésén sincs semmi idegen íz. A prédikácziók ugyan nyomról nyomra követik az angol

eredetit, de csak gondolatban, nem egyszersmind alakban. Az átdolgozó jól elleste nyelves asszonyaink kifejezéseit, izléssel használta föl, s igyekezett minél magyarosban írni. Példával szolgálhatunk. Mindjárt az első prédikáczió eredetijében ez áll: De úgy van az, az asszony eltörődhetik, rabnősködhetik egész héten; az átdolgozásban: De ilyen a világ, a szegény asszony hadd dolgozzék, mint a marha. Eredeti: De te mindig ily bolond voltál, kedves Caudle; átdolgozás: De te Kukli, neked sohasem volt eszed. Eredeti: Szeretném, ha minden ember úgy ismerne, mint én, örülsz, ha bőkezűnek mondanak, családod rovására; átdolgozás: Oh ha a világ úgy ismerne, mint én, szeretsz nagylelküt játszani és szegény háznéped adja meg az árát. Eredeti: A vizes asszony itt volt havi díjáért, de szeretném tudni, hogy fizethesse meg az ember a kellő díjakat, ha boldognak boldogtalannak ötven pengőt adsz kölcsön; átdolgozás: Ma az adóba pénzt kellett volna vinni; de szeretném tudni, hogy fizethetné az adóját, a ki minden jött-mentnek, mihelyt száját feltátja, ötven forintonként szórja a drága pénzt. No majd eljő az ekzekuczió, de bánod is te, persze hogy nem bánod. Eredeti: Feleséged. gyermekeid elevenen éghetnek meg ágyokban. mint ez bizonyosan meg is fog történni, mert a biztosítással fel kell hagynunk; átdolgozás: Egyszer csak azon veszed észre, hogy feleséged és gyermekeid elevenen megégnek az ágyban, már az olyan bizonyos, mint hogy ma hétfő van, mert a biztosítással fel kell hagynunk stb.

Átdolgozónk e mellett még nehány eredeti predikácziót is ír az átdolgozottak szellemében. Ilyenek a 20-ik: *Kukliné asszony egy új kereskedelmi czikket*

fedezett föl; a 25-ik: *Kukli uram gorombáskodásairól a Komlókertben,* a 26-ik: *Kukliné asszony színbirálatai,* a 27-ik: *A svábhegyi fátumok,* a 38-ik: *Kukliné asszony megtudta, hogy Kukli uram a Tisza-szabályozási társulatba beállott.* Oly jól vannak utánozva ez eredetiek, hogy némelyiket meg sem lehet különböztetni. Legjobban sikerültek a 25. és 26-ik számúak, legkevésbbé a 20. és 35-ik.

Ez utóbbiak elsejének tartalma röviden ez: Kukliné egy nyomtatott levelet kap Pestről, melyben előfizetésre szólítják fel, az előfizetés díja potomság, a szerkesztő csak hogy épen ingyen nem akarja adni lapját, hanem, amit érette fizet az ember, azt kamatostól visszafizeti, csakhogy nem pénzben, hanem képben. Ad egy esztendőre huszonnégy szép képet, köztök oly aczélmetszeteket, melyeknek egyike is fölér a díj felével. Kukliné mindezt szokott áradozásával elbeszéli férjének, kit pénzszükségben hisz s azt a tervet ajánlja, hogy fizessen elő vagy 500 példányra, a sok képet árulja el, bizonyosan többet kap be alterum-tantumnál. E prédikáczióban is sok jó van, de alapja gyönge. Kukliné nem együgyű asszony s bár kevés míveltsége van, inkább ismeri a világot, mintsem ily könnyen elhigyen valamit, ha hiúsága vagy féltékenysége nem vegyül a játékba. Aztán e prédikáczió némileg ellentétben áll a Komlókertivel, melyben épen azért leczkézi meg a férjét, hogy nem fizetett elő a négy kötetes regényre s bár az írók oly szivesek voltak hozzá, még sem pártolja az irodalmat. Tehát Kukliné tudja, hogy az írók nem herczegek és grófok, kik nagy képcollectiójokra ráunnak, de liczitálni szégyenlik és szép szerivel akarnak menekülni tőle. Az is hiba, hogy a szer-

kesztő levelének czimzetén csak Tekintetes Kukliné úrnő van írva. A divatlapszerkesztők minden előfizetőnője nagyságos asszony, a közönség pedig nagysád vagy legalább is szép olvasónő.

A 35-ik prédikáczióban Kukliné azért támad férjére, mert azt olvasta az ujságban, hogy Kukli a Tiszaszabályozási társulat részvényesei közt fővállalkozó. Részünkről nem igen emlékezünk, hogy valaha kolozsvári kereskedő ily nagyobbszerű társulat fővállalkozója lett volna. Aztán midőn Kukliné megtámadja a Tiszaszabályozást, okoskodásában, bár különben elég gonddal van dolgozva, van egy kis erőltetés, kivált ott, a hol a Nilusról s a lázról van a szó.

Még több ilyesmit jegyezhetnék meg, egyes kifejezésekben és a helyesírásban is gáncsolhatnék egyet s mást, sed ubi plura nitent, non ego paucis offendar maculis.

MAGYAR NÉPMESÉK.*

Iróink sokkal hamarább érdeklődtek népmeséink, mint népdalaink iránt. Gyűjteni is hamarább kezdték. A míg népdalainkból Kulcsár «Hasznos Mulatság»-aiba csak egynehány lőn följegyezve, Gaal és Majláth (1822—25.) egész köteteket adtak ki. Igaz ugyan, mindketten német nyelven bocsátották közre gyüjteményöket s meséinknek a német közönséggel való megismertetését tűzték ki főczélul, de mégis nevezetes mozzanat volt ez s csodálatos, hogy irodalmunkban oly kevés visszhangra talált. Nem hogy új gyűjtők állottak volna elő, kik magyar nyelven adják ki gyűjteményöket, hanem még egy Kazinczy sem talált kiadót Majláthnak általa lefordított gyűjteményére. Egész Erdélyi-ig senkit sem látunk megjelenni téren, sőt Gaal meséinek magyar gyűjteménye is csak napjainkban látott világot. Az ok alkalmasint ott rejlett, hogy nyelvészeink és æsthetikusaink akkor még keveset foglalkoztak a népi elemmel, költőink sokkal inkább el voltak foglalva a régibb és újabb klassikusok tanulmányával, mintsem kedvök és idejök

* *Eredeti népmesék, összegyűjtötte Arany László.* Pest, 1862. (Budapesti Szemle 15. köt. 1862, 386—392. l., aláírva: *Gy. P.)*

lett volna a néptől is tanulni valamit, a közönség pedig nem azért vett könyvet, hogy azt olvassa belőle, mit otthon a szolgálók és gyermekek csevegnek. Gaalt és Majláthot is, kik inkább német mint magyar írók voltak, az az élénk mozgalom sodorta magával, mely a német irodalomban a népi hagyományok gyűjtése körül ez időben oly általánossá lett.

Erdélyi népköltési gyűjteménye is, melyet a Kisfaludy-társaság ægise alatt adott ki, népmesékben meglehetős szegény. A népdal mellett a mese csak mellékes s mintegy függelék. Maga nem gyűjthetvén, gyűjtői inkább csak a dalok iránt érdeklődtek, mert a népdalokat a középrend is énekli nálunk, kivált mióta nemzeti zenénk visszanyerte régi jogát, ellenben a népmeséket a csak kissé mívelt ember is megveti. A gyűjtők, úgy látszik, sem szeretetből, sem tudományos érdekből gyűjtöttek s inkább csak azért küldöttek be egypárt, hogy abból is küldjenek valamit. A népdal nagy csomagokban érkezett, a népmese csak mutatványkép. Sokkal gazdagabb Erdélyi másik gyűjteménye (1855), melyet leginkább tanítványai gyűjtéseiből állított össze. De mindez, mint Gaal gyűjteménye csak egy pohárnyi víz abból a nagy forrásból, mely naponként zavarosodik és apad ugyan, de néhol még elég tisztán s bővön csörgedez. Ugy látszik, hogy ezt érezni is kezdjük. Ime kéthárom év óta örvendetes mozgalmat látunk a népmesék gyűjtése körül. Másfél év alatt Merényi négy kötetet bocsátott közre, melyekben sok új mesét találunk. Kriza székely népköltési gyűjteményt indít meg, melynek második kötetében gazdag gyűjteménye legszebb meséit fogja közölni. Legújabban Arany László jelent meg e téren egy szintén becses gyűjtemény-

nyel. A kritika is hozzá járult a mozgalomhoz, ha nem is annyira, a mennyire óhajtjuk. Henszlmann 1847-ben a «Szépirodalmi Szemlé»-ben egy igen nevezetes czikket írt népmeséinkről, Ipolyi Magyar Mythologiájában egy s más oldalról szintén kiterjeszkedett reájok, legújabban pedig Arany János igen helyes szempontokat pendített meg a gyűjtés és elbeszélés körül.

E mellett gyűjteményeinkben csaknem fokozatos haladást vehetni észre. Első mesegyűjtőnk Gaalnak mind német, mind magyar gyűjteménye csak kisérlet és sok nehézséggel küzdő kisérlet volt s épen nem lehet csodálkoznunk, hogy csak félig-meddig sikerült. Német gyűjteményéről jól jegyzi meg Grimm, hogy előadása nyújtott s néha bele téved abba a hamis ironiába, melytől, úgy látszik, a modern elbeszélők nem tudnak menekülni. Magyar mesegyűjteménye meglehetősen ment ugyan e hibáktól, de mindenütt látszik, hogy nem merített gazdag és tiszta forrásból. Meséinek sokkal jobb és kerekebb variansai élnek a nép ajkán. Előadása bágyadt, magyar íz nélküli, sem elég naiv, sem elég magyaros. Meglehet, hogy azok a Bécsben állomásozó katonák, kik meséi nagy részét tollba mondták, már sokat feledtek abból, mit otthon hallottak s igyekeztek egy kissé czifrán kitenni magokért, meglehet, hogy neki magának is kevés érzéke volt a magyar népi előadás és nyelv sajátságaihoz. «Itten a tengerek között — mond egyik meséjében — lakott egy Gaal nevezetű király, kinek a tengeren mindig voltak halászai háromszáz csolnakkal, hogy ne csak *halásznának*, hanem ha mit *hozna* a víz, azt is *kifognák*. Azon tájban kinéz várából Gaal király s látja, hogy a tengeren valami

emberforma *lebegne;* mindjárt reá kiált a halászokra, sietnének eleibe annak, mit ott a *víztől hozni látnának.*» Igy szokott ugyan beszélni az obsitos, meg a falusbiró vagy egyházfi, midőn hivatalos dictiot tart, de a meséket soha sem beszélik így. Ily s másnemű tudós magyartalansággal pedig tele van a könyv. A Majláth német gyűjteményében egyaránt hiányzik a hű felfogás és egyszerű elbeszélés. Aztán ő inkább feldolgozó s igen vadászsza és halmozza a csodást, holott a népmese lényege a mindennapi és csodás összeolvadásában rejlik.

Erdélyi gyűjteményében már jobb az elbeszélés, élénkebb, folyékonyabb, magyarosb, de még sem eléggé egyszerű. Aztán hiányzik belőle valami, mit bajos megmagyarázni: a könnyed haladás, a keresetlen naivitás varázsa, a természetes fordulatok, a csak oda vetett, de annál jellemzőbb rajz, a hangulat bizonyos zavartalan egysége, a nyelv pongyola bája, szeszélye, festőisége s önkénytelen sajátossága. Merényi meséiben már több van ez elemek némelyikéből, kivált a kifejezések sajátosságából, csak az a baj, hogy hamar bele esik a túlterheltség és túlszínezés hibájába, mi feldúlja az elbeszélés egyszerű folyamát s a hangulat naiv természetességét. Meséiben sok az új és érdekesbnél érdekesb lelemény, de néhol el van nyújtva vagy pedig forcirozva. Kitartó szorgalma, a népi iránti erős érzéke sokat fölszed, mindent megtart, de phantasiája kissé hajlandó octroyálni, még mythologiai adatokat is. Újabb meséi már inkább mentek e hibáktól s úgy látszik, hogy egyik legkitünőbb mesegyűjtőnkké fog válni. Minden esetre irodalmunk ez ágának új lendületet adott s meséinket eddig nem ismert vagy mellőzött sajátosságában

igyekezett feltüntetni. Arany László meséiben szintén haladás van, a mennyiben az elbeszélésben felülmulja elődeit s ez a mi gyűjteményét leginkább kitünteti. Nem mondhatni ugyan, hogy elbeszélésében minden báj egyesül, mi a magyar népmesék sajátsága, de sok van meg belőlök, több, mint a mennyit eddig gyűjteményeinkben találhatni. Úgy látszik, hogy mint nagyon fiatal ember, ki gyermekből csak most serdült ifjúvá, emlékezete élénk, kedélye friss, phantasiája naiv s így könnyebben visszaadhatta az általa ismert meséket, mint azok, kik mindebből már sokat vesztettek s inkább csak a reflexio segélyével igyekeznek magokat bele tenni a mesevilág naivitásába. Nem irva még eddig semminemű irodalmi művet, most is csak emlékeit akarva elbeszélni, és úgy a hogy hallotta vagy máskor elbeszélni szokta, önkénytelen a hűség és közvetlenség bélyegét kellett nyomnia gyűjteményére. E mellett nyelve, hogy úgy szóljunk, népmeseileg legmagyarabb. Erdélyinél gyakran megüti az ember fülét egy-egy irodalmi reminiscentia. Nem egyszer fordulnak elő ilyesmik: *eldobatott* a vakaró; százszor is elmondta *azon* szavakat; *követelte* a bárányt; minden alattvalójától *tiszteltetik* és *becsültetik* stb. Merényinél is eleget találhatni, a mi sem eléggé népi, sem magyaros, például: *légi* úton, alig hangzott el a *parancs* utolsó igéje; csúfos halál*lali* kimultát; az embercsontok már *gyakoriabbak* lettek stb. Arany Lászlónál ilyest nagyon keveset találunk, azok sem annyira irodalmi reminiscentiák, mint inkább nem jól talált kifejezések; például: *süttette* hasát a *nappal*. Aztán sehol sincs meg nála a népi sajátságok vadászása, a mi ilyes van, az önkénytelen jött és sehol sem kirivó. Erdélyinél a

sajátosság kevés, Merényinél igen sok, annyira, hogy affectál vele. Arany László se nem keresi, se nem halmozza, hanem mindig megtalálja s épen csak úgy mondja el, mintha semmi érdekest nem akarna mondani. Az előadásban némi nyujtást találunk ugyan, de nem annyit, mint Merényiben. Erdélyinél a mesék nagy részt meglehetős szárazon vannak előadva, a színezés kevés, Merényiben igen sok, Arany Lászlónál épen annyi, a mennyi kell. Alkalmasint öntudatlansága őrizte meg e hibáktól, melyekbe könnyen bele esnek a legtudományosabb készültségű mesegyűjtők is s annál inkább, mennél több költői tehetségök van. Fog-e Arany László e becses tulajdonsága az évekkel együtt öregbedni? Kételkedünk benne. De szerencsés körülmények közt könnyen megeshetik, hogy a mesevilág több oldalú és tudományos ismerete megtarthatja, sőt erősbítheti mind elbeszélő tehetségét, mind sajátságos előadását. Legalább van példa reá, bár fölötte ritkán.

A mi a gyűjtemény anyagát illeti, nem mondhatjuk épen gazdagnak. A Gaal, Erdélyi és Merényi gyűjteményei valamivel gazdagabbak. E gyűjtemény néhány meséjének magunk is jobb variansait ismerjük a nép ajkáról. Ilyenek: «A vak király.» «A veres tehén.» «Őzike.» «Fehér ló fia.» De vannak benne igen jók s köztük olyan is, melyet hívebben ad, mint az eddigi gyűjtők. Például a «Kis ködmön» itt sokkal jobb, mint Jókainál. Ott a menyasszonyt a lakodalmas asztaltól költik fel s küldik borért a pinczébe, mi ellenkezik a népi szokással, itt az atya akkor küldi leányát a pinczébe, mikor a kérők jönnek, részint hogy eltávolítsa, részint hogy megemberelje a kérőket, mi sokkal természetesb s a

nép is úgy beszéli. Van egynehány olyan mese is, melyek nem tartoznak legeredetibbjeink közé. A «Dongó és Mohácsi» czíműben egypár részlet hasonlít Grimm «Doctor Allwissend»-jéhez, a «Kakaska és jérczike» pedig majdnem egészen az, mi Grimmnél «Von dem Tode des Hühnchens» stb. De gazdag e gyűjtemény oly mesékben, melyeket eddigi gyűjtőink nem igen méltattak figyelemre. Értem a dajka- és állatmeséket. Ezekben az előadás bája is felülmulja a többieket, oly vonzó, naiv és egyszerű. Bátran kimondhatni, hogy Grimm gyűjteményének e nembeli meséivel szerencsésen versenyzenek. Egy párt közülök ide igtatunk, úgy hiszszük, meg fogják köszönni olvasóink.

Az egyik, melynek czíme «A kóró és kis madár», itt következik:

«Egyszer volt, hol nem volt, volt a világon egy kis madár. Ez a kis madár egyszer nagyon megunta magát, rászállt egy kóróra:

— Kis kóró, ringass engemet!

— Nem ringatom biz én senki kis madarát.

A kis madár megharagudott, elrepült onnan. A mint ment-mendegélt, talált egy kecskét:

— Kecske, rágd el a kórót!

Kecske nem ment kóró ragni, a kóró még se' ringatta a kis madarat. Megint ment-mendegélt a kis madár, talált egy farkast.

— Farkas! edd meg a kecskét!

Farkas nem ment kecske enni, kecske nem ment kóró rágni, kóró még se' ringatta a kis madarat.

Megint ment-mendegélt a kis madár, talált egy falut.

— Falu kergesd el a farkast.

Falu nem ment farkas kergetni, farkas nem ment

kecske enni, kecske nem ment kóró rágni, a kóró még sem ringatta a kis madarat.

Megint ment-mendegélt a kis madár, talált egy tüzet!

— Tűz! égesd meg a falut.

Tűz nem ment falu égetni, falu nem ment farkas kergetni, farkas nem ment kecske enni, kecske nem ment kóró rágni, kóró még se' ringatta a kis madarat.

Megint ment-mendegélt a kis madár, talált egy vizet!

— Víz! oltsd el a tüzet!

Víz nem ment tüzet oltani, tűz nem ment falu égetni, falu nem ment farkas kergetni, farkas nem ment kecske enni, kecske nem ment kóró rágni, a kóró még se' ringatta a kis madarat.

Megint ment-mendegélt a kis madár, talált egy bikát:

— Bika! idd fel a vizet!

Bika nem ment vizet inni, víz nem ment tüzet oltani, tűz nem ment falu égetni, falu nem ment farkas kergetni, farkas nem ment kecske enni, kecske nem ment kóró rágni, a kóró még se' ringatta a kis madarat.

Megint ment-mendegélt a kis madár, talált egy furkót:

— Furkó! üsd agyon a bikát.

Furkó nem ment bika ütni, bika nem ment vizet inni, víz nem ment tüzet oltani, tűz nem ment falu égetni, falu nem ment farkas kergetni, farkas nem ment kecske enni, kecske nem ment kóró rágni, a kóró még se' ringatta a kis madarat.

Megint ment-mendegélt a kis madár, talált egy férget:

— Féreg! fúrd ki a furkót!

Féreg nem ment furkót fúrni, furkó nem ment bika ütni, bika nem ment vizet inni, víz nem ment tüzet oltani, tűz nem ment falu égetni, falu nem ment farkas kergetni, farkas nem ment kecske enni, kecske nem ment kóró rágni, a kóró még sem ringatta a kis madarat.

Megint ment-mendegélt a kis madár, talált egy kakast:

Kakas! kapd fel a férget!

Szalad a kakas, kapja a férget, szalad a féreg, fúrja a furkót, szalad a furkó, üti a bikát, szalad a bika, issza a vizet, szalad a víz, oltja a tüzet, szalad a tűz, égeti a falut, szalad a falu, kergeti a farkast, szalad a farkas, eszi a kecskét, szalad a kecske, rágja a kórót, a kóró bezzeg ringatta a kis madarat.

Ha még akkor sem ringatta volna, az én mesém is tovább tartott volna.»

A másik mese czíme: «A kis malacz és a farkasok.»

«Volt a világon egy kis malacz, annak volt egy kis háza egy rengeteg erdő közepén. Egyszer a mint ebben a kis házban főzögetett magának, oda megy egy nagy ordas farkas, beszól az ajtón:

— Ereszsz be kedves kis malaczkám, nagyon hideg van ide kint, fázom.

— Nem eresztelek biz én, mert megeszel.

— Ereszd be hát legalább egyik hátulsó lábam.

A kis malacz beeresztette az egyik hátulsó lábát, hanem alattomban oda tett egy nagy fazék vizet a tűzhöz.

Kicsi idő mulva megint megszólalt a farkas:

— Ugyan kedves kis malaczkám, ereszd be a másik hátulsó lábam is.

A kis malacz beeresztette azt is, de a farkas azzal se érte be, hanem egy kis idő mulva megint beszólott:

— Kedves kis malaczkám, ereszd be a két első lábam is:

A kis malacz beeresztette a két első lábát is, de a farkasnak a se' volt elég, megint megszólalt:

— Édes kedves kis malaczkám, ereszsz be már egészen, majd meglásd, egy ujjal se nyulok hozzád.

Erre a kis malacz egy zsákot szépen oda tett a nyiláshoz, hogy a mint a farkas jő háttal befele, egyenesen abba menjen be, azzal beeresztette. A farkas csakugyan a zsákba farolt be; a kis malacz se volt rest, hirtelen bekötötte a zsák száját, lekapta a tüzről a nagy fazék forró vizet, leforrázta vele a farkast, azután hirtelen felmászott egy nagy fára. A farkas egy darabig ordított, mert a forró viz úgy levitte a szőrét, hogy egy szál se maradt rajta; azután addig hányta-vetette magát, míg utóljára kiódzott a zsák szája. Kibújt belőle, szaladt egyenesen segítséget hozni. Vissza is jött nemsokára vagy tized magával, elkezdték keresni a kis malaczot. Addig-addig keresték, míg valamelyik csakugyan meglátta a fa tetején; oda mentek a fa alá, elkezdtek tanakodni, hogy mitévők legyenek, mi módon fogják meg a kis malaczot, mert egyik se' tudott a fára fölmászni. Nemsokára aztán arra határozták, hogy egymás hátára állanak mindnyájan, mint a lédeczi birákok, úgy aztán a legfelső majd csak eléri. El is kezdtek egymás hátára felmászni; a kopasz maradt legalól, mert félt feljebb menni, így hát a többi mind az ő hátán volt.

Már olyan magasan voltak, hogy csak egyetlenegy

hibázott, hogy elérjék a kis malaczot; az az egy is elkezdett már mászni felfelé, akkor a kis malacz hirtelen elkiáltotta magát: «Forró vizet a kopasznak!» A kopasz megijedt, kiugrott a többi alól, a sok farkas mind lepotyogott, kinek lába, kinek nyaka tört ki, a kopasz meg úgy elszaladt, hogy soh'se látták többet. A kis malacz szépen leszállott a fáról, haza ment, többet felé se mertek menni a háza tájékának se a farkasok.»

A gyűjtemény nehány találós és csali mesével végződik. Ez utóbbiak oly mesék, midőn a mesemondó tulajdonkép nem mond mesét, hanem csak elkezd valamit s a nagy kezdettől sokat váró és kiváncsivá lett gyermeket hirtelen egy tréfás fordulattal csalja meg, melyből semmi sem következik. Nem tudjuk, hogy a *csali* nevet a néptől vette-e a gyűjtő, vagy csak maga nevezte el így az ily fajta mesét. Minden esetre jó elnevezés és megtarthatjuk. A gyűjtemény találós meséi szintén kitünők. A gyűjtő híven megtartotta eredeti formájokat, a szavak és mondatok rythmusos berendezését, a hangutánzást, alliteratiót, melyek mind találós meséinket, mind közmondásainkat annyira jellemzik. Valóban erre eddig kevés figyelem volt fordítva. Még az Erdélyi közmondásaiban is találunk olyakat, melyek ki vannak vetkőztetve eredeti alakjokból, Merényi pedig a találós meséket nyujtogatja toldozva-foldozva.

Kellemes benyomások közt olvastuk végig a gyűjteményt, s csak azt sajnáltuk, hogy miért nem legalább is két kötet. Különösen örvendünk, hogy a népi hagyományok iránt újra fölébredt az érdek s gyűjtőink száma naponként szaporodik. Talán már a kritika is hozzá foghatna meséink szorosan tudományos

vizsgálatához. Azonban ide még több készlet kellene s egypár oly gyűjtő is, kik nagy gondot fordítanak a variansokra, tudják belőlök pótolni a már ismertek hézagait, könnyen megismerik az eredeti idomot, több összeragadt mesét képesek erőltetés nélkül elválasztani, a romlottakat valamennyire visszaállíthatják s gyűjteményöket ide vonatkozó jegyzetekkel kisérik. Ily gyűjtőnk eddigelő még egyetlen egy sincs.

ÚJ MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET.*

Irodalmunk történelme terén mintegy tiz-tizenöt év óta meglehetős élénk mozgalmat tapasztalhatni. Már nemcsak életrajzok, tanulmányok jelennek meg, hanem egész rendszeres munkák is, melyek a legrégibb időktől egesz a legújabbig tárgyalják irodalmunkat. Azonban meg kell vallani, hogy e mozgalomnak inkább csak zaja van. Toldy munkáit kivéve még csak valami figyelemre méltó sem jelent meg e téren. Leginkább kézi könyveket veszünk, rossz kézi könyveket, melyek alig egyebek, mint Toldy munkáinak szerencsétlen kivonatai, még szerencsétlenebb toldalékok kiséretében. Ferenczy, Lonkay és Környei munkái gyarló compilatiók. A Lóskayét még nem olvastuk; a mi a Jámbor Pálét illeti, ez valódi botrány, melyet bajos szó nélkül hagyni. Jámbor nemcsak a költői, hanem a politikai pályán is némi sikert vívott ki; irodalomtörténetéből számos mutatványt közöltek a lapok, legtöbbet épen legtekintélyesebb politikai lapunk. Mindez fontosságra emeli e munkát; ily körülmények közt hallgatni róla csaknem

* A magyar irodalom története. Irta Jámbor Pál. Két kötet. Pest, 1863. (Budapesti Szemle 18. köt., 1863, 350—356 l., aláirva: *Gy. P.*)

annyi volna, mint helyeselni, mi valóban kétségbeejhetné mindazokat, kik hisznek irodalomtörténelmünk jövőjében.

Szerző tulajdonkép nem tudta, mit akar írni. Előszavában egy helyt ezt mondja: «Fáradságunkat leginkább megjutalmazná, ha munkánk a felsőbb osztályokban tankönyvül szolgálna.» Tehát iskolai kézi könyvet akart írni. De minő iskolai kézi-könyv ez, melyben nem hogy módszer, hanem még rendszer sincs, mely a történelmi adatokat kipkedvekapkodva, felemáson, szerves kapcsolat nélkül adja elő, zavaros fogalmakat, sőt absurdumokat tanít s mindezt bizonyos öntetsző szónoki dagálylyal? A könyvet némi előleges ismeretek nyitják meg. Egyetlen szakaszocska is évekre megzavarhatja a tanuló fejét. Szerző nem az irodalom, hanem az irodalomtörténet fogalmán kezdi magyarázatát s csak később száll az irodalméra. Egy csoport flosculust szór jobbról-balra, Kunosst és Munkácsit, mint az irodalom martyrait emlegeti, s a többek közt ekkép emeli ki az irodalom történelmének becsét: «Haszna az irodalom történetének továbbá az, hogy megmutatja, mikép lett a mondából legenda, legendából egyházi ének, mikép lett a versből dal, a dalból éposz stb.» A ki így ír, nem lehet fogalma sem irodalomról, sem történelméről. Hát még mi furcsa következtetéseket húz ki mindebből! «Azért — mond végül — minden könyv becses, mely az irodalom történetét rendszeresen tárgyalja.» Tehát a rossz könyvek is becsesek, ha az irodalom történelmét tárgyalják. Valóban e könyvnek nagy szüksége van ez állitásra. E szakaszt közvetlen a költői nyelv fejtegetése követi. «És ég! mily különbség van a prózai és költői nyelv

között — kiált föl pathoszszal — amaz a szótárból szedi a szavakat, míg emennek szótára a lélek, amaz szükséget fejez ki, emez gondolatokat és képeket.» Tehát a költőn kívül minden ember kezében szótárral beszél, tehát a költőn kívül senki sem fejez ki gondolatot. E furcsa különböztetést furcsábbnál furcsább példák világosítják. Például: «A föld füves, ez prózai nyelv, a föld virággal van tele, prózai nyelv, a föld virágos, szintén nem üti meg a mértéket akkor, midőn a tavasz pompáját akarjuk kifejezni; ellenben a föld virányos, ez költői kifejezés, mert a tavasz szépségeit egy élő képben állítja elő.» Még csak nem is sejthetni miért nevezi szerző a «virányos földet» képnek, midőn az oly kevéssé kép, mint akár a «füves», akár a «virágos föld». Hasonlókép magyarázza a költészetet is, melyet a magasb gondolatok versbe foglalásának nevez s tárgyául csak a fenségest ismeri el. E szerint egy kitünő philosoph könyve versbe foglalva már költői mű, e szerint a kellemesnek nincs helye a költészet birodalmában. Még furcsább a nyelvrokonság fejtegetése. Szerző szerint a nyelvrokonságot nem a nyelvrendszer hasonlósága bizonyítja, hanem «az egyforma nevek értelmének hasonlatossága». Igy aztán nyelvünk a világ minden nyelvével rokon, mert először vannak kölcsönzött szavaink, mert másodszor a közös eredeti nyelvből, mint forrásból, a magyar is épen úgy merített, mint akármely más nyelv. Az is eredeti, a hogy a mesék és mondák közötti különbséget magyarázza. «Mesék-e a mondák kizárólagosan? Ha mesék volnának, akkor elmosódtak volna régen a nép ajkain, nem mentek volna át kegyeletesen törzsökről törzsökre, mint ősi hagyomány, akkor

majd így, majd amúgy, majd bővebben, majd szűkebben, most e, majd ama szereplőkkel jelentek volna meg stb.» A népmesék e sajátságát a szerzőn kívül még senki se fődözte fel. Ime mindjárt a könyv elején egy ívről nem is igen válogatva mennyi furcsa eredetiséget lehet összeszedni. Képzelhetni, mennyi van még két egész kötetben.

Jámbor nem fogadja el a már megállapított korszakokat irodalmunk történelmében, de újakat sem tesz helyökbe. «A történet folyamát — úgymond — nem korokra, mint szokás, hanem századokra osztók fel, mert könnyebbnek hiszszük így mind párhuzamot vonni a különböző századok írói közt, mind a fokozatos emelkedést vagy hanyatlást kijelölni.» E nyilatkozat mutatja, hogy a szerző a történelmet mint krónikát fogja fel és épen oly kevés érzéke van a történelem philosophiájához, mint előadási módjához. Az emelkedést és hanyatlást neki az évek száma fejli meg s nem az uralkodó eszmék története. Az írókat rendbe állítja mint egy compania katonát s úgy tart fölöttük szemlét. Nem is igen tud róluk valami jellemzőbbet mondani, mint azt, hogy melyik századból valók. A korviszonyokba, a nevezetesb írók lényegébe annyira sem tud behatni, mint a legfelületesb conversations-lexikon írói. Ama nevezetes mozgalomról, melyet Kazinczy fölkeltett, nem tud egyebet mondani, mint azt: «Mit tett a nyelvújító? Azt bizonyítja a «Mondolat», «Valasz a mondolatra», «Élet és literatura», stb. sok szót fölelevenített, újakat alkotott, az idegeneket kiküszöbölte, egy szóval megtanítá az irodalmat merni, miért Somogyi Gedeon haragra lobbant, mint Geoffroi Talma ellen, ki szintén újító volt a színvilágban. De Kazinczy ezért

haladott rendítlenül, daczára a mennyköveknek, melyek homlokára csak több fénysugarat szórtak. Joga volt haladni, mert ma nyomán halad a nemzet.» Révayról, mint nyelvészről csak annyit mond, hogy az ik-es ige ügyét fontos okokkal eldöntette. A többi mind általános s gyermekes phrasis. Például: «Mesteri keze alatt fennmaradt a nyelv, sőt megújult. Mert a nyelvnek, mint a növénynek, örökké újulni, nőni és izmosodni kell. Olyan az, mint a Phönix. Ki hinné, hogy a lepke könnyü szárnyaival valaha földön mászó állatocska volt? Ezt lehet mondani a magyar nyelvről is . . . Ha jellemezni akarjuk Révayt, nem tehetjük ezt jobban, mint ez egy szóval: nyelvújító.» De ez még mind semmi ahoz képest, a mit itt-ott az európai mozgalmaknak irodalmunkra tett hatásáról találunk e könyvben. «Ha a XVI. század szellemei mozgalmait vizsgáljuk — mond egy helyt — három uralkodó eszmét találunk ott, t. i. a hitújítást, az époszt és tragédiát.» Szerzőnk így a hitújítást az éposz és tragédiával egy sorba téve elmondja, hogy e hitújítás előállította nálunk Dévai Biró Mátyást, Tasso és Camoens Ilosvait, Shakspeare «Balassa Menyhárt» ismeretlen szerzőjét. Aztán felkiált egész diadallal: «Ime a három tényező, mi az irodalomban új kort nyitott. Igaz, hogy a két utolsó, az eposz és tragédia nem gyakorolt nálunk oly hatalmas befolyást, mint a többi Európában, de elég, hogy az eszme megszületett, elég, hogy az eszme élt máshol, hogy melegségét mi is érezzük.» Igy csoportosítja a mi jámbor szerzőnk az eszméket és írókat! Igy mernek nálunk irodalomtörténetet írni! Vajha szerzőnk legalább krónikás tudna lenni. De krónikásnak is csak olyan, mint történelemírónak. Nem sokat ad

a chronologiai rendre. Elég neki, ha az ugyanegy században született írókat egymás mellé rakhatja. Egyébre nem gondol. Balassa Bálintot, ki a XVI. század végén született, elébb tárgyalja, mint Istvánfi Pált, ki már 1539-ben munkát adott ki, Tinódit később mint Ilosvayt s így tovább. A XIX. század regényirodalma előadását is Jókain kezdi s úgy megy visszafelé Józsikára. Nem sokat gondol vele, ha jelesb íróink valamelyike kimarad is könyvéből, de azért a kevésbbé jeleseket is beigtatja. Erdélyi Jánost még meg sem említi, se mint költőt, se mint kritikust, hanem ezért Mindszentyről a világért sem feledkeznék meg; méltányolja mint oly költőt, ki «legmélyebben kap bele a szent húrokba, melyek sírnak néha újjai alatt». Széchenyi Istvánt se mint írót, se mint szónokot nem találjuk e könyvben, de találunk helyette mint nagy tudóst és kitünő szónokot oly különben tiszteletre méltó férfiút, ki maga sem igényli ama kitüntetést. Politikai szónokainkat, ha nem voltak egyszersmind költők, egészen mellőzi, de tele marokkal szórja a koszorút Szabó Imrének, kinek egyházi beszédeit korszerűeknek és classikusoknak nevezi. Az életrajzi adatokban és néha épen a legfontosbakat mellőzi s a kevésbbé fontosakat jegyzi föl. Könyvészeti ismeretei hiányosak vagy olykor épen hibásak. Az «Élet és Literaturát» úgy említi, mint oly folyóiratot, melynek Kazinczy volt éltető lelke, s mely leginkább bizonyítja reformatori munkásságát. Szalárdi krónikájáról azt mondja, hogy az «Új magyar muzeum» harmadik folyamában jelent meg. Aranyt a Kisfaludy-társaság titoknokának nevezi, stb.

Ily könyvet szánt szerzőnk az iskolai fensőbb

osztályok számára kézi könyvül. Inkább ne tanulják a magyar irodalom történelmét ifjaink, mintsem ily könyvből tanuljanak. Azonban ha jól megolvassuk az előszót, szerzőnk nem iskolai kézi könyvet akart írni; őt magasb becsvágy vezette. Az az óhajtása, hogy vajha könyve tankönyvül szolgálna, csak mellékes e fennhéjázó nyilatkozatához képest: «Igaz, hogy már több derék munkát birunk e téren, de kritikai történetet még nem és szerző különösen ezt tüzte ki magának czélul.» Hogy mit ért a szerző az irodalom kritikai története alatt, nem tudjuk, de hogy a kritikáról még fogalma sincs, bátran erősíthetjük. A ki Környeit, Ferenczyt és Józsika őstörténelmét történelmi forrásoknak nevezi, a ki azt hiszi, hogy Hadur, mint a magyarok istenének neve, akár a hagyományban, akár a történelemben előfordul; a ki Erdélyben a római útak, vízvezetések és mozaikok maradványait a húnok művészetének és iparának tulajdonítja, az még csak ne is merjen szólni a történelmi kritikáról. De talán a szerző ereje a nyelvészeti vagy æsthetikai kritikában nyilatkozik? Fájdalom itt is hasonló, sőt még botrányosabb tévedésekkel találkozunk. Szerzőnk gúnyolódik azokkal, kik a «Halotti beszédet» nyelvészeti szempontból vizsgálják. «Sokat írnak és írtak nyelvészeink — úgymond — ez irodalmi maradvány helyesírásáról, ősi betűiről (?), eredeti írmodoráról; minket nem annyira a külső vagyis a betűk, hanem a szellem érdekel. Nem az a kérdés, mikép írtak íróink, hanem mit írtak íróink? Ha érczszobrok talapján ezer sírirat mind arany betűkkel is maradt reánk, semmi haszna benne az irodalomnak, ha üres gondolatok halványodnak az arany betük mellett.» Azért mit sem ád

a halotti beszéd nyelvészeti érdekére, hanem agybafőbe dicséri mint szónoki művet. A par excellence kritikai irodalomtörténetíró mellőzi legnevezetesb íróink nyelvészeti vizsgálódásait; se nem ismerteti, se nem birálja; elég ha oda veti: «Különben Ferenczy következő kulcsot használt a halotti beszéd helyes olvasására.» Igy vagy még így sem tárgyalja szerzőnk irodalmunk történetét nyelvészeti szempontból. Hamar kész az egészszel. Azt tudja legjobban, hogy mi az ik-es ige, mit sokszor föl is említ. A melyik régibb író ezt szabályosan használja, nagyon megdicséri, a melyik vét ellene, annak elitéli nyelvét. Pázmány stylusa legnagyobb érdemét is az ik-es ige helyes használatában helyezi s még abban, hogy feltámasztotta a határozott és határozatlan ige külön hajtogatását. Hogy ez utóbbi állítását miből és mi módon okoskodta ki, a jó Isten tudja, de úgy hiszszük, eléggé mutatja, hogy mit ért szerzőnk az irodalom kritikai története alatt.

Aesthetikai kritikái sem sokat különböznek a nyelvészetiektől. Tulajdonkép egyetlen írót se jellemez, csak beszél czifrábbnál czifrább dolgokat s a mit az egyikről mond, a másikról is majd mind el lehet mondani. A könyv jó részét idézetek foglalják el a jelesb költők műveiből, melyeket sajátságos felkiáltásokkal kisér. De mind ez türhetőbb fejtegetéseinél, melyek valóságos carricaturák. Halljuk csak mit mond Garayról: «Vannak, kik Garayt nem tartják fölkent költőnek, én ezeknek e négy sorral felelek:

Harmincz nemes Budára tart,
Szabad halálra kész,
Harmincz nemes bajtárs előtt
Kont a kemény vitéz.

Lehet-e az, hogy ily sorok, hol minden szó tűz és erő, ihletlen kebelben teremjenek? Vagy ezzel:

Sem Hédervári Kont

vagy ezzel:

Vélnéd egy erdő rengeti
Hatalmas üstökét.

vagy ezzel:

S a néma légbe nem vegyül
Csak legkisebbke jaj.

vagy végre ezzel:

Így áll az ős erdők dísze,
Az óriási cser.

Ha ezek nem költői szépségek, akkor semmi sem szép a világon.» Így fejteget szerzőnk, oly sorokkal bizonyítgatja Garay nagyságát, melyek magokban semmit sem érnek, s melyeket akárki megírhat. Néha mélyebben is beleereszkedik a költemények bonczolatába, keresi az alapeszmét s történetesen csaknem majd mindig a költemények végén találja meg. «Mi teheti széppé — úgymond — Petőfi Rózsavölgyi halálára írt költeményét? Az alapeszme, mely nem más, mint a koldusbot.» (E szó épen a vers végén van.) Bajza Apotheosisát «szabatos és virágos nyelve» mellett is azért nem méltányolhatja, mert nem látja elég világosan az alapeszmét, melynek a költemény végén kellene lenni. «Mi itt az alapeszme? — kérdi. — Hát a jövőben? Ha az, úgy e szavaknál kell végződnie: áll a villámos ég.» Ily hamar készen van irodalmunk első kritikai történetírója mindennel. Általában nem untatja olvasóit.

Jelszava: «breviter et confuse». «Mi a dráma? — kérdi egy szakasz elején — megmondja Hebbel a Nibelungenben:

Már nem birom oly súlyos a teher,
Vedd Detre úr magadra koronám,
S vidd a világot hátadon tovább
Ama keresztfán függőnek nevében.

Az ily jellemső sorok fölérnek egy felvonással, főleg ha cselekvény nincs bennök.» Ezzel aztán meg van magyarázva, mi a dráma.

Azzal sem igen lehet vádolni szerzőnket, hogy szigorú vagy épen epés kritikus. «Galamb szíve van és epéje nincs.» Dicsér mindenkit, Kisfaludy Károlyt épen Shakespearehoz hasonlítja. Nehányat idéz Emerson Shakespeareről írt essayjéből, melyet magyar fordítójának, Jancsónak, tulajdonít s így kiált föl: «E rajzot Kisfaludyra is bátran alkalmazhatjuk, mert ő — nem hiába festő vala ifjú korában — éles szemeivel meglátta az embert en gros és en detail, meglátta a lelket minden rétegében és úgy festette le az urat, a cselédet, a nagyasszonyt, a társalgónőt, a huszárt, a hőst, a mint vannak.» Csak két pontban fejt ki nagyobb szigort, egyik a «mérték» a másik Petőfi. Fogalma se levén a magyar rythmusról, legrégibb költőinknél is trochæus és jámbus lábakat keres s az újabb költők magyar mértékü verseit a nyugat-európai schemák szerint itéli meg. A rím dolgában már engedékenyebb. «A magyar nyelv — úgymond — a mily alkalmas a mértékre, ellenben ép oly pártütő a rím ellen; mi megelégedhetünk, ha az utolsó két szótag csak rokon hangzású, tökéletesen csengő rímek csak búcsuztatóban

fordulnak elő, például: jó fiam Absolon, ki laksz Apostogon. Tehát «Absolon» és «Apostogon» tökéletes jó rímek. Petőfi iránt már sokkal szigorúbb. Illő is, hogy a ki Kisfaludy Károlyt Shakespearenak nevezte, Petőfi iránt szigorú legyen. Népdalait kevésre becsüli, nagyobbnak tartja az elbeszélésben, «Megy a juhász szamáron» kezdetű románczát pedig épen tönkre akarja tenni. «Ki a magyar nép jellemét ismeri — úgymond — ki azt gondosan tanulmányozza, lehetlen, hogy ne érezze velem együtt, mikép a kedvesét gyászoló juhász nem töltheti boszszúját a szegény állaton, mely ura fájdalmát szeméből megérté. Ha a nép fia gyászol: némán ballag, senkit sem bánt, legfeljebb süvegét emeli meg az előtt, kivel találkozik vagy némán elfordul, vagy inge ujjával törli ki könnyeit. Ilyen a magyar nép fájdalma.» Ime mily bölcsen fogja fel szerzőnk e költeményt. Szerencsére Petőfi tisztelői azzal vigasztalhatják magokat, hogy szerzőnk némely megrovása valódi magasztalás: «Semmi iskola hívője nem volt» — mond róla megrovólag. Nem bizony, hanem a helyett tudott költészetünknek új irányt adni, új iskolát teremteni.

De nem folytatjuk tovább. E folyóirat hasábjait becsesb dolgokkal is betölthetni, mint ily munka hosszas ismertetésével. Szerzőnk sem iskolai kézi könyvet, sem kritikai történelmet nem írt. Ha ugyan akart valamit írni, költészetünk történelmét akarta jellemrajzokban, némi tetszetős formában. Talán franczia példányok lebegtek előtte, melyeket tökéletesen félre értett. Azt hitte, hogy a phrasis a tudomány művészi formája s a tudományt minden fáradság nélkül is lehet szerezni. Nem hozzuk kétségbe

Jámbor költői tehetségét, egy pár csinos verset is olvastunk tőle, de kétségbe hozzuk, hogy valaha búvárlotta volna irodalmunkat, hogy fogalma volna az irodalomtörténelemről s kritikáról. E munka nem tévedés, hiba, hanem valóságos bűn, melyet szerzőnek valaba enyhíteni is nagyon nehéz lesz.

A «FÓTI DAL» EGYIK SORÁRÓL.

I.*

Brassai a «Fővárosi Lapok» 258-ik számában egy hosszú czikkel tisztelte meg a Vörösmarty Minden Munkáihoz írt jegyzeteim egyikét. Természetesen nem tehetett értem kivételt s e czikkét is épen oly mesterkélt formában irta, mint sok más kritikáját és értekezését. Brassai nemcsak kitünő tudós, hanem derék író is, mikor nem akar nagyon szépen és elmésen írni. Fájdalom, igen sokszor csak erre törekszik, s minthogy nincs elég tehetsége és izlése hozzá, ritkán ütnek ki szerencsésen ilynemű kisérletei, nemcsak æsthetikai, hanem más tekintetben is. Hajhászsza az élczet, adomát, nem igen válogat bennök s gyakran feláldozza értök az igazságot. Szertelen kedveli az oldaldöféseket, melyek hosszú kitérésekre csábítják, annyira, hogy néha alig tud visszatérni főtárgyához. Egy csoport jegyzet, toldalék nála majd mindig kimaradhatlan s olykor fontos dolgokat is találhatni itt, mert magából az értekezésből a kevésbé fontosak kiszorították. Az is megtörténik rajta, hogy sok mindent bőven kifejt, illusztrál, jobbra balra egy csoport classikus és nem classikus írót idéz, azonban

* Koszorú, 1864. II. köt. 498—502. l., aláirva: *Gyulai Pál.*

a kérdés lényegét csak futólag érinti. Elevensége néha csak elmefuttatás, humora csak kaczérkodás önmagával, s nem azt a czélt éri el, melyet maga elébe tűzött, hogy olvasóival kellemes formában értessen meg bizonyos igazságokat, hanem épen az ellenkezőt: a mesterkélt forma nehézségei miatt majdnem élvezhetlenné válik.

Brassai e sajátságai, mint mondám, inkább csak akkor nyilatkoznak, ha nagyon szépen és elmésen akar írni; akkor sem együtt, hanem egyszer egyik, máskor másik, most több, majd kevesebb. Ellenem írt czikkében oly nagyban szerepelnek e sajátságok, hogy fele is elég volna. Valóban alig tudom, hol kezdjem feleletemet s feleljek-e czikkének minden pontjára? Örvény fenyeget; félek, hogy Brassai hibájába esem, kin a mellékdolgok most is oly erőt vettek, hogy a főkérdés egyik oldalát csak könnyedén érinti, a másikat pedig egészen mellőzi, hanem annál több adomát, élczet, kötődést halmoz össze. Talán jobb lesz mindezt mellőznöm, noha nem volna épen bajos mindazt viszonoznom, mit ő annyi bravourral dob szemem közé. Például: Brassai, Bolond Miska jó barátjával együtt, nevet rajtam, hogy oly hosszúra nyujtottam Vörösmarty Munkái kiadását; lehet, nevetséges vagyok, de vajon használt-e Brassainak, hogy franczia nyelvtanával annyira sietett s egy csoport tévedés miatt nehány ívet újra kellett nyomatnia; vajon használt-e Bolond Miska szerkesztőjének, hogy vígjátékával nem várt egy pár hetet s csak utólagosan javíthatta ki utolsó felvonását? Brassai egész Boswelnek rajzol, ki auctora minden szavát szentnek tartja. Vajon hiszi-e egyszersmind? Nem gondolnám, mert hiszen tudja, hogy én nem most irok először

Vörösmartyról, ismerem árnyoldalait is, sőt e kiadáshoz írt jegyzeteimben is (I. köt. 222. l.) épen nyelvészeti tekintetben, helyesen vagy helytelenül, de hibáztatok egy verssort. De miért gondolna erre? Akkor elveszne az élcz, ő pedig jobban kedveli az élczet, még ha rossz is, mint az igazságot. S ez tovább is így foly. Brassai, hogy nevetségessé tehessen, olvasói járatlanságára számít s a szótárak ellenére a reflexio szónak csak egyetlenegy értelmet tulajdonít. Egy adoma kedvéért azt is állítja, hogy én az elisiót a magyar verselésben isten tudja minő kiterjedésben hirdetem, pedig jól tudja, hogy csak olynemű elisio mellett szólottam, melyet nem csak a népköltészet használ, hanem a közbeszéd is, mint gazd'asszony, od'adja, vissz'adja. Megró, hogy a rhythmusról nincs fogalmam, hogy a mértéket s a versbeli szótagok számát egy fogalomnak tartom. Valóban igen tudatlan ember lehetek, de örömest tanulok s várva várom azt a leczkét, midőn Brassai gyakorlati példával megmutatja, hogy bizonyos láb mértékét a szótagok bizonyos száma nélkül is ki lehet tölteni.

Egy szóval mindez megjár kötődésnek, tréfának, a maga helyén van baráti körben, s ha lerándulhatok Kolozsvárra, örömest folytatom az erdélyi múzeum olvasótermében, hol különben is sokszor volt szerencsém ily jóizüen vitázni Brassaival; de azt hiszem, hogy a nagy közönség előtt kissé unalmas. Azért mellőzve minden bővebb feleselgetést, egyedül csak a kérdés lényegéhez szólok.

Mi a kérdés lényege? Igen egyszerü: vajon Vörösmarty «Fóti dalá»-nak e következő sorát: «Bort megissza magyar ember» lehet-e igazolni, vagy el

kell itélnünk, mint olyat, melyben a költő verselési szorultságból a magyar nyelv egyik sarkalatos törvényét nem rettegett megsérteni? Én igazolni mertem s ez Brassai szerint bűnöm, de a mit én egy kis érdemnek tartok, kivált akkor, midőn oly költőket kezdenek vádolni nyelvbeli tudatlansággal, kik legjobban és legszebben irnak magyarul és oly tudatlansággal, melyet egy iskolás gyermek is szégyelhetne, nem is kutatva: vajjon tudatlanságból származik-e ez vagy ama szabálytalanság, vajjon nem szolgál-e æsthetikai érdeket, vajjon a nyelvtan némely szabálya alól nem találhatni-e kivételt magában a népköltészetben is, s így a költő-e vagy ama szabadsága nincs-e két oldalról is szentesítve? Védtem Vörösmartyt a két legerősb alapon, az æsthetika s a népköltészet nyelvszokása alapján. Elmondottam, hogy Vörösmarty nem szorultságból irta úgy e sort a hogy irta, mert másképp is irhatta volna, s mégis elég hangzatosan kitelt volna a sor. Akarva tévedett, mi a költői nyelvben néha valódi erény. Megsértette ugyan a magyar nyelv egyik főszabályát, de nem a magyar költői nyelv szellemét, a mint ez közmondásainkban és népdalainkban nyilatkozik. Felhoztam példának egy közmondást: «Szegény embert az ág is huzza», melyben szintén hiányzik a névelő, az ige mégis határzott formában áll. Kérdeztem: hát a magyar költő még oly szabadságot se vehessen igénybe, melyet a nép költői nyelve századok óta gyakorol, holott más nemzetek költői meglehetős önkényes szabadsághoz is jogot tartanak? Állítni mertem, hogy a bordal mámoros hangulatával mintegy összehangzik e nyelvtani szabálytalanság, erélyesbbé teszi a rhythmust s bármit mond a száraz nyelvé-

szet, æsthetikai tekintetben igen jól eltalált kifejezés. Csak az æsthetika határai közt, csak a népköltészet nyelvszokása alapján védtem e költői szabadságot, csak mint kivételt helyeseltem s akkor is csak a siker esetében.

Brassai a tudatlanság, logikátlanság és izléstelenség halmazának bélyegzi jegyzetemet, s nem annyira czáfolni igyekszik állításaimat, mint inkább kiforgatni való értelmökből; néhol erre sem tart méltónak s megelégszik az egyszerű tagadással. Fűzfapoétáknak való evangeliumot hirdetek, kiált fel, rám olvassa a bibliát, hogy valaki az egész törvényt megtartja, vétkezik pedig egyben, mindenekben vétkessé lött. Nem akarja érteni, hogy én mit értek a magyar nép költői nyelvének szelleme alatt, sőt e kifejezésemet egyszer így idézi: a magyar nyelv költői szelleme, és épen ott, a hol reá egész okoskodást épít, s diadallal kiált föl, hogy a logika törvényei ellenére a különöst az általánossal ellentétbe hoztam. Úgy beszél, mintha a világon semminemű szabály nem szenvedne kivételt, s ezt legkevésbbé épen a költői nyelv tűrhetné. Nagy zajjal tanítja, a mit mindnyájan tudunk, hogy a határzó és határzatlan formákkal élés a nyelv sarkalatos törvénye, mely ellen közbeszédben a Lajtától a Fekete-Ügyig egyetlen egy, még a legmiveletlenebb magyar sem vét. Tagadja, hogy a nép költői nyelve a mint az közmondásainkban és népdalainkban nyilatkozik, kivételesen is megtűrne ily vétséget; az általam felhozott közmondást hibásnak nyilatkoztatja, melyet a közmondások gyüjtői lehet hogy elrontottak, de a mely elől a nép soha sem hagyja ki a névelőt. Felhív, hogy jobb és több példával bizonyítsak, s mint a nyelvhibákban gyö-

nyörködőt, kigúnyol egy 1689-ben kelt oláh-magyar verssel, mely úgy látszik, az oláhos magyarság kigúnyolására iratott. Brassai, Vörösmarty kérdéses sorát tótosnak tartván, jónak látta amúgy csattanósan ez oláhos verssel fejezni be a fűzfapoéták s fűzfakritikusok ellen megindított hadjáratát.

Tisztelt ellenfelem, a mint látszik, egészen mellőzi azt, mit æsthetikai szempontból hoztam fel a «bort megiszsza» védelmére, tudniillik, hogy az mintegy összehangzik a bordal mámoros hangulatával, pedig talán ez is a kérdéshez tartoznék? Sebaj, annál inkább mulatja magát a kérdés másik oldalával. Azt meg kell adni, hogy következetes, állításában és tagadásában egyaránt. Az etymologia és syntaxis semmi nemű sérelmét nem szenvedi meg a költői nyelvben, még azt sem, mire a nép költői nyelvének analogiája a rhythmus kedvéért vagy más æsthetikai indokból oly jogosan felszabadítja a költőt. Brassai, mint holmi szerb tövist, az állam költségén is kiirtandónak indítványoz mindennemű költői merészebb inversiót, az euphonia kedvéért sem tűr semmi nemű csonkítást, összehúzást, az archaismus és solœcismus leggyöngébb árnyalatait is hibáztatja, sőt még az oly nemű figurákat is kitiltja a költői nyelvből, melyek az etymologiával vagy syntaxissal vannak kapcsolatban, s melyekről oly igazán mondja Quintilianus, hogy annyifélék, mint a nyelvhibák, mert minden figura hiba volna, ha nem elvből választatnék, hanem csak esetlegesen kapná lételét, de így igazolja a tekintély, régiség, nyelvszokás, gyakran helyes ok is; azért midőn a közönséges és szabályzott beszédmódtól eltér, csak akkor válik szépséggé, ha természete szerint valami igazán tetszőt hoz magával.

Brassai mindezt üldözi, mert tisztán csak nyelvtani szempontból többé-kevésbbé szabálytalanságok, vagyis szerintem a költői nyelvben kivételek a szabály alól, melyek illő helyen használva szépségekké válhatnak. Nem csodálkozom Brassai e vandal szigorán, hiszen ezelőtt három évvel még azt sem engedte meg a költőknek, hogy ily kifejezéseket használhassanak: hattyúnyak, kökényszem, mert a hattyúnyak csak a hattyú nyakát jelentheti s nem egyszersmind hatytyúhoz hasonló nyakat is, de azon, megvallom, csodálkozom, hogy a népköltészet ilynemű szabálytalanságai egészen elkerülték figyelmét s a Vörösmarty «Bort megiszszá»-jához hasonló kifejezést egyetlen régi költőben, egyetlen népdalban vagy közmondásban sem talált. Szolgálok hát egy csoport példával, többel, mint reméltem, pedig a magamén kívül más könyvtárhoz nem folyamodtam s a keresgélésre csak egynehány órám volt. Ha Brassai netalán csekélylené példáim számát, igen könnyen sokasíthatja. Mint az erdélyi múzeum helyettes igazgatójának sokkal több könyv áll rendelkezésére, mint nekem, és Szabó Károly, a könyvtárnok, ki amaz oláh-magyar verssel kedveskedett, bizonyosan segíteni fogja a régi költők és népköltési gyüjtemények kutatásában is.

Idézeteimet a régi költőkön kezdem, 1538-tól a mult század közepéig, aztán folytatom és bevégzem a népköltési gyüjteményekkel. A régi költőket leginkább a Toldy «Magyar költészet kézikönyve» czímű gyüjteményéből fogom idézni, mindenütt kitéve a lapszámot.

Jersze emlékezzönk az örök istennek
Csudálatos nagy hatalmasságáról
Melyvel Scythiából *régi magyarokat*
Jó Magyarországba oly módon *kihozá.*

(Farkas András 3. l.)

Az asszony peniglen nem csak házát birta,
De a községet is nagy bölcsen oktatta,
Ura honn nem voltan *pöröket szállitja*,
Nemes népeknek is háboruit oltja.
(Istvánfi Pál 18. l.)

Gyermeket felvevé, urához teríté.
(Ugyanott 19. l.)

Vendéget fogadjad, helyére ültessed.
(Ugyanott 27. l.)

Ott való asszonyok hogy ezt látták vala,
Asszonyt szeretetből közből *vették* vala.
Hitván ruháiból vetkőztették vala
Asszonyt ruhájába *öltöztették* vala.
(Ugyanott 30. l.)

Leányokval *ajtót* hamar *bezárlatá*.
(Batizi András 36. l.)

Vivék fogva őtet az terek császárnak,
Három szegén bojért hagyák Majlátnénak,
(Tinódi Sebestyén 40. l.)

Leányt elküldék és az vitézek ott megharczolának.
(Szendrei névtelen 116. l.)

Nyomórúdat félkezével *kapta* vala.
(Ilosvai Péter 122. l.)

De ha megállandod ott azt te bosszudat
És *megtanítandod most serdült ifjakat*.
(Ugyanott 128. l.)

Királyt vigasztalja szép Medéna asszony.
(Görgei Albert 133. l.)

Ifju felgerjedvén karját fölemeli,
Hozzája szorítván, *leányt megöleli*.
(Ugyanott 136. l.)

Zöldellő borostyán *kertet körülfolyta*.
(Ugyanott 142. l.)

Kész vagyok már érted *halált megkóstolnom*.
(Ugyanott 150. l.)

Véres zászlók alatt
Lobogós kopiát
Vitézek ott *viselik.*
(Balassa Bálint 159. l.)

Jámbor vén népeket ők tisztelni nem *tudják.*
(Szegedi István 176. l.)

Oh mely nagy bujaság az gonosz gazdaság,
Ki *embört elveszti,* átkozott hamisság.
(XVI. századi névtelen 180. l.)

Hizelkedő *békót* lábok *csergethesse.*
(Rimay János 191. l.)

Maga kedvét járja,
Rabságot utálja.
Nem barátja a birság.
(Beniczky Péter 200. l.)

Paizst, pánczérokat, szablyahüvelyeket
Maguktul *elhányják,* minden nehézséget.
(Zrínyi Miklós 234. l.)

Seregit mustrálva s jó lován forgódva
Királyt szintén *találta.*
(Liszti László 246. l.)

Nyárt kegyességétől a tél *megfosztotta.*
(Gyöngyösi István. Dugonics kiadása II. köt. 20. l.)

Rózsát nevelt, *rózsát* czimerül is *vette.*
(Ugyanott 102. l.)

Elkészített lajtrát alá *bocsáttatja.*
(Ugyanott 108. l.)

Javait ha osztja,
Azokat elfosztja,
S embert veti porba.
(Kohári István. Toldynál, 281. l.)

Mindennapi pompát, tudom, *meguntátok.*
(Orczy Lőrincz 341. l.)

Tridentomi *gyülést,* római *vatikánt,*
Dordrechti *zsinatot,* a stámbuli divánt
Hallgattad, s *megmérted muftit* a pápával.
(Ugyanott 355. l.)

Elkezdik fosztani gyenge *szőllőfákat*
(Barcsay Ábrahám 409. l.)

Még többet is idézhetnék, de azt hiszem ennyi is elég, s bátran áttérhetek a népköltési gyüjteményekre:

Jól tudta, hogy mi a tus,
Vizet borrá *változván,* (változtatván helyett).
(Erdélyinél, I. köt. 163. l.)

Munkáit folytatja,
Barázdát forgatja
Szép rendesen.
Isten ő felsége meg is áldja,
A szántó marháit meg is tartja.
Fegyvert és *katonát,*
Ekét és *boronát*
Ő forgatja. (Ugyanott 275. l.)

Áldja meg főképen *atyákat, anyákat.*
(Ugyanott 127. l.)

Leányokat szidom, a rosz leányokat.
(Krizánál. Vadrózsák. 8. l.)

Falat megállítni hogy lössz lehetséges.
(Ugyanott 314. l.)

Sem *lovat,* sem *hintót* semmi baj nem *lölé.*
(Ugyanott 315. l.)

Papot tanítja mester vecsernyét mondani.
(Dugonics Példabeszédek II. köt. 11. l.)

Könnyü *macskát* az egérre *szoktatni.*
(Ugyanott 96. l.)

Se télben *szalonnát*
Se nyárban bundáját
El nem *hagyja* az okos.
(Ugyanott 126. l.)

Szúnyogot tevének nem *tartja* az okos.
(Ugyanott 128. l.)

Bagolyt a sólyomnál nagyobbra ne *becsüld.*
(Ugyanott 138. l.)

Szúnyogot a bikához ne *hasonlítsd.*
(Ugyanott 139. l.)

Az ökröt vonásán
Fazékat kongásán
Ösmeri meg az okos.
(Ugyanott 140. l.)

Gyakran főzött parét uj lében fel ne *add.*
(Ugyanott 143. l.)

Embert a nyomoruság és árnyék soha el nem *hagyják.*
(Ugyanott 252. l.)

Szegényt az ág is *huzza.*
Szegényből lett *gazdagot* az ördög se *törheti.*
(Ugyanott 251. l.)

Bolondot ha mozsárban *törnék* is bolond.
(Erdélyi, Közmondások 45. l.)

Embert szaván, *ökröt* szarván (azaz szokták megfogni.)
(Ugyanott 109. l.)

Gazdagot pénze, *szegényt* esze *viszi* elé.
(Ugyanott 158. l.)

Szegény *embert* az ág is *huzza.*
(Ugyanott 158. l.)

Járt *utat* a járatlanért el ne *hagyd.*
(Arany J., Ú. M. Muzeum. 448 l.)

«Szolgáló, adjál nekem moslékot, *moslékot viszem* disznónak, disznó ád érte hájat, *hájat viszem* molnárnak, molnár ád érte csirizt, *csirizt viszem* vargának, varga ád érte czipőt, *czipőt viszem* szép lyánnak, szép lyán ád érte koszorut, *koszorut viszem* fának, fa ád érte ágat, *ágat viszem* kútnak, kút ád érte vizet, *vizet viszem* pityikének, pityike mindjárt megfulad a kökénytől.
(Arany László Népmese-gyüjteménye. 297. l.)

Ime mennyire mellettem szól a régi irodalom es a népköltészet. Brassai mondhatja ugyan, hogy e régi költők épen oly szorultságból hagyták ki a névelőt, mint Vörösmarty, de vajjon egy oly szólásmód, mely majd minden régi költőben előfordul, nem válik-e költői nyelvszokássá, vajjon, ha kimutathatni is itt-

ott, hogy e nyelvszokást némely régi költő ok nélkül vette igénybe, nem bizonyíthatjuk-e be az ellen kezőt is, tudniillik, hogy ez vagy ama költőt sok helyt az æsthetikai érzék vezette? Hogy többet ne említsek, Gyöngyösi e sort: «Rózsát nevelt, rózsát czímerül is vette», irhatta volna máskép is, például így: «Rózsát nevelt és azt czímerül is vette.» De így mily prózai módon szólott volna, míg amúgy legszebb sorai egyikét írta. Mi a népköltési hagyományokat illeti, itt ismét azzal állhat elő Brassai, hogy a gyüjtők rosszul jegyezték föl az illető helyeket. De vajjon nem azt látjuk-e Dugonicsnál, hogy inkább szélesbíti a közmondásokat, mintsem rövidíti, nem azt-e Erdélyinél, hogy itt-ott nem veszi elég figyelembe a rhythmusos alakot, melyet nem egy közmondásban feltalálhatni, mert sok közülök nem egyéb, mint a népköltészet hulladéka, s olykor épen a névelő elhagyása teszi hangzatosabbá a rhythmust? Bárhogyan itéljünk, annyi bizonyos, hogy Dugonics és Erdélyi, ha tévedhettek is olykor, de nem akaratból s nem az én vitám kedvéért hagyták ki a névelőt ez vagy ama közmondásban, s minthogy ez sokszor előfordul, nem lehet esetlegesség, hanem a magyar költői nyelv egyik sajátsága. A népdaloknál már kevésbbé tehetni föl e tévedést s lehetetlen, hogy egy oly szólásmód, melyet Brassai tótosnak nevez, épen oly honos legyen a székely népköltészetben, mint másutt. Avagy Brassai Grozescuval tart, ki azt hiszi, hogy Kriza nem a néptől vette székely balladáit, hanem maga koholta, vagy épen oláhból fordította? Nem hihetem. Hasonlókép kétkedhetni-e ama sorok hitelességében, melyeket Arany László népmese-gyüjteményéből idéztem? Hiszen ha kitennők benne a név-

előket, elveszne egész naivitása. Elvégre is a tényt, védjük vagy hibáztassuk, el kell ismernünk. Brassai legfeljebb még azt az ellenvetést teheti, hogy a nép költői nyelvének e szokása jogtalan, de akkor nem engem támad meg, hanem átalában a nyelvszokást, mi egy kissé bajos dolog.

Így állván a dolgok, nem jogosan védhettem-e Vörösmarty kérdéses sorát, s épen egy bordalban, melynek dithyrambi menete még merészebb szabálytalanságot is megtűrhet? Ha Brassai oly határozottan elitéli Vörösmarty e sorát, mit fog mondani Arany e következő soraira, melyek kétszeresen megsértik a nyelvtant:

Bontja meg a hajtók sűrü elősorját,
Rázza le nyilvesszőt, valamint pozdorját,
Kelevéz nem járja, ha ütik nem szédül,
De ökle csapásin hajtók sora szétdül.
(Buda Halála 116. l.)

Én, mint a fűzfapoéták fűzfakritikusa, védeni merem e sorokat is, nemcsak a népköltészet nyelvszokása alapján, hanem æsthetikai szempontból is. Buda Halála a magyar ősmondákat vette tárgyul, s így már tárgyánál fogva nem csak megtűr, hanem meg is kiván bizonyos archaismust. Másfelől Arany e helyen egy vadászatot ír le s a medve erőszakos rohanását a nyelvvel, a rhythmussal is festi, midőn felforgatja a szórendet s eldob minden fölösleges szót, minők a névelő és némely particulák.

Úgy hiszem eléggé kimagyaráztam magamat. Ég és föld különbség választ el Brassaitól. Brassai egészen megtagadja a költőtől a nyelvbeli szabálytalanság æsthetikai jogát, megtilt neki minden merészebb inversiót, minden nemű csonkítást, összehúzást, min-

den oly figurát, mely az etymologiával vagy syntaxissal kapcsolatos, még akkor is, ha mindez a népköltészet nyelvszokásán alapszik. Én megengedek mindent az æsthetika és a költői nyelvszokás határai közt; azt mondom: merj a mit jónak látsz, de itélni fogok feletted minden egyes esetben merészséged és sikered szerint. Brassai a költői nyelvet prózaivá akarja tenni s még azt is elvitatja tőle, mi a rhythmus egyik alkatrésze, szemben a próza nyugalmas folyékonyságával. Én védem a költői nyelv jogát s gyűlölöm azt a mindennapi, lapos beszédet, mely költészetünkben annyira divatozni kezd; de ellensége vagyok az oly prózának is, mely csak költőt illető jogokat követel magának. Brassai azt mondja, hogy fűzfapoétáknak való evangeliumot hirdetek; én azt hiszem, hogy elméletemet csak valódi költők használhatják, a többire nézve úgy is mindegy volna bármit hirdetnek. Brassai mellett szól a szorosan vett nyelvtan, mellettem a régiség, népköltészet, æsthetika s a kitünő költők példája. Lehet, hogy mégis elvesztettem pörömet, lehet, hogy Brassai mellett lesz minden nyelvész, kinek nincs izlése; minden olvasó, ki felületesen itél; minden lap, mely egy csoport germanismussal rontani szokta ugyan a magyar nyelvet, de feljajdul, ha egy-egy kitünőbb költő olyat merészel, mi germanismus helyett költői hungarismus. De meg vagyok győződve, oly mélyen, mint hogy valaha meghalok, hogy ért és pártomat fogja minden költő, kinek az égi lángból csak egy szikra is heviti keblét, minden olvasó, kinek izlése van; minden kritikus, ki tudja, hogy a művészetben bizonyos szabály megsértése egy helyt épen úgy lehet érdem, mint másutt hiba.

II.*

Brassai a Fővárosi Lapok 277-ik számában ismét egy hosszú czikket ír nemcsak ellenem, hanem Vörösmarty, Arany s mindazok ellen, kik nem engedik a költői nyelv jogait letapodtatni s æsthetikai szempontból, illő helyt, alkalmazni és védeni merik a régiség és népköltészet szabálytalanságait szemben a szorosan vett nyelvtannal. Brassai most még szebb és elmésebb czikket akart írni, s mint ily esetben majd mindig, úgy most is annál szerencsétlenebbül ütött ki humoros kisérlete. Lehet egyébiránt, hogy Brassai e czikkét nem a Fővárosi Lapokba küldötte, hanem a Bolond Miskába, de minthogy a két lap szerkesztősége egy, s gyakran jelen meg a Fővárosi Lapokban oly czikk, mely a Bolond Miskába való és viszont, alkalmasint itt is ilynemű tévedés történt, mit figyelembe illik vennem. Brassai inkább csak gunyolódik és tréfál s én csak ezért oly kevéssé állhatok vele szóba, mint Bolond Miskával. Nem polemizálok hát a humorista Brassaival, csak a logikussal és nyelvészszel lesz bajom, a mennyiben hosszú czikke végén, egy pár sorban, megakad némi oly ellenvetés is, mely a köztünk fennforgó vita lényegét illeti.

Brassai, mióta megírta Logikáját, úgy beszél, mintha ő találta volna föl a logikát. Gyöngeség az igaz, de örömest megbocsáthatni egy érdemes tudósnak, annyival inkább, mert Brassai csakugyan logikus fő; csak elménczkedési viszketege és szenvedélye

* Koszorú, 1864. II. köt., 572—574. l., aláírva: *Gyulai Pál.*

teszik néha sophistává. Azt sem állítom, hogy ellenem írt czikkei külön-külön logikátlanok volnának, azonban a két czikket egymással összehasonlítva, a logikus Brassai meglehetős logikátlannak tűnik föl, a mennyiben második czikkében egészen mást igyekszik bebizonyítani, mit az elsőben állított, de tulajdonkép sem az egyiket, sem a másikat be nem bizonyítja.

Emlékezhetnek olvasóim, hogy Vörösmarty Fóti dalának e következő sorát: *Bort megiszsza magyar ember*, részint az æsthetika, részint a költői nyelvszokás alapján védtem. Elmondtam, hogy Vörösmarty megsértette ugyan a magyar nyelv egyik főtörvényét, de nem a magyar költői nyelv szellemét, a mint az közmondásainkban és népdalainkban nyilatkozik s például felhoztam a következő közmondást: «Szegény embert az ág is huzza», melyben *szintén hiányzik a névelő s az ige, mégis határozott formában áll.* Brassai mellőzve az æsthetikai szempontot, azt mondotta, hogy a határzó és határzatlan formákkal élés a magyar nyelv sarkalatos főtörvénye, mely ellen a Lajtától a Fekete Ügyig egyetlen egy, még a legmiveletlenebb magyar sem vét. Tudtomra ezt nem is hoztam kétségbe, sőt elismertem, hogy Vörösmarty megsértette e sarkalatos törvényt. Sem többet, sem kevesebbet nem állítottam, mint azt, hogy e sarkalatos törvény a költői nyelvben, a rhythmus vagy más æsthetikai érdek kedvéért néha kivételt szenved, legalább, a közmondásokban és népdalokban van reá példa. Brassai erre ezt az ellenvetést tette: «Erre csak azt mondom, hogy *tagadom.* Bizonyítson az állító, de ne oly szerencsétlenül, mint a felhozott példával: «Szegény embert az ág is huzza», *mely elől*

a névelő a nyomatott gyüjteményekből kimaradhatott, de a nép szájában minden bizonynyal nem marad ki.» Erre én előállottam bizonyítani, idéztem mintegy ötvenkét példát, melyeket részint régi költőkből, részint pedig a népköltési gyüjteményekből szedtem ki. Becsúszott ugyan példáim közé három-négy olyan is, melyekben az ige részesülőben vagy infinitivusban levén, nem volt épen a legszabatosb a fennforgó kérdésre nézve, de a többi mind olyan volt, a minőt Brassai kivánt. Azt hittem, hogy Brassai feleletében tagadni fogja a népköltési gyüjtemények hűségét, a mint első czikkében tagadta, a régi íróknak pedig, minden kivétel nélkül, verselési szorultságot vet szemökre, mint Vörösmartynak, vagy ha ezt nem teszi, a tények elismerése mellett is megtámadja e hagyományos költői nyelvszokást, mint olyat, melyet a műköltészet már csak azért sem használhat, mert nyelvünk legsarkalatosb törvénye forog kérdésben. Ebben legalább lett volna logika, azonban tisztelt ellenfelem, bár feleletében sokszor emlegeti a logikát, elménczkedései közt egészen megfeledkezik kedvencz tudományáról s a leglogikátlanabb positiót foglalja el.

Kétszer is átolvastam Brassai feleletét, de egyetlenegy sorában sem fedezhettem föl, hogy kétségbe hozná akár a népköltési gyüjtemények, akár felhozott példáim hűségét, pedig köztük van az is, mit első czikkében nemcsak kétségbe hozott, hanem a leghatározottabban tagadott is. Úgy látszik, hogy e közmondás ellen: «Szegény embert az ág is huzza», nincs többé panasza, sőt elismeri, hogy a névelő kihagyása ily esetben sem sarkalatos hiba, csakugyan előfordul néha a közmondásokban és népdalokban,

noha első czikkében mindezzel épen ellenkezőt állított. Példáim tehát hívek, azonban Brassai szerint az a nagy hibájok, hogy közülök egyetlenegy sem védi a «Bort megiszsza magyar ember» helyes voltát, a költői nyelvszokás szempontjából. Lehetséges-e? Brassai mondja, a nagy logikus, ki most egy flankenbewegunggal más térre viszi át a vitát, eleinte leplezve ugyan, de később elég nyiltan. «Nem a névelő kihagyása a sarkalatos hiba — mond Brassai — hanem az, mit világosan kimondtam, hogy *határozatlan tárgy* («bort») van kapcsolatba téve *határozott* igeformával («megiszsza»). Ezt jelöltem én ki szóról-szóra élő nyelvszokási, nem csupán nyelvtani szabálynak költő és prozaista által egyformán *megszeghetlen* törvénynek.» Hát vajon én máskép vettem-e föl a kérdést? Vajon pusztán a névelő kihagyásáról beszéltem-e s nem egyszersmind a határozott formájú ige kapcsolatáról is, még pedig oly esetben, midőn a főnév szenvedőragos? Példáimat nem erre idéztem-e? Im újra idézek egy párt.

Ifju felgerjedvén *leányt megöleli.* —
Királyt vigasztalja szép Medina asszony. —
Fegyvert és *katonát*
Ekét és *boronát*
Ő *forgatja.*
Áldja meg főképen *atyákat, anyákat.*
Gazdagot pénze, *szegényt* esze *viszi* elé.
Járt *utat* a járatlanért el ne *hagyd.*

Nyelvtanilag nem határzatlan tárgy van-e itt is mindenütt határzott igeformával kapcsolatban, kivételkép, költői nyelvszokásból? Nem az ige formájáról veszszük-e észre, hogy a tárgy mégis csakugyan határzott? Van-e e tekintetben valami különbség példáim és Vörösmarty

verssora közt? Brassai azt mondja, hogy felhozott példáim egyetlene sem szegi meg ama törvényt; mindnyájokban el van ugyan hagyva a névelő, de az illető főnevek mindenike teljesen és tökéletesen határzott értelmű, úgy hogy ha a névelőt kiteszszük, csak a rhythmus szenved, de nem egyszersmind az értelem, a Fóti dal vitatott sorában pedig egészen más eset fordul elő. Brassai úgy látszik tagadja, csak nem meri kimondani, a névelő határzó erejét s épen e ponton siklik át a vita eddigi teréről másra. Okoskodása elég zavart és homályos, de talán épen ezzel akarja fedezni visszavonulását. Sehogy sem magyarázza ki, hogy miért határzott értelmüek idézeteimnek névelő nélküli főnevei, sem azt, hogy Vörösmarty mondatában a szintén névelőtlen főnév mért határozatlan. Egyebet nem mond, csak azt, hogy Vörösmarty kérdéses sora, akár kiteszszük benne a névelőt, akár nem, mindenkép rossz marad. Ha erről oly mélyen meg volt győződve Brassai, miért nem mondotta mindjárt első czikkében, miért mondja csak most? De tulajdonkép miért rossz e mondat így is: A bort megiszsza a magyar ember. Brassai szerint azért, mert ez vagy azt teszi, hogy a bort, ha előtte van, megiszsza a magyar ember, vagy azt, hogy megiszsza s nem megeszi vagy megrágja, Vörösmarty pedig csak azt akarta mondani, hogy: bort iszik a magyar ember. «A kérdéses hely értelme hát csak az lehet — végzi Brassai — hogy a magyar ember bort iszik, melyben «iszik» helyett «megiszszá»-t tenni erkölcsi az az nyelvérzéki és æsthetikai lehetlenség.»

Mindez új dolog. Brassai tulajdonkép e vita végén fejti meg a kérdéses sor hibáját. Kár volt ezt első

czikkében nem tennie; mennyi időt és papirost kimélhettünk volna meg. De vajjon Vörösmarty csakugyan azt akarta-e mondani, hogy bort iszik a magyar ember és semmi egyebet? Ha azt akarta volna, bizonyosan azt mondotta volna, mert tudott oly jól magyarul, mint akár Brassai, akár a Fővárosi Lapok szerkesztője. Ő valamivel többet akart mondani, például azt, hogy *a magyar nagyon szeret inni.* Brassai tudhatná, hogy mily kedvencz gunyos mondása a magyar népnek az ilyesmi: «Ő kelme nem utálja a bort, *megiszsza.*» Ily értelemben használja Vörösmarty a «Bort megiszsza magyar ember» kifejezést Fóti dalában, s minthogy Brassai a névelő kihagyását már kegyeskedett megbocsátani mind nekem, mind Vörösmartynak, ráadásul tán elfogadja e magyarázatot is, s nem háborgat többé kötődéseivel, melyek különben is rá nézve sokkal boszantóbbak, mint reám.

THALY KÁLMÁN BOTTYÁN JÁNOSRÓL.

Régóta nem olvastunk oly rosszul írt könyvet, mint a minő e történeti életrajz.* Teljességgel nem akarjuk kisebbíteni Thaly adatgyüjtő, történetnyomozó érdemeit. Ő egypár év óta nemcsak szorgalommal, hanem valóságos lelkesüléssel adta magát a Rákóczi-forradalom adatai, okiratai gyűjtésére, s már is szép eredménynyel. Azonban az adatgyűjtés, a történet-nyomozás még nem történetírás, csak anyaga a történetírásnak. Egy valódi történelmi mű nemcsak a tudomány, hanem a szorosb értelemben vett irodalom körébe is tartozik s a tárgyhoz képest megkiván bizonyos művészeti benső formát, melyet leginkább a compositio ereje, az elbeszélés eleven folyamatossága, az események arányos csoportosítása, a főbb egyének kiemelkedő rajzai alkotnak.

A történetírás ez irodalmi szempontja még nem emelkedett elég érvényre nálunk se elméletben, se gyakorlatban. A kritika inkább csak tudományos szempontból birálja a történeti munkákat s nem egyszersmind irodalmiból is. Magok a szerzők is in-

* *Bottyán János, II. Rákóczi Ferencz vezénylő tábornoka. Történeti életrajz a kurucz-világ hadjárataival. Irta Thaly Kálmán.* Pest, 1865. (Budapesti Szemle 3. köt. 1867. 369—377. l., aláírva: *Gy. P.)*

kább vágynak a történettudós, mint a történetíró koszorújára. Inkább történeti értekezéseket írnak, mint történeti műveket s mintegy megvetni látsznak a történetírás művészetét s azt költői diszítésnek, czafrangnak, a képzelem kicsapongásainak tartják, melyek nem illenek a történelem komoly muzsájához. Valóban a költői czafrang, a képzelem kicsapongásai nem illenek a történetíróhoz, sőt egészen megrontják. Valóban a történetíró stylje nem a költőé, de nincs-e történeti styl s vajon az nem különbözik-e az értekező, szónoki vagy a puszta krónikai styltől? A történetíró nem regényköltő, de vajon nem kell-e tudnia elbeszélni s rajzaival mintegy megelevenítni, előnkbe varázsolni a multat? A kutató adatai, a kritikus bonczolata, a philosoph pragmatismusa csak magokban kielégíthetik-e az olvasót, s válhatnak-e a nemzet közkincseivé? Vajon csak tudomány s nem egyszersmind irodalmi művészet is a történetírás? E kérdéseket és követeléseket senki sem mellőzheti, ki ismeri az ó- és új-kor nagy történetíróit, kik egyaránt küzdöttek a tudós és író koszorújáért.

Midőn régibb és újabb történetírásunk ellen e súlyos vádat emeljük, nem feledtük a kivételeket. Tudjuk, hogy van egypár történetírónk, kik nem vetették meg a történetírás művészetét, sőt egy vagy más tekintetben több kevesebb sikert is tudnak felmutatni, de maga az elv még nem emelkedett elég érvényre s a törekvés aránylag csekély. E mellett, kivált a legújabb időben, a történetirásnak oly módja kezd nálunk lábra kapni, mely több kevesebb kritikával összefüzött, de feldolgozatlan anyagokat ad ki történeti műnek. Látunk oly kor- és életrajzokat, melyek a legnagyobb részt egész terjedelmökben köz-

lött okiratok- és naplókból állanak s a történetírás minden formáját lábbal tapodják. Az író a helyett, hogy okiratokat adna ki magyarázó jegyzetekkel kisérve vagy történeti művet írna s függelékül a legfőbb új okiratokat közölné, összevegyíti a kettőt s valami olyat tálal előnkbe, mely sem egyik, sem másik s igen hasonlít az el nem készített ételhez. Ebédre vagyunk híva s ebédlő helyett a konyhába vezetnek bennünket, hol sok minden össze van halmozva, miből ebédet lehetne készíteni, de senki sem készit s vagy magunk vagyunk kénytelenek valamit főzni vagy étlen maradunk. Ilyen némely történetírónak eljárása. Az olvasó élvezet helyett unalomba merül s lecsapja a könyvet vagy nagy kínnal maga igyekszik valahogy utánpótolni a történetíró mulasztásait.

Thaly az ily fajta történetírók közé tartozik. Nyers anyagot nyers anyagra halmoz, annyira, hogy ha harminczkét ívre terjedő munkájából kiveszszük a közlött okiratokat, leveleket, naplókat, felényire olvad le könyve. Majd mindent egész terjedelemben közöl, sőt a leveleknek borítékczímjét is oda írja, az aláírást a világért sem hagyná el s némely okirat végén a pecsét helyét is kirajzoltatja. E külső aprólékos pontosság igen helyén van okiratgyűjteményben, de elbeszélő történeti műben nevetséges. Azonban ha ennyivel megelégednék, még hagyján. A legtöbbször nemcsak leveleket, naplókat közöl egész terjedelmökben, hanem elég hosszasan maga is elmondja, hogy mi van bennök. Igy kétszer olvasunk ugyanegy dolgot, mi nemcsak unalmas, fárasztó, hanem zavarja az egész benyomásának tisztaságát is.

Általában Thalynak kevés érzéke van az iránt, a

mi fő, lényeges. A mellékest, aprólékost vagy fölöslegest annyira összehalmozza, hogy a fátul nem látjuk az erdőt. Kivált a hadjáratokat úgy írja le, hogy ritkán nyerhetünk rólok tiszta képet. Keveset szól sikerök vagy sikertelenségök politikai vagy hadtani okairól. Rajzaiban a főpontok nem igen emelkednek ki, hogy kalauzunkul szolgáljanak. A számos részlet nem olvad szerves egészszé, hogy mintegy kimagyarázza magát. Thaly valamely hadjárat vagy ütközet leirásakor felhord minden adatot, okiratot, melyeket csak összeszedhetett, sőt bennök némely ellenmondást, kivált a nevet, év és napszámot illetőleg ki is igazít, de e holt anyagot egészben nem tudja eléggé megeleveníteni, eszmei színvonalra emelni, egy kifejező képpé alakítani. Mindenütt inkább csak az adatgyüjtő áll előttünk, ki sokat fáradott, míg adatait összeszedte s némely apró részletet nagyon is fontosnak tart, mert talán több fáradságába került ehez jutni, mint egyébhez. A világért sem mellőz semmit, még a lényegtelent sem, az apróbb részleteket nem olvasztja egy általános vonássá, a csoportosításban nem tart arányt, s néhol annyira megy, hogy némely csekély érdekű portyázásokról körülményesebben ír, mint valamely főbb ütközetről. A részletek e halmozása nemcsak bőbeszédüségre s régiségbuvári pedantságra mutat, hanem sokszor az eszmék hiányára is. Ha a tények bonczolata és összevetése alapján nem emelkedünk eszmékre, csaknem lehetlen a tények csoportosításában arányt tartanunk, a töredékeket egészszé forrasztani, az egész biztos áttekintését tárni olvasóink elébe, mert minden attól függ, hogy minő eszmét akarunk kifejezni s minő eszmei kapcsolatban látjuk a tényeket.

Az egész könyv szerkezete elhibázott: inkább külső tapadás vastagítja, mint a benső fejlődés, s a részek nincsenek úgy elrendezve, hogy a legfőbb dolgok kiemelkedjenek és az életrajz hősének igen is megbámult alakját illő világításba helyezzék. Szerző ritkán tudja, hol kell valamit épen a maga helyén elmondani s kevéssé érti az események bonyodalmainak természetes, könnyed s mintegy önmagát magyarázó feltárását. Ide járul még az elbeszélés nehézkes folyama, egyenetlensége s bizonyos affektált archaismus. Thaly olykor szónokiasan ömledező, legtöbbször krónikásan száraz; kevés oly lapot ír, melyeken némi izlés látszik, s néha oly módon bámulja Bottyán vitézségét, mintha egy huszár beszélne ezredese bravourjairól.

A könyvnek mindjárt kezdete szónokias puffadozás. Im ide igtatjuk:

«Az isteni gondviselés elküldött a puszta hazába, hogy fegyverre és szabadságra kiáltó szózat legyek. És meghallá e szózatot az ország minden népe.

Így szól emlékirataiban ama fejedelem, kirül a lánglelkű Kölcsey oly ihletve zengé:

Fejdelmünk haj, vezérünk haj!
Magyartok gyászban ül.

Valojában akkor is gyászban ült a magyar, a mely korról Rákóczinak idézett sorai szólanak, de a fejedelem eljöve a szomorú hazába, hogy fegyvernek és szabadságnak riadása legyen és a mint írja és a mint történt: meghallá e riadást az ország minden népe.

És elkezdődött a «Kuruczvilág», más néven II. Rákóczi Ferencz háboruja, mely nagy vérengzéssel

folyton folyt vala nyolcz hosszú éven át, 1703 májusától 1711 jun. 23-ig, a mikoron utolsót dördült az ágyú a munkácsi várfokon.

Minden korszak megtermi a maga embereit, s rendkivüli idők rendkivüli embereket szülnek.

A Kuruczvilág folyamában egész sorát látjuk kiemelkedni a hősöknek, a kik közül néhányról általában, többről egy vagy más tekintetben, önelégülten mondhatjuk el: «Ezek is a mieink voltanak.»

Így nem lehet kezdeni történeti művet, sőt még beszélyt sem. Az elbeszélésnek, legyen az akár történeti, akár költött, főjellemvonása a nyugalom, kivált az elején. Az elbeszélő az elbeszélés művészetével, az események kifejező rajzaival szokta felkölteni az olvasó hangulatát s nem ódai ömledezéssel vagy szónoki emphasissal. A rajzba, a tárgy természete szerint, mintegy belé kell olvadniok a különböző felindulásoknak vagy legfeljebb kisérniök, de módjával és sohasem magokban állniok, mintegy külső ekességül. A lyrai hangulatot, a szónoki pathoszt nem tűri meg se az elbeszélés nyugalma, se a történetíró méltósága. Thalyban egészen hiányzik a történetírói méltóság s néha oly fogásokat használ, melyek még költői elbeszélésben sem mutatnak jó ízlésre. Ilyen például Starhemberg Maximilian gróf elfogatásának leírása. Midőn e tábornok 1708 februárjában Starhemberg Guido gróf helyébe magyarországi fővezérré kineveztetett s Bécsből Pozsonyon át Nagyszombatba indult, figyelmeztették, hogy vegyen maga mellé erős katonai fedezetet, mert habár a Csallóközben, az Alsó-Vág innenső felén császáriak táboroznak is, némely vakmerő kurucz portyázók miatt az út nem elég biztos. «Starhemberg — úgymond Thaly —

ki az ellenfél iránt kicsinylést akar mutatni, megvetőleg válaszolá: hogy ő mit sem fél efféle lurkóktól. Ezzel hadi főpénztárnokával együtt februar 16-án reggel hintajába veté magát s 20—25 lovas német kiséretében megindult nagy maga elbiztában. Azonban

«Quem dies vidit veniens superbum:
Hunc dies vidit fugiens jacentem.»

Itt aztán egy egész sor gondolatjel következik, mint némely beszélyekben szokás és a szerző nehány lapon elbeszéli, hogy Bottyán portyázói, hogy fogták el Starhemberget, s végül így kiált fel: «És a büszke gróf mindezt megalázva türni kényteleníttetett azoktól a lenézett lurkóktól.» Megint egy sor gondolatjel s ismétlése a fenebb idézett latin verssoroknak.

Koronként ilyesmikkel akarja Thaly enyhíteni előadása szárazságát, mely a munka folyamában mind inkább növekedik. S különös, a szónoki emphasisra, a lyrai ömlengésre nem a valóban nevezetes dolgok lelkesítik, mint inkább holmi kurucz bravourok, huszáros tempók, s bizarr külsőségek. A most említett kalandban is egész gyönyörrel írja le, hogy Végh János, kurucz közlegény, széles fringiája lapjával mily nagyokat csapkodott a fogoly tábornok grófi hátára. Thaly ritkán tekinti a történetíró szemével a mult eseményeit, s nem egyszer úgy szól, mint egy azon korbeli kurucz ifjú, ki a híres vitéz vak Bottyán generális táborában szolgált. E kuruczsága nyelvén is fölcsillámlik; a nagyon is bőven közlött levelekből és naplókból be-belopózik az ő stylusába is egy-egy ó-divatú szó vagy kifejezés. Például: «Eszterházi Antal Heisler előtt a Balaton felé *czafolá* (húzódék vissza).» «Berzsenyi is külön *ordereket* kül-

dött a *brigadérosoknak.* — Pekry örökké csak harczot veszte vagy hátra *kertelt* az ellenség elől. — *Sólyomást* vágtattak odább. — *Nyavalyás* Starhemberg nagyon rosszul érzé magát» stb. A régi nyelvből fölélesztheti mindazt, mire szükség van, akár a nyelvbeli tisztaság, akár a művészi czélzat szempontjából, de szükségtelenül régi szókkal kényeskedni, sőt némi akaratlan komikai hatást idézve elő, megrontani velök a történeti stylus méltóságát, mindig megrovást érdemel.

Thaly e hyper-kuruczos lelkesülése Bottyán bámulásában éri el tetőpontját. Nem elégszik meg II-ik Rákóczi Ferencz e vitéz tábornokának valódi érdemeit csak méltányolni, mint a történetíróhoz illik, hanem untalan dicsőíti is, mintha obligat emlékbeszédet tartana. Nincs Bottyán köz- és magánéletének oly aprólékos vonása, melyet kiáltó szinekkel ki ne festene, sőt némely kétségtelen tény bővebb bizonyítására oly okokat is használ, melyeken mosolyognunk kell. Hogy Bottyánt kiválón szerette a nép, maga Rákóczi említi emlékirataiban s más adatokból is kitünik. Thaly nem elegszik meg ez adatok elősorolásával, még bővebb bizonyításhoz fog és így szól:

«Másfél száz év zúgott le azóta; nemzedékek szálltak sírba, halmaikat idők legyalulták; sok minden feledségbe ment, de a nép hálája maig megőrizé, fentartá a szeretett tábornok emlékét, apákról fiakra szálló hagyományok által. Tolnában Kömlőd határán még állanak a szőlőkoszorúzta hegyek tetején a sánczok, a melyeket egykor ő hányatott s az utolsó szőlőkapás is tudja rólok, hogy az a *vak Bottyán generális vára.* Így Nyerges-Ujfalu határá-

ban a hidfőerőd maradványait is soká *Bottyán sánczának* nevezék s nevezik talán ma is. Esztergom főterén ott áll a szép városháza földszinti tömör oszlopsorával, melyen az emelet nyugszik, magas mansard tetőzetével, 40 öles homlokzatával a főpiaczra; ma is büszkén mutatnak a díszes ódon épületre az ott lakók: «*Ez volt Bottyán tábornok kastélya!*» Ugyancsak Esztergom határában egy tavat, egy dülő földet és egy parlagot az ő emlékére nevez az ivadék *Bottyán tavának, Bottyán dülőjének, Bottyán parlagának.* Egyszerű emlékek, de szebbek sok hizelkedés-alkotta érczszobornál, mert a nép hálája által emeltettek.»

Ime Thaly a nép háláját keresi abban, a minek egészen más az oka, s a mi akár szeretett akar gyülölt emberrel megtörténhetett, ha romokban még maig is meglevő sánczokat hányatott vagy nagy házat építtetett vagy a határban több földet birt, mint más. Kolozsvárott e század elején Erdély kormányzója Bánffy György gróf egy nagy házat építtetett, melyet róla Bánffy-háznak hívtak akkor is, midőn az más kezekbe ment át. Vajon ez is a nep hálás emléke, mely szebb a «hizelkedés-alkotta érczszobroknál!»

Thaly Bottyánt Rákóczi tábornokai között a legnagyobb katonai tehetségnek tartja s azt hiszi, hogy ha 1709-ben meg nem hal, a szövetkezett rendek ügye aligha jut vala annyira, hogy a szatmári békepontokat kénytelen-kelletlen el kell fogadniok. Thalynak e felfogása nem csak a történeti igazsággal ellenkezik, hanem saját rajzával is, melyet Bottyán pályájáról elénkbe tár, noha gondosan mellőz mindent, a mi Bottyán ellen szólana. Ez Thaly könyvé-

nek legnagyobb hibája. Adatai nem bizonyítanak annyit, mint a mennyire lelkesült bámulata ragadta. E mellett hőse kedvéért egészen mellőzte Rákóczi emlékiratainak mindazon helyeit, melyek Bottyán magasb katonai tehetségéről nem épen kedvezőleg nyilatkoznak. E mellőzés minden czáfolat nélkül gyanus és elfogultságra mutat.

Ha figyelemmel végig olvassuk e könyvnek a Bottyán hadi pályájára vonatkozó okleveleit, naplóit, ha egy kissé éles szemmel vizsgáljuk Thaly rajzait, hamar észre veszszük, hogy Bottyán nem oly katonai tehetség, kitől egy forradalom sikere vagy sikertelensége függ, még akkor is, ha a kül- és belpolitikai viszonyok kedvezőbbek, mint a minők voltak a Rákóczi-forradalom folyamában. Mindent összevéve Bottyán egy vakmerő vitéz ember, ki katonáit bravourjaival lelkesíteni, igazságos fegyelmével jó rendbe tudja tartani, jó végrehajtó, rohamvezető tábornok, ki tüzön-vizen átmegy, derék portyázó vezér, ki szerencsésen vív kisebb csatákat, népies szenvedélyeivel, bánásmódjával fegyvert ragadtat a néppel, de nagyobb ütközeteket vezérelni vagy nagyobb várakat bevenni képtelen. Ez itéletünkben még jobban megerősítenek bennünket Rákóczi emlékiratai, melyek egy pár lapon következőkép jellemzik Bottyánt:

« A telet s a tavasz néhány hónapját Egerben töltöttem — mond Rákóczi 1705-ki hadjáratairól írván — elfoglalva a békealkudozásokkal, az ország kormányzásával és a sereg rendezésével, melynek zsoldját meghatározám. 76,000 lovas és gyalog volt zsoldomban. Minthogy a hadjárat ideje közeledett, készületeket tettem, hogy szándékomat, a Dunán átkelni, végrehajtassam oly hadtesttel, melyről meg-

leheték győződve, hogy követni fog. A hidamat védő erősségek jó karban voltak. Eszterházy Dániel altábornok egy gyalogságból és csekély lovasságból álló hadtestel a Dunának egyik oldalán volt, a tulsón a félszemü Bottyán vezérőrnagy parancsnokolt. Ezen ember diák s egy jezsuita klastrom portása volt, de katonává levén oly vakmerő vitézséget tüntetett ki a törökök ellen, hogy ezredes lett a császár szolgálatában. Se születése, se nevelése nem levén, nagyon parasztos, de mértékletes, éber figyelmű és fáradhatlan volt, szerette a népet, s ettől viszont rendkivül szerettetett, mert katonáit szoros fegyelemben tartotta és igazságot szolgáltatott nekik mindenben, ha igazuk volt. A ráczok különösen féltek tőle. A németek azonban jól ismerték, milyen jól értett a Dunán használható hajók készítéséhez, maga is fejszét fogott kezébe. Bele elegyedett az erődítésbe is és szerencsétlenségére azt hivé, hogy ért hozzá, azért nem hallgatott semmit azon mérnök-hadnagyra, kit hozzá küldék, hogy egy erősséget emeljen a tulsó hidfő védelmere. A maga képzelődése szerint csináltatá tehát azt s neki is készült, hogy védelmezni togja. Minekutána a lovakat legelőre bocsátottam a gyöngyösi, egri réteken, a Duna felé indultam egy kissé későbben, mint rendesen szoktam, megnyitni a hadjáratot. — Buda felett voltam, midőn egyszerre két futár érkezett hozzám: az egyik Eszterházy altábornoktól, a másik Bercsényi tábornoktól. Az első tudosíta, hogy Kleklesperg tábornok, ki Szathmár átadása után Budán tartózkodott, 400 lovassal, budai helyőrségi gyalogsággal, nehány ágyuval s a ráczokkal, kik fegyveres hajókon szálltak alá a Dunán, Bottyan megtámadására kiin-

dult. Ez lovas ezrede élén kémszemlézés végett elébe menvén, összecsapott vele és ez alkalommal két nehéz zuzást kapván, egyiket az orrán, másikat a lábán, melynek következtében egész holtáig sánta maradt, visszament erősségébe. Szándékosan mondám zuzást, mert közhiedelem szerint bőrét a golyó át nem hathatta. Közeledvén az ellenség, első ágyúgolyójával átlyukasztá az erősség bástyáját, a puskagolyók egészen szitává tették a mellvédeket, melyek mögött a gyalogság nem tarthatá magát. Bottyán tehát visszavonult, fölgyujtván előbb várát és miután átment a hidon, az ellenség elégette a hajókat és visszament Budára.»

E lap egypár vonással jobban jellemzi Bottyánt, mint Thaly egész könyve, ki idéz ugyan innen egypár sort, melyek Bottyán dicséretére vonatkoznak, de a többit elhagyja, s a vereséget is nagyon szépítve adja elő. Így tesz alább is, midőn Rákóczi ugyancsak 1705-ben Bottyánt a Dunán túlra küldi. «Alsó-Magyarországon a császárnak semmi serege nem volt — úgymond Rákóczi — egy hadtestem Bezerédy dandárnok alatt folytonos beütésekkel háborgatá Stájert s Ausztriát s pedig szerencsésen. Minthogy Bottyán tábornokot a nép nagyon szerette, átküldém a Dunán, hogy Csáky vezérőrnagygyal együtt parancsnokoskodjék. Megrohanta Sopron városát, azonban sikertelenül, mert a mérnökök tanácsára nem hajlott.»

Ezt is idézi Thaly, de az utolsó mondatot kihagyja; részletesen leírja Sopron ostromát, de a sikertelenséget Bottyán bravourjaival födözi s okát minden egyébben keresi csak Bottyán képessége hiányában nem. Rákóczi bizonyosan jobban ismerte

egyik kedvencz tábornokát, mint Vagner, ki Bottyánt vitéz és tapasztalt vezérnek mondja es Kolonics, ki hadi erejéről, vitézségéről és szerencséjéről igen híres nevezetes férfiúnak nevezi. Thaly kelletének többet épít ez itéletekre; mert azokból nem értelmezhetni ki se a rendkivüli tehetségű, se a nagy képzettségű hadvezért. Arra pedig még kevesebb oka volt, hogy Bottyán halálában keresse a Rákóczi-forradalom bukását. Mily kevessé idézte elő azt Bottyán halála, bár e derék portyázó vezér hiánya érezhető volt is! A Rákóczi-forradalmat a bécsi kormány zsarnokságán kívül leginkább a spanyol örökösödési háború lobbantotta fel, mely miatt Leopold kénytelen volt kivonni Magyarországból hadserege javát s másutt foglalkoztatni legjobb vezéreit. E háború szerencsés sikere, XIV-ik Lajos megaláztatása aláásták Rákóczi szerencséjét. A kifáradt ország, mely évek óta hijába várta az eldöntő eredményt, béke után áhítozott s nem adott elég táplálékot a forradalom erőfeszítésének. A trencsényi szerencsétlen ütközet végzetteljessé vált. E veszteség óta Rákóczi nemcsak nagyobb hadat nem birt összegyűjteni, hanem mind többen kezdének elpártolni is tőle, mit elősegítettek I. József némely rendszabályai, melyek némi engesztelékeny hangulatot idéztek elő. Bottyán a trencsényi ütközet után még élt s oly kevéssé tudott jobb fordulatot adni a forradalomnak, mint a hogy szerencséjével azelőtt nem folyt be eldöntőleg, hanem csak elősegítőn. Mert Bottyán halála egy időre esik a forradalom hanyatlásával, Thaly az idő véletlen találkozását belső oknak veszi s egészen aláírja Kovács János krónikaíró e következő itéletét: «Fejedelem Rákóczi ereje hova tovább megcsökkene, mert hiv

és híres segítőjét, vak Bottyánt a halál tőle elválasztotta.» De miért egy krónikaíró naiv felfogását elfogadni, mikor a czáfolhatlan okok egész lánczolata áll előttünk?

Lehetetlen volt e munkát mint történeti művet méltányolnunk, de mint adatgyűjtemény becsét szivesen és ismételten elismerjük. Sok új oklevéllel, adattal járul e korszak ismertetéséhez, sőt egyet s mást kideríteni és megalapítni törekszik. Ki a Rákóczi-forradalom történetét fogja dolgozni, nem mellőzheti e munkát. E mellett Thaly szorgalma, kitartása, tehetsége remélnünk engedik, hogy ez első kisérletét jobbak fogják követni. Ő még fiatal, pályája küszöbén áll s a haladás és siker hosszú sora jelölheti küzdelmeit.

JÓKAI LEGÚJABB MŰVEI.[1]

Jókai legújabb munkái fekszenek előttünk; négy kötet beszély és genrekép «Virradóra» czím alatt s a «Szerelem bolondjai» szintén négy kötetben.[2]

Mióta Jókai mint szónok és hirlapiró élénkebb részt vesz a politikai küzdelmekben, kissé alább hagyni látszott szépirodalmi tevékenységével. Azonban csak látszott. Termékenysége újra emelkedőben, mit ez újabb nyolcz kötete is bizonyít. Vajon igazi termékenység-e ez vagy csak gyorsaság? Ez egészen más kérdés, de annyi bizonyos, hogy ő mint publicista és költő egyaránt keveset gondol a műveltebb közönség véleményével, a kevésbbé értelmes tömeg tapsait hajhássza s nem egyszer összetéveszti a muzsák oltárát az industrialismuséval.

Észrevehetni ezt még a külsőségeken is. Például legújabb beszélyei és genreképei gyüjteményében találunk oly dolgozatokat is, melyek sem beszélyek, sem genreképek s általában nem tartoznak a költészet birodalmához. Úgy látszik, kiadójával négy kö-

[1] Budapesti Szemle 13. köt. 1869, 498—514. l., aláírva: *Gyulai Pál.*

[2] *Virradóra. Legujabb novellák es genreképek Jókai Mórtól.* Pest, 1868. Emich, 4 köt. — *Szerelem bolondjai, regény, írta Jókai Mór.* Pest, 1869, Athenæum, 4 köt.

tet beszély és genreképre alkudott, de hirtelenében nem tudván a kivánt köteteket összeszerkeszteni, fogta magát, elővette a «Hon»-t, innen kivágott egy hirlapi czikket, amonnan egy irodalomtörténeti csevegést, aztán hozzá tette Jósika Miklós felett mondott emlékbeszédét s kész volt a négy kötet beszély és genrekép. Neki, mint a magyar közönség elkényeztetett gyermekének, sok szabad s ő derekasan igénybe szokta venni e szabadságot.

Azonban e csínyt talán el lehetne nézni, ha a beszélyek és genreképek közé kevert heterogén dolgozatok nem párosítanának magokban sok könnyelműséget kevés tájékozottsággal. Minő könnyelműség mindjárt Petőfiről irt czikke, melyben kétségbe vonja Petőfi halálát, orosz fogságba hurczoltatását igyekszik valószinűvé tenni s felszólítja a kormányt, hogy tegyen ez ügyben diplomatiai lépéseket. Az egész csak sensation-czikk, holmi álpáthoszban fölleresztve. «Hátha elfogták az oroszok Petőfit? — kiált föl Jókai — ez a gondolat sokszor képes elrabolni álmaimat. Hátha elhurczolták orosz fogságra, elvitték ezer meg ezer verstnyire, távol Sibéria belsejébe. Hátha most is ott siratja hazája sorsát Kamcsatka hómezőin; hátha ott hallgatja láncza csörgését valamelyikében a wolchinszki erdők kietlenét őrző várlánczolat erődeinek? Hátha nehéz, lassan emésztő munkában görnyed az urali ólombányák áldozatai között?» Nem valószinű, hogy e rémképek csak egyetlen egy álmatlan éjszakát is okoztak volna Jókainak, mert ha gyanuja annyira szivén fekszik, bizonyosan föllép vele akkor, midőn Petőfi végnapjairól és haláláról hónapokig folyt a vita a Vasárnapi Ujság 1860—61-iki folyamában s midőn igen

biztos adatok jöttek napfényre, melyek kétségtelenné teszik, hogy Petőfi csakugyan a segesvári csatában esett el a fehéregyházi határon s ugyancsak ott nyugszik egy közös sírban. Hogy Jókainak csak 1867-ben jutott eszébe gyanujával előállani, annak oka alkalmasint két tényben rejlik: először e tájt szabadult ki orosz fogságból egy magyar, ki részt vett az utolsó lengyel forradalomban s az oroszoktól elfogatott; másodszor ez évben beszéltek a lapok egy osztrák börtönben szenvedő magyar fogolyról, ki tévedésből vagy más okból az általános amnestia ellenére sem bocsáttatott szabadon. Úgy látszik, Jókai e két adat combinatiójából írta czikkét. De hogy mi köze e két eseménynek Petőfi orosz fogságával, nehéz megérteni. Tudjuk, hogy a magyar forradalom bevégződése után az oroszok minden magyar foglyot átadtak az osztrák hatóságoknak. Nincs biztos adatunk arra, hogy egyetlen magyar fogoly is Oroszországba hurczoltatott volna. Húsz évig senkinek sem jutott eszébe csatában elesett rokonát vagy barátját orosz fogságban keresni s húsz év mulva az egész országban csak Jókai áll elő e vádló gyanúval. A czikk nem talált visszhangra, jele, hogy senki nem vette komolyan. Kár volt megírni, s még nagyobb kár újra lenyomatni.

A Jósika felett mondott emlékbeszédében nehány sikerült részletet találhatni, de nem hiányzanak benne hibás adatok és félszeg itéletek. Midőn az 1867-ben a Kisfaludy-társaság ünnepélyes ülésén felolvastatott, épen e folyóiratba elég részletes birálatot írtunk róla, a melyben mindezt kimutatni igyekeztünk. Nem kivánjuk azt ismételni, de azon csodálkozunk, hogy Jókai a bevezetés irodalomtör-

téneti botlását a második kiadásban sem igyekezett kiigazítani vagy legalább enyhíteni. Jókai itt valami olyant állít, mintha egyedül Jósikának köszönhetnők a magyar nemzeti önérzet fölébresztését s költészetünk nemzetiesb irányát. Nehány erős vonással igyekszik rajzolni a XVIII. századbeli magyar politikai, társadalmi és irodalmi viszonyokat, áthajlik a XIX. századra is, mindenütt csak hanyatlást lát s úgy végzi jellemzését, hogy e szürke, egykedvű szinezetű kor hasonló volt a ködös napokhoz, melyeken nem lehet kiismerni, hogy virradatra jár-e az idő vagy alkonyodik. Azután utána veti: ekkor támadt Jósika Miklós. Nem olyasmit fejez-e ki ez, mintha a XVIII. század első évtizedein kezdve egész a Jósika felléptéig a nemzeti ujjászületésnek egyetlen szikrája sem csillogott volna fel a magyar politikai, társadalmi és irodalmi életben? Jókai mintegy feledni látszik az 1825-diki országgyűlés és Széchenyi reformmozgalma nagy emlékeit, s hogy Jósikát minél nagyobb talpra állítsa, egészben megtagadja Kazinczy, a Kisfaludyak és Vörösmarty hatását. Irodalomtörténeti felfogás-e ez? Fogja-e Jósika alakját emelni a mult ily botrányos összegázolása?

«A sajtó és censura Magyarországon» czimű czikke irodalomtörténeti csevegés s annyiban sikerültebb társainál, a mennyiben nincs követeléssel írva s nehány elmés ötlet s mulatságos adoma némi kárpótlást nyujt a sok téves adat- és félszeg itéletért. Jókai, úgy látszik, azt hiszi, hogy az irodalom könnyedebb formái kizárják nemcsak az alaposságot, hanem a tájékozottságot is. Nem sejti, hogy bárminő formában irunk, az anyagot birnunk kell s magunknak tájékozva kell lennünk, ha olvasóinkat

akármely modorban vagy irányban tájékozni akarjuk. Mennyi mindent összezavar e czikkében is s mily népmesébe való nagyítással és naivsággal bánik el a legismertebb tényekkel. Midőn említi, hogy a mult század végén a Martinovics-féle összeesküvés miatt számos magyar iró elfogatott és elitéltetett (Szentjóbi Szabó Lászlót két emberré változtatja, Szabót és Szentjóbit külön emlegetvén) a következőket jegyzi meg: «Az akkor Thugut-féle miniszterium azt hitte (s vannak még most is hit (rokonai), hogyha ezt a maroknyi irói társaságot elnémítja, az által megállítja a világtörténet szellemének röptét. A csak alig keletkezett folyóiratok: a «Magyar Muzsa», «Magyar Muzeum», az «Orpheus», «Urania», «Mindenes Gyüjtemény» egymásután megszűntek, az irók kényszerülve vagy önként elhallgattak. A nyelvmivelő társaságok egyszerűen be lettek tiltva, a mult század végeig aztán valódi halotti csend és kisértetes ür vette körül az osztrák kormányférfiakat, olyan tökéletesen jól érezték magokat benne, mint egy kriptában. Hogy miből éltek meg azon idő alatt a censorok, az előttem titok, hacsak másfelől valamely mesterséget nem űztek.»

Ebből csak annyi igaz, hogy némely kitünő iró elfogatása nagy csapás volt az irodalomra nézve. De hogy ennek következtében megszűnt volna minden magyar folyóirat s a melyek megszűntek is, mindnyájan e miatt szüntek volna meg, s ez idő alatt újak nem keletkeztek volna, az épen nem áll. Kazinczy «Orpheus» czimű havi iratából 1790-ben nyolcz füzet jelent meg, aztán elakadt, részint részvétlenség miatt, részint mert, a mint önéletrajzában mondja, a banderium, diéta és járásai nagyon elvon-

ták a dolgozástól. Azonban 1794-ben Kazinczy újra meg akarta indítani szünetelő folyóiratát, de ugyanazon ev decz. 14-én elfogatván, terve meghiusult. A «Magyar Muzeum»-ot az úgynevezett kassai társaság adta ki: Kazinczy, Bacsányi, Baróti Szabó. Kazinczy csakhamar elvált társaitól, Baróti, Bacsányi maradtak; ez utóbbi volt tulajdonképen fődolgozótársa és szerkesztője a vállalatnak, melyből 1788—89-ik évekre négy füzet jelent meg, és ismét négy 1790—92-re. Egy feladás következtében 1793-ban kivágatott a Muzeumból Bacsányinak a francziaországi változásokra írt költeménye, ő pedig 1794-ben elfogatott a Martinovics-féle ügybe keveredése miatt. A Muzeum betiltásáról nem volt szó, azt Baróti folytathatta volna; sőt később Bacsányi is, ki 1796-ban kiszabadulván, egy uj vállalat megindításán fáradozott, a «Magyar Minervá»-én, melyet Ányosnak általa összeszedett versei nyitottak meg. A mi a «Magyar Músá»-t illeti, az nem is volt önálló folyóirat, hanem a «Magyar Kurir» melléklapja, a Magyar Kurir pedig 1787—1834-ig fennállott s melléklapja különböző czimek alatt jelent meg: «Magyar Almanak», «Kedveskedő», «Sokféle». Sőt a Jókai által annyira sajnált «Magyar Músa» 1793-ban újra föléledt, a mennyiben a «Magyar Hirmondó» «Magyar Mercuriussá» változván, melléklapjának «Uj Magyar Músa» czímet adott. A «Mindenes Gyüjtemény»-t 1789-ben Péczeli József indította meg, Mindszenti és Perlaki társaságában. Hogy 1792-ben már megszűnt, annak oka a részvétlenség volt s nem az 1794-diki események. Azonban Mindszenti más vállalatot indított meg, Brougthon és Ladvocat történelmi lexikonait adta ki, az utóbbit

épen 1795-ben, midőn Jókai szerint mind elhallgattak a magyar irók. A Kármán és Pajor 1794-ben megindult «Urania»-ja egyenesen részvét hiánya miatt bukott meg. Pápay a Magyar Literatura Ismeretében (1808.) megemlíti, hogy e kitünő vállalatoknak, bár a kiadók 289 előfizetővel is megelégedtek volna, nem volt közönsége, mert a műveltebb osztály hölgyei már ekkor ismét idegenekké váltak, nyelvünket nem értették, a középrend magyar izlése pedig még nem volt annyira finom, hogy az «Urania»-ban gyönyörködhessék. Jókai mindent egyetlenegy politikai tényre hárít és hallgat mindarról, mi nem hízeleg a nemzeti hiúságnak. S minő nagyítás, hogy a magyar irók ez időtájt kényszerülve vagy önként mindnyájan elhallgattak, a censorok dolog nélkül ültek, a nyelvmívelő társaságok egyszerűen betiltattak volna. Iró és vállalat aránylag elég volt, de közönség nem volt hozzá s a hazafiság tüze ismét kialunni készült. A nyelvmívelő társaságok közül az erdélyi épen 1796-ban adta ki munkái első kötetét s csak 1810-ben oszlott fel, akkor sem egyszerű betiltás következtében. A soproni magyar társaság, melyet Kis János alapitott, évtizedeken át háborgatás nélkül folytatta munkásságát.

Hosszas volna Jókai minden téves adatát, félszeg itéletét itt czáfolgatnunk. Elég lesz csak egyet említenünk, mely elég világosan mutatja, mily tájékozottsága van neki a magyar irodalom és journalistika történelmében. Kossuth Lajosról így ír : A «Pesti Hirlap» korszakot alkotott nemcsak a hazai sajtó, de egész hazai közéletünk történetében. Ezen lap segitett győzelemre oly magas eszméket, minőknek azelőtt még neveik sem voltak. Ez küzdött az örök-

váltság, a közteherviselés, az egyenlőség elve, az ősi intézmények reformjai, sok új koreszme elfogadása mellett s hogy minő sikerrel, azt bizonyítja előfizetőinek ötezernyi száma, s hogy minő ellenfelekkel szemben, azt bizonyítják mindazon nyomtatott lapok, mikben egy gróf Széchenyi István hasonló lángszellemmel, hasonló hazaszeretettel, de más iránynyal, meggyőződéssel vívott meg a P. H. eszméivel szemközt.» Tehát Kossuth lapja oly eszméket pendített meg és segített győzelemre, melyeket nálunk még nevökről sem ismertek addig. Tehát az örök váltságot, a közteherviselést Kossuth előtt senki sem pendítette meg Magyarországon? Tehát ősi intézményeink reformját egyedül a P. H. kezdeményezésének köszönhetjük. Tehát Széchenyi, ki a «Pesti Hirlap» ellen küzdött, ellensége volt az örökváltságnak, közteherviselésnek, s általában minden reformeszmének? Hogy nem szégyel Jókai ilyesmit leírni s hogy képes azt eltűrni a magyar közönség! Ország-világ tudja, hogy Széchenyi fölléptével kezdődtek a reformmozgalmak, s hogy az örökváltság, közteherviselés s az ősi intézmények reformját épen ő tűzte először zászlójára. Ország-világ tudja, hogy midőn Széchenyi Kossuthot megtámadta, nem a reformokat támadta meg, hanem a modort, melylyel Kossuth mellettök izgat, s a módot, mely szerint azokat létesíteni akarja.

De ne mulassunk tovább e léha dolgozatoknál s térjünk át a beszélyekre. Jókainak kitünő elbeszélő tehetsége van s e tekintetben egyetlen regényirónk sem versenyezhet vele. Egyszerű, folyamatos, s egypár találó vonással hol plasztikailag, hol festőileg emeli ki tárgyait. Valami kedves elevenséggel, lan-

kadni nem tudó mozgékonysággal ragadja magával olvasóit, a nélkül, hogy fárasztaná. Átmenetei, fordulatai minden erőltetés nélküliek, mintegy ösztönszerűek. Könnyeden lebeg az elbeszélés folyamának kanyarulatain, melyeket nem tartóztat föl a reflexiók tömege s hol rohamosan, hol csendesen hömpölyögve halad tovább s nyit meg egy-egy újabb völgyet, de ritkán árad ki vagy sülyed posványba. És e ritka adományhoz járul styljének ereje, hangzatossága, jellemzetessége és magyarossága. E tekintetben is felülmulja regényiró társait. Ment Jósika idegenszerűségétől vagy affectált magyarságától, nem találhatni benne Eötvös áradozó nehézkességét, sem Kemény szófűzési gondatlanságát s egyenetlenségeit. Egyetlen elbeszélő irónk sem olvasztotta össze oly szerencsésen a népies és művelt magyar nyelv bájait mint Jókai. Valódi magyar hangsúly vezérli szófűzéseit s a kifejezések árnyalatainak egész kincstára áll rendelkezésére. E két ritka adománynyal oly mértékben megáldotta isten, hogy bár húsz év alatt sok mindent elkövetett megrontásukra, még sem tudta megrontani. Az úgynevezett művelt magyar nyelv tévedéseiből átvett egyet-mást, de aránylag keveset, próbált rosz új szókat faragni, de nem sokat. Nem mindig szabatos s a gondolatlanság nyomai is meglátszanak itt-ott, de ez gőzerő gyorsaságú dolgozásmódjából ered. Olykor gyermekes vagy épen léha, de ez humora természetéből foly, mely gyakran kedves, szeretetreméltó, de soha sem mély és néha sekélyes. Elbeszélése némelykor modorosságba, üres szónokiasságba esik, de ez hatásvadászata s éretlen eszméi következménye. Megesik rajta, hogy plasztikaisága szertelen arányokat vesz föl, festőisége

színpompába vagy épen szinzavarba vesz, de azt a bizarr iránti előszeretete, s önmérsékletének hiánya okozza. Folyamatossága, kivált regényeiben, el-eltéveszti az arányt, hol nyúlik, hol rövidül, kapkodóvá lesz, de ez rendesen compositiói hibás voltától származik. Könnyelműsége, bizarrsága, művészeti tévedései visszahatnak ugyan elbeszélés-módjára, styljére is, de egészen meg nem ronthatják. Egy szóval Jókai kitünő elbeszélő és stylista, csak kár, hogy aránylag kevés elbeszélni valója van. Phantasiája nem az alapos műveltség és világismeret forrásából merít, hanem az öt földrész minden tájáról a történelem, természet és társadalmi élet világából összeszedi mindazt, a mi különös, kivételes, bizarr s a drága aranyat, mint a vadember, sok színben csillogó üveggyöngyökért cseréli be. A valóság iránt kevés érzéke van, a költészet lényegét nem annyira a valóság eszményítésében keresi, mint inkább meghamisításában vagy túlzásában egész a képtelenségig. Szerencsésen kezdett meséjét vagy alakjait hamar elrontja, mintha nem tűrné a természetest, az igaz emberit, csak ördögökben, angyalok- és csodákban telnék kedve s a költészet czélját a képtelenségek elhitetésében keresné. Tiszta elbeszélő styljét sohasem rontja meg lélektani fejtegetésekkel, de magában a rajzban, a cselekvény szövésében legkevesebb súlyt helyez a lélektani fejlődésre. Személyei nem annyira jellemrajzok, mint inkább középszerű szinészek szereplései. Sajátságos, bizarr jelmezekbe öltözteti őket, erősen kitömve, vastagon kifestve. A melyik szép, az szebbnél szebb akar lenni, a rút rútabbnál rútabb, a béna bénánál bénább, a vitéz vitéznél vitézebb, a bohó bohónál bohóbb.

Phantastikus díszlet veszi őket körül, sok színű tűz fényétől megvilágítva. Tetszetős csoportozatokat látunk, zajos jeleneteknek vagyunk tanui s meglepő látványok tárulnak ki előttünk A költő oly ügyes, annyira ismeri közönsége gyöngéit, oly leleményes rendező, oly szemkápráztató díszmester, hogy majd mindig tud valami hatást előidézni s a nagy tömeg obligát tapsai sohasem maradnak el. Azonban néha kifárasztják e látványok, megunja a komédiázást, elejti a költői képmutatás álarczát, meghatja egy-egy igaz érzés, egy-egy gyermek- vagy ifjukori emlék, egy-egy ember, kit ismert, egy-egy esemény, melyet tapasztalt, egy-egy eszme, mely valóban szivén fekszik. Eltűnik a színpad festett világa s a valódi élet képe ringatózik a költészet fényhomályán. De az ily lucidum intervallumok ritkák. Nehány szakasz, nehány lap nagyobb regényeiben, nehány kisebb elbeszélése, kivált a hazai életből. Talán mindezt maga Jókai becsüli legkevesebbre, mert mi hamar, s mi újabb erővel veti magát a csinált lelkesülés, a beteg phantasia karjai közé s vadászsza a különöst, kivételest, bizarrt vagy épen a képtelent.

Ez újabb beszély-gyüjteménye ily kivételességek és ritkaságok tárháza. Egyik a Manzanares partján játszik, a másik a Newáén, a harmadik a Guánoszigeteken, a negyedik Közép-Amerikában, az ötödik New-Yorkban, a hatodik ismét Amerikában, a többi színhelye Magyarország, de ezek is nagyrészt kivételességek rajzai. Goethe azt mondja, hogy ha ismerni akarod a költőt, menj hazájába; Jókainak pedig egész költői pályája azt látszik hirdetni: ha ismerni akarsz valamely országot, légy költő, képzeld. Regényíróink közt ő az, ki soha sem lépte át

hazája határát s mégis ő bajlódik legtöbbet mind az öt világrészszel. A regeny és beszély leginkább megkivánják, hogy ismerjük azt az országot, mely cselekvényünk színhelye, legkevésbbé a dráma, mely szenvedélyt és viszonyokat csak nagy vonásokkal rajzol. A regény és beszély, hol a cselekvény tájképek keretében jelen meg, mely többé-kevésbbé a szenvedélyek és viszonyok részletes rajzával igyekszik hatni, mintegy közvetlen szemlélődést kiván, s ezt könyvekből és képekből bajosan meríthetni. Minden regényiró hazája multjával vagy jelenével tett legnagyobb hatást, ha a külföldet is beszőtte regényébe vagy épen onnan vette tárgyát, elébb utazott, s e benyomásokból merítette lelkesülését. Még a kevésbbé lelkiismeretes Sue és Dumas sem képeznek ez alól kivételt. Sue mint katona-orvos részt vett a Spanyolország elleni hadjáratban, több évet töltött tengeri útban, kikötött India partjain, bejárta Amerika majd minden részét, s a Közép-tengeren tanúja volt a navarini ütközetnek. Dumas sokfelé kalandozott a világban s még Magyarországba is elvetődött.

De mindezt nem tekintve, nyujthatnak-e tiszta æsthetikai gyönyört a kivételességek és ritkaságok e rajzai? Alig értettek s magyaráztak félre többször valamit, mint e magában igaz tételt, hogy a megható, tragikai cselekvénynek ki kell emelkedni a köznapi életből és kiváló érdekűnek lenni. A köznapi életből való kiemelkedés nem egyszer alakul át a különös, a bizarr vagy épen képtelen fogalmává, a kiváló érdek alatt pedig vajmi sokszor értik a kivételest. A költő mindezt oly kevéssé veheti tárgyul, mint nem rajzolja a képiró a természet

kinövéseit s pusztán csodás játékát. Mindazon szenvedélyek és viszonyok, melyeknek rajzával valaha a költők nagy hatást tettek, általánosak, többé-kevésbbé mindenkitől érthetők és érezhetők. A szerelem azért legnagyobb hatású a költészetben, mert legemberibb, legáltalánosabb. A különös, kivételes csak kiváncsiságot ébreszt, de nem részvétet. A köznapi életből való kiemelkedést nem a szenvedély kivételessége alkotja, hanem fejleménye, mélysége, ereje, melyek kiváló érdekű, a köznapinál nagyobb arányú összeütközést, bonyodalmat és katasztrófát idéznek elő. Jókai sokszor vagy a kivételes szenvedély rajzában keresi a hatást vagy a szenvedélyt általában mellőzi s csak kivételes eseményeket rajzol. Jó példa erre «Chinchilla herczeg» czimű beszélye, melyben egy féltékeny férj ipával és sógorával együtt megöli nejét, nejének pedig kedvese megöli mindhármukat. A nőt csak két lapon látjuk és halljuk, kedvesét csak utóljára, akkor sem szól egy szót sem, csak gyilkol. A szenvedély rajza s az ebből folyó bonyodalom egészen háttérbe szorul, s csak ama rejtélyes, indokolatlan s majdnem képtelen események tolulnak előtérbe, melyekből megtudja a férj neje hűtlenségét. A «Baróthy Ilona» czímű szintén ilyen. Róbert Károly udvarában két fiatal lovag és barát, kik egyszerre házasodnak, kiváncsiak arra: vajon fiok lesz-e vagy leányuk? Elmennek a jósnőhöz megtudakozni, ki egyiknek azt jósolja: a gyermek, kit nőd fog szülni, úgy fog meghalni, mint férfi; a másiknak meg ezt: a gyermek, kit nőd fog szülni, hű dajkája lesz unokádnak. Az első azt hiszi, hogy fia fog születni, pedig leánya lesz; a másik, ki leányt vár, fiút kap. A felnőtt gyermekeket össze-

házasítják a szülők s a költő nem tűz maga elé más czélt, mint hogy igazolja a jósnő jóslatát. S valóban úgy is történik minden. A nő mint férfi hal meg, mert becsületéért távol levő férje helyett párbajt vív, a férfi pedig hű dajkája lesz árva gyermekének. Lehet, hogy e kivételes események megtörténtek, de hogy e jóslat minő kapcsolatban van a bonyodalommal és kifejlődéssel, teljesen érthetetlen. A jóslat még a mondákban sem szokott csak úgy magában szerepelni, hanem isteni vagy démoni hatással az illető egyénre, kinek kedélyében mindig ott rejlik a csíra, melyet az kikelt. Macbethben a jóslat arra szolgál, hogy a hős szunnyadó nagyravágyását felköltse, de nem arra, hogy minden benső szükségesség nélkül teljesüljön. A «Fekete sereg» czímű beszélyben szintén egy jóslat játszsza a főszerepet átok képében, de már valamivel jobban használva. Dóczy Sándor elhagyja János herczeget s Ulászlóhoz pártol, egyik barátját Dombayt is erre akarja venni, sőt megpróbálja a vesztegetést is, de az visszautasítja. Mikor aztán csatára kerül a dolog a két párt között, Dóczy megöli Dombayt, kinek neje kétségbeesésében megátkozza férje gyilkosát. Ez átok teljesülése a beszély tárgya, a bünhödés után némi engesztelő fordulattal. Az átok teljesülése itt nem egészen vak történet akar lenni, hanem némi lélektani fejlemény, a mennyiben Dóczyban, véres tette után, barátja halt teste fölött, az átkozódó nő látására fölébred a lelkiismeret furdalása, s az átokkal kapcsolatban ez ragadja örvényekbe. Azonban a jellem e fordulata nincs előre készítve, az előzmények után Dóczytól épen nem várunk oly érzékeny szivet és mozgékony képzelődést. A bünhödés

eszközei kissé gyermekesek, mint például, midőn halt felesége mellett virasztó fiát versenytársnak nézi s leszúrván, holtnak hiszi. Az engesztelő fordulat is erőltetett. Épen nem várjuk, hogy Dóczy fia Dombay leányát vegye nőül s nem is tudjuk meg, hogyan történt, elég hogy megtörtént. Általában Jókai ritkán figyel a szenvedélyek és viszonyok benső kényszerűségére, s hajlandó a lényegest lényegtelennek nézni. Könnyen büntet és engesztel, mert azzal könnyen borzaszthatja, ezzel pedig könnyen elérzékenyítheti az olvasók nagy tömegét.

A «Vérontás angyala» nem egyéb, mint egy vörössel feketére festett kép, minden árnyéklat, minden eszme és compositio nélkül. Egy spanyol, kinek Acapulkoban, a creol lázadás következtében mindene odaveszett, vagyona, boldogsága, boszút esküszik s mindent elkövet Acapulko ostroma- s a creolok kiirtására nézve. Rablócsapatoknak kegyelmet eszközöl s Acapulko ellen indítja, Mazatlanból katonákat csábít el Acapulko ostromára, maga is tevékeny részt vesz az ostromban, karddal víva, mérget keverve, dühöt tajtékozva, és végre a bevett és elpusztított város romjai alá temetkezik. Szörnyűségek halmaza az egész mű, modorosan szörnyedő pathosz kiséretében. Jókai hőse szenvedélyét oly fokon és oly oldalról rajzolja, melytől a költőnek mindig el kellene fordulni, mert az csak az orvos előtt lehet érdekes. — A «Kerüld a szépet» szintén inkább curiosum, mint beszély. — A «Rútak rútja» sokkal jobb: legalább a blazirt világfi rajza sikerült. Azonban a hősnő, a rútak rútja, nem épen szerencsés lelemény. Egy Sobron nevű párisi arszlán tönkre jut s kedvese hátat fordít neki. Ő nem csügged el;

e változás új izgalom életében. Versenyparipáit eladja s árukon bérletet vesz a Guano-szigeteken. Gazdagodni kezd, de elpusztult volna, ha egy chinai napszámos leánya, Xin, meg nem szánja, betegségében nem ápolja s nem válik mintegy őrangyalává. Xin jó, nemes kedélyű, de a rútnál rútabb. Sobron mégis nőül veszi s tíz év alatt gyűjtött tíz millió frankjával visszatér Párisba s bemutatja nőjét a nagyvilágnak. Mi szükség volt egy női Quasimodóra, kinek szíve szinültig van töltve minden képzelhető női erénynyel? Elég lett volna csak nem szépnek rajzolni. Így is ellentétben lett volna Sobron bájos kedvesével, ki nyomorában elhagyta. De Jókainál a béna tízszeresen béna, a rút százszorosan rút. Ő költészetének egyik főforrásaként tiszteli a szertelent és szörnyűt, s a mi még roszabb, minden eszmei kapcsolat és szükségesség nélkül. — A «Két menyegző» tárgya elég különös, majdnem képtelen, de a pathosz nélküli hang, a népmesei humoros modor nagyrészt megenyhítik, s a veszekedő civisek jól rajzolt alakok. Általában a humoros beszélyek legsikerültebbek az egész gyüjteményben. A «Fránya hadnagy» jó genrekép, ha nem veszünk tekintetbe egy pár trivialis kalandot, melyek igen emlékeztetnek Schuster Lipli tréfáira. «Egy úr Amerikában» szintén sikerült. A «Hosszú hajú hölgy» kissé elnyujtott, de másként jól elbeszélt mulatságos történet. «Egy szónok, a ki el nem áll» hálás tárgyához képest bágyadt. «Hol leszünk két év mulva» gyermekes izetlenség. A «Még sem lesz belőle tekintetes asszony» czímüben a debreczeni polgár-család rajza igen sikerült. Jókai seholsem természetesb és művésziebb, mint midőn egy-egy komáromi vagy debreczeni pol-

gárt vagy polgárnőt, egy-egy magyar parasztot vagy paraszt leányt, egy-egy campestris táblabirót vagy kisasszonyt rajzol. Ezek ugyan rendesen mellékalakok nála, de többet érnek főalakjainál. A legtöbbször élesen s még sem torzítva emelkednek ki, élénk, még sem rikító szín ömlik el rajtok, s a styl és elbeszélési hang is önkénytelenebbé válik. Hasonlítsuk csak össze e beszélyében is Lajost, a honvédtüzért és a muszka tisztet Daczosné asszonyom, Kondor uram és Sárika alakjaival, ez utóbbi hármat sokkal sikerültebbnek fogjuk találni. S a stylre és elbeszélési módra nézve is ugyanez lesz véleményünk. Midőn Jókai egy kis ütközetet ír le, melynek Lajos a hőse, mennyire erőlködik, mily csillogón festeget s mégis mi hidegen hagyja szivünket és képzelődésünket egyaránt.

A «Szerelem bolondjai» czímű regény sok oly tulajdont egyesít magában, melyeket, a beszélyekről szólva, már megemlítettünk. A különös- és kivételesnek itt is nagy szerep jutott, sőt úgy látszik, hogy eredetileg Jókai nem akart regényt írni, hanem beszély-cyclust, melybe összeszedte volna a világ legkülönösebb, legbizarrabb szerelmi kalandjait. A könyv így is indúl. Két beszélyt veszünk, a harmadik aztán nem lesz beszély, hanem regénynyé válik. A költő előszavában elmondja, hogy írhatna különösnél különösebb, bizarrnál bizarrabb szerelmi történeteket, de elhagyja s csak mindennapi eseményeket ír, «olyanokat, a mik minden időben, minden égalj alatt megtörténhettek, itt körülöttünk, szemünk láttára végbe ment dolgokat, miket észre sem vesz az ember addig, míg el nem mondják előtte s csak akkor emlékezik reá, hogy hiszen ő is tudja vala-

honnan». No hiszen, ha e két beszély egyszerű, mindennapi történet, akkor ugyan téves fogalmai vannak a világnak a különösről és bizarról. Nemhogy a két beszély egyszerű történet volna, de még maga a regény sem az. Egyébiránt az nem baj, ha a költő meséje nem egyszerű, ha jellemei complicáltak. A baj ott kezdődik, midőn a költő a különöst és bizarrt kezdi hajhászni s kivételes szenvedélyeket tárgyal, melyekben mindinkább elvész az általános emberi. Jókai nyakig úszik e bajban s költészetének ez egyik főjellemvonása. Az első beszély hőse egy fiatal úr, ki egy állatsereglet tulajdonosának szintén állatszelidítő leányába szerelmes, városról városra kiséri, feltékeny egy király-tigrisre, mely a leány kedvencze. Minden nagy szerelme mellett esze-ágában sincs kedve elvenni, de azért folyvást ostromolja. A leány látván nem becsületes szándékát, bár titkon szereti, visszautasítja s hű marad tigriséhez. A szerelmes ifjú úr féltékenységből vagy boszúból, életunalomból vagy őrültségből, nem tudhatni, megvesztegeti az állatsereglet szolgáját, ki a kalitkákat szokta nyitogatni, elfoglalja helyét s midőn a leány a tigrissel enyeleg, belép a kalitkába. A tigris dühös lesz, a leány megmenti üldözőjét, maga pedig áldozata lesz a tigris dühének. A másik beszély hőse szintén ehhez hasonló legény. Beleszeret a nápolyi királyné photograph arczképébe, lelkesül ügyéért, sok küzdelem és szenvedés közt bejut az ostromlott Gaétába, hogy meghaljon értte, de nem hal meg, csak nyomorék lesz s a szenvedélyéről semmit sem tudó királyné abban a kegyben részesíti, hogy midőn a beteg harczosok szobáit bejárja, megsimítja az alvó beteg homlokát s híven

megőrzött arczképe alá oda jegyzi irónnal fölséges nevét. Ime Jókai egyszerű történetei, mindennapi szenvedelyei, melyeket még a kivételesek között is kiveteleseknek mondhatni, melyek igazában nem is lehetnek a költészet tárgyai, mert se komikai, se tragikai módon nem tárgyalhatók. Jókai egyszerre mind a két módot megkisérli, de nem lesz belőle humor, hanem izetlenség, melyet csak az előadás tesz elolvashatóvá.

Magát a regényt sem mondhatni egészben véve sikerültnek. Át nem gondolt terv, laza szerkezet, sok mesterkéltség, meglepetés, de csekély valódi bonyodalom; félbe-szerbe dolgozott jellemrajzok, melyeket bajos érteni; nehány sikerült mellékalak, biztos kézzel oda vetve; egy-két jól választott viszony vagy helyzet, melyek a sietség vagy tulzás miatt megromlanak; egypár kitünő s magában véve lélektani igazsággal írt szakasz, de a melyeknek nincs szükségképi előzménye és következménye; itt-ott tiszta sugárban felszökellő humor vagy kedves naivság, de sok hamis érzelmesség, üres szónoklat s hatásvadászó szenvelgés; kevés gond és önmérséklet, de sok sietség, kapkodás; élénk s általában vonzó előadás, de néhol némi modorosság s aránytalanság a részek között. Im e hirlapjainktól annyira magasztalt regény alkatrészei.

Jókainak leginkább phantasiáját szokták dicsérni még azok is, kik világismerete hiányán, lélektani botlásain s kidolgozásbeli könnyelműségén megbotránykoznak. De ha az elbeszélő költészetben phantasia alatt nem phantastaságot értünk, hanem a szerencsés leleményt, az erős alkatú mesét s a biztos jellemrajzot: akkor Jókainak nem valami nagy adag

jutott ez adományból, vagy ha jutott, annyira megrontotta, hogy immár kevés hasznát veheti. Jókai phantasiája sem erős, sem egészséges. Legalább főereje nem annyira a lényegben nyilatkozik, mint inkább külsőségekben, minők a ragyogó szinezés és élénk előadás. Belső működésében bizonyos lázas állapotot vehetni észre. Tárgyai- és felfogásában az egyszerű, igaz, nagy és megható helyett a különös, csinált, szertelen és rémes felé fordul előszeretettel. Ha magasb regiókba emelkedik, csak ködfátyolképeket tud elővarázslani. Leleménye ritkán szerencsés, vagy ha az, még ritkábban képes nyomorékság nélkül kifejleszteni, de annál nagyobb mohósággal szed össze könyvből, életből egy csoport tarka, csillogó dolgot, eseményt, jellemvonást, adomát, curiosumot, ötletet, toldoz-foldoz, diszít, elméskedik, szónokol, érzeleg, hízelkedik a napi szenvedélyeknek, legyezi a magyar hazafiasság gyöngeségeit, s elbódítja a kevésbbé mívelt ízlésű olvasó fejét.

Ez újabb regényében is kevés nyoma van az erős phantasiának. A regény hőse Harter, ki bele szeret egykori nejébe, kitől törvényesen elvált, s ki már egy Lemming nevű bankár neje. Különben ex főispán, ki az 1861-ik országgyűlés eloszlatásakor nagy ostentatióval adta be lemondását. Vagyonos úr, de nem igen jó gazda. A politikai pályán csak a hiuság vezérli, de hiuságánál, úgy látszik, nagyobb szerelmi szenvedélye. Mert hogy ismét Lemmingné kegyébe juthasson, kérésére kieszközli a férjnek a kormánynál a magyarországi hadsereg élelmezésének egyik osztályát, sőt maga is tanácsosi hivatalt fogad el a helytartótanácsnál. Udvarlásában nem látszik valami szerencsésnek. Azonban szerelme mindinkább

sodorja. Lemming az insig alkalmával a népnek kiosztandó kölcsöngabona-vállalatot akarja megnyerni s Harternek ötezer aranyat küld ajándékba. Harter visszautasítaná a pénzt, de annyit gondolkozik a visszautasítás minél elmésb módján, hogy az egy darabig nála marad s midőn megtudja Lemmingné zavarát, kitől férje megvonta eddigi zsebpénzét s bizonyos ideig nem akarja fizetni árjegyzékeit, felhagy szándékával s minthogy nincs más pénze, a férj megvesztegetési ajándékával segít a szegény nőn. Hanem e miatt nagy bajba keveredik. Lemming a gabonaszállítással csalja az államot. Olcsó, rosz vagy épen megromlott gabonát oszt ki a nép között. Egy helyt adó fejében a néptől ily gabonát exequálnak, melyet aztán elszállítnak a katona-élelmezési biztoshoz, hogy süttessen belőle kenyeret. A kenyér megehetlen, a katonák panaszkodnak, mire Föhnwald százados megharagszik, elfogja előbb a sütőt, aztán a molnárt, az élelmezési biztost, az adószedőt, s végre Lemminget, ki épen ott mulat vállalata érdekében. Az elfogott Lemming tárczájában a százados jegyzeteket talál, melyekben foglaltatnak mindazok nevei, kik az országos gabona-szállítási vállalat ügyében kisebb-nagyobb összegeket fogadtak el. Ott van a Harter neve is. Föhnwald a foglyokat Budára hozza, mindenütt elbeszéli, mit fedezett fel, s megmutatja sok embernek, laicusoknak, profán szemeknek Lemming jegyzeteit. A compromittált Harter beadja lemondását s hogy magát s a befogott Lemminget megmentse, kölcsönnek nyilvánítja a kapott ötezer aranyat. Azonban Lemmingnek csak azon föltétel alatt igéri kiszabadítását, ha nejéről lemond, visszaadja neki, hogy ismét házastársul vehesse.

Lemming, valamint neje is beleegyeznek. De a kiszabadult Lemming addig nem akarja átadni nejét, míg Harter a kölcsönnek nyilvánított ötezer aranyat meg nem fizeti, s nejével együtt Bécsbe utazik. Harter nem tud fizetni, s midőn később a megszerzett pénzzel Bécsbe megy, Lemmingné már halott, Angyaldytól, Harter hajdani titkárjától megmérgezve, kivel évek óta titkos viszonyban élt s ki hűtlenségéért boszút állott rajta.

Csak a főcselekvényt mondottuk el s abból is elhagytunk némely fordulatot, mint legalább is fölöslegest. Mellőztük a főcselekvény mellékágait, melyek a regénynek mintegy felét teszik s inkább csak külső, mint belső kapcsolatban állanak a főcselekvénynyel. Az elmondott tartalomból is látszik, hogy e különben durván szőtt cselekvény oly elemeket rejt magában, melyekből lehetett volna jó regényt írni. De akkor először is szükséges lett volna a főhős iránt érdeket gerjeszteni; másodszor a mellékágakat bensőbb kapcsolatba hozni a főcselekvénynyel; harmadszor a főbb személyeket nemcsak külső cselekvésökben felmutatni, hanem benső életökben is, jellemök, szenvedélyök fejlődési fokozatain, Alig mutatja valami inkább, mennyire nem szokta Jókai megérlelni költői conceptióit, mily kevés benső szeretettel viseltetik főszemélyei iránt, mint épen e regénye. Harter elválik meggyűlölt nejétől, s újra bele szeret. De miért vált el tőle s miért szeret bele újra? Minderről a legnagyobb homályban tartja szerző olvasóit. Talán különös követelésnek tetszhetik, hogy a szerelem indokolását kivánjuk. Tulajdonkép nem is annyira indokolást kivánunk, mint inkább olynemű rajzot, mely természetessé, érthetőve

tegye e különben annyira általános szenvedélyt. Minél szokottabbak a viszonyok, minél csekélyebbek a kor-, rang- és míveltségbeli különbségek, annál kevesebb a nehézség, de a szokatlanabb körülmények kétszeresen megkivánják a rajz erejét és pontosságát. Shakspeare, midőn Romeo és Julia ébredő szerelmét rajzolja, könnyen átsiklik az indokoláson. Elég indok a kedves ártatlan leány s a heves ifjú élénk rajza. De midőn Othello vagy Antonius szerelmi viszonyát akarja megértetni, mennyi indokot sző be a viszonyokba és jellemekbe. S egy oly férfiú rajzánál, ki meggyűlölt s elvált nejébe újra bele szeret, megelégedjünk-e azzal, hogy szereti, mert szereti? Jókai ezt elégnek tartotta, de meg is rontotta vele egész regényét. E miatt Harter egész bensője talány marad előttünk. Nem tudunk tisztába jönni vele, nem érdeklődünk iránta s dülhetne sorsa jobbra vagy balra, egészen közönyös előttünk.

S nemcsak Harter, hanem a többi főszemélyek is ilyenek. Majdnem azt hiszi az ember, hogy Jókai feladatúl tűzte ki, oly regényt írni, melyben a főszemélyek eltitkolva szenvedélyök mivoltát, minden lelki fejlemény nélkül hajtsanak végre egy érdekes cselekvényt. Lemmingnéről sejtjük, hogy régebben épen oly kevéssé szerette Hartert, mint a regény kezdetén, tudjuk, hogy Lemminghez csak pénzéért ment férjhez, de titkos viszonya Angyaldyhoz, találkozása vele a farkas-völgyi lakban oly szenvedélyt tüntet föl e hölgyben, hogy érdeklődni kezdünk iránta. E jelenet a regény egyik legjobb része. Jókai a titkos találkozás fájdalommal határos örömét, idylli báját, kicsapongó és balsejtelmes szeszélyét oly eltalált hangulattal, oly hű és igaz vonásokkal festi,

melyek méltók egy valódi költőhöz. Azt hisszük, hogy e bűnös, de erős szenvedélyből egy emberileg érdekes és megható bonyodalom fog származni. De csalódunk. Se Lemmingné, se Angyaldy nem tudnak többé érdekesekké válni. Egyetlen átható sugár sem világítja meg szenvedélyök további fejleményét. Lemmingné bele szeret Harter fiába, Elemérbe, azt sem tudjuk mikép s minő szerelemmel. Angyaldy sem tud egyébbé válni, mint egy rejtélyeskedő s igen közönséges cselszövővé, s midőn megöli kedvesét, a katasztróf csak oly hatással van reánk, mint a midőn a lapokban egy criminalitást olvasunk.

Harter Elemér sem világos jellem, s kevés érdeket gerjeszt. Ő tulajdonkép arra szolgál, hogy összekösse a főcselekvényt a mellékággal, különösen a szerencsétlen Világosi családdal, melyet az inséges év tönkre tett, s melyet, minthogy az atyát szélhűdés érte, a leány, Ilonka, tart fenn előbb Pesten leczkeadással, aztán Bécsben kézimunkával. Elemér Ilonkába szerelmes s ezt titkon Ilonka is viszonozza. Elemér multjáról sem tudunk semmit, de úgy látszik, hogy egy rosszul nevelt, elkényeztetett gyermek, kicsapongó, de mély érzelmű ifju, ki részint valódi, részint affectált blazirtságában rosszul érzi magát. Mély érzelmeit cynismussal takarja, s egy fölösleges jelenetben, midőn az észak-amerikai háborúban mint önkénytes megsebesül, e jellemvonását oly sikerülten tárja előnkbe a költő, hogy valódi művészszé válik. Azonban e vonás nem olvad össze a többivel s benső kulcsához sehogy sem férhetünk. Nem értjük Ilonka iránt kifejlett szenvedélye természetét, titkolózását, alakoskodó ügyetlenségeit,

átváltozását, midőn aztán egy egész melodrámai erényhős lesz belőle obligát pathoszszal. Jókai majd mindig szerencsétlenül változtatja át jellemeit. Nem készíti elő az olvasót s nem tudja megtalálni azt a pontot, melyen a jellem áthajlását megindíthatni. Ilonkát sem értjük, hogyan lesz Elemérbe szerelmes, ő is csak szereti Elemért, mert szereti, pedig Elemért nem úgy tünteti fel a költő egész a regény végéig, hogy bensőjének egyetlen rokonszenves vonása is érinthesse a leány szivét. Egyébiránt Ilonkához hasonló leányok rajzát különböző alakban sokszor megtalálhatni Jókai regényeiben. Beteg idealismusa, hamis érzelmessége ilyenkor szokott kiválóan nyilatkozni. Annyira kifesti az ily leányokat különböző, sőt egymást kizáró erénynyel, tökélylyel, hogy elvesztik minden természetességöket és bájukat. Ilonka természetesen először is nagy honleány, aztán, noha csak tizenöt éves, rendkívül erélyes, ki rendben tartja a mérges szakácsnőt, a goromba cselédeket s egy férfinál ügyesebben gazdálkodik atyja kibérlett pusztáján. E mellett ætherileg gyöngéd érzelmű, finom míveltségű, majdnem tudós. Sok nyelvet beszél s az angol nyelvből leczkét képes adni az előkelő körökben. Tud lovagolni, lovat megigézni és vívni. Amazzal a circusban is föllép, emebből leczkét ad. Szerző egy valódi párviadalban is producaltatja Lemmingnével, de megvalljuk, e jelenet, a kurta szoknyák és selyemharisnyák mellett is, visszataszítón hatott reánk. S mily ok nélkül s mily titkon szeret! Valódi tökélyes leány, kiért rajonganak a diákok és falusi kisasszonyok, s kinek matrizát bizonyosan híven megőrzi Jókai, hogy ismét lemásolhassa.

A mellékalakok sokkal sikerültebbek. Lemming a bankár, Gierig az adószedő, Konyecz a szaglászó finánc, Föhnwald százados, Böske a szakácsnő és kedvese, a nazarénus, többé-kevésbbé jól talált alakok. A genreképi jelenetek némelyikétől sem tagadhatni meg a méltánylatot. Csak az a kár, hogy nem egyszer egy-egy esetlen túlzás zavarja meg hatásukat. Midőn az aszály szülte inséget írja le a költő, nagy gödröket ásat a falusiakkal, hova agyonvert marháikat temetik, mert nem tudják eltartani, s nem akarják nézni kínjaikat. Természetesen mint szegény és éhes emberek se el nem adhatják, se meg nem ehetik. Az adó-executió leirásában is sok a túlzás. Hogy egy házaló bajazzóra 300 frt évi keresete után huszonegy forint jövedelmi adót vessenek s tüstént elvegyék érte komédiás lovát, se bensőleg, se külsőleg nem valószinű.

De mindezzel ne töltsük az időt. Hibák ugyan, de javítható hibák. Vajha a cselekvény és jellemrajz hibáiról is ugyanezt mondhatnók. De ezek oly nagyok és lényegbe vágók, hogy megrontják a regényt; csak könyvet teszünk le kezünkből, de nem valódi művet s nem a meghatottság gyönyörével, hanem a lehangoltságéval. Ha a költő nem hisz művészetében, képtelen hitetni, ha csak félig érzett s nem lelkesült igazán, olvasójára sem hathat valódian. Tudjuk, hogy a remekművek ritkák s a legnagyobb költő is alig nehányat képes alkotni. A többé-kevésbbé sikerült művek sem mindennapiak, de annyit mégis megvárhatni minden költőtől, hogy tehetsége szerint megérlelje conceptióit s az industrialismus csábításai között se engedje szívében kialudni a művészet cultusát. Az út, melyen Jókai annyi ön-

tetszéssel s a nagy tömeg tapsai közt jár, nem az igaz művészeté. Nemcsak a gyümölcsnek, hanem a költeménynek is meg kell érni, a gyorsaság még nem termékenység, s a mire kevés időt és gondot fordít a költő, azt se idő nem kiméli, se gond nem virasztja.

ÚJABB MAGYAR REGÉNYEK.*

Nehány eredeti regény fekszik előttünk, mindnyájan az 1872-iki év termékei. Ezelőtt negyven évvel esemény volt egy-egy magyar regény s midőn 1836-ban Jósika *Abafi*ja megjelent, a kritika egész elragadtatva így kiáltott fel: le a kalappal, uraim. Most a legkevésbbé termékeny évben is hat-hét magyar regény jelen meg s még a sikerültebbek előtt sem oly könnyen veszszük le kalapunkat.

Honnan e változás? Irodalmunk fejlődött, a magyar költészet súlypontja a regényre esett, a modern társadalom e legkedveltebb műfajára s a mi legfőbb, a magyar regénynek már oly multja van, mely követelőbbé teszi az ízlest. Jósika divatba hozta a regényt, a történelmi regény kezdeményezésével, melyet Eötvös és Kemény mind történelmi felfogás, mind jellemrajz tekintetében magasb fokra emeltek. E mellett mindketten más irányban is fényt árasztottak regényirodalmunkra. Eötvös *Karthausi*jában az európai polgárosodás kételyei, küzdelmei és szenvedései közé ragadta a magyar közönséget, a *Falu jegyzőjé*ben pedig a magyar társadalom megdöbbentő

* Budapesti Szemle 1. köt. 1873, 224—245. l., aláírva: *Gyulai Pál.*

rajzával idézett elő még nagyobb hatást. Kemény tragikaibb alapot adott a magyar regénynek, mint a minő tragédiánké s mélyreható buvárlatával lélektani merész feladatokat igyekezett megoldani. Jókai rendkívüli elbeszélő tehetségével, humoros genreképeivel s mindeniknél magyarosb nyelvével járult e mozgalom gazdagságához. Talán nincs magyar regény, melyet a szó valódi értelmében remeknek nevezhetnénk, de e három legkitünőbb regényirónk műveiben külön-külön oly sajátságok is nyilatkoznak, melyek a remek regények sajátságai.

Eötvös meghalt, Kemény, úgy látszik, örökre elhallgatott, csak Jókai él és uralkodik a magyar regényirodalomban versenytárs és korlát nélkül. Az újabb regényírók között van egy pár figyelemreméltó tehetség, de még egyik sem fejlődött oly egyéniséggé, ki vele szemben némi ellensúlyt képezne. Nem látunk újabb regényt, mely a szokott színvonalon felülemelkednék vagy épen új ösvényt törne. A közönség ragaszkodik régi kedvenczéhez s oly elnéző irányában, hogy az, mint elkényeztetett gyermek, már-már azt hiszi: neki minden szabad. A hirlapok hű viszhangjai a közönség e hangulatának s azért Jókait valóban birálni majdnem annyi, mint a politikai pártszenvedély vagy irodalmi cselszövény gyanujába keveredni. Mindez elősegíti Jókai népszerűségét, de inkább következménye, mint oka. A főok rendkívüli elbeszélő tehetségében rejlik. Elevenebb és magyarosb elbeszélő minden eddigi regényirónknál. Ez oly tulajdonság, mely æsthetikai szempontból valódi érdem, s melylyel épen azért sok más hiányt is eltakarhatni. Innen Jókai ritkán unalmas s a ki csak unalomból olvas regényt, jó mulattatót talál benne. A mit elbeszél, a

legtöbbször sokkal kevesebbet ér, mint az, a hogy elbeszéli. Nem hiszszük el nagy részt hihetetlen történeteit, szertelen túlzásait, bizarr leleményeit, de az az elevenség, természetesség, egyszerűség, melylyel e nem természetes dolgokat elbeszéli, többé-kevésbbé gyönyörködtet. Igaz, elbeszélő módjának is megvannak hiányai és hibái, de egészben véve mégis elbeszélő tehetsége az, a mit benne leginkább méltányolhatni, s e tekintetben igen jótékony hatással volt egész beszély- és regényirodalmunkra. Divatba hozta az elbeszélés könnyed és egyszerű folyamatosságát szemben azzal a hol szónokias, hol nehézkes értekező modorral s nem eléggé magyaros nyelvvel, mely régebbi beszély- s regényiróinkat kisebb-nagyobb mértékben jellemzi.

Egy szóval, a mint egy régebbi birálatunkban bővebben kifejtettük, Jókai kitünő elbeszélő és stylista, csak kár, hogy aránylag kevés az elbeszélni valója. Azonban tárgyait rendesen jól választja meg, majd mindig olyanba fog, a mi leginkább érdekli a magyar közönséget s ez népszerűségének másik főtitka. Legnépszerűbb regényei részben ennek köszönik hatásukat. Tudja vagy ösztönszerűleg érzi, hogy mily korszakok, a multnak a jelennel mily kapcsolata, mily egyének és viszonyok rajzával férkőzhetni leginkább a magyar közönség szivéhez. A *Magyar Nábob* az 1848 előtti magyar társadalom rajza akar lenni, kivált a főnemességé, melynek egy része hazafiatlan, blazirt, külföldieskedő, a másik hazafias, de parlagi és betyáros s köztök egy harmadik kezd képződni, mely új fejlődést indít meg állam- és társadalomban egyaránt. A *Régi jó táblabirák* a Bach-korszak szomorú idejében a régi pezsgő életű megyék és haza-

fias tisztviselők emlékét újítja meg. Az *Új földesúr* hőse egy osztrák tábornok, ki tele magyar gyülölettel, elvben a Bach-rendszer híve, de jószágot vásárolva Magyarországon s ide telepedve, a mint érzi e rendszer súlyát, lassanként ellenzéki magyar hazafivá változik át. A *Szerelem bolondjai*ban az 1864—65-iki inséges évek és hivatalos visszaelések eseményeiből szövi meséjét, s így tovább.

Mind oly tárgyak, melyek magokban is érdeket keltenek. De vajon képes-e a jól választott tárgyakat egyszersmind jól feldolgozni, s egészben véve valóban költői értékre emelni akár cselekvény, akár kor- és jellemrajz tekintetében? Aligha. Jókai nem annyira eszményíti az életet, mint meghamisítja, nem annyira lényegökben fogja fel az embereket és viszonyokat, mint inkább külsőségökben. Képzelme, melyet se erős itélet, se erkölcsi mélyebb érzés nem fékez, kedveli a kivételest, esetlegest, szeszélyest, léhát, bizarrt, szertelent, s a physikai és erkölcsi lehetetlenségek rajzaiban leli gyönyörét. Mindig kész leleményei nem annyira egymásból fejlődnek, mint inkább egymáshoz tapadnak s ragadják őt, maga sem tudja merre. Innen cselekvényének ritkán van központja, erős belső kapcsolata s gyakran mást fejez ki, mint a hova czéloz. Jellemrajza éles és élénken színezett, de nagyobbára torz vagy túleszményített s tarkánál tarkább. Hősei kívül szemkápráztatók, de belül meglehetős üresek. Ritkán tudjuk, hányadán vagyunk velök, s hogy mivé váljanak, nem annyira szenvedélyök természetétől függ, mint a költő szeszélyétől. Korrajza igen hasonlít a népmesék világához, mely a mindennapit a csudálatossal szokta egyesíteni, nem sokat gondol a földirati és történelmi

adatokkal s inkább képzeli a dolgokat, mint ismeri. Ki fog például az *Egy magyar nábob*ban, egy pár találó vonás mellett is, az 1848 előtti magyar társadalomra ismerni? S vajjon a kitünő expositiónak megfelel-e a fejlődő bonyodalom, a megtérő Kárpáthy János nem veszti-e el minden költői érdekét s megoldása-e a csomónak, hogy Fanny gyermekágyban meghal? A *Régi jó táblabirák*ban a régi megyének csak külsőségeit látjuk. Az *Új földesúr*t, mely legjobban gondolt s legkerekebb szerkezetű regénye, megrontja a sok túlzás s kivált Ankerschmidt mesterkélt átalakulása, melyre ugyan elég ok van mind a viszonyokban, mind magában a jellemben, de se ez, se az nincs jól és jellemzően feldolgozva, nem is említve, hogy elcsábított leányának viszonya teljesen elhibázott. A *Szerelem bolondjai*ban a főszemélyek eltitkolva szenvedélyök mivoltát, minden lelki fejlemény nélkül hajtják végre a cselekvényt s közülök egyik sem tud állandó érdeket gerjeszteni. Különben jól elbeszélt regények; a sikerült részletek sem hiányoznak bennök, kivált a mellékdolgokban. Jókainak a főcselekvény és személyek mindig kevésbbé sikerülnek, mint a mellékesek. A melyik személye csak egyszer-kétszer jelen meg, mindig jobb annál, a kivel sokszor találkozunk. Amazokat nincs ideje és tere elrontani, emezeket annyira átalakítja, feldiszíti, hogy elvégre magok is alig ismernek magokra. Jókai egészben véve nem írt sikerült regényt, de írt sikerült részleteket s némely humoros genreképei kiváló méltánylatot érdemelnek. Jobb beszély-, mint regényíró. A regény, melynek történelmi és társadalmi feladatokkal kell megküzdeni, mely kedveli a viszonyok és szenvedélyek részletes rajzát, több ember- és világ-

smeretet, behatóbb szellemet s alapjában több komolyságot kíván, mint a mennyi Jókaiban van, kinek csak elbeszélő tehetsége gazdag s ki épen azért mindig kész elbeszélő, még akkor is, midőn nem igen van elbeszélni valója.

Legújabb regénye: *Eppur si muove** épen nem czáfolja meg a fennebb mondottakat, sőt úgy látszik, hogy Jókain évről-évre mindinkább erőt vesznek könnyelmű hajlamai, bizarr szeszélyei. Már a regény czíme sem helyes. Galilei híres mondása épen oly kevéssé illik e regényre, mint Kárpáthy Jánosra a magyar nábob. Ez alatt nem aristocratát értünk, ki őseiről reá maradt vagyonánál fogva gazdag, amaz pedig nem jellemzi eléggé a regény tárgyát, azt a hazafias mozgalmat, mely a mult század végén s a jelen elején az irodalom útján megindította a nemzeti fejlődést. Az épen nevetséges, a hogy Jókai Galilei mondását regényére alkalmazza. Abból indul ki, hogy midőn Galilei megdobbantotta lábával a földet, épen csak azt a kis darabját a földnek felejté el megrúgni, a melyet Magyarországnak hívnak; az egész föld mozdult, hanem az az egy darab állva maradt. Ő most egy oly nyughatatlan embernek a történetét írja le, a ki meg akarta próbálni, hogyan lehetne az álló földet mozdulásra bírni. E küzdelemben ő maga összetört, semmivé lett; de még sem tett le a hitről, hogy *eppur si muove.* Nem az következik-e ebből, hogy Galilei nem a föld forgása törvényét fedezte föl, hanem magát a földet mozdította meg s a mit netalán elmulasztott, azt most kipótolja a Jókai hőse,

* *Eppur si muove. Mégis mozog a föld.* Regény hat kötetben. Írta Jókai Mór. Pest. Az Athenæum tulajdona. 1872.

Jenőy Kálmán. Azonban tárgyát itt is jól választotta. Jókai a magyar irodalom és művészet úttörő bajnokai emlékét akarta megújítani, rajzolni e borus, de dicsőséges korszakot, melyet a nemzeti kegyelet annyira megszentelt. Méltó tárgy egy nemzeti költőhöz, de maga a mű nem méltó se a tárgyhoz, se a nemzethez. Jókai nem a multat varázsolja elő a képzelem tükrében, hanem képzelme lázbeteg álmait erőszakolja a multra, mennyre-földre esküvén, hogy mindez igaz s ha nem hiszszük el, nem benne van a hiba, hanem bennünk jámbor olvasókban, kik a nemzeti lét e jobb korában nem birjuk felfogni a hazafi martyrok küzdelmeit.

Valóban az előszóban, mely egyszersmind ajánlat Toldy Ferencznek, ilyesmit olvasunk. Először is tudtunkra adja a költő, hogy regényéhez a korrajz adatait Toldytól vette szóbeli közlés útján. Ennélfogva, ha neki nem akarunk hinni, higyünk Toldynak, ki e kornak nemcsak történetírója, de egyszersmind egyik bajnoka is. De vajon beszélhetett-e Toldy Jókainak ellenkezőt azzal, a mit irodalomtörténetében és más munkáiban írt s ha beszélt, tartozott-e Jókai elhinni s tartozunk-e mi olvasók, a midőn e korról a művek, életrajzok, emlékiratok, levelezések egész irodalmát ismerjük? Jókai másik mentsége is ilyen, több benne a furfang, mint az elfogultság. Elmondja, hogy regénye meséje igaz, alakjai valóban éltek, de indokolni, elhihetővé tenni életöket épen oly nehéz, mint volt maga az élet. Senki sem hiszi el, hogy egy eszményi czélnak, melynek mi mostaniak már csak jól jutalmazott epigonjai vagyunk, egykor földre tiport óriásai voltak. Bajos a végbe ment szent harczot valószínűvé tenni a jelenkor olvasói előtt.

Nincsenek meg a viszonyok, nincsenek meg az indulatok többé, a melyek ezt létre hozták. Más ország, más város áll a régi helyén; a mult kor érzelmei felfoghatlanok s az igaz történet, a melyet a negyven év előtti korról a regény elbeszél, ma egész álomnak tünik föl. Elfogadhatni-e e mentséget, a mely, úgy látszik, egyszersmind elmélet akar lenni? A költő valahányszor a multról ír s nem bír hitetni, olvasóira tolja a hibát, kik nem tudták a multba úgy beleélni magokat, mint ő. De vajon a költőnek nem épen az-e a feladata, hogy megértesse, éreztesse, láttassa olvasóival, a mit maga ért, érez és lát? Vajon az emberi szív és viszonyok néhány évtized vagy egész századok alatt annyira megváltoznak-e, hogy a jelen ne érthesse a multat? Shakspeare feltámasztja a római világot és megértjük; Scott Walter előnkbe varázsolja a középkort és megértjük: Jókai csak negyven évvel megy vissza a multba s ezért már ne lehetne értenünk? Ugyan mi van e korban, mely úgy szólva áthajlik napjainkhoz, oly nagyon rejtélyes, felfoghatatlan? Legyünk őszinték és mondjuk ki az igazat. Nem mi vagyunk képtelenek felfogni e kort, hanem Jókai volt képtelen úgy előnkbe rajzolni, hogy reá ismerhessünk.

Nem azt hibáztatjuk e regényben, hogy nem történelmi, azaz nem irodalomtörténelmi regény, hanem azt, hogy se cselekvénye, se személyei nem elég jellemzők a korra nézve, melynek rajzát tűzte ki főfeladatául a költő. Jókai előtt két út állott: Kazinczyt vagy Kisfaludy Károlyt választani hősül; életükből, koruk viszonyaiból szőni ki meséjét, mint a történelmi regény szokása, vagy költött személyeket venni föl s így annál szabadabban, de a lényegre

nézve annál jellemzőbben alakítani. Jókai ez iutóbb módhoz fordult, de csak annyiban, a mennyiben költött személyeket vett föl, azonban a kort lényegében épen oly kevéssé fogta fel, mint a szereplő egyéneket. Hősében, Jenőy Kálmánban, van valami Katonából és Kisfaludy Károlyból, de ez inkább csak külsőség. Katona életéből átvette a korában nem méltányolt *Bánk bán* tragédia esetét, a Kisfaludyéból olaszországi barangolását, festészi műkedvelőségét, vígjátékírói termékenységét és azt, hogy bizonyos időben Pesten egy csizmadiánál lakott, kivel együtt nyomorgott s egy darabig inkább ecsete, mint tolla után élt. Azonban ez igaz adatok is Jókai keze alatt oly phantastikus alakot nyernek, hogy alig ismerünk reájok. Bensőleg semmi sincs Jenőyben e kor nevezetesebb íróiból. Nem találjuk fel benne Kazinczy kiolthatatlan lelkesedését, szívós kitartását s mindennek annyira örülő naiv kedélyét, mely szenvedéseit, sőt nyomorát is oly elviselhetőkké teszi; nem Katona érzékeny szivét, csendes, de mély búskomorságát, mely *Bánk bán* bukása után tétlenségre kárhoztatja; nem Kisfaludy Károly függetlenségi szilaj vágyát, erélyes szellemét, mely az élet viharába, csalódások és szenvedések közé ragadja, de egyszersmind megnemesítve emeli ki, mint az emberi gyarlóságok iránt élénk érzékű költőt és vezérét egy írói új nemzedéknek; nem Kölcsey álmodozó és borongó természetét, a lágy szív és erős lélek e különös vegyületét, ez inkább belső, mint külső életet, mely egy szép elegiaként hat lelkünkre. Jenőy nem született e korban, egészen Jókai teremtménye s magán hordozza eredete bélyegét. Először is nagyon szép fiú, hibátlan gavallér, ki elbájolja a salonokat, sőt a nádori udvart

is, aztán híres tánczos, jó lövő, vívó, nagy festész, kit az olasz mesterek mint elsőrendű tehetséget bámulnak, s ki elnyeri előlük a florenczi akadémia pályadíját. E mellett Magyarország legnagyobb költője, látnok, hazafi, a legerényesebb ember, szóval egy túleszményitett, mindennel feldiszitett ifjú, a minőket csak Jókai tud képzelni. De e szép és nagy tulajdonok mellett szenvedélyében, tetteiben inkább hóbort és tehetetlenség nyilatkozik, mint erő és valódi szív, a melyeknek még tévedései is mindig meg szokták hatni az emberi keblet.

Jókai tizenkét évet rajzol hőse életéből, az 1819—1831 közti kort, a mint ezt regényében több helyt világosan kifejezi. Az évtized elején adattak ki az ujonczozás és adófölemelés törvénytelen rendeletei, melyek a nemzet legsarkalatosb jogát hozták kétségbe s heves ellenállásra találva a legmakacsabb küzdelmet idézték elő. Ekkor hivatott össze az 1825-iki országgyűlés, melyen Széchenyi először lépett fel, s az akadémia megalapittatott. Jókai beszél politikai viszonyokról, rajzol megyegyüléseket, de ez események hatását nem látjuk se a cselekvényben, se a személyekben. Említi az ó-conservativeket, mely névnek ez időben nincs értelme; előadja, hogy Bálvándy Ungban az orosz pópáknak kezet csókol, hogy megnyerje őket, pedig a rendi alkotmány idejében azoknak nem igen volt választó joguk, kikre az orosz pópák befolyással vannak. Az 1825-iki országgyűlés Jókai előtt nem fontos, sokkal fontosabb az, hogy a nádor nem akarja megengedni a magyar szinészek főlléptét Budán, holott már azelőtt Pesten a német szinházban is játszottak s az egész esetnek, ha igaz is, nem volt hatása a magyar szinészet fejlődésére.

Ez évtized irodalmi tekintetben is nevezetes volt. A nyelvújítás félig-meddig már diadalt ült, a nemzet figyelme ide fordult s az irodalmi reform előkészítette a politikait. Az irodalom többé nem volt magántanulmány, hatni kezdett a nemzetre is. A győzelem már csaknem bizonyosnak látszott, a mi fokozta a küzdők erejét. Az író társadalmi állása, anyagi helyzete keveset javult ugyan, de már nemzetről, dicsőségről álmodozhatott s hihetett a jövőben s ez kárpótlás volt mind a multért mind a jelenért. A tavasz ébresztő fuvalma érzett, a nyugtalan ifjú kedély álmai derengtek irodalomban és politikában egyaránt. Az alkotmány győzelme, Széchenyi fellépte, az akadémia alakulása felvillanyozta Pest irodalmi köreit, melyek között az Aurora-kör már egész hatalomra emelkedett. Mind ennek alig van nyoma a regényben. Pesten senki és semmi sincs, csak Jenőy a költő, ki egyedül teremt irodalmat, Bányaváry a színész, ki nejével együtt fogja kivívni a magyar színészet diadalát, nem is a virágzó német szinház, hanem a német circus ellenében és végre Cseresznyés uram, a csizmadia, ki több mint politikus és hazafi, egész Széchenyi: bölcs és látnok egy személyben. Jenőy nem Kazinczytól, nem az irodalmi köröktől nyer buzdítást és tanácsot, hanem Cseresznyés uramtól, ő avatja be a magasb politikába is, érintkezésbe hozza Olaszországban a carbonarikkal, s ezek tanai és példái képezik hazafivá. A nyelvújítás harczát komoly vagy nevetséges oldaláról még érintve sem látjuk az egész regenyben; az akadémia csak annyiban szerepel, a mennyiben Jenőyt nem választja tagjává. Jenőy hírétől zeng az ország s még sincs közönsége. Általában Jenőy se külsőleg, se belsőleg nem hasonlít a

korabeli írókhoz; nincs semmi benne ezek jellemé-ből, kiket minden kis siker lelkesít és szenvedéseik között, halálos ágyukon is megvigasztal az ügynek, melyet szolgáltak, közelgő diadala. Jenőy nyomorog és dolgozik öröm és lelkesülés nélkül, szenved hidegen, martyrrobotból, obligat mellbeteg s halálakor oly jóslatokat mond, melyekre se élményei, se pedig a költő által rajzolt politikai és társadalmi viszonyok föl nem jogosítják. Temetése is sajátságos. Ez időtájt kezdette Pest megtisztelni nevezetesb halottait, kik az irodalomnak szentelték éltöket. Kisfaludy Károly temetése oly fényes volt, hogy, a mint Toldy írja, Pest addig nem látott oly gyászoló sokaságot. Jenőy halálát senki sem veszi észre, koporsóját csak a csizmadia kiséri, s egy Ázsiából visszajött barátja, a ki a magyarok eredetét keresi s a ki a temetés után vissza is megy Ázsiába. Sirját sem tudja senki s csak nagy későre fedezi fel az akadémiának az ázsiai utazó. De mindamellett vannak a regényben oly szakaszok is, melyek az irodalom pezsgőbb életét rajzolják Pesten s a harminczas és negyvenes évek emlékeire utalnak. Jókai leírja a *Csiga* vendéglő társaságát, mely a harminczas évek derekán alakult, s melyből a *Nemzeti kör* nőtt ki; leír továbbá egy írói lakomát, melyen egészen a későbbi idők szinezete ömlik el. Egy szóval meghamisítja a kort és sehol sem fogja fel a lényegest, a jellemzőt.

De nemcsak a korrajz nem sikerült, hanem a főjellemek és cselekvény sem. Nem épen bizonyos: vajon tudta-e Jókai mit akar, de úgy látszik, hogy egy oly író alakja lebegett előtte, ki e század elején, mint a nemzeti újjászületés és műveltség bajnoka, a nemzetiségéből kivetkőzött aristocratia s a még fej-

letlen nép előitéleteivel és érzéketlenségével küzd, összeütközésbe jő családjával, kedvesével, de hű marad czéljához s bár a küzdelemben összetörik, az ügy közelgő diadalában vigaszt talál. E felfogás nem hűtelen a korhoz, költői is, de nem oly módon, a mint a regényben látjuk. Hol van itt a kor hű képe, hol a nemzetiségéből kivetkőzött aristocratia, a hazafias, de ósdi táblabirák, a fejletlen nép valódi képviselői. A Decséry-család, Bálvándy, Csollán Berti nem azok. De Jókai nem is törekedett erre, sőt hőse írói pályáját is tulajdonkép csak a két utolsó kötetben igyekszik rajzolni; a fősúlyt családjával és kedvesével való összeütközésre, s az ebből folyó bonyodalomra helyezi. Ez is volna tulajdonkép a cselekvény költőibb érdeke, de hol van a fejlődés és bonyodalom lélektani alapja, hol a jellemek és szenvedélyek oly nemű rajza, mely hitetni és megindítani bír?

Jenőy nagyanyja az összeütközés egyik képviselője. Jenőy árva, de nem szegény, van atyai öröksége, nagyanyja dúsgazdag, kinek minden vagyona reá szállandó. A nagyanya ellenzi, hogy unokája író legyen, s általában a közügyekbe avatkozzék nemzeti szellemben. Talán e nagyanya egy büszke nemes asszony, ki magasra akarja emelni családját s azt hiszi, hogy unokájának íróskodása, hazafiaskodása mindezt gátolja? Nem. E szenvedély jól felfogva és fejlesztve sokat igazolna, de Jókai a logjobb indokokat rendesen mellőzni szokta. Az öreg asszony hazafias s nem is ósdi magyar asszony, hanem férje, Kálmán nagyatyja hazafi ügyekbe keveredve, üldöztetett, börtönt szenvedett s mint reszkető nyomorék, világkerülő szerencsétlen halt el. Nem akarja, hogy unokája is

ilyen legyen. Kálmán engedelmeskedik nagyanyjának, censurát tesz, a helytartótanácsnál szolgálatba lép, azonban egy tragédiát ír, de ezért sem haragszik meg nagyanyja, s midőn e miatt hivataláról lemond, a jó öreg asszony bőven ad neki pénzt, hogy Olaszországban festészi tehetségét kimívelje. Szent a békesség közöttük. De egyszer csak Kálmán váratlan haza jő Olaszországból, hogy szinész barátját, Bányaváryt és nejét, Czilikét, kivel nagyanyjánál együtt növekedett, kiemelje a nyomorból. Ezért már megharagszik a nagyanya és kitagadja unokáját, mert azt, hogy fogadott leánya, Czilike, Bányaváryval elszökött és szinésznő lett, nagyon szivére vette volt. Szabadságot adott unokájának, hogy lehet tékozló, lehet korhely, de nem szabad soha a szökevényekkel szóba állani, beteg porontyukat megszánni s őket egy szóval is védelmezni. Az öreg asszony főgondja nem annyira unokájának megőrzése az írói pályától, mint üldözése Czilikének. Mindvégig a bosszú vezeti s nem az anyai gond és szeretet. Szegénységbe taszított unokáját még mint haldoklót sem látogatja meg, csak a temetés után keresi sírját és tör ki fájdalma. Az egész öreg asszony egy minden élet és elevenség nélküli abstractio, s még az az érdeme sincs, hogy legalább érthető és következetes legyen. S vajjon Kálmán e tekintetben nem hasonlít-e nagyanyjához? Valódi unokája. Ugyanazon hóbort és érthetetlen következetlenség jellemzi. Költő lesz nem tudni hogyan, búcsut vesz a költészettől leginkább szeszélyből, ismét költő lesz barátságból, s a legnagyobb nyomorba sülyed, nem eléggé érthető élhetetlenségből. A kinek némi atyai öröksége is van, a ki a világban oly jártas, a kinek ecsetét megbámulták az olasz mesterek,

a ki vígjátékaival kiemeli a nyomorba sülyedt szinészetet, a ki oly termékeny és nagyhírű író, nem eshetik oly könnyen a nyomor martalékául még 1831 körül sem. Szerelmén is bajos eligazodni. Azt értjük, hogy a rajzolt viszonyok között egy grófhölgybe beleszeret s attól viszont szerettetik, de e szerelem mindkét részről oly lágymeleg, oly minden szenvedély nélküli ábránd, hogy a belőle folyó szenvedést nehéz elhinnünk, az pedig, hogy a grófhölgy szerencsétlen házassága után elválván férjétől, a haldokló költőhöz siet mint leendő menyasszonya, épen nem foly jelleméből. Az indokok összeütközése, a fejlődés bonyodalma határozatlan, elmosódó. Ide járul még Jókai beteges idalismusa, ki hőseit nagyoknak festi erő és gyöngeség nélkül, a kiket inkább erényes hóbortok ragadnak, mint szenvedélyek. Hogy a legnagyobb példákat hozzuk fel, a becsületes Othello, a nemes Brutus, a mély érzelmű Hamlet mily gyarló halandók Jókainak nagy erényekkel kifestett hőseihez képest; de valódi emberek, igaz szenvedélyek martalékai. E nélkül nincs költői hatás; a fokozat a költő erejéhez képest különböző lehet, de a forrás ugyanaz.

Az episodok és mellékalakok már sikerültebbek. A debreczeni diákélet, Csollán Berti udvara, az ügyvédi iroda, a circusi hecz, Tóth Máté pusztai tanyája legjobb részei a regénynek. Nagyrészt humoros képek, melyek igen hajlanak a torz felé, sőt itt-ott azzá is válnak. Ugyanezt mondhatni a mellékalakokról is, milyenek Béni bácsi, Korcza ügyvéd, Sátory őrnagy, s részben Cseresznyés uram, a csizmadia is, a míg meg nem romlik. Jókainak nem tulajdona a művészi önmérséklet, s gyakran a torzot is tor-

zítja, mint nemely kedvelt komikai színész, hogy nagyobb kaczajt idézzen elő. Humora olykor csak jó kedv, puszta tréfa, de gyakran többet ér pathoszánál. Regényeiben több episod és mellékalak van, mint a mennyi szükséges, de ez a legtöbbször mintegy kárpótlás az elhibázott főcselekvényért. E regény sem egyéb, mint az episodok és genreképek gazdag csoportozata, melyek a fődolog szegénységét jól rosszul takargatják. Jókai nem gondolja ki jól regényeit, de jól elbeszéli, gondatlanul szövi a mesét, de néhol jó leleményre bukkan, sikerült részleteket tár elénk. Szellemünket nem foglalkoztatja, de kiváncsiságunkat ébren tartja, szivünket ritkán hatja meg, de mindig szórakoztat, elmulattat. Az írók rendesen két főbetegségben szoktak szenvedni: vagy megbénítja munkásságukat a túlságos műgond, mikor a gondban elvész a gondolat vagy könnyű és gyors dolgozásra sarkalja őket a könnyelmű elbizakodás, mikor aztán a gondolatnak nincs ideje megérni. Jókai ez utóbbi betegségben szenved s úgy látszik nem is fog belőle kigyógyulni. Miért is? A közönség így is mohón kapkodja műveit és pénzügyi tekintetben így sokkal előnyösebb. Európai divat, hogy a hírre kapott írók ritkán tudnak ellenállani az industrialismus kisértéseinek. De az sem ment ki még szokásból, hogy ez ellen koronként felszólaljon a kritika és sokkal élesebben, mint mi, kiknek szintén hasonló kötelességet kelle teljesítnünk.

Azonban ideje egy pár futó pillantást vetnünk ifjabb regényíróinkra is, legalább azokra, a kik legméltóbbak a figyelemre.

Toldy István most lép először a regényirói pá-

lyára,[1] Bajza Lenke korábbi műveihez egy nagyobb négy kötetes regényt csatol.[2] Mindketten idegen nemzet társadalmi életéből veszik tárgyukat: ez regényének Németországot választotta szinhelyül, amaz Párist, sőt Bajza Lenke nevét is németesen írja, Beniczkyné Bajza Lenke helyett Beniczky-Bajza Lenke. Nem helyeselhetjük ez idegen országba való kalandozást, midőn a magyar életben annyi a feldolgozatlan, vagy rosszul feldolgozott tárgy. Melyik magyar író fog versenyezni egy angol, német vagy franczia íróval, ha az angol, német vagy franczia életet kell rajzolni. S ez áll megfordítva is. A tourista tapasztalatai a legtöbb esetben nem elegendők erre, s még eddig minden nemzet regényírója hazája multjából vagy jelenéből írta legjobb műveit. Nem mondjuk, hogy idegen tárgyat nem szabad feldolgozni a regényírónak, bár a dráma és beszélyíró ezt mindig könnyebben teheti, mert fel van mentve a részletrajztól, mely a regénynek annyira éltető eleme. Ha a regényíró évekig élt külföldön vagy hazai tárgyú meséjét részben külföldön játszatva, kapcsolatba tudja hozni az idegen élet könnyebben felfogható nyilatkozataival, bizvást nyulhat idegen tárgyhoz. Néha a tárgy természete, a költő czélzata igazolja az idegen tárgyat. De általában véve jobb itthon maradni, mert mindig közvetlenebb szemlélet, élénkebb benyomás közepett dolgozhatunk, s nem küzdünk annyi nehézséggel. Toldy regényében sem a franczia élet rajza érdekes,

[1] *Anatole.* Regény egy kötetben Toldy Istvántól. Pest. Ráth Mór kiadása. 1872.

[2] *Előitélet és felvilágosultság.* Regény négy kötetben. Pest. 1872. Aigner Lajos.

mert e tekintetben nem egyéb az, mint a franczia regények halvány másolata. Styljében is van némi franczia könnyedség, választékosság, néhol az ékesszólásig is fölemelkedik, de egyenetlen, nem eléggé magyaros s maradt benne valami a politikai vezérczikkek értekező modorából egész az olynemű állítmányok, megkülönböztetések- és műszavakig, melyek teljességgel nem regénybe valók. E regény más tekintetben is különös vegyület. Komolyság és léhaság, éles megfigyelés és gyermekes felfogás, valódi élmény és üres képzelgés, lélektani találó rajz, s kirivó ellenmondás, gyöngéd hajlam és brutális ösztön, bölcselő szellem és gavalléros szeszély, emelkedés és sárban fetrengés váltakoznak e regényben. De az méltánylandó a szerzőben, hogy úgy látszik, volt valami mondanivalója, egy elhervasztott élet titka, egy lélektani feladat megoldása. Mily kár, hogy mindez se æsthetikai, se lélektani tekintetben nem érdemelte meg a reá fordított fáradságot.

Anatole kora árvaságra jutott gyermek, kinek fejlődését egész férfikoráig, öngyilkossága perczéig különös gonddal rajzolja a szerző. Körüle csoportosítja regénye minden személyét, eseményét s nem annyira érdekfeszítő bonyodalomra törekszik, mint lélektani tanulmányra. A gyermekifjú szilaj, heves, de tehetséges és mély érzelmű, érzéki, korhelységre hajló, de becsületérző és szilárd akaratú. Gyámatyja egy becsületes hírben álló családhoz adja szállásba, de a mely mindinkább szegényedik. A családban egy szép felnőtt leány is van. Az anya, ki nem tudja tűrni a szegénységet, az atya tudta nélkül egy gazdag bankárnak szerzi oda leányát. Minderről sejtelme

sincs Anatolenak, egész testvéri viszony csatolja a leányhoz. Azonban a leány egy este elcsábítja Anatolet, ki minden szemérem és küzdés nélkül enged a kisértésnek, s hónapokig tiltott viszonyban él vele a lelkiismeret legkisebb furdalása nélkül. De a midőn megtudja, hogy kedvese egy bankártól kitartott személy, az erkölcsi felindulásnak és megcsalt szerelemnek oly dühe szállja meg, melyet így rajzolva teljességgel nem tartunk természetesnek. Elhagyja a házat, nem hisz többé a női erényben, tanulmányainak él és bosszúból nőcsábításra adja magát. Azonban egy fiatal leánynál, ki valódi tiszta szerelemmel csüng rajta, de a kit ő nem szeret, csak el akar csábítani, nem várt ellenállásra találván, ismét hinni kezd a női erényben. Nagy hatású hirlapiróvá lesz, ki rajong a köztársaságért, félelmes hírre emelkedik a franczia császárság korában s bele szeret egy napoleoni tábornok leányába. A leány is szereti őt. Anatolet visszatartják a házasságtól politikai elvei; azt nem teheti, hogy a másik párthoz menjen át, azt tehetné, hogy lemondva a nyilvános pályáról, valami olyan biztos állást szerezzen magának, mely nem kivánja elvei megtagadását, de oly lelkesedéssel csüng hazája sorsán, köztársasági elvein, hogy a politikai küzdelmek teréről visszavonulnia lehetetlen. A leány így is férjhez menne hozzá s osztoznék sorsában. Ekkor másnemű kételyek ebrednek Anatoleban. Eszébe jut az a család, melynek körében növekedett, melyet a szegénység a bűn karjába taszított. Az ő állása sem biztos, kedvese fényűző élethez szokott, s nem tudná tűrni a nélkülözést s az ő családja is oda sülyedhet, a hova amaz. Fél, hogy nem tud megélni vele. Hirtelen tönkre juthat; ma vagy holnap, tíz vagy húsz

év mulva egy reggel nyomorra ébredhetnek. A nyomorban mindig van valami megalázó s könnyen vezet a gyalázathoz. Anatole szenvedélylyel szereti a leányt s nem tud nélküle élni, de szint' oly szenvedélylyel csüng kételyein, rögeszméjén és nem akar nősülni — tehát főbe lövi magát.

Szerző nagy gonddal rajzolja e lélekállapotot s bár mellékesen nem egy igaz, finom vonást tár fel, a fődolgot nem képes elhitetni velünk. A szomorú katasztrófa nem szívreható, sőt némi gúnyos hangulatot ébreszt. Mi legalább fel nem indultunk rajta s önkénytelen egy magyar népmese töredéke jutott eszünkbe. Megbocsát a szerző, Csokonaiként

ha ily nagy ügy felől
Egy alacsony példát merünk hozni elől.

«Volt a világon, hol nem volt, még az operentiás engeren is túl volt, volt egy jó módú paraszt ember, annak volt egy felesége, meg egy leánya. Egyszer oda ment egy szép fiatal legény másodmagával ház-tűz nézni. Mindjárt kinálták őket tyúkkal, kalácscsal, borért is leküldte az ember a lyányát a pinczébe. Lement a lyány, elkezdte vigyázni, hogy melyik a legnagyobb hordó, hogy abból vigyen, mert azt mondta az apja; a mint ott vizsgálódik, szemébe ötlik egy nagy káposztás kő, a pincze oldalához támasztva. Elgondolkozott a lyány, hogy érte most itt vannak a ház-tűz nézők, ő most férjhez megy, lesz majd neki egy kis fia, ő annak vesz egy kis ködmönt a vásárban, a kis fia egyszer le talál szökni a pinczébe, csak ott ugrál a káposztás kő körül, a káposztás kő eldűl, a kis fiút agyon üti, kire marad akkor a kis

ködmön? Ezen a lyány annyira elkeseredett, hogy leült az ászokra s ott sírt.»

Vajon több oka van-e Anatolenak az öngyilkosságra, mint a mesebeli lyánynak a pityergésre? Bizonyára nincs. De a népmese komikumnak dolgozta fel azt, a mit Toldy tragikai indoknak használt. A valódi szerelmes nem úgy érez és gondolkozik, mint Anatole. S ha kedvesét csak gyöngédségből féltené sorsához kötni! de tulajdonkép ő most sem hisz a női erényben és feláldozásban, s kedvesét képesnek hiszi a becstelenségre. Az ily ember lehet, hogy nem házasodik, de nem is öli meg magát szerelemből. Anatole egész a nevetségig lelkiismeretes, ha házasodni kell, de régebben, midőn nőcsábító kalandjait űzte, e természetéből egy mákszemnyit sem láttunk. Még nagyobb ellenmondást is találhatni Anatole jellemében. Oly erős benne a politikai becsvágy vagy ha úgy tetszik a hazaszeretet, hogy szerelméért nem akarja feláldozni politikai szerepét. A ki ily hévvel csüng hazája ügyén, nem öli meg magát oly könnyen épen a szerelem miatt, a melyért semmit sem akart áldozni. Nekünk úgy tetszik, hogy Anatole se hazáját nem szereti erősen, se kedvesét s rögeszméje oly nemű esztelenség, a melyet bajosan tárgyalhatni költőileg s legkevésbbé tragikai alapon. Szerző e mellett úgy mutatja be hősét, mint a modern társadalom erkölcseinek áldozatát. Nem érthetni eléggé, hogy ezzel hova czéloz. Miben hibás a társadalom? Abban-e, hogy Anatolenak nem adott elég vagyont rögeszméje eloszlatása végett, vagy hogy a köztársasági publicistákat rászoktatja nem az egyszerű, hanem bizonyos fényűző körben élő hölgyek kedvelésére? Vagy hogy korunkban mindinkább kezd kimenni divatból az ön-

mérséklet, lemondás s az isteni gondviselésbe vetett bizalom s az emberek a gazdagságot, élvezetet tartják egyedüli boldogságnak? Azonban a bajt inkább sulyosbítja, mint gyógyítja amaz «egészséges materialismus», a melyhez rokonszenvét szerző regényében több helyt elárulja.

Szerző mással beszélteti el regényét, de néhol egészen maga beszél. Előre tudja, hogy regénye nem fog tetszeni a kritikusoknak. Elmondja, hogy az apró szellemek nem mernek eltérni az adott szabályoktól, neki van bátorsága erre, mert az emberi szív az ars poetica ellenére is szenvedhet. A pedans kritikusok képesek elvitatni a jogosultságot oly szerencsétlenségtől, mely egy embernek életébe került. Mi nekik, hogy valaki szenvedett és meghalt vagy megőrült, ha szenvedésében nem találnak oly lélektani összeütközéseket, melyek szabályaik keretébe beillenek, indokokat, melyeket a megszokás már «udvarképesekké» tett a költészetben. Kimondják, hogy az egész dolog képtelenség, nem valószínű, mesterkélt csinálmány. Nem valószínű és mesterkélt az, a mi alatt egy lélek megtörik! A pedans æsthetikus mathematikai határozottsággal be fogja bizonyítani, hogy az a lelki küzdelem, a mely e regény tárgyát teszi, egyáltalában lehetetlen, ki fogja mondani nagy képpel a bölcs itéletet, hogy Anatole nem szeretett. Nem szeret az, kit a szerelem ölt meg! De a közönség nemcsak ezekből áll.

Ily s ehhez hasonló ömlengést találunk mindjárt a regény elején. Szerző, mintha sejtene valamit, jó előre gondoskodik műve védelméről s igyekszik megfélemlíteni kritikusait. De hát oly félemletes dolog-e az, ha az író a róla nem kedvezőn nyilatkozó kritiku-

sokat a pedansok közé sorozza? Semmi sem lehet ennél természetesb és mindennapibb. Szép ha az író merni kész, ha új ösvényt tör, de a merészség még magában nem lángész s az akarat még nem tény. A kritika természeténél fogva conservativ s csak hosszas vizsgálat s küzdelem után szokott megalkunni az új viszonyokkal, ha a valódi sikernek lehetetlen már ellenállani. Nekünk úgy tetszik, hogy itt nincs az az eset, sőt küzdelemre sincs szükség. Az nem új dolog, hogy valaki hibás lélektani alapon szövi és oldja meg regényét. Sokan tették ezt már Toldy előtt is és sokan fogják tenni utána is, a nélkül, hogy őt utánozni akarnák. Toldy mindegyre azt állítja, hogy ime Anatole meghalt, szerelme ölte meg, tehát szeretett. Elhiszszük, hogy meghalt, nem kivánunk halotti bizonyítványt, de nem hiszszük, hogy a szerelem betegségében halt volna meg, mert a bonczolás mást bizonyít. Toldy sokat emlegeti az æsthetika önkényes szabályait «udvarképes» indokait, összeütközéseit. De vajjon az æsthetikának nem ugyanaz-e forrása a mi a költészetnek: a természet és az emberi szív? Nem innen meríti-e az æsthetikus elveit, törvényeit, a költő pedig lelkesülését és erejét? Minden a mi ezzel ellenkezik, oly kevéssé æsthetikai törvény, mint költői szépség. S ha a költő indokokat használ, melyek nem természetesek, összeütközéseket, katasztrófát, melyek nem kelthetnek tragikai részvétet, ki a hibás, az æsthetika-e, mely semmi önkényest nem kíván a költőtől, vagy a költő, a ki önkényesen oly eszközöket használ, a melyekkel nem érhetni czélt? Ki tehet róla, hogy némely indokot, összeütközést inkább komikailag dolgozhat fel, mint tragikailag s holmi pusztán egyéni szeszélyek, külö-

nösségek, rögeszmék nem hatnak reánk oly varázserővel, mint a mindnyájunkkal többé-kevésbbé közös szenvedélyek. Nehány frivol, sőt durva jelenetet is találunk e regényben. Úgy látszik ezek is a szerző æsthetikai szabadelvűségéből folynak, mely fellázad mindennemű korlát ellen. De ez sem új dolog a világon s Toldy oly kevéssé fogja «udvarképessé» tenni a költészetben, mint mások. Általában nincs okunk meghódolni Toldy æsthetikai vívmányainak, a melyekről regénye elején annyi önérzettel szól. De szivesen elismerjük tehetségét, melyet e regénye is tanusít s ennél sokkal jobbakat várunk tőle, kivált ha nem ápolja oly melegen erkölcsi és æsthetikai sophismáit.

Bajza Lenke regénye egészen más, mint Toldyé. Mintha egy rideg férfi-szobából egy csinos női salonba lépnénk. Illatszerrel tölt lég, selyemruhák suhogása, tükrök, lámpák, ékszerek fénye vesz körül. A komornyik egész fontossággal jelenti be a vendégeket, a szolgák keztyűs kézzel és ezüst tálczán hozzák be a levelet vagy látogatójegyet, a kocsiajtót a legilledelmesebb hajlongások között nyitják fel, ha érkezünk vagy távozunk. A szenvedély nyelve helyett társalgást vagy csevegést hallunk, az embereknek inkább modorával ismerkedünk meg, mint bensőjével, eltöltjük az időt, de unatkozunk is és vágyunk az isten szabad ege alá egy kis friss levegőt szívni. Valóban e regény az előkelő világból, az előkelő világnak van írva, bizonyos előkelő bágyadtsággal. Bajza Lenke sokat haladt, mióta évekkel ezelőtt egy pár kötet beszélylyel föllépett, s írónőink közt alkalmasint ő ír legjobb regényt. Sok ügyességgel szövi meséjét, gondot fordít a jellemzésre is, de a bonyodalmat nem annyira a viszonyok kényszerűsége, mint saját jó-

akaratú önkénye vezeti, jellemrajzában pedig kevés az elevenség s olykor nagyon is kirí a czélzatosság. Főszemélyei, mint Léda, Róbert, igen eszményített alakok az eszmény igazsága és bája nélkül. Nem érdeklődhetünk eléggé irántok, s nem hihetünk bennök. Nem rokonszenves vagy épen gonosz jellemei még kevésbbé igazak. Waldau, Waldheim grófné, Hildegard, Warburg az erőltetett czélzatosság szülöttei. Sternberg gróf, Marie s a mellékalakok már jobban sikerültek, bár nem emlékünkbe tapadók. Szerző sokat beszélteti személyeit, igen is sokat, de biztos s erős vonásokkal nem tudja fölleplezni bensőjöket, s nem törekszik egy-egy nagyobb jelenet kellő színvonalára emelkedni. Ugyanazon kimért társalgási hangon foly minden s a mellékdolgok csaknem annyi helyet foglalnak el, mint a lényegesek. Valóban a mese szövevénye többet ér előadásánál, mely ritkán tudja kizsákmányolni amannak előnyeit. Az előkelő világ aprólékos kedvtelései mindig ott lábatlankodnak s gyakran nem jellemzési czélból, a társalgás sok mindenről foly, de a cselekvény keveset nyer vele. A regény nyúlik s nem egyszer unalmas.

Bajza Lenke szigorúan megbünteti regénye rossz embereit és megjutalmazza a jókat, csak az a baj, hogy jóakarata kissé önkényesen vezérli az emberi élet rendjét. A miből erős összeütközést várnánk, könnyen elsimul, a mit nem tartunk sok küzdelemre valónak, hosszas és nem eléggé érthető bonyodalmak forrása. A mű hősnője Léda, egy bukás szélén álló bankár leánya, a ki atyja becsülete megmentése végett, szive ellenére férjhez megy egy blazirt és romlott szivű ifjú bankárhoz. E mellett titkon szereti

Waldheim Róbert grófot, a ki egész lovagi rajongással csügg rajta. Azt hiszszük, hogy az összeütközések e dús anyagát rejtő viszonyokból szövődik a bonyodalom. Máskép történik. Léda oly távol tudja magától tartani férjét, mint akármely alkalmatlan udvarlót, de mindamellett költi s egy pár év mulva örökli millióit és végre férjhez megy Róbert grófhoz. E szerencsétlen szerencse megtörténhetik ugyan, de csak esetlegesség, s nem a dolgok kényszerű természetes folyama, pedig a költőnek ezt kell rajzolni. Tulajdonkép Lédának második ferjhez menetele a regény főtárgya, a mint a czím is mutatja. De nem érthetni eléggé, miért kell annak annyi bonyadalmat szülni. Róbert és Léda szeretik egymást és semmi sem áll útjokban, hogy egymáséi legyenek. Róbert erős akaratú, független férfiú, s keveset hajt anyjára, a ki aristocratiai gőgből ellenzi a házasságot. Azonban a mű czíme: *Előítélet és felvilágosultság*, ezért szükséges a szerzőnek úgy szőni meséjét, hogy Róbert anyja kényszerüljön személyesen megkérni Léda kezét fia számára, hogy Róbert lemondva a diplomatiai pályáról, gyárt alapítson, üzleti ember legyen s több ilyes történjék, a mik nagyon is mesterkélt dolgok. De ha nem dicsérhetjük a cselekvény e czélzatos és erőltetett oldalát, nem tagadhatjuk meg az érdekességet némely részlettől, kivált azoktól, melyek Marieval és Sternberg gróffal kapcsolatosak. Bár a regény színhelye Németország, a német élet kevés nyomát találjuk benne, de találunk az előkelő világ városi, falusi és fürdői életéből nem egy találó vonást, gondos rajzot, a mi futó megfigyelésnél mindenesetre többet tanusít.

Tolnai és Beöthy nem lépik át a haza határait; egy-egy magyar mezőváros vagy falu életéből merítik tárgyukat. Mindenik mintegy tíz-tizennégy ívnyi regénynyel járult az 1872-ik év termékenységéhez.* De mindkét mű inkább hosszú beszély, mint rövid regény, a mi egyébiránt semmit sem von le becsökből. Magyar élet tárul ki előttünk, a Duna mentében barátságos falvak intenek felénk s egy-egy parochia, udvarház vagy földmíves-lak titkaiba pillantunk be. Ez ismerősök között még sem vagyunk egészen otthon. A hazai viszonyokba képzelt elemek vegyülnek, s a jól ismert alakok jellemző vonásai mintegy eltorzulnak. Ide járul még az elbeszélő hangulat is, a melyben van valami olyas, a mi inkább elkedvetlenít, mint vonz. Mind Tolnai, mind Beöthy jeles stylisták, jó elbeszélők, különösen Tolnai, a ki néhol jellemzőn és művészien rajzol és stylje kiválóan magyaros. De mindkettőnek elbeszélő hangulata, bár különböző árnyalattal, kesernyés ízű, a mely nem tud humorrá emelkedni s olykor rideggé válik.

Tolnai egy jómódú földmíves-családot rajzol, a melyet a hiúság és uraskodás tönkre juttat. A történet a Bachkorszakban játszik. A nagyravágyó személy egy éltes asszony, Bokrosné, a ki örömmel fogad szállásba egy adószedő cseh hivatalnokot, fiát erőnek erejével úrfivá alakítja s elvéteti vele az adószedő leányát. Az adószedő had kiéli, tönkre teszi a Bokros-családot s a koldusbotra jutott beteg anya kénytelen egy másik fiához menekülni, a kit kitaga-

* *Az urak.* Regény egy kötetben. Írta Tolnai Lajos. Pest. 1872. Az Athenæum kiadása. — *Biró Márton.* Regény. Írta Beöthy Zsolt. Pest. 1872. Friebeisz F. kiadása.

dott, mert ez nem helyeselte uraskodását és ellenére egy kalvinista pap láányát vette nőül, a kivel boldogan élve, keze munkája után szép vagyonra tett szert. Sok mindent megértünk a Bach-kormány idejében, de hogy a nép kapjon a cseh adószedőkön, valóságos uraknak nézze őket, vágyjék atyafiságukra, ilyennek sohasem hallottuk hírét. Városokban, kivált némely németes városban, mesteremberek vagy más középosztálybeliek összeelegyedtek velök, bár ez sem volt gyakori eset, de a magyar nép gyűlölte őket s némi aristokratiai gőggel tekintett reájok. Hogy magyar földmíves felesége oly valamibe helyezze hiúságát, a mi se sorsosainál, se a vidék más osztályainál nem talál viszhangra, sőt gyűlölet és megvetés tárgya, mind valószínűség, mind jellemzetesség tekintetében teljesen elhibázott felfogás. De más oldalról is találunk e nőben egyet-mást, a mit nem eléggé érthetünk; nem értjük különösen azt, hogy miért haragszik másik fia házasságára; hiszen ha egy földmíves papleányt vesz nőül, az csak hizeleghet anyai hiúságának. Mivel kevesebb egy pap leánya az adószedőénél? Egy más földmíves-család rajzát is megkezdi szerző, a Vörös Gáborét, a ki szintén idegen hivatalnokot fogad szállásba, hogy vele leányát elvétesse. Azonban a cselekvény ez ága ki nem fejlődik s kevés befolyással van a másikra. A Bach-hivatalnokok jellemzése sem sikerült. Ez izetlen embereket izetlenül is rajzolja szerző. Leginkább sikerült az egész regényben a másik fiú, András jellemzése. Midőn szerelme fölébred, küzd magával, egyik jó emberével közli titkát, majd vele leánynézőbe megy, mind igen találó vonások. A háztűznézés, az öreg pap háztája, maga és leánya alakja plasztikailag emel-

kednek ki. Az igazság egyszerűséggel, a melegség kellemmel vegyül. Itt élet és szív lüktet, a többi láz, képzelgés. Kár, hogy a lakodalom rajza már gyöngébb s az ifjú pár mindinkább veszti érdekét.

Beöthy egy kis birtokú nemes fiatal ember életpályáját, vagyis inkább szerelmi történetét tárja előnkbe. Az ifjú jószivű, becsületes, de élhetetlen és akaratnélküli ember, szenvedőleges természet, a ki alig ragadtatik tettre. Sorsa magát és másokat szerencsétlenné tenni. Az egész jellem nem úgy van rajzolva, hogy bizonyos osztály vagy faj jegyeit hordja magán, sőt nem is annyira egyén, mint egyéni szeszély szülötte, kinek keresve sem találjuk párját. Nőül akar venni egy papleányt, egy kissé hajlamból, de leginkább szánalomból, hogy jót tegyen a pap családjával, s belészeret egy előkelő nemes család ivadékába, a kihez a falubol feljár leczkéket adni. A papleánynak nagy késő̈re visszaküldi a mátkagyűrűt, az úri kisasszonynak szerelmet vall, ki ezt viszonozza is és nem akar gróf kérőjéhez nőül menni, hanem hozzá, de megtudván, hogy anyja hasonló körülmények között szerencsétlenül járt, enged nagynénjei kérésének s mivel a becsületes Márton nem igen biztatja, grófné lesz, nagyvilági hölgy, ki egészen elfeledkezik hajdani kedveséről. Az egész nagyon rideg történet, meglehetős kesernyés hangon elbeszélve. Csodálkozunk, hogy fiatal költő hogy írhat ilyet. Sehol a szenvedély heve, ábrándja, elragadtatása, erélye. De mégsem csodálkozunk. Beöthy nem az első ifjú író, ki bizonyos koraérettséget erőltet magára, fájdalmasan mosolyg az ábrándokon s holmi közönyös gunyorban keresi hol a tárgyilagosságot, hol a humort, de egyiket sem tudja megtalálni. A mű hőse

teljesen elhibázott. Egy egészen szenvedőleges jellemet csak úgy lehet érdekessé tenni, ha benső világát nagyon gazdagnak vagy legalább rokonszenvesnek rajzoljuk. Biró Márton szellem, érzés, eszme és törekvés tekintetében nagyon kopár lélek s a mi becsületesség és érzelmesség van benne, csak arra való, hogy annál inkább kiemelje élhetetlenségét, korlátolt eszét, gyávaságát és idétlen termetét. Mindenütt valami groteszk vegyül jellemzésébe s átcsap az elbeszélés hangjába is. A hős iránt nem részvétet érzünk, hanem olynemű sajnálatot, minőt egy beteg, magával jótehetlen ember kelthet föl. Nem tudjuk megfogni, hogyan szeretett bele egy ifjú szép leány, sőt az egész történet talány marad előttünk, nem az események, hanem a jellemek és viszonyok rajza miatt. Pedig Böthy biztosan is tud jellemezni ott, a hol nincs egy képtelen lélektani feladat lidércznyomása alatt. Biró Márton gazdasszonya, az öreg pap és felesége, a rektor jól vázolt alakok. Néha a lélekállapotot a természettel együtt, egymásra hatva, szerencsésen festi. De az egészből épen úgy hiányzik egy mindent átható eszme és érzés ereje, mint az igazság és művészet bája.

Ime az 1872-ik év nevezetesb termékei a regényirodalom terén. Haladunk-e vagy sülyedünk, örvendenünk kell-e vagy aggódnunk! E kérdésekre bajos határozott feleletet adni. Annyi bizonyos, hogy elbeszélés és styl tekintetében nagy haladást mutat regényirodalmunk. Hasonlítsuk csak össze Jósika *Abafiját* napjaink kevésbbé sikerült regényével és látni fogjuk, hogy újabb regényíróink jobban, szebben és magyarosabban írnak. A történelmi regény tere ugyan parlagosodni kezd, de a jelenkor annál inkább vonja

az elméket, tárgyban és formában nagyobb változatosságot látunk s az egyéni és jellemzetes iránt élénkebb érzék mutatkozik. De hiányzik a nagy eszmék és érzések, az emberi és nemzeti nagy érdekek valódi cultusa, a mely Eötvös regényeit annyira jellemzi, az emberi szív ama mélyreható vizsgálata, a szenvedélyek nemezisének az a biztos és félemlítő rajza, a mely Kemény regényeinek oly kiváló sajátja. Többé-kevésbbé bizonyos könnyelműség vagy egyéni szeszély vezérli regényíróinkat. Nem sokat gondolnak a fődologgal, mert nem hatja át őket valamely nagy eszme vagy érzés, igen eltelnek egyéni szeszélyökkel, s azt hiszik, hogy a mi bizonyos körülmények miatt rájok nézve érdekes, annak fogja találni a közönség is. Alig látjuk az egyénben a fajt, a fajban az egyént, a cselekvényben az eszmét, a részek között az öszhangzást. A genre elölni látszik a magasabb szárnyalást, a fensőbb jellemzést s a különös és kirivó a jellemzetes helyét akarja bitorolni.

Belezökkentünk a magyar élet rajzába s mindent fel akarunk ölelni. Jól van, de igyekezzünk a sajátságosnak általános érdeket adni s a nemzetit összhangzásba hozni az emberivel, az eszmék világánál, az érzések erejével, az ízlés sugalmai szerint. Egész új társadalom kezd képződni a régi romjain a fővárosban és vidéken egyaránt. Az élénk politikai élet új helyzeteket és typusokat szült. Tartsátok előnkbe a magyar társadalom tükrét, rajzoljátok erényeinket, bűneinket, bohóságainkat, az aristokratia, a középosztály, a polgárság, az írói s művészi világ, nép és nemzetiségek sajátságait, beléletét; az örök emberi szenvedélyeket vegyítsétek az új helyzetek és

törekvések elemeivel. Legyetek valódi regényirók, a társadalom birálói, erkölcsrajzolók, s az eszmény őrei. Mi ezt várjuk a magyar regénytől ma vagy holnap, de ez időnek el kell jőni. Nem vagyunk a pessimista kritika képviselői, de épen azért, mert hitünk és reményünk van, a jelenre nézve nem ringathatunk senkit csalódásba, legkevésbbé regényiróinkat.

JÓKAI MINT HIRLAPÍRÓ.[1]

Jókai összegyűjtött hirlapi czikkei fekszenek előttünk három kötetben. A gyűjtemény épen nem teljes, sőt a kötetek sem egymás folytatásai. Egyik a szerző kiadása; ez a forradalom alatt írt politikai czikkeit foglalja magában, egy pár ugyanakkori beszély és számos humoros apróság kiséretében, saját maga által rajzolt 1849-iki arczképével.[2] Nem épen illő ugyan, hogy az ember maga adja ki saját arczképét, hanem Jókai az ilyesmin már rég túltette magát; nagyobb baj az, hogy a rajz rossz, s igen keveset hasonlít a huszonöt éves Jókaihoz.

A más két kötet Ráth Mór kiadása.[3] Ez igen tarka gyűjtemény, legkevesebb benne a politikai czikk, legtöbb az adoma. Különben van itt minden, valóságos vegyes kereskedés. Jókai összegyűjtötte más gyűjteményeiből kimaradt különféle apróságait, oly czímek alá osztályozva, a melyek igen ritkán illenek a művekre. Például a *Koreszmék* czíme alatt, nehány politikai czikk mellett, ott találjuk az *Adomák Szé-*

[1] Budapesti Szemle 9. köt., 1875, 202—216. l.. aláírva: *Gyulai Pál.*

[2] *Jókai Mór a forradalom alatt írt művei, 1848—1849.* Szerző tulajdona. Buda-Pest, 1875.

[3] *Emlékeim.* Jókai Mórtól I—II. köt. Ráth Mór, 1875.

chenyiről, Liszt hangversenye, Potifár kis fia sat. czíműeket is, a melyek csakugyan nem koreszmékről szólanak. Az évszám is, tudniillik, hogy valamely czikk mikor iratott, nagyrészt hiányzik, pedig némely czikket inkább érthetnénk, ha tudnók, hogy a szerző melyik évet érti a *mult év*, s melyik év napját a *tegnap* alatt.

Azonban a gondosabb szerkesztés sem tette volna értékesebbé e gyűjteményt. A czikkek legnagyobb része csekély becsű: necrologok jellemző eszme nélkül, obligát pathoszszal; írói jellemrajzok, a melyek legfeljebb csinos toasztoknak illenek be; igaz történetek, a melyeknek fele sem igaz, de azért nem mindig mulatságosak; naplótöredékek, uti-rajzok, a melyeken épen úgy megérzik a képzelgés szeszélye, mint az írói hiúság kaczérsága; egy akadémiai értekezés, a melyben a szerző csak az adomákban keresi a néphumort, s egyszersmind oly vallomást tesz, a melyet maga sem igen hisz, tudniillik, hogy nem regényei fogják fentartani nevét az irodalomban, hanem adomagyűjteményei; továbbá egy Petőfiről írt s már más gyűjteményben is kiadott czikk, a mely minden alap nélkül kétségbe vonja Petőfi halálát, s könnyelműen azt hirdeti, hogy az oroszok őt magokkal hurczolták, s a szerencsétlen most talán Kamcsatka hómezőin siratja sorsát, vagy lassú, emésztő munkában görnyed az uráli ólombányák munkásai között. Jókait e gondolat nem hagyja alunni, elrabolja éjszakáit; felindulva kéri a kormányt, hogy tegyen lépéseket diplomatiai úton Petőfi holléte kinyomozására nézve. És mégis az az író, a ki így ír, mint képviselő, mindeddig nem interpellálta a ministerelnököt. mint népszónok, egyszer sem hívott össze népgyűlést ez ügy-

ben. alunni hagyta az egészet, csak maga nem alhatik, de alkalmasint nem Petőfi miatt.

Legsikerültebb az egész gyűjteményben nehány humoros rajz: *Jakli, Utolsó napjai a fürdői idénynek, A míg a termő rügyből körte lesz.* Az első egy házi szarka csínyeit beszéli el, a második a balatoni fürdői élet fokozatos kihalását, a harmadik egy körte története. Mind naiv élmények, jókedvű, s önmérséklő humorral elbeszélve, Könnyedén, de biztosan oda vetett rajzok. Nincs bennök túlzás, affectatió, a mitől Jókainak még jobb munkái is ritkán mentek. Kétszer, háromszor is gyönyörködve olvastuk el, s mintegy kárpótlást találtunk az egész kötetre vesztegetett időért. A mi a gyűjtemény politikai czikkeit illeti, nemcsak gyér számúak, hanem nem is jellemzők Jókai 1861—1875-iki politikai pályájára nézve. Még azt is alig vehetni ki belőlök, hogy a szerző ez időszakban minő pártállást foglalt el. Közönyös elmélkedések, vagy jámbor elmefuttatások. Általában az *Emlékeim* két kötete sokkal kevesebb anyagot nyujt a hirlapíró Jókai jellemrajzához, mint a forradalom alatt írt czikkei gyűjteménye. De e két rendbeli gyűjtemény elég arra, hogy kiinduló pontul szolgáljon e kísérlethez, a mely nehány vonással Jókai hirlapírói pályáját szándékszik rajzolni.

Jókai mint politikai hirlapíró, a forradalom szülötte, épen mint Pálfy Albert és Csernátony. Társaikat a politikai téren találta a forradalom, ők akkor léptek fel arra. A két első szépirodalmi iró volt, s mint jeles beszélyirókat ismerte a közönség; Csernátony még nem emelkedett ki a homályból. legfeljebb nehány erdélyi ember ismerte, mint 1847 óta az *Erdélyi Hiradó* pesti levelezőjét. Jókai az *Életképek* czímű

szépirodalmi lapot szerkesztette, midőn 1848-ban a márcziusi mozgalmak őt is magukkal ragadták. Mint a pesti ifjúság egyik vezére, ő olvasta fel a népnek a tizenkét pontot, beszédeket tartott a múzeum terén s lapjába politikai czikkeket kezdett írni. Azonban az *Életképek* nem vált politikai lappá, csak némi politikai színezetet nyert, a mennyiben Lamennais-féle modorban dicsőítette a forradalmat, s lelkesítette az ifjúságot és nőnemet. Tulajdonkép nem volt szoros értelemben vett politikai iránya; czikkei inkább lelkes és ábrándos általánosságok voltak, mint politikai tények és eszmék bírálatai, szerelmes levelek a szabadsághoz, az elragadtatás felkiáltásai a forradalom mézes heteiben. Legtöbbet értek humoros apróságai, a melyek mai élczlapjainkat pótolták, s már akkor kitünt, hogy Jókai itt sokkal inkább helyén van, mint a politikai vezérczikkek terén.

Pálfy Albert, mint politikai hirlapíró, már első fölléptével legtehetségesebbnek tünt fel társai közt. Míveltsége ugyan neki is inkább szépirodalmi volt, mint politikai, de kora ifjúságától fogva figyelemmel kísérte a hazai és európai eseményeket, buzgó olvasója volt a franczia hirlapoknak, és részletesen ismerte a franczia forradalom történetét. Nem volt szónok, nem igen tudott magyar módon lelkesedni, de annál szenvedélyesebben gyűlölt s jól értette a gúny művészetét. Ez volt tulajdonkép éltető eleme. Nem gondolkozott mélyen, de élesen látott s hamar tisztába jött magával és a dolgokkal. Erősen meg volt győződve arról, hogy Ausztria mindent vissza fog venni, a mit tőle Magyarország kivívott, s ha egy kis erőre kap, végkép megdönteni igyekszik a magyar alkotmányt. Az élet-halálharczot kikerülhetetlennek látta. Épen

azért folyvást szította a gyanut, bizalmatlanságot, táplálta a forradalmi szellemet, táblabiró politikának gúnyolta a törvényekbe vetett bizalmat, szép beszéd helyett gyors tettet követelt, senkit sem kimélt, csak Kossuthot, a kit mintegy kijelölt a forradalom vezéreül. Lapja, a *Márczius tizenötödike*, melynek irányát minden nap igazolták az események, lassanként mindinkább terjedt s mind nagyobb befolyást gyakorolt a közönségre. S ezt nemcsak irányának köszönhette, hanem szerkesztője írói tehetségének is. Pálfy nem bővelkedett eszmékben, de főeszméjét ezer változatban, s mindig új ingerrel tudta ismételni. Egyszerűen és világosan írt, szónoki hevület nélkül. de rendkívül csinosan s bizonyos magyar ízzel; inkább elmés és szellemes társalgónak tetszett, mint veszélyes izgatónak. De gúny ömlött el minden során, gondolatján és érzésén. Ebből merítette lelkesedését, ezzel született logikája s egész gondolatmenete. Gúnyolódása egyszersmind fejtegetés volt, élczei okokat emeltek ki, sarcasmusai itéletekké váltak. Egyszerre mulattatta, felvilágosította és izgatta olvasóit a nélkül, hogy fárasztotta volna. E stil irodalmi szempontból is feltünő jelenség volt, s csodálni lehetett, hogy erős gúnya bizonyos mérsékletet tartott, s ritkán vált egészen nyerssé. Azonban azzá is vált, s a mi még roszszabb, néha lesülyedt a cynismus- és frivolitásig, de e tekintetben a *Márczius tizenötödiké*t nem annyira Pálfy keverte rossz hírbe, mint dolgozó társai és levelezői. Ő mindig rossz szerkesztő volt, s ha megírta a maga főczikkét, keveset gondolt egyébre, s nem bánta, ha együgyűséggel és otrombasággal telik is meg lapja. Dolgozótársai között Csernátony volt a legtehetségesebb, de ekkor még csak irodalmi suhancz-

éveit élte. Merészségre felülmulta Pálfyt, de minden más tekintetben messze maradt tőle. Leginkább *Mákvirágai*val ébresztett figyelmet, a melyek nem voltak egyebek, mint személyek ellen intézett gúnyiratok tele epével, rosszakarattal, de kevés ízléssel. Stilje nehézkes volt, gúnyja inkább goromba, mint elmés, élczei erőltetettek, kedvelte az idézeteket, különösen a bécsi *bon mot*-kat, s néha igenis kirítt czikkeiből bizonyos öntetszelgő hiúság, hogy mennyire meg van elégedve magával és szerepével. Később Csernátony fejlett és emelkedett, de mindebből maig is maradt benne valami, csakhogy *Mákvirágai Apróságok*ká váltak; most az angol adomákat és idézeteket kedveli, stilje könnyedebbé vált, de, talán hosszas külföldi tartózkodása miatt, vesztett magyarságából.

Alig telt el egy félév s Jókai maga sem tudta hogyan, egyszer csak szemben állott e hirlapírókkal, a kiktől irányra nézve, legalább nagyjában, keveset különbözött. Pálfy és Csernátony Debreczenben még inkább szították a forradalmi tüzet, ellenben Jókai egy bizonyos pontig mérsékelni akarta. Ily szellemben nehány czikket írt a *Közlöny*be, majd a *Márczius tizenötödike* ellen az *Esti Lapok*at alapította. Kezünk alatti gyűjteménye egyik jegyzetében elbeszéli e fordulat körülményeit, azonban az ő adatai soha sem eléggé biztosak. Mozgékony képzelődése hamar átalakítja mindazt, a mit látott és hallott s néha igen nehéz kivenni, mi az, a mit akaratból s a mit akaratlanul ferdít. «Deczember 30-án (1848) — úgy mond Jókai, — meglátogattam Nyáryt azért, hogy megmutassam neki azokat a vezérczikkeket, a melyekkel a *Pesti Hirlap* új szerkesztőségét be akarom vezetni. A *Pesti Hirlap*

akkori tulajdonosai, miután Csengery Antal kormányhivatalba lépett, engem szólítottak fel e lap szerkesztésére. Jan. 1-én, tehát holnapután kellett volna azt már megkezdenem. Nyáry nyugalommal olvasta el a czikkeket s véleményt mondott rólok». Ezután elmondja Jókai, hogy Windischgrätz elfoglalván Buda-Pestet, hogyan menekült Debreczenbe, a hol febr. elején (1849) Nyáry előkerestette vele Pesten írt czikkeit s kiadatta a hivatalos *Közlöny*ben. E tizennégy czikkben három főeszme vonul keresztül: lelkesítés az önvédelmi harczra; jóakarat a dynastia iránt, mint a ki nem maga folytat harczot a magyar nemzet ellen, hanem nevében a reactió, amazzal még kiegyezhetni, emezzel soha; és végre: Magyarország megtámadott alkotmányos jogaiért fogott fegyvert s mihelyt azok biztosítva lesznek, megszünik áldozni fiai vérével. Mindez összhangzott Görgey váczi kiáltványával, de a két utolsó pont éles ellentétben állott a *Márczius tizenötödike* irányával, sőt magának Kossuthnak is titkos czéljaival. A czikksorozat zajt ütött, némelyek nyugtalankodtak, az országgyűlésen interpellálták miatta a kormányt. Kossuth hivatta és megdorgálta Jókait, majd febr. 16-án felelt az interpellatióra egy mindent elsimítni akaró beszéddel, kifejtvén, hogy Pest odahagyása után Debreczenben eleinte, az *Alföldi Hirlap*ot kivéve, csak egyetlen magyar lap volt, a hivatalos *Közlöny;* ezért a nem hivatalos részben eszmesurlódás kedvéért kiadattak oly czikkek is, a melyeket a kormány minden pontjában nem helyeselt; a mi egyébiránt a kormány politikáját illeti, az nem más, mint óvakodni attól, hogy a jelen körülmények vontató kötelére akarjuk vonni a jövőt, melyet nem ismerünk, hanem védel-

mezni a hazát akképen, hogy Magyarország dolgai becsületes kiegyenlítésének semmiféle útja bevágva ne legyen.

Jókai vallomása egy pár adatot összezavar. Csengery 1848 deczemberében nem volt kormányhivatalnok; 1849 májusában neveztetett ki codifikáló tanácsossá: a *Pesti Hirlap* tulajdonosai az 1849-iki újévre a régi szerkesztővel hirdettek új előfizetést; Jókai szerkesztője lett ugyan a *Pesti Hirlap*nak, de később, Buda ostroma alatt, midőn Debreczenből Pestre jött. Nekünk sokkal valószínűbbnek látszik, hogy Jókai nem Pesten, hanem Debreczenben írta mérséklő czikkeit s épen a Nyáry sugalmazására, a ki részint személyes, részint politikai okok miatt félig meghasonlott Kossuthtal, s a kire Görgey váczi kiáltványa mély benyomást tett. Görgey főleg az általa vezérlett hadsereg megnyugtatására adta ki kiáltványát s mellesleg óvatosságra intette a kormányt is, a melynek Madarász László is tagja volt s befolyásosabb mint bármely szempontból óhajtandó lett volna. Nyáry a Jókaival iratott czikkeivel részint viszhangja akart lenni Görgey kiáltványának, másrészről pedig hatni akart úgy az országgyűlésre, mint a dynastiára és az osztrák ministerekre. Jókai most mindenkép el akarja hitetni velünk, hogy a *Közlöny* czikksorozata eredetileg az ő gondolatja volt s Nyáry csak helyeselte, de mi azt hiszszük, hogy az Nyárytól eredt s Jókai volt, a ki helyeselte és megírta. Különben is Jókai a marcziusi napok óta többé-kevésbbé Nyáry befolyása alatt állott; ezt maga is megvallja, midőn Nyáryról írt necrologjában őt mint politikust vezérének s mint jellemet eszményének nevezi. S valóban egy pár pontban egészen elsajátította Nyáry természetét, a ki a

forradalmi időben mérsékelni akart, békében pedig a forradalommal kaczérkodott. Jókai kedélye a debreczeni két első szomorú hónap benyomásai alatt a Nyáry társaságában némi átalakuláson ment át, a melyet táplált az országgyűlés nehány kitünő tagja, az úgynevezett békepárt, különösen Kazinczy Gábor és Kovács Lajos. Ezek voltak az *Esti Lapok* fődolgozótársai s emelték politikai jelentőségre. Czéljok volt megbuktatni Madarász Lászlót, a rendőrministert s ebben czélt is értek, de főleg mérsékelni Kossuthot, hogy a kiegyenlítés ne váljék lehetetlenné, s hogy a marczius 4-iki alkotmány, mely Ausztriába olvasztotta Magyarországot, ne ragadja őt meggondolatlan visszatorlásra. Ebben épen nem értek czélt, sőt komolyabban még csak meg sem kísérlették. A ki a forradalmat mérsékelni akarja, bátornak és forraradalmi erélyűnek kell lennie. Ez egészen hiányzott e pártban s Kossuthnak egy könnyed cselfogása semmivé tette őket. Kossuth ugyanis azt mondotta Görgeynek, azt híresztelte a táborban, hogy Debreczenben van egy párt, a mely minden áron békülni akar, majd Debreczenben azt hirdette, hogy a hadsereg kívánja a függetlenségi nyilatkozatot s ezzel gyakorolt nyomást az országgyűlésre. Görgey akkor világosodott fel e párt czélja felől, midőn mint hadügyminister Debreczenbe jött, e párt ekkor értette meg, hogy Görgey nem barátja a függetlenségi nyilatkozatnak, de midőn ez erélyesebb fellépésre sarkalta őket, vonakodtak, nem akartak szakadást előidézni s az egész párt elpárolgott.

Jókai számos czikket írt az *Esti Lapok*ba, de politikai tekintetben nem kitünőket. Nagy részt ezek is élénk és lendületes stilben írt ömledezések voltak

inkább, mint egy valódi publicista nyilatkozatai. Jókai még mindig kedvelte a prófétai hangot, lelkesített, jövendölt, intett, átkozódott, s ha egy-egy eszmét érintett, a mely bővebb kifejtést igényelt, átsiklott rajta. A míg a lap első hasábjain majd mindig magas pathoszból írta vezérczikkeit, addig hátul az apróságok között adomákat mondott, gúnyolt és humoroskodott s ez most is, mint azelőtt, sőt később is, többet ért komoly czikkeinél. De éles polemiákat is folytatott Pálfy és Csernátony ellen. Azonban április 14-ike után alább hagyott a mérséklettel, mintegy örvendve, hogy megszabadult a talán már nem kedvére való szereptől, így kiáltott fel: a dynastia kimondá, hogy számára nem létezik többé Magyarország, erre nem lehet más felelet, mint ugyanaz megfordítva. Ez inkább a Pálfy szájába illett, a ki a mily kikerülhetetlennek látta a harczot a mult év békés napjaiban, most épen oly lehetetlennek tartott bárminő kiegyenlítést a dynastiával s legfőbb feladatnak hirdette a forradalom erejének fokozását. Különben belátta a helyzet veszélyeit, s kevés illusiót táplált, mindenre el volt készülve, de egyszersmind minden erő felhasználására izgatott. Azonban egy nagy illusió sokáig elvakította. Azt hitte, hogy Kossuth épen oly nagy államférfiú, mint izgató, s az izgatásaival felköltött forradalmi erőt vezetni is képes valamely eredmény biztosítására. A magyar fegyverek szerencséje után a kormány tétlen és tehetetlen volt, s nagy hibákat és tévedéseket követett el. Pálfy nemcsak a ministerelnököt, Szemerét támadta meg, hanem Kossuthot is, a kormányzót. Lapja betiltatott s ő maga rendőri felügyelet alatt kisértetett Szegedre; a világosi nap után elrejtőzött s négy évig lappangott

a vidéken. Jókai egy pár havi bujdosás után Pestre került; Csernátony meg a forradalom alatt Párisba küldetett és kinn szorult. Így szóratott szét e három hirlapíró, hogy évek mulva ugyanegy szerkesztőségben, bár rövid időre, ismét találkozzanak.

Jókainak e rövid hirlapírói pályája politikai életének mintegy naiv korszaka volt. Ifjú lelkesedése, fogékony kedélye hol ide, hol oda ragadta, de majd minden becsvágy és önző számítás nélkül. Évek teltek el s ő felhagyni látszott a politikával. Szépirodalmi lapokat szerkesztett, regényeket írt s a közönség legnépszerűbb regényköltőjévé és humoristájává emelkedett. Költészetének fény- és árnyoldala egyaránt elősegítette népszerűségét, sőt emez talán inkább, mint amaz. Azonban oly író, a ki egészen az irodalomból él, alig lehet el Magyarországon politikai lap nélkül, a mely siker esetében legtöbbet jövedelmez, de másfelől egy népszerű írónak szintén szüksége van reá népszerűsége fentartása végett. Jókai az ötvenes évek vége felé átvette a *Magyar Sajtó* czímű politikai lapot, de nem nagy sikerrel; sehogy sem tudta politikai fontosságra emelni, sokkal jobban sikerült az *Üstökös* élczlap, a melyet szintén ez időtájt alapított.

Azonban megnyílt az 1861-iki országgyűlés, megalakult a határzati párt, mely később közjogi ellenzék, balközép nevet vett föl. E pártnak kevés eszméje és hite volt; politikája a fődologra inkább érzelmeken és személyes érdekeken alapult, mint komolyan átgondolt terven, a viszonyok és tényleges erő felhasználásán Magyarország alkotmánya visszaszerzésére és biztosítására nézve. Ide csatlakozott minden bús magyar, a ki csak a tizenkét éves szenvedés harag-

ját tartotta igaz hazafiságnak; a ki az emigratió hatása alatt külföldbe vetette reményét; a ki a törvények betűiből indult ki, s a jogi abstractiók finomságait többre becsülte az élő érdekeknél; a ki a Deák-párton, mely magában foglalta Magyarország majd minden kitünő tehetségét, nem remélt feltünőbb szerepet; a kit a pártvezérekhez rokonság, barátság, vagy megyei pajtáskodás kötelékei csatoltak; a ki hiúságánál vagy egyéb oknál fogva ide sodródva, becsületbeli kötelességének tartotta ott maradni, a meddig lehet. E párt már első fölléptével tapintatlanságot követett el a dynastia irányában, melynek a Lajthán túl leginkább állott érdekében a kibékülés, s később mind inkább kitünt, hogy nem biztos se czeljaiban, se eszközeiben s épen nincsenek positiv eszméi. Hajlott a kiegyezés felé, de folyvást habozva, új meg új tervvel állott elő, még pedig olyanokkal, melyek nem kimélték ugyan Ausztriát, de Magyarország, sőt az alkotmányosság érdekeit sem elégítették ki. Nem akarta a forradalmat, de kaczérkodott vele, hízelgett a nemzetiségeknek, de épen oly kevéssé volt hajlandó szövetkezni velök, mint Ausztriával. A parlamenti kormány barátjának vallotta magát, de megyei politikájával akarva, nem akarva mintegy ellene dolgozott. A kiegyezkedés megtörténte után, annak megdöntését írta zászlójára, fennen hirdette, hogy mi nem kell a kiegyezkedés pontjaiból, de hogy mit tenne helyébe, arról hallgatott, mert régibb terveibe maga sem látszott hinni. E negativ irányban új meg új programmot adott ki s könnyelműen felidézett egy végzetes harczot, mely őt épen úgy megrontotta, mint a Deák-pártot s veszélyeztette Magyarország legéletbevágóbb érdekeit. Valóban a magyar közélet sajátságos képet

nyujt. A Deákpárt egész erejéből védi a kiegyezkedést, a mely kevesebb veszélyben forgott, mint hitte, de más irányban elmulasztja megvédeni úgy az ország, mint a saját érdekeit; a balközép egész dühvel ostromolja a kiegyezkedést, benső hit nélkül, saját eszméibe s inkább a személyes hiúság, mint a hazafiság ösztönzései közt s egyszer csak azt veszi észre, hogy a hazára nem a kiegyezkedésből árad a veszély. Mily komikai kép, ha nem volna oly szomorú. Végre mind két párt leteszi a fegyvert, győzőnek, egyszersmind győzöttnek vallja magát, de a mi tulajdonkép győzött, az egy eszme volt, a kiegyezkedés, az újabb magyar közélet egyetlen államférfiúi nagy eszméje.

Jókai 1861-ben a határzati párthoz csatlakozott, s mint balközép pártot egész felbomlásáig szolgálta. Egyaránt ide ragadta a népszerűség csábja és szerkesztői érdeke, mert a Deák-párton a Kemény *Pesti Naplója* mellett nem volt jövője Jókai *Magyar Sajtójának*. Majd 1863-ban a *Hont* alapította, 1867-ben az *Igazmondó* néplapot, rá metszetve saját arczképét, hogy mélyen a nép emlékébe vésődjenek tribunja arczvonásai. E mellett az *Üstököst* is folytatta. Jókai nagyban szokott dolgozni: potentes potenter agunt. Négy kerületben lép föl egyszerre mint jelölt, egyszerre három lapot szerkeszt, legalább névleg, egyszerre két regényt ír, de ezt saját kezével. Egész 1867-ig hirlapírói munkássága kevésbbé követelő, mint később. Regényeibe merülve kábult fővel olykor belátogat a clubba, a pártértekezletre, s a körülmények szerint egy-egy pathoszos vagy humoros czikket penderít, ha a tárgynak vannak népszerű oldalai. Rendesen általánosságban marad, ha a részletekbe

téved, akkor el is szokott tévedni. Megesett rajta, hogy a midőn a baloldal kiegyezkedési tervét védte, egy pár pontban a Deákét védte és saját pártjáét támadta meg. Ösztönből vagy számításból néha mérsékelten, majd hevesen írt, egyszerre hideget és meleget fújt szájával. Ezzel a hevesebb főket akarta megnyerni, azzal a mérsékeltebbeket. Nem egyszer megengedte dolgozótársainak, hogy akár elragadják *Hon* kocsiját, akkor aztán kezébe vette a gyeplőt és lépésben hajtott. Különböző ízléseket, sőt néha irányokat igyekezvén kielégíteni, innen is, onnan is nyert egy kis népszerűséget. A három lapba még különbözőbb hangon írt. A *Hon*ban egy kissé tartózkodó volt, az *Igazmondó*ban már többet mert, ezt úgy sem olvassák műveltebb körök, az *Üstökös*ben kedvére ferdített, torzított és képzelgett. Polemiáit rendesen ide vitte át s győzőnek maradhatott, mert élczlapokkal nem szokás vitatkozni.

Pálfy 1867-ig dolgozótársa volt Jókainak, lapszemlét írt a *Hon*ba, de leginkább csak a bécsi lapok, Schmerling közlönyei ellen folytatott polemiát. Nem adott sokat a baloldali programmokra, sőt a két pártot bizonyos tekintetben egynek tekintette. Nem hitt a kiegyenlítés lehetőségébe, neki mindegy volt, ha a nemzet két csoportozatban ostromolja is Ausztriát, csak ostromolja. De a midőn a kiegyenlítés ténynyé lett, hamar tisztába jött a helyzettel, épen, mint 1848-ban, s a jelen körülmények között épen oly nemzeti politikának tartotta a Deákét, mint a Kossuthét hajdan. Csakhamar visszavonult a *Hon*tól, hol sohasem tartották valódi baloldalinak, sőt titkos Deák-pártisággal is gyanusították. Itt találkozott a külföldről haza tért Csernátonyval, egy pár napig még együtt

voltak, hogy mint elkeseredett ellenségek örökre elváljanak egymástól.

Csernátony, az emigransok szokása szerint, ott kezdte a dolgot, a hol elhagyta. Azt hitte, hogy 1848-kan él, s valóban a körülményekhez képest. fejlettebb tehetséggel a *Márczius tizenötödiké*t látszott folytatni a *Hon*ban. Erélyes és őszinte szelleme hamar háttérbe szorította Jókai engedékenyebb, bár két szín modorát. Fennen hirdette, hogy a kiegyezkedés alapján soha semmi, de semmi jó nem jöhet létre; üdvözölte Kossuth levelét, a melyen a forradalem fuvallata érzett; védte Bihar- és Komárom-megyéknek nemcsak a kiegyezkedés, hanem a parlamentarismus ellen is intézett merényleteit, sőt a Hevesmegyéét is, a Németh Albert bölcseségét. Egy sokáig Angolországban élt emberhez épen illett, hogy e megyei határzatokból merítse a parlamentarismus elméletet. E hevesség és zaj Jókait is magával ragadta, a ki a honvédügyben, az adóbehajtás elleni izgatásban s más népszerű kérdésekben, ekkor kezdett szinésziesb pathoszszal s keserűbb humorral ömledezni és próbálgatni a néptribun szerepét. E mellett Csernátony mint morum censor is föllépett, Kevés kivétellel majd minden kitünőbb embert megbélyegezni törekedett, a ki nem tartozott pártjához. Majd minden nap hadi törvényszéket tartott s mint Haynau igen kurtán bánt el a vádlottakkal. Az itélet ritkán hangzott máskép, mint lőpor és golyó vagy kötél erkölcsileg. Pedig az erkölcsi és politikai censorság több okból nem illette meg őt, de ha megillette volna is, azt senkinek sem szabad ily cynismussal és részrehajlással gyakorolni. Természetes, hogy az ellenpárt lapjai sem maradtak adósok, s minthogy Csernátony a legtöbbször haj-

landó merényletnek tekinteni, ha valaki oly fegyvert használ ellene, a minőt ő használt mások ellen, indulatossága határt nem ismert. Ideges ember levén, nem tudott magán uralkodni s mintegy bele bőszült a vitába. De egész váratlanul adta mérsékeltsége, sőt lovagiassága jelét is. A *Hon* ez idő tájt folytonos lázban hánykódott, talán épen azért volt legtöbb hatása a közönségre. Két erő mozgatta, mintegy kiegészítve egymást: a Jókai politikai könnyelműsége érzelmes páthoszba vagy jó képű humorba burkolva és Csernátony politikai dühe, folyvást kiméletlen támadva elvet, de kivált személyt.

Pálfy főleg a *Hon* ez újabb iránya ellen indította meg lapját, az *Esti Lap*ot. Pesten ismétlődött a debreczeni eset, csakhogy most Pálfy volt a mérséklő *Esti Lap* szerkesztője és Csernátony a Jókai oldalán küzdött. Pálfy nem vesztett régi erejéből s forma és tartalom tekintetében felülmulta ellenfeleit. A hirlapírók között most is ő értette legjobban a gúny művészetét. Ghyczy és Tisza politikájában reá ismert a régi táblabiró-politikára, a mely ellen egész életén át küzdött. Senki sem tudta nevetségesebbé tenni a baloldal hypokrisisét, Nyáry megyei doctrináit, Jókai szinészkedését, Csernátony dühös modorát és hiú öntetszelgését. De nem volt oly hatása, mint 1848-ban, mert mozgalmas időben a mérséklet nem divatos. Inkább a műveltebb körökre hatott, mint a nagy közönségre. Kis lap levén, a vidéken nem terjedhetett el; e mellett Pálfy most is rossz szerkesztő volt, főczikkei kitünők voltak, de a többi rovat nagyrészt ügyetlenséggel és otrombasággal telt meg.

Azonban a *Hon*nal az ellenzék sem volt megelégedve. Úgy tetszett neki, hogy kissé igen sokat ád

a jóból. Mérsékeltebb lapot alapított elébb a Podmaniczky, majd a Szathmáry szerkesztése alatt, de siker nélkül. Ez alatt Csernátony is megvált a *Hon*tól, mert nem dolgozhatott sokáig szabadon a maga kezére a más felelőssége alatt. Egy új lapot alapított, az *Ellenőr*t. A két ellenzéki lap nyájas volt ugyan egymáshoz a közönség előtt, de négyszem közt annál kevésbbé szerették egymást. A *Hon* mindig több előfizetőt számlált, mint az *Ellenőr;* ez mindinkább a párt hivatalos lapjává vált, amaz lassanként előcsapattá sülyedt, a párt basi-bozuk vagy kozákcsoportjává, mely szabadon és rendetlenül csatangol hol jobbra, hol balra. Jókai most a szélső baloldal, majd a Deák-párt iránt mutatott nagyobb nyájasságot, mintsem kellett volna. Egyszer épen ez utóbbival létre jövendő fusióra izgatott, Csernátony reá ijesztett s Jókai visszavonult. Mikor nemrég Csernátony indított meg hasonló mozgalmat, Jókai nem tudván, hogy áll a helyzet, ellenkezni akart, de elvégre is kénytelen volt Csernátonyt követni. Csernátony nehány év alatt szabályozta őszinteségét és dühét, beélte magát az ellenzék tekervényes közjogi politikájába, s a hirlapirodalom terén sok szerencsével volt képviselője és vezetője pártja taktikájának egész a fusióig. Dühöt és mérsékeltséget, őszinteséget és képmutatást, önzést és hazafiságot illő arányban vegyítve haladt előre pályáján. A régi dühvel ostromolta a kormányt s a Deák-párt gyönge oldalát; a választások idején s némely fordulatoknál fennen lobogtatta a közös ellenzéki zászlót s kedvébe járt a szélső baloldalnak, de azután mindinkább háttérbe tolta pártja közjogi programmját vagy enyhébben magyarázta. Érezte a haza veszélyét, de egyszersmind azt is, hogy

a pártja a régi alapon sokáig fenn nem állhat. A fusio életkérdés volt pártjára nézve, de azt egyszersmind a haza érdeke is sürgette. Pártja az eredeti Deák-párttal óhajtott volna egyesülni, de az nem ment oly könnyen, azért Sennyeyvel kezdett kaczérkodni. Végre megtörtent a fusio s Csernátony örvendett, hogy Tisza személyes vágyainak s a haza érdekének egyszerre és egyaránt szolgálatot tehetett.

Ha a régi ellenzék e két hírlapíróját összehasonlítjuk, csakhamar kitünik a Csernátony politikai fensősége Jókai felett. Mindkettőnek kevés szakismerete van a politikai tudományok bármelyik ágában, de Csernátonynak több a politikai míveltsége és érzéke. Ha összegyűjtve olvashatnók mindkettő czikkeit, láthatnók, mily messze maradnak az angol vagy franczia hirlapírók hasonló gyűjteményeitől, hogy nem épen széles tudománynyal s nagy írói művészettel szolgálták pártjok eszméit s egyetlen specialis kérdést sem tudtak tisztázni. De Csernátonynak szélesebb látóköre van, otthonosabb az általános politika mezején, érti a helyzetet s tudja, hogy mit mikor kell írni. Jókai soha sincs eléggé tájékozva s csak félig sejt a dologhoz, a midőn hozzá szól. Stil, elmésség s általában irói tehetség tekintetében felülmulja Csernátonyt, de ez ereje kevésbbé nyilatkozik politikai, mint más munkáiban. Mint humorista megszokván a tréfás fogásokat, merész fordulatokat, a dolgok és emberek furcsa ellentéteit, a gondolatmenet és logika politikai czikkeiben is hasonlít a Tallérosy Zebulon-félékhez, csakhogy itt víg akar lenni, ott pedig komoly. A Csernátony pathosza fagyos; hosszú czikkei nem eszmétlenek, de unalmasak, azonban a rövidebbek nem egyszer szellemesek s erős

világot vetnek dolgokra és emberekre. Jókai czikkeiben alig van eszme, de mulattatók; pathosza szinészies, mint a jó szinész belemelegül s érezni látszik, a mit ír. Csernátonyban több a komoly tartalom, de irói egyenisége nem szeretetreméltó, Jókain némi léha szinezet ömlik el, de szeretetreméltósággal párosul. Csernátonynak van politikai bátorsága lefelé is s mer visszaéléseket leleplezni, ha egyedül marad is; Jókai inkább felfelé bátor s a tört úton szeret haladni. Mindkettő egy csoport fiatal hirlapírót nevelt a maga képére és hasonlatosságára. Csernátony ebben szerencsétlenebb, mint Jókai. Növendékei nagyrészt hűtlenek lettek hozzá, a szélső baloldalhoz pártoltak s legelkeseredettebb ellenségei: ellenben a Jókaiéi hívek maradtak, utánozzák és bámulják mesteröket, lakomákat rendeznek tiszteletére, kortesei a választáskor s dicsőítik minden lapban, még saját lapjában is. Csernátony eddig ment volt e rút szokástól, azonban nemrég ő is eltűrte, hogy saját lapjában nagy embernek nevezzék. Csernátonyt a szerkesztésben nem vezeti üzleti szempont s legfőbb becsvágya, hogy féljenek tőle s hogy tényező lehessen miniszterek buktatásában és emelésében. Jókai az üzletre is tekint, de nincs valóságos politikai becsvágya, ő csak folyvást népszerű akar lenni, politikai szerepével népszerűsítni regényeit s regényeivel népszerűsítni politikai pályáját. Épen azért elemében van, ha résztvehet a népgyűlésekben, körutakat tehet négy-öt választókerületben és ünnepeltetheti magát.

Bizonyára Jókai jó hazafi és szereti hazáját, de még jobban a népszerűséget. Ha Robespierreről méltán mondották, hogy a szabadság rabszolgája, Jókairól is elmondhatni, hogy a népszerűség rabszolgája,

Ez nála ösztön és számítás egyszersmind, egyik a másikra visszahatva annyira összeolvadt, hogy maga is alig tudja megkülönböztetni. Nem a meggyőződés és elvek embere, hanem a benyomások és hangulatoké, de mindig arrafelé hajlik, a merről a népszerűség szele fúj. A körülmények, a helyzet pillanatnyi uralma alatt áll s nem tud ellene állani, hogy közönsége kedvére ne beszéljen vagy írjon. Ha például a képviselőválasztáskor meglát nehány józsefvárosi elégedetlen szatócsot, nem restelli elkiáltani: legyen akár német kereskedelmünk, csakhogy valóban legyen. A pillanat tapsáért kész megtagadni hűségét a nemzetiséghez, nem érzi az ily nyilatkozat fontosságát, másnap már elfelejti s másutt akár ellenkezőt mond. A magyar irodalmi és politikai világ elkényeztetett gyermeke, a kinek sok szabad s a kitől alig vesznek valamit rossz néven, habár e jóakarat nem épen megtisztelő. Midőn a mult tavaszon születése ötvenedik napját nyilvánosan ünnepelte, beszédében felemlíté, hogy nem szegődött el más nagyobb nemzet írójának, bár ott aranyat talán többet talált volna s a t. Minden értelmes ember tudta, hogy ha akart, sem lehetett volna német vagy franczia író, mert meglett korban lehetetlen úgy elsajátítani egy idegen nyelvet, hogy rajta költői műveket írhassunk. De ha igaza lett volna is, illik-e ez egy magyar író szájába? Azonban senki se vette rossz néven: neki sok szabad. Másnap a hirlapokban megköszönte megünnepeltetését s egyszersmind, mint az uralkodók nagy öröm alkalmával, amnestiát adott mindazon írótársainak, a kik neki keserűséget okoztak. Ezt sem vette rossz néven senki: neki sok szabad.

Nem tudjuk, kiknek bocsátott meg Jókai: azok-

nak-e, a kik regényeiben nagy hibákat találnak vagy a kik pálczát törnek politikai pályája felett? Minden esetre, annyi előttünk bizonyosnak látszik, hogy őt inkább a bocsánatkérés illeti meg, mint a kegyelemosztogatás, mert senki sem szorul inkább a bocsánatra, mint az oly író, a ki irodalmi s politikai munkásságától nem egyszer mintegy elszakítja a lelkiismeretet.

ELŐLEGES CENSURA AZ AKADÉMIÁBAN.*

A «Figyelő» 12-ik számában Brassai Sámuelnek «Rövid szemle egy pár állítmány felett» czimü czikké ben e sorokat olvashatni:

«Mult év oct. 18-án egy értekezés olvastaték fel az Akadémiában e czím alatt: «A neo- és palaeologia ügyében.» Bírálatra kiadatván, egyik bíráló, Ballagi Mór, jónak látta itéletét csakugyan értekezés alakjában (Brassai és a nyelvujítás») közrebocsátani. Én arra, még megjelenése előtt, a hirlapi tudósítások nyomán némi megjegyzéseket írtam és óhajtottam felolvastatni az Akadémiában. Kívánatom nem teljesült, minthogy a mi tudós társaságunkban saját tagjaival szemben nem csak törvényesen utólagos, *hanem de facto előleges censura is van*, s én Schiller tanácsára visszavettem czikkemet. Nem is szándékom sem egy, sem más formában közölni, hanem bírálóm némely állítását — a tudomány és cultura érdekében — nem hagyhatom szó nélkül.»

Teljesen valótlan állítás, hogy a m. t. akadémia tagjaival szemben, a szabályok ellenére, de facto előleleges censurát gyakorol. Az akadémiai tagok nem

* Figyelő, 1876. Szerk. Ábrányi Emil. VI. 133—134., aláírva: *Gyulai Pál.*

tartoznak értekezéseiket bemutatni előleges bírálat végett se az osztályelnöknek, se az osztálytitkárnak, se pedig valamely bizottságnak, csak a czímet jelentik be. Az sem való, hogy Brassai kívánata nem teljesült volna, ha valóban fel akarja olvastatni Ballagi értekezése ellen írt észrevételeit.

A dolog így történt. Brassai a mult év deczember 12-ről a következő sorokat intézte hozzám: «Ha Ballagi csupán a czáfolatig ment volna, talán hallgatnék. De minthogy egy falka hamis eszmét és állítást szőtt bele, szükségesnek tartom a helyreigazítást, sziveskedjék azért bejelenteni: «A kiforgatott és megfordított Brassai» czímű értekezésemet és *tudósítani engemet, ha kifogása van ellene.*»

Nekem a czím ellen csakugyan volt kifogásom, s ha jól emlékszem, azt meg is írtam Brassainak, de egyszersmind elküldöttem neki Ballagi értekezésének kefelevonatát, hogy ezt vegye polemiája alapjául, ne pedig a hirlapi tudósításokat. Ezalatt megérkezett Brassai értekezése, mely a hirlapok hiányos és hibás tudósításai után indult. Visszaküldöttem az értekezést és kértem Brassait, hogy javítsa ki az illető részeket; értekezése a mostani alakjában nem illik se hozzá, se az akadémiához, minthogy oly állításokat is igyekszik benne megczáfolni, a melyek nem mondattak vagy másképen mondattak.

Brassai, levelemre, folyó év január 12-ről a következőkép válaszolt: «Tökéletesen helyeslem, hogy az eredeti értekezést és nem a hirlapi tudósításokat kellett volna alapul vennem feleletemben. De már a mit megírtam, megírtam. Hanem kérem a következő epilogus felolvasását: A feljebbiek megírása után jutott kezemhez Ballagi tisztelt barátom értekezése

másolata. Ebből látom és megvallom, hogy a hirlapi tudósítások szavai után indulva, az értekezővel némely részletben igazságtalanul bántam. Melyek ezek, miután a Ballagi bírálata jóban, rosszban magamagáért szól, részletezni szükségtelennek tartom és csak általában kérek bocsánatot tőle azokért, a mikben igazságtalanul korholtam. Fenntartom ellenben:

1. Azt, a mit bírálatában formaliter hibáztattam, tudniillik, hogy részletes czáfolatokba ereszkedett.

2. Tiltakozásomat a neologismusban állított részvételem tárgyában.

3. Annak megczáfolását, a mit Ballagi a modern nyelvek valahai nyomorult állapotáról állított.

4. Végre megczáfolását annak is, mintha a magyar nyelv is a neologusok kora előtt hasonló nyomorúságban sínlett vagy parlagon hevert volna.

Mindezek következtében kijelentem, hogy értekezésem, illetőleg feleletem kinyomatását nem kívánom, hanem igenis annyit, hogy a 2-ik, 3-ik és 4-ik pontot tárgyazó részek az «Akadémiai Értesítő»-be felvétessenek és ez szolgáljon a szabály szerint benyújtandó kivonat gyanánt. Egyébiránt epilogusomnak csak úgy lesz értelme, ha a felolvasáskor semmi sem marad ki a kéziratból. A mivel helytelenül vádoltam Ballagit, piruljanak érette a tudósítók.»

Én ezt a módot sem helyeseltem, kissé komikainak találtam s megírtam Brassainak, hogy legjobb lesz, ha értekezéséből egyszerűen kihagyja mindazt, a mit hibás alapon írt. Brassai erre folyó év január 15-én a következőkép válaszolt: «Miután leveleink keresztezték egymást, az egész dolognak az a vége, hogy feleletemet *egészen visszavonom*. Tessék az okát kedve és belátása szerint formulázni. Általános reflexio

gyanánt bátor vagyok nyilvánítani, hogy a tútorkodás nehéz kenyér s rend szerint sem egyik, sem másik félnek nem válik emolumentumára »

E tényekből világos először az, hogy én nem toltam véleményemet Brassaira, hanem azt ő maga kérte ki, s én neki nem is hivatalosan írtam, mint osztálytitkár, hanem mint olyan, a kit megtisztelt bizodalmával; másodszor, hogy senki sem akadályozta értekezése felolvastatását, hanem azt ő maga vonta vissza. Ha nekem azt írja, hogy ne okoskodjam, hanem jelentsem be s olvassam vagy olvastassam fel értekezését, én kérését kötelességem szerint teljesítettem volna.

Hogyan lehet ebből következtetni, hogy az akadémia saját tagjaival szemben, a szabályok ellenére, de facto előleges censurát gyakorol, az előttem megfoghatatlan. Ez okoskodást Brassai bizonyára nem abból a «Logiká»-ból tanulta, a melyet maga írt s a melyet az akadémia megjutalmazott.

A PETŐFI-TÁRSASÁG KÖZÜLÉSÉRŐL.*

I.

Legyen szabad nehány megjegyzést tennem a Petőfi-társaság közülésére. Nem a társaság programmját akarom bírálni, sem alapszabályait; azt sem vizsgálom: vajjon volt-e szükség e társaság alapítására, a midőn egy hasonló czélú s nem minden érdem nélküli társaság már régóta fennáll. Általában nem a társaság elleni elfogultságból vettem kezembe a tollat. Úgy az irodalmi, mint más társaságokat nem annyira programmjukból kell megitélni, mint inkább munkásságuk irányából és eredményeiből. A Petőfi-társaságot is ez fogja igazolni vagy elitélni, nem pedig fennhéjázó programmja és hirlapi reclamejai. A ki a viszonyokat közelebbről ismeri, észrevehette ugyan, hogy a Petőfi-társaságot nehány elégedetlen Kisfaludy-társasági tag és több, még elégedetlenebb szépirodalmi író alapította, a kiket a Kisfaludy-társaság vagy nem akart, vagy, tagjainak meghatározott száma miatt, mind eddig nem tudott megválasztani. De mind ez nem változtat a dolog lényegén. E mozgalomból minden esetre haszon háramlik az irodalomra. A Petőfi-társaság nyomósabb

* Pesti Napló 1877. jan. 6. és 9. Aláírva: *Gyulai Pál.*

és lelkiismeretesb munkássága vagy háttérbe szorítja a Kisfaludy-társaságot, vagy külön feladatot oldva meg, mindketten megállhatnak egymás mellett, vagy a legrosszabb esetben, ha tudniilik a nagy hűhónak nagy kudarcz lesz a vége, be fogják látni az elégedetlen írók, hogy oly bajokon, melyeknek részint a viszonyok, részint pedig maguk az egyének okai, semmi nemű társaság nem segíthet s ennél fogva szerényebbek lesznek követeléseikben a fennálló társaságok iránt.

Megjegyzéseim nem magát a társaságot illetik, hanem egyfelől Jókainak a közülést megnyitó elnöki beszédét, a mely egy pár burkolt, de azért eléggé érthető s nagyon is alaptalan vádat foglal magában a Kisfaludy-társaság és az akadémia I-ső osztálya ellen; másfelől Kertbenynek és Pulszkynak ugyanott felolvasott értekezéseit Petőfiről, a melyekben hibás adatok fordulnak elő.

Úgy hiszem, legkevésbbé a Petőfi-társaság van hivatva arra, hogy Petőfiről hibás adatokat terjeszszen. Lássuk azért először is ezeket.

Kertbeny értekezésének czíme: «Petőfi és budapesti barátai.» Kertbeny helyesebben cselekszik, ha azt a hatást ismerteti, a melyet Petőfi az ő nem eléggé sikerült fordításában is tett a német irodalomra, mint hogy Petőfiről és barátairól ír. Őt Petőfi barátaihoz nem csatolta bensőbb viszony, sőt magával Petőfivel is igen felületes ismeretsége volt. Keveset írhat közvetlen tapasztalatból, a másoktól hallott vagy vett adatokat pedig nem igen szokása kritikával feldolgozni. Mindjárt értekezése elején összehasonlítja Petőfit azokkal a költőkkel, a kik idegen nemzetiségbe olvadtak. Említi a magyar (helyesebben

magyarországi születésű) Lenaut, a ki életének csak 16-ik évében hallott tiszta németséget, a franczia Chamissót, a ki 14 éves koráig nem tudott németül s mégis oly őseredeti németséggel költöttek és írtak, hogy a legnémetebb költők első sorában foglaltak helyet. «Ki tudná megfejteni — folytatja Kertbeny — a költői ösztön rejtélyét, mely a bizonynyal szláv elődöktől származó Petrovicsnak megadta azt a teremtő hatalmat, hogy mint Petőfi a magyar költők között a legmagyarabb költő legyen.» Ebből az következik, hogy Petőfi tót ajkú volt s oly módon lett magyar költővé, mint Chamisso németté. Miudenki tudja, hogy Petőfi szülei tót eredetűek voltak, s maga Kis-Kőrösön született ugyan, de másfél éves korától fogva Félegyházán nőtt fel, e tiszta magyar községben; magyar volt anyanyelve, azok gyermek- és ifjúkori benyomásai s épen nem hasonlíthatni őt Chamissóhoz. Így abban nincs semmi rejtély, hogy oly kiválóan magyar költővé vált. Gyermekkori körülményei, kóbor ifjúsága, a magyar politikai és irodalmi szellem nemzetiesb fejlődése mindent megmagyaráznak, úgy hogy e tekintetben alig különbözik Arany Jánostól, a kinek szülei nem voltak szláv eredetűek. Kertbenynek általában nagy kedve telik abban, hogy Petőfi költői fejlődését oly körülményeknek tulajdonítsa, a melyek Petőfire semmit vagy igen keveset hatottak. A mult nyáron egy hosszú czikkben azt fejtegette, hogy Lenaunak magyarországi emlékei, a magyar életből vett halvány képei nagyban befolytak Petőfi költészetének nemzetiesb fejlődésére. Mintha a magyar irodalom nemzeti fejlődése s a magyar népköltészet semmi volna és Lenau beteges melancholiája, sőt holmi Beck Károlyok éb-

resztették volna föl Petőfiben a nemzetiesb költészet geniuszát.

Kertbeny semmi érdekest, jellemzőt nem tud mondani Petőfi barátairól, a hol pedig mondana, az teljesen valótlan. «Csak Lisznyai tudott uralkodni Petőfi felett — úgymond — mert ez iránt lekötelezettnek tartotta magát, hanem azért nem egyszer ő vele is éreztette sarcasmusát. De Lisznyai, a ki akkor a gazdag örökösök közé tartozott, egész a bálványzásig hódolt Petőfinek, a ki egykorú volt vele s kiről büszkén hirdette, hogy ő fedezte fel.» Lisznyai soha sem volt gazdag örökös. Kertbeny összetéveszti a negyvenes éveket az ötvenesekkel, a mikor a már házas Lisznyainak neje örököli. Lisznyai tulajdonkép nem is volt barátja Petőfinek, csak pajtása, s hogy uralkodott volna felette, azt senki sem hiheti el, a ki e két férfiút csak távolról is ismerte. De miért lett volna Petőfi lekötelezettje Lisznyainak? Talán azért a kis szivességért, a melyet vele 1843-ban Pozsonyban tett? Ez oly nemű volt, a melyet egyik juratus örömest megtesz a másikért. Petőfi nem volt ugyan juratus, hanem a Záborszky irodájában másoló, de már az Athenaeumban figyelmet keltett költeményeivel. Így Lisznyainak nem kellett őt felfedeznie, mert Bajza már több ízben bemutatta a közönségnek. Petőfi 1843 jun. 1-én Pozsonyból így ír Bajzának:... «Meg fog a Tekintetes úr bocsátani, hogy sorsom panaszlásával untatom, de nekem senkim sincs a világon, senkim, a ki előtt bizalommal nyithatnám meg keblemet. Itt küldök ismét néhány verset, azon kérelmem ujjításával, hogy velök a legnagyobb szigorral bánni méltóztassék... Lisznyaival közelebbről megismerked-

tem. — Mind Teens Vörösmarty urnak, mind a Tekintetes úrnak szives indulatába ajánlom magamat.» * Nincs itt semmi nyoma sem Petőfi lekötelezettségének, sem Lisznyai fölfedezésének.

Kertbeny értekezésének csak egy része jelenvén meg nyomtatásban, a másik részre nem tehetem meg észrevételeimet. De azt olvasom a lapokból, hogy Jókai az elnöki székből helyre igazította e másik résznek azt az állitását, hogy Petőfi járatlan volt a német helyesirásban. Az elnöknek valóban jó lesz megkettőzni éberségét, mert félő, hogy a Petőfi-társaság csupa jó akaratú buzgalomból versben és prózában annyit fog ártani Petőfi emlékének, a mennyi ellenséges indulattól is alig telhetnék.

A Kertbenyénél sokkal érdekesebb a Pulszky értekezése. Ő «Petőfi és a kritika a negyvenes években» czím alatt értekezett. Azonban úgy látszik, hogy a Petőfiről írt bírálatok közül e korból csak a magáét ismeri, a melyet némi tájékozó bevezetéssel mutatott be a társaságnak. Teljességgel nem becsméreljük e birálatot, a mely 1847-ben jelent meg névtelenül a «Szépirodalmi Szemlé»-ben. Mindenesetre jeles bírálat, egy pár találó vonásban emeli ki Petőfi fény- és árnyoldalait, bár nem bocsátkozik szelleme behatóbb bonczolatába s nem érzi eléggé az ifjú költő irodalomtörténeti fontosságát. Pulszky sok mérséklettel, elfogulatlansággal igyekezett megitélni Petőfit s meglehetős objectiv álláspontot foglalt el irányában. De a bevezetés, a melyet most bírálatához írt, mind felfogás, mind adatok tekintetében tévedéseken alapszik. Pulszky, úgy látszik,

* Lásd «Petőfi vegyes művei» III. köt. 265. l.

vagy nem tartotta a Petőfi-társaságot érdemesnek arra, hogy egy kissé utána nézzen az adatoknak, vagy igen bízott emlékezetében, pedig azt hiszem, hogy ifjúságában is politikai benyomásai sokkal élénkebbek voltak az irodalmiaknál s azért az utóbbiakat nem ártott volna egy kissé felfrissíteni az akkori irodalom újabb áttekintésével.

Pulszky azon kezdi értekezését, hogy Petőfi sokáig küzdött, a míg elismerték, neki nem jutott osztályrészül az, a mi Byronnak, a ki egy szép reggel arra ébredt, hogy híres emberré vált. Szerinte a kritika soká nem méltatta figyelemre, mélyen hallgatott, később élesen kelt ki ellene, csak gyöngeségeit látta, fényoldalainak szemet hunyt. Az irodalom magas köreiben épen agyonhallgatták. Két áramlat volt észlelhető az olvasó közönségben. Az egyik csak a hibát látta Petőfiben, a másik csak a szépséget. Beható bírálata azonban nem jelent meg. Gúnyos megjegyzéseket lehetett olvasni az irodalmi lapokban egy részről, dicsőítés hangzott más részről a kávéházakból. Ily körülmények között szükségesnek látta Pulszky 1847-ben felszólalni s megbírálni Petőfi költeményeit.

E rajz részben túlzott, részben valótlan. Alig van példa az irodalom-történetben nemcsak nálunk, hanem külföldön is, hogy valaki oly gyorsan kedvencz és elismert költővé váljék, a mint ez Petőfivel történt. E tekintetben sokat hasonlít Byronhoz, a ki szintén oly hamar lett híres ember, bár őt is megtámadta a skót szemle és sokkal alaposabban, mint Petőfit Császár Ferencz. Petőfi iránt pályája kezdetén az irodalom úgy nevezett magasabb körei sokkal nagyobb részvétet tanusítottak mint az alsóbbak. Mint tanuló

lépett fel az «Athenæum»-ban, mint vándor színész szintén ide küldözgette verseit. Szorgalmas dolgozó társa volt e folyóiratnak egész 1843 végéig, midőn az megszünt. Bajza és Vörösmarty szivesen fogadták, kiadták költemenyeit, buzdították, sőt anyagilag is segitették. Az 1844-ik évben, a midőn Debreczenből Pestre jött, Vörösmarty ajánlatára adta ki a Nemzeti Kör költemenyei első gyűjteményét. «János Vitéz»-nek, még megjelenése előtt, Vörösmarty dicsérő nyilatkozata mintegy előkészitette a kedvező fogadtatást. Igaz, hogy 1844-ben az «Irodalmi Őr»-ben költeményei elsó gyűjteményét megtámadta Császár Ferencz, de 1846-ban ugyanez a lap dicséri gyűjteménye második kötetét, mély érzésű, gazdag phantasiájú költőnek nevezi, s a népiességben Vörösmarty és Czuczor mellett jelöl ki számára helyet. 1845-ben b. Eötvös József szólalt föl mellette a «Pesti Hirlap»-ban a legmagyarabb költőnek hirdetve s e szempontból óhajtva megitéltetését. Igaz, hogy a «Honderű» folyvást uldözte, de a «Pesti Hirlap» és «Pesti Divatlap» védték. Egy szóval Petőfi már a Pulszky bírálata előtt is részesült gáncs- és méltánylatban egyaránt, sőt emelygős dicsőítésben is mind a közönség, mind pedig az irodalom részéről. Behatóbb bírálat nem jelent meg ugyan róla, de a Pulszkyé sem volt az, s általánosságban azelőtt két évvel Eötvös sokkal helyesebben itélt róla, mint Pulszky.

Azonban, mind ennél nagyobb tévedésbe esik Pulszky, a midőn a Petőfi föllépte előtti költészetünket igyekszik jellemezni, s úgy tünteti föl Petőfit, mint a ki minden előzmény nélkül varázsolta költészetünket nemzetive, mint a ki előtt híre-hamva sem volt a magyar költészetben a nemzeti rhythmusnak

és szellemnek, s nem csak Toldyt, hanem Vörösmartyt és Bajzát is úgy mutatja be, mint Petőfi irodalmi ellenfeleit.

De ez bővebb megvilágítást érdemel, s azért egyebekkel együtt a jövő számra halasztom.

II.

Pulszky megfeledkezni látszik arról, hogy költészetünk, a Kisfaludy Károly idejében, az Aurora-körrel egy új korszakot kezd meg, a mely a művészit a nemzetivel mind inkább összeolvasztani törekszik s a mely iránynak aztán a lyrában Petőfi a legerőteljesb s legeredetibb kifejezője. Költészetünk úgy nevezett népies mozgalma, a melynek élén Petőfi, majd Arany állottak, csak folytatása költészetünk nemzetibb átalakulásának, a melyet Kisfaludy Károly, különösen Vörösmarty kezdeményeztek. Tulajdonkép egy korszak ez a fejlődés különböző stadiumain. Egy és más pontban ellentétben vannak ugyan egymással, de egymás kiegészítői.

Kisfaludy Károly szakított a klasszikai eszménynyel, s bár részben a német romantika befolyása alatt állott, drámában, lyrában, elbeszélésben új fejlődésnek indította a nép-nemzeti elemet, a mely soha sem veszett ki egészen költészetünkből, de a melyet még a tehetségesebb költők sem míveltek elég izlésel. Vörösmarty a költői gondolat szabadságát hirdetve, a nép-nemzeti elem bajnokaként lépett föl. Költői nyelvünket a megújított és régi nyelv alapján magyarosabbá és költőibbé varázsolta. Epikai költeményeit hexameterekben írta ugyan, de mint nemzeti és romantikus költő szólalt meg a klasszikai versformában s a klasszikai iskolát saját külformája

pánczélában verte meg. Azonban «Tündérvölgyé»-ben áthajolt a régibb költészethez s megzendítette az elhanyagolt nemzeti rhythmust is. Mint az akkori magyar közéletben, úgy vegyülnek epikai költészetében a régi és új eszmék, formák egymással küzdve; minden átalakulóban. Classzikai formák romantikus és nemzeti tartalommal; hexameterek, a melyek semmit sem tudnak Olymp isteneiről s Hadurról zengenek; classikai műgond jellemzetes vagy phantastikus alakokkal; nyugat-európai lovagiság keleti ragyogásban; erős nemzeti érzés, a mely a mult dicsőségével a jelen fájdalmát érezteti s a jövőre lelkesít.

Vörösmarty epikai költeményeinek e főbb vonásait megtalálhatni drámai és lyrai költeményeiben is. «Salamon» és «Bujdosók» történelmünk egyik legháborgóbb korszakából emelkednek ki. «Csongor és Tünde»-ben egy népmese mer betolakodni a nagyon is józan és minden naivság nélküli magyar költészetbe. Balladáiban hol a történelemből, hol pedig a régi magyar költészet hagyományaiból szedi tárgyait s egy-egy sovány adatkából avagy csak névből egész mondát igyekszik kiszőni. Lyrai epigrammjai nemcsak nemzeti tartalmúak, hanem történelmünk majd minden nevezetesb eseményére írt emléksorok. Másnemű lyrai költeményeiben is a besülyedt mult emlékét támasztja föl. Azonban mint lyrikus kevésbbé használja a classikai versformákat; a német iskola által meghonosított nyugat-európaiakhoz fordul, kivált balladáiban és szerelmi költeményeiben. Mindazáltal itt is sokat különbözik a német iskolától. Kerüli a német érzelmességet, férfiasb erélyben vagy phantastikus álmadozásban nyilatkoznak érzelmei, sőt annyira fél az érzelmesség örvényétől, hogy néha szive-

sebben merül az ábránd alaktalan ködképeibe. vagy válik szónokiasan ragyogóvá. Az érzelmes nála, ha mélyebben érzett, már hajlik a szenvedélyesség, a pathosz felé, de nem egyszer naivan meghatott vagy humorosan dévaj. Több húr rezdül meg lantján és szivén, mint kortársainál s örömest fordul a népköltészethez is. Vörösmartynál a népi elem már úgy kezd megjelenni, mint a nemzeti költészet ifjító forrása. A klasszikai és német iskola lenézte, megvetette ezt s ha hébe korba hozzáfordult, csak curiosumkép tárgyalta, legfeljebb gúnyra használta fel az ósdiak és izléstelenek ellen írt satyrában. Magánál Csokonainál is leginkább az also vagy naiv komikumban nyilatkozik erőteljesebben. Vitkovics néha eltalálja a hangot, de nincs sem elég kedélye, sem elég phantasiája. Kisfaludy Károlynál többé-kevésbbé a német érzelmesség öltözik magyar népdal formába, vagy ha nem, naivitása ritkán önkénytes. E mellett mind kettő inkább csak népdalokat ír. Vörösmarty is írt népdalokat, de a népi elemet egyszersmind fejleszteni is törekedett. Balladáit nem innen fejlesztette ugyan, de innen humoros genreképeit s néhány lyrai költeményét, mint «Párja nincs», «Váró ifjú», a melyek többek egyszerű népdaloknál s a magyar és művészi lyra felé törnek utat. Később nem ír népdalt, de használja formáit s kivált szerelmi és humoros lyrája nem egyszer táplálkozik a népköltészetből. Epikai költeményeire sem volt hatás nélkül ez elem. Már a monda és hagyomány iránti előszeretetében is nyilatkozik némi népies elem, s csak hamar a monda édes testvérét, a népmesét is felöleli. Nemcsak «Csongor és Tünde» alapszik népmesén, hanem a «Tündérvölgy» is, melyben népi és

régies mintegy összeolvad. Mióta az idegen iskolák válaszfalat emeltek a régi és újabb magyar költészet közé, Vörösmarty volt az első, kit a régibb költészet, kivált Zrinyi lelkesítni birt; mióta a classikai eszményiség uralomra vergődött, szintén ő ültette be költészetünkbe a népi elemet nemcsak mint feldolgozandó anyagot, hanem mint fejlesztő eszmét. A magyar költészet újra érintkezik mindazzal, a mitől elszakadott, de művészi vívmányok kiséretében; nemzetibbé válva, lerázza a classikai és német költészet jármát, de megnyilik az összes európai költészet behatásainak. Önállóságra jutva szabadságot hirdet, a költői gondolat szabadságát, s inkább megérti az európai nagy szellemeket, a kik ily uton lettek nagygyá. A nemzeti és európai szellem egymást áthatva kezd összeolvadni itt is, mint közéletünkben.

Ime az átalakulás, a melyet Vörösmarty részint végrehajtott, részint előkészített. Kortársai e nyomon haladtak, különösen Czuczor, a ki előszeretettel használta a nemzeti rhythmust és kiválóan kedvelte a népdalt. Erdélyi János népdalaival, némely magyaros költeményeivel, s a népköltészet hagyományai összegyüjtésével szintén ez irányt szolgálta. A regény és dráma a magyar történelemhez fordult; az elbeszélés és vígjáték Kisfaludy Károly nyomán magyar typusokat dolgozott fel. Munkácsy és Gaal a magyar népdalt a színpadra is felvitték és Szigligeti népszínműveivel állott elő. Bajza, a kinek lyrája leginkább állott német befolyás alatt, mint kritikus üdvözli a népi elem felszinre törekvését, a mely máskép kezdett fejlődni, mint Gvadányi és Horváth Ádám idejében. «Az igen kedves dolog nekem —

írja Toldynak a huszas évek végén, — hogy első rendű költőink a népdalokra fordítanak figyelmet; annak igen sok haszna lesz poezisünkben. Goethe azt mondja valahol a «Diván»-hoz írt magyarázatában, hogy minél elevenebb, minél természetesb a naiv költés valamely nemzet poezisében, annál szerencsésebben fognak kifejlődni az utóbb következő epochák».* Bajza egyszersmind sürgette mind Kisfaludyt, mind Vörösmartyt, bár siker nélkül, hogy népdalaikat jambus- vagy trochaeusban írják; a nemzeti rhythmus titkát még senki sem vizsgálta behatóbban. E levél a művészi népdalnak egész elméletét írja meg. A mit Bajza művészi népdalnak nevez, az tulajdonkép specificus magyar dal akar lenni, mint Goethe dalai specificus német dalok. Bajza arról gondolkozott elméletben, a mit Petőfi gyakorlatban oly sikerülten megfejtett, annyira, hogy irodalomtörténeti fontosságának épen ez alkotja egyik főrészét.

Mind ezzel szemben hogyan rajzolta Pulszky költészetünket Petőfi előtt? Szerinte e század kezdetén költészetünkben a classikai, később a nyugot-európai versformák kizáróan uralkodtak. Tartalomban és formában semmi nyoma a nép-nemzeti elemnek, a magyar költészet egyedüli czélja alkalmazkodni a német költészethez, s ezt pótolni az olvasni németül szerető magyar közönségnél. Ily körülmények között lépett föl először Petőfi, a magyar népdal metrumában és hangján énekelve dalait, a melyekben itt-ott a nép nyersesége is előtünt, a formára pedig nem sokat ügyelt és a pongyolaságot nem kerülte.

* Lásd «Vörösmarty életrajza» 97—98. l.

A fennebbiek után nem szükség mindezt czáfolnom s csak azt jegyzem meg, hogy az sem áll, mintha Petőfi mindjárt első föllépteko r a népdalok metrumában írta volna dalait. Petőfi e tekintetben pályája kezdetén egészen elődei nyomán haladt, s mint Vörösmarty, Czuczor és Erdélyi a nyugot-európai versformákat használta; írt e mellett népdalokat is, a melyek sikerültebbek voltak amazokéinál; írt továbbá magyar rhythmusban fentebbhangú költeményeket is, épen mint Vörösmarty. De iránya nem volt öntudatos, a magyar rhythmus elméletével épen úgy nem volt tisztában, mint kortársai, bár gyakorlatban néha bámulatosan eltalálta. Bajza őt is sürgeti, mint hajdan Kisfaludy Károlyt és Vörösmartyt, hogy népdalait írja jambus- vagy trochaeusban. Petőfi ezt feleli reá 1843 jun. 1-sejéről: «A tekintes úr tanácsát, miszerint a népdalokat is mértékben írjam, követtem a «Távolból»-lal; aligha sikerrel».* Ekkor már foglalkozott ugyan Fogarasi, később Erdélyi is a magyar rhythmus elméletével, azonban az ötvenes években Arany hozta tisztába e kérdést «A magyar nemzeti versidomról» czimű értekezésével, a mely valóban korszakos munka. A birálók, maga Pulszky is, azért nevezték jó részt pongyolának, formátlannak Petőfi magyar rhythmusban írt verseit, mert nem találták meg bennök a tiszta jambust vagy trochaeust, bár azon lábakat megtalálhatták volna, a melyeket a magyar rhythmus kiválóan kedvel. Petőfi később sem volt erős a magyar rhythmus elméletében, de élénken érezte azt s nagy sikerrel alkalmazta. Magyar versformái változa-

* Lásd «Petőfi vegyes művei». III. k. 265. l.

tosak, hangzatosak, könnyen énekelhetők; fokonkint mind sürübben használja azokat és formában, tartalomban megteremti a specificus magyar dalt. De azért folyvást ír a nyugot-európai versformákban is, úgy annyira, hogy költeményeinek felénél több ebben van írva. E versformákat nem is lehet számüzni költészetünkből, de nem is szükséges; azonban óhajtandó, hogy a magyar rhythmus iránti előszeretet és érzék ne csökkenjen. Fájdalom újabb költőink mintegy megvetni látszanak a magyar rhythmust s a Petőfi-társaság ifjabb tagjai közül alig van valaki, a ki pártfogásába venné.

Pulszky úgy tüntetvén fel Vörösmartyt és Bajzát, mint a kik tartalomban és formában idegen szellem képviselői, igen természetesen ebből azt következteti, hogy Petőfi irodalmi ellenfelei voltak, buzdítani épen nem akarták s az «Athenaeum» rossz szemmel nézte az ifjú költő irányát. Mind ennek ellene mond az, hogy Petőfi épen az «Athenaeum»-ban lépett föl, hogy Bajza és Vörösmarty szóval, levéllel és segélylyel buzdították. Az «Athenaeum» 1843. végén megszünvén, nem birálhatta Petőfi költeményei első gyüjteményét, különben is Bajza és Vörösmarty 1844-ben már nem írtak birálatokat. Toldy sem az «Athenaeum idejében nyilatkozott Petőfi ellen, hanem később irodalom-történetében, midőn a Vörösmarty után jött költőket epigónoknak nevezte s Petőfit nem méltányolta érdeme szerint. Hogy Bajza és Vörösmarty magántársalgásban egyet-mást hibáztattak Petőfiben, az lehetséges, de ezt a legméltánylóbb birálat sem kerülheti el. Pefinek Vörösmartyval soha sem volt irodalmi összeütközése, csak politikai 1848-ban, a melyet eleggé

ismer a közönség. Hogy mennyire tisztelte és szerette Petőfi Vörösmartyt, bizonyítja az is, hogy 1847-ben költeményei nagy gyüjteményét neki ajánlotta és 1847 jul. 9-én Sárospatakról így ír Kerényinek egyik uti levelében: «Az idő is gyönyörű volt: felhőtlen, verőfényes, derült nyári reggel. Hejh jártam én erre már rossz időben is. Debreczenből utaztam Pestre 1844-ben februáriusban, kopott ruhában, gyalog, egy pár huszassal és egy kötet verssel. E kötet versben volt minden reményem; gondolám, ha eladhatom jó, ha el nem adhatom az is jó, mert akkor vagy éhen halok, vagy megfagyok, s vége lesz minden szenvedésnek. Egyes-egyedül mentem itt a Hegyalján; egy lélekkel, egy élő lénynyel sem találkoztam. Minden ember födelet keresett, mert iszonyú idő volt. A süvöltő szél havas esőt szórt reám. Épen szemközt jött. Arczomon megfagytak a könnyek, melyeket a zivatar hidege és a nyomoruság fakasztott. Egy héti kinos vándorlás után Pestre értem. Nem tudtam, kihez forduljak. Nem törődött velem senki a világon, kinek is akadt volna meg szeme egy szegény rongyos kis vándorszinészen? A végső ponton állottam, kétségbeesett bátorság szállt meg s elmentem Magyarország egyik legnagyobb emberéhez, oly érzéssel, mint a mely kártyás utolsó pénzét teszi fel, hogy élet vagy halál. A nagy férfi átolvasta verseimet, lelkes ajánlására kiadta a «Kör», s lett pénzem és nevem. E férfi, a kinek én életemet köszönöm s kinek köszönheti a haza, ha neki valamit használtam, vagy használni fogok, e férfi: Vörösmarty».*

* Lásd «Petőfi vegyes művei». III. k. 91—92. l.

A Jókai elnöki beszédére kevés mondandóm van. A beszéd nem egészen azt mondja ugyan a társaság főczéljának, a mit az alapszabályok; hanem ezt igazítsa el a társaság maga. Egyébiránt az egyik főczél nem eléggé érthető, s a mint én értem, sehogysem valósítható. Jókai ezt hirdeti: a társaság egyik főczélja, hogy a szépirodalmat, mint életpályát emanczipálja és önállásra juttassa. A társadalmi kérdésekkel foglalkozók alkalmasint hamarabb megfejtik azt a feladatot, hogy miként lehet a munkát emanczipálni a tőke uralma alól, mint a szépirodalmat mint életpályát biztosítani. Ez legföljebb úgy sikerülne, ha az állam egy költői bureaucratiát állítana fel, vagy egy jól dotált költő-papirendet. Azonban ezt igazítsa el a társaság maga, nekem az elnöki beszédnek csak azzal a részével van bajom, a mely az Akadémia és Kisfaludy-társaságra látszik czélozni.

Jókai bókot mond ugyan az Akadémia- és Kisfaludy-társaságnak; kegyesen megengedi, hogy a Petőfi-társaság mellett is megmaradhatnak, sőt hogy ez nem is akar versenyezni velök, de később olyasmit is mond, bár gyöngéd burokban, a mi vádként hangzott az Akadémia és Kisfaludy-társaság ellen. Szerinte a Petőfi-társaság második főczélja: a féltékenység nélküli hírre törekvés, a clique-uralom nélküli szövetség a tehetségek érvényesítésére és tovább fejlesztésére, s ezt részletezi is. Elmondja, hogy a Petőfi-társaság nem ismer kizárólagosságot, mindenki részt vehet benne. Tagjainak eddigi összesége nem képez zárt kört, csupán kezdeményező előhadat; meg tudja különböztetni a társulati összetartást a clique-szövetkezéstől, a tehetségek méltányos elismerését a pajtáskodók kölcsönös egymást megbámu-

lásától, s a működési tér előkészítését nem teszi annak egyedárusító elfoglalásává. Jóakaratú, s egymással közvetlenül közölt birálás rendszerét követve, egymásban az irodalmi modor hibáit kijavítni törekszik; nem fog tömjénezni senkinek, ellenben mindenkit arra ösztönöz, hogy mint író nagyobb tökély felé törekedjék; pihenő tehetségeket új tevékenységre buzdít, s az ifjú pályatársaknak baráti kézzel segít pályatörésök kezdetét megkönnyítni.

Ime miben akar különbözni a Petőfi-társaság más oly fennálló társaságoktól, a melyeknek szintén szépirodalmi írók a tagjai. Minden gyanusítás nélkül, bátran mondhatjuk tehát, hogy Jókai a Kisfaludy-társaság, s az Akadémia I-ső osztályára czéloz, s ezek ellenében a mondottakban keresi a Petőfi-társaság igazolását. Úgy látszik ez lesz az a társaság, a mely nemcsak Magyarországnak, hanem az egész világnak példát ad arra, hogy miként lehet teljesen megfékezni minden emberi szenvedélyt, írói hiuságot, s negyven-ötven embert teljesen egyértelmű erkölcsi lénynyé és folyvást tökélyesülő íróvá idomítani.

Azonban azt épen nem érthetni, hogy miért vádolja Jókai kizárólagossággal az Akademiát és Kisfaludy-társaságot, holott a Petőfi-társaság is csak úgy választja tagjait, mint az Akademia, határozott számmal a rendeseket, határozatlan számmal a rendkivülieket; az Akademiában és Kisfaludy-társaságban nem tag szintén olvashat, ha munkáját valamelyik tag ajánlja. Avagy a Petőfi-társaságban mindent fel fognak-e olvasni és kiadni, a mit beküldenek? Ez talán még sem lesz egészen jó s nem árt, ha a társaság az elnök tág keblű szabadelvűsé-

gét egy kissé korlátozza. A Petőfi-társaságot egy elégedetlen írói clique alapítván, a mely irodalmi czéljaival nincs tisztában, s a melyet inkább pajtásság és személyes tekintetek fűznek össze, mint irodalmi elvek: valóságos komikai jelenet, hogy épen e társaság elnöke vádolja clique-szövetkezéssel és uralommal az Akademiát és Kisfaludy-társaságot, a melyekben lehet találni elég fogyatkozást és hibát, de clique szövetkezést és uralmat, kivált a szépirodalmi írók részéről, épen nem. De ha Jókai mint akadémiai és Kisfaludy-társasági tag ily szomorú tapasztalatokat tett, miért nem lépett fel a visszaélések ellen az illető helyen? A küzdést legalább meg kellett volna kisérleni.

Jókait egy egész udvar környezi, számos dolgozótársai s az őt bámuló fiatal írók udvarra, a kik őt úton-útfélen, még saját lapjában is dicsőítik s mégis ő veti az Akadémia és Kisfaludy-társaság szemére a kölcsönös megbámulást. A Petőfi-társaság minden laptól megválaszt valakit tagjának, hogy ügyei kellő támogatásban részesüljenek, lapot alapít a maga érdekében és elnöke mégis az Akadémiát és a Kisfaludy-társaságot vádolja egyedáruséggal, pajtáskodással, a melynek nincsenek lapjai, sem pajtásai a journalistikában.

De elég ebből ennyi. Jókai, úgy látszik, minden évben egy-egy új irodalmi manifestumot bocsát ki. Tavaly az «Életképek»-et alapítván, azt hirdette, hogy nagy költői tehetségeink vannak, de nincs tér, hova írjanak, s kevés a tiszteletdíj, a melyben részesülhetnek. Megnyitotta tehát a tért és igért sok pénzt. De a mint a következés megmutatta, betölt a régi példaszó: se pénz, se posztó. Most megalapítva

a Petőfi-társaságot, a szépirodalmat, mint életpályát akarja biztosítani, s az erkölcsi és írói tőkélyt megvalósítani a fiatal nemzedékben. Félő, hogy itt is betelik: se pénz, se posztó. Azért azt tanácslom a társaságnak, hogy tűzzön ki erejéhez mért czélt, mennél kevesebbet beszéljen róla, de annál többet tegyen érte s a mi a fődolog, ne sokat hallgasson elnökére.

ÚJABB KÖLTŐI BESZÉLYEINK.[1]

A költői beszély kezd divatos műfaj lenni nálunk. A múlt évtizedben alig jelent meg kettő-három, újabban egy évben is többel ajándékoz meg bennünket költőink termékenysége. Most is három költő lépett föl e téren, egy régibb s két egészen új: Vajda János *Alfréd regényé*vel,[2] Bulla János a *Tündérő*vel[3] és Koroda Pál egy egész kis gyűjteménynyel.[4] Követi-e a törekvést siker, a mennyiség arányban van-e a minőséggel, az egészen más kérdés; annyi bizonyos, hogy e költői beszélyek egy s más oldalról jellemzik napjaink költészetét s így minden esetre figyelmet érdemelnek.

Vajda Jánost harmincz év óta ismeri a közönség. Mint lángész lépett föl, maig sem mondott le ez igényről, sőt legújabb munkájában jobban ragaszkodik hozzá, mint valaha. Verses előszavában különös,

[1] Budapesti Szemle 15. köt. 1877. 203—212., aláírva: *Gyulai Pál.*

[2] *Újabb költemények.* Irta Vajda János. Buda-Pest, 1876. (*Alfréd regénye:* költői beszély, *Végtelenség, A kórhozat helyén, A vaáli erdőben:* lyrai költemények.)

[3] *A tündérő.* Regényes elbeszélés hét énekben. Irta Bulla János. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Buda-Pest, 1876.

[4] *Költői elbeszélések.* Irta Koroda Pál. Buda-Pest, 1877. Tettey. (*Démon, Világok alkotója. Arthur, Az igazak jutalma.*)

szokatlan, csodálatos történetnek nevezi költői beszélyét s előre megmondja, hogy vakmerőségéért alkalmasint vesszőt fog futni az akadémiai kritika fegyelmezett rabszolga népe között. Taineből vesz mottót, a ki *Olaszországi utazásá*ban a többek között megjegyzi, hogy az emberi leleménynek nincs határa s a szabályok megsértésével is lehet tökélyes művet teremteni. Valóban az emberi lelemény határtalanságát bajos tagadni, de vajon a különböző művészeti iskolák szabályain kívül nincsenek-e a művészetnek, mint a természetnek, örök törvényei is, a melyeket épen a lángész szokott leginkább betölteni. Az ízlés módosul; az iskolák és korok divatos szabályai változók, de az örök szép lényege változhatatlan. Sophocles és Shakespeare drámája két különböző forma és rendszer, de mind a kettő az emberi szív megindító rajzát tárja föl. A költő mindent merhet, de a természethez és az emberi szívhez, a melyet rajzolnia kell, nem lehet hűtelen s a czélt, a melyet maga elébe tűzött, csak oly eszközökkel érheti el, a melyek azzal nincsenek ellenkezésben.

Mi épen nem tiltjuk meg Vajdának, hogy valami szokatlanba fogjon, de bizonyára megkívánhatjuk, hogy gyönyörködtessen bennünket. Mit ér a szokatlan, a csodálatos történet, ha egyszersmind unalmas és ízetlen is? Mi nem bánjuk, ha Vajda a költői beszély új formájával lepi is meg a világot, csak tudja rajzolni a természetet, az emberi szívet és társadalmat. De épen az a baj, hogy mind ebből igen keveset találunk *Alfréd regényé*ben. Az egész cselekvény holmi bizarr véletlenen alapszik, a mi pedig a jellemrajzot illeti, az teljesen elhibázott, de úgy látszik, hogy a költő általában nem is törekszik

ilyesmire, mintha azt a lángész méltóságán alul álló dolognak tartaná.

Alfréd úr, a mű hőse, csodálatos keveréke a hóbortos eszményiségnek s az állatias érzékiségnek. Komikain vagy humorosan tárgyalva talán lehetne belőle valami, de így semmi. Minden esetre inkább visszatetszést kelt, mint részvétet. Alfréd úr udvarol Izidórának, de ez kineveti. Ezért bújában megútálja az egész emberiséget, óhajtja bár vége volna a világnak s álomba szenderűl. Álmában belép hozzá a halál; ennek elmondja, hogy nem bánja, ha meghal, de haljon meg Izidóra is, mert ha csak ő hal meg s Izidóra a más karjai közt él, hijába temeti el őt a föld kellő közepébe, ott is meghallja Izidóra szűz ajka első csókjának csattanását s úgy fellobban reá szíve, mint millió mázsa dynamit, szétdúlja a világot s legalább is egy miriad évre a halálnak nem lesz dolga. Erre a halál megszeppen, de hogy is ne, s oda adja neki kaszáját, bár Alfréd úr erre nem igen szorúlt, mert ha hatalmasabb a halálnál, bizony kaszája nélkül is szörnyű dolgokat vihet véghez. Alfréd úr a halál kaszájával kaszabolni kezdi az embereket, elébb a Duna-parton, azután a váczi-úteczában, de hajh, ott találkozik Izidórával, bájai megbűvölik, a kasza kifordúl kezéből és másodszor is Izidóra gúnykaczaját kell hallania. Azonban, hogy s hogy nem, a világ Alfréd úr hősködése nélkül is pusztúlni kezd. A föld inog, a tisztelendő úr a szószéken tengeri betegségbe esik, a szélvész a fákat gyökerestűl kitépi, templomok, házak összeomolnak, az ősvadon meggyúl

S aljában összesült embercsoportok
Fekete hullahalmai feküdtek

Alig ismerhetőleg, mint kirántott
S a szakácsné gondatlansága folytán
Szálkástól összeégett sügerek.

Az egész emberiség kipusztúl, csak Izidóra és Alfréd maradnak meg, a ki egy új Ádám akar lenni. Izidóra ott szendereg virághímes átlátszó szövetben. Alfrédot elragadják «Izidóra ittasító rohamra lelkesítő bájai»; de ím egyszerre csak visszaretten, azt hiszi, hogy Izidóra meg van ölve, mert testén «a szív mögött vagy kissé még alantabb, nagyságra, színre egy epernyi bimbó, egy tőrszúráshoz teljesen hasonló» sebhely látszik. Majd reá borúl, vonagló ajakkal csókolja a sebnek vélt jelt. Izidóra szégyentől és haragtól villámló szemekkel ébred föl és nagyot sikolt.

Eddig Alfréd úr álma, most következik már tulajdonkép regénye, a mely szint' oly ízetlen. Alfréd úr két hét múlva meglátogatja Izidorát, ismét udvarolni kezd s tréfából elbeszéli neki álmát; ez örömest hallgatja, de a midőn a tőrszúráshoz hasonló sebhely emlegetését hallja, szégyentől és haragtól villámló szemekkel ijed föl és nagyot sikolt. Majd mosolyt erőltet, de nem tud uralkodni magán s izgatottan az előszobába lépő Kiátszky Oszkár dzsidás hadnagy elébe siet, s őt belső szobájába vezeti. Alfréd úr hallgatózik, hallja, hogy Izidóra Kiátszkyt nyomorúlt alávalónak nevezi. Kezdi érteni a dolgot; tehát a sebhely, a melyet álmában látott, csakugyan való, s most Izidóra gyanakszik, hogy titkát a dicsekedő hadnagy elárulta. Később maga a hadnagy is felvilágosítja Alfréd urat, a midőn lakására törve, tudakolja tőle, hogy kitől tudta meg a sebhelyet, egy édes pillanat e drága emlékét, a melyről azt

hitte, hogy csak maga ismerheti. Alfréd úr dühében úgy viseli magát, mintha ő volna a sértett fél. Párbajra hívják egymást, Alfréd úr megöli Kiátszkyt, azután útazni megy s lassankint kigyógyul szerelméből és csalódásából. Azonban külföldön találkozik Izidórával, a ki tagad mindent s a rút gyanút rágalomnak bélyegzi. Alfréd úr hisz neki, térdre esik előtte, de Izidóra ismét a régi, büszke, gőgös, kérlelhetetlen, s csak arra várt, hogy ismét meghódítsa s megalázhassa őt. A faképnél hagyott hős végre fölkel s így szól: «Most már kvittek vagyunk», s többé nem látja őt.

Íme Vajda különös, szokatlan és csodálatos története. De vajon csakugyan oly szokatlan-e? A mű alapeszméje az volna, hogy egy mélyen érző szívre mily varázshatást gyakorolhat egy kaczér nő bája. Ezt Molière már ezelőtt két századdal feldolgozta *Mizantrop* czímű művében. Később mások is megkísérlették, s újabb meg újabb leleménynyel még ezután is meg fogják kísérleni. De hogyan dolgozta fel Vajda? Egy részvétre érdemes férfiú helyett egy futó bolondot rajzol, a kinek sorsa nem igen érdekelheti az embert. S vajon rajzolja-e csak egy vonással is úgy a nőt, hogy megérthessük az általa fölkeltett szenvedélyt. Csak azt írja róla, hogy fehér volt, mint a Kordilerák hava, szemöldje sűrű fekete és lobogó láng a haja. Izidóra egy vöröses hajú báb, kellem és szellemi báj nélkül. Egyébiránt alig szól egy pár szót az egész beszélyben s a költő a helyett, hogy lelkét tárná fel, leginkább csak átlátszó ruhaszövetével bajlódik. Tulajdonkép hiányzik e beszélyből a szív, a szenvedély rajza, mert Alfréd úr őrült álma és féleszű éber töprengése a szenvedélynek nem

annyira rajza, mint paródiája. A szerelmi mámorban harapott sebet is megtalálhatni Heinenál a *Hastingsi csatatér* czímű balladájában, midőn a hattyúnyakú Edith a halottak között erről ismer a Harold király holt testére. De Heinenál ez egy megható mellékvonás, itt pedig bizarr és frivol központ, a mely körűl az egész cselekvény forog. Hogy az ember álma néha megvalósúl, ez ismet nem szokatlan, de hogy ebből álljon egy költői beszély egész leleménye, az, ha szokatlan is, igen szegény leleményre mutat, kivált oly költőnél, a ki az emberi lelemény határtalanságát emlegeti.

A cselekvénynél és jellemrajznál az elbeszélés és hangja sem különb. Alfréd úr maga beszéli el történetét, de nem annyira páthoszt vegyít gúnyorral, mint dagályt prózával. Nem mondjuk, hogy nem akad meg egy-egy sikerültebb hely is e beszélyben, de egészben véve e mű jellemvonása erőlködés érzésben, gondolatban és kifejezésben egyaránt. A költő erőteljes akar lenni s nyerssé válik, nagyot szeretne mondani s dagályba téved, vadászsza a maró gúnyt s majdnem azt a hatást teszi reánk, mintha káromkodnék. A fák és templomok neki fájó fogak, a melyeket fundamentomostúl tép ki a vihar; a szenvedely kályhafűtő ördög; az afrikai oroszlánok éhe és a bengali tigris vérszomja csak szúnyogcsípés okozta viszketegség az irigységhez és boszúvágyhoz képest, a mely hősét kínozza; kedvvel emlegeti a prózai szegénység rühelődző élczét; a dörgő vihart durrogónak nevezi. Izidóra arany haja úgy lobog, mint a midőn nyári éjben szakadatlan villámtűzben égni látszik föld és ég; balzsamos lehelete gyémántszívet megolvasztó kohó; Alfréd úr úgy mered maga

elebe, mint egy ősvilági kövület és gyönyörvágya a rablánczát tépő tigris dühe. A mi tisztán a nyelvet illeti, az jobb, mint hasonlatai; minden esetre jellemzetes, de kevés benne az erő és báj. Néha áradozó és nehézkes; nem igen fordulatos s kifejezései gyakran vagy feljebb vagy alább járnak, mint a hogy a tárgy megkívánná. Mondatai mintegy összetörve nyúlnak egyik jambus-sorból a másikba; a nyelv hangzatosságával, a verselés zenéjével nem sokat gondol vagy nincs hozzá elég ereje. És ezt a nyelvet, ezt a verselést tartja a *Pesti Napló* egyrangúnak Arany és Vörösmarty nyelvével. Valóban csodálkoznunk kellene rajta, ha nem tudnók, hogy a *Pesti Napló*, a mióta Tóth Kálmánt a szerelmi lyrában Petőfi fölébe helyezte, az ilyesekben keresi az eredetiséget, az emberi lelemény határtalanságát.

Vajda költői beszélyéhez egy pár lyrai költeményt is csatolt, de ezek csekélyebb becsűek, mint régibb lyrai költeményei, a melyek között van néhány sikerűlt is. A *Végtelenség* czímű egy hosszú szentiváni énekszerű áradozás az örökkévalóságról, halálról és hitről. Formátlan költemény, a melyben több az elmefuttatás, mint a philosophia, s a homály, mint a mélység. A *Kárhozat helyén* nem egyéb, mint Alfréd regénye lyrai formában; legjobb az utolsó, a *Vaáli erdőben*, már egyszerűségénél fogva is.

Bulla Jánosnak több ízlése és elbeszélő tehetsége van, mint Vajdának, bár meg kell vallanunk, hogy a *Tündérőv* sem sikerült költői beszély. Különben Bulla nagyon egyenetlen tehetség. Van hajlama a humorhoz, játszik elemeivel, de nem tud valóban humoros lenni. Gondolatai neha meglepők, de többször köznapiak, épen mint nyelve és verselése.

A nehéz ottava rímában itt-ott nagy technikai készséget árul el, de nem egyszer nehézkes, bágyadt vagy épen eröltetett. Nyelvében nem hiányzik bizonyos erély, fordulatosság, de kevés az önkénytelenség és kellem. Olykor emelkedni látszik, de hamar elhagyja ereje, biztossága. Rajzaiban nem hiányzanak a jó vonások, de nem igen tudnak képpé válni. Meséje bonyodalmát jól kezdi, de csakhamar elrontja. Ez művének legnagyobb hibája; hasonlít az a hegyi forráshoz, a mely alig kerülve meg egy pár halmot, alig futva át egy pár völgyzugot, ellankad és posványba vesz.

A *Tündérőv* összeolvaszt földet és eget, emberi társadalmat és tündérvilágot, mint a népmesék szokása, de nem annyira naiv, mint inkább elmélkedő és gúnyoros felfogással. Idylli és hősies, pathosz és sarcasmus, érzelmes és komikai váltakoznak itt tárgyban, érzésben és gondolatban, de nem találják meg a formát, a melyben kristályosodhatnának. A költő gondol, érez, de nincs vezéreszméje, alakítana, de nem tudja mit akar. A megindított bonyodalomból, bizonyos vezéreszmék nyomán, két irányban is válhatnék kerek mese, de a költő oly irányba sodródik, a mely semmihez sem vezet. A mű hősnője Gyöngyvér, egy tündérleány, a kinek ha tündéröve elvesz, oda tündérsége és földi lény sorsára jut. S csakugyan tündérövét elveszti egy deli ifjú, Adorján, miatt, a kibe bele szeret. Tündérország épen királynőjévé akarja őt választani, de Gyöngyvér nem térhet viszsza többé hazájába, s kedvesével az adorjáni várban marad. Eddig minden jól megy, bár a fejlődő szerelem rajza egy kissé bágyadt s mögötte marad tündérország leirásának, a mely legsikerültebb az egész

költeményben, de ezen túl megromlik az egész bonyodalom. Bulla előtt két út állott, vagy úgy rajzolni Gyöngyvért, mint a ki földi nővé válva, sok szenvedésen megy át, de szerelmi boldogságában feledi tündérországot és kibekül sorsával, vagy úgy, hogy finom természete, eszményies lelke nem bírja meg a földi küzdelmeket és elhervad. Természetesen mind két eszme oly bonyodalmat kívánt, a mely a szerelem, a társadalom ellentétei és összeütközéseiből szövődött volna. Bulla e helyett kalandot kalandra halmoz, a melyek úgy szólva csak történetesek, s nincs bennök semmi lelektani, eszmei jelentőség. Adorján ugyanis várába viszi föl a földi lénynyé vált tündérleányt s nőül akarja venni, de nagybátyja és a házi pap bevádolják mint boszorkányt, s a szent szék máglyára ítéli. A szerelmes vőlegény mindezt tűri, a mi nem mutat nagy szerelemre. Gyöngyvért tündértestvére, Hajnalka, menti meg, épen akkor, a midőn a máglyára viszik s egy erdőbe helyezi el, a hová számára egy tündérpalotát varázsol, a melyben teljes biztosságban töltheti napjait s honnan legfeljebb csak egy hetedik fiú, burokban született, talizmános ifjú vihetné el. De Hajnalka testvéréért egyszersmind boszút akar állani s egy tatár khánt beütésre s az adorjáni vár ellen ostromra ingerel. A khán csakugyan a vár ostromára indúl. Ekközben egyik vezére, Rizát, a ki heted fiú, burokban született s e mellett talizmánja is van, az erdőben reá bukkan Gyöngyvérre, elrabolja és a khánnak ajándékozza, a ki bele szeret. Az ostrom megkezdődik, a várbeliek kicsapnak, Adorján vitézűl viseli magát, azonban a tatár khán halálos csapást mér fejének s ím azt Gyöngyvér fogja fel, a khán rab-

nője, Adorján kedvese. Adorján megszabadúl, Gyöngyvér meghal, a tatárok elvonúlnak a vár alól. Adorján eltemeti Gyöngyvért s bújában sírjánál megöli magát.

E bonyodalom és kifejlés nincs benső kapcsolatban az előzménynyel és semmi nemű eszmét nem fejez ki; e mellett eltörpíti Adorjánt s általában a többi személy kiemelkedését is akadályozza. Maga Gyöngyvér is elveszti részvétünket, mindegy, akármi válik belőle, meghal-e vagy megél, többé nem érdeklődünk iránta. Nagy baj, ha az elbeszélő költő keveset gondol a mese lényegével. Bonyodalmat kezdeni könnyű, de jól folytatni és megoldani nehéz. Nem érdekes események és váratlan kalandok halmazában áll a valódi lelemény, hanem egy kerek, bármely egyszerű mese erős megalkotásában, ezt aztán lehet érdekes eseményekkel tarkázni, episodokkal tele szőni, de az események elvesztik érdekességöket, ha nem egy erős szervezet alkatrészei, az episodokból pedig soha sem válhatik kerek egész.

Koroda Pál költői beszélyeit talán említenünk sem kellene, a mellőzés volna a legillőbb birálat, de mégis szólanunk kell rólok, mert mutatják, hogy ifjabb költőink mind inkább csatlakoznak ahhoz az irányhoz, a mely költészetünknek legújabb betegsége. Lyránk már nem szívja többé táplálékát a népnemzeti elem hagyományos földéből, drámai és elbeszélő költészetünk nem igen veszi többé tárgyait a magyar társadalom múltjából és jelenéből, hanem bekalandozva a világ minden részét, idegen nemzetekhez fordúl. Hagyján, még nem volna baj, ha e visszahatás, korábbi költészetünk talán túlságos nemzeticssége ellen, valami életre valót tudna teremteni. De

mit mondjunk arról az irányról, a mely Dantéval és Goethével akar versenyezni, a százados műveket mindennaposokká szeretné átvarázsolni, szűk látkörrel s kevés erővel a legnagyobb conceptiókat vadásza s a mi egy-egy élet eredménye szokott lenni, azt egy pár hét alatt, húsz-huszonöt éves korban hiszi létre hozni. Ide járul még egy másik irány, a mely eddig inkább lyránkban volt itt-ott honos, de most erőt vesz elbeszélőinken is: a hóbortosság bizonyos cultusa, a mely arra készti a költőt, hogy lehetetlen erényeket és bűnöket rajzoljon s a szenvedélyeket eltorzulásukban mutassa fel.

Koroda mind két iránynak a legtúlzóbb képviselője. A *Túlvilág komédiája* * című művel lépett föl, a melynek se czímét, se alapeszméjét nem érthetni. Drámai formában van írva, de nincs semmi nemű cselekvénye, fejlődése. A személyek összebeszélnek egy csoport badarságot, ennyi az egész. Ha valamit mégis kivehetni belőle, az nem egyéb, mint az, hogy a keresztény isten a legdicsekvőbb, legkegyetlenebb es legléhább lény a világon; a derék emberek és a lángelmék Homéren kezdve Dantéig mind a pokolban szenvednek, a gazemberek pedig, ha lemorzsolták olvasójokat, a mennyországot élvezik. Nem kevés csodálkozásunkra a mű végén megjelen a Krisztus is, elsorolja a maga kitűnő érdemeit s a végítélet napján vigaszt igér a világnak.

De ha Koroda komédiájában az istent hitvány embernek rajzolta, mintegy kárpótlásúl költői beszélyeiben az embereket rajzolja most angyaloknak, majd ördögöknek, de folyvást őrülteknek. Az *Igazok*

* *A túlvilág komédiája.* Irta Koroda Pál. Buda-Pest, 1876.

*jutalmá*nak hőse egy pap, a ki mindenkivel jót tesz, a világ legjobb embere, de a kit épen egy jó tette miatt elrágalmaznak. Könnyen kitisztíthatná magát a rágalmakból, de nem teszi. Anyja elhagyja, jó emberei elfordulnak tőle: nincs mit ennie, egyik hallgatójához fordúl, de ez még egy falat kenyeret sem ad neki; a szomszédfaluba megy egyik paptársához, ott épen lakoma van, de őt le nem ültetik, a konyhába útasítják, így nem akar enni, kifekszik a hóra s ott meghal. A *Démon*ban egy nő, Adél, szíve ellenére férjhez megy egy gazdag emberhez, hogy szülőit a nyomortól megmentse. Azon kezdi a házas életet, hogy férjét a legdurvábban szidja, sőt midőn gyermeke születik, ezt is csak félig szereti, félig pedig gyülöli. A férj megúnja a dolgot s egy más asszonynak kezd udvarolni s találkozást is nyer tőle, de ennek mostoha leánya besúgja ezt Adélnek, a ki meglepi őket. A férj neje lábához borul, örvend, hogy félti; Adél otthon tetteti is mintha szeretné férjét, de aztán kikaczagja. Így telnek évek, gyermekök nőni kezd; a nő, hogy boszantsa férjét, a gyermek nevelőjével kaczérkodik, sőt férje szeme láttára nyakába borul. A férj erre kést ragad, át akarja döfni Adélt, de a fiút döfi át, a ki anyjára borúlt. A férj kétségbeesésében megőrül, a nő pedig megátkozva az istent, vízbe ugrik. A *Világok alkotójá*ban Alice alig várja férje, a tábornagy, elutazását, hogy költő kedvese nyakába borúlhasson s elszökjék vele, de meglepi két grófnő látogatója. Alice ezért nem jő zavarba, bemutatja kedvesét s csak azt bánja, hogy nem szökhetett el, pedig úgy látszik, hogy ebben a két hölgy nem akadályozta volna, vagy eltávoztok után kényelmesen végrehajtható lett volna

szándéka. Hogy hogy nem, Alice nem szökött el, megvárta férjét. Nagy estély van nálok. A társaság Alice viszonyáról beszél, ezt a férj is meghallja és nejének szemrehányást tesz. De ez válópert emleget, a belépő költőt megcsókolja s bemutatja mint jövendőbelijét. A költő összetűz a tábornagygyal; párbajt vívnak, ott az estélyen. A költő elesik, a nő kardjába dől és meghal, a költő pedig feltámad, mert sebe nem volt halálos s könnyen kiheverte a bajt. Az *Arthur* című költői beszélynek Arthur a hőse, egy elvetemedett kéjencz, a ki halálos ágyán gúnyolja nagybátyját, a kitől tömérdeket örököl; aztán orgiákat csap korhely pajtásaival, szórja a pénzt, de egy leányt megszeretvén, a ki őt nem szereti, megcsappan a kedve. Orgiáin nem ízlik a bor, egy szép fiatal leányt drága pénzen megvesz, egy szép özvegyet elcsábít férje koporsója mellől. De mindez nem enyhíti s végre a szerző szerint szerelmi bánatjában, szerintünk pedig a korhelység következtében, megőrül.

Íme a tárgyak. Hát még minő a tárgyalás. Minő magán és párbeszédeket hallunk. Azt hiszi az ember, hogy az őrültek házában van. Vajon ez a hatás volna-e a költészet czélja? Koroda Pál, úgy látszik, ily meggyőződésben van.

PULSZKY FERENCZ ÉS A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.*

Tisztelt Szerkesztő Úr! Sziveskedjék alább következő soraimat becses lapjába fölvenni.

Pulszky Ferencz a Pesti Napló decz. 22-iki számában ezt írja: «Kossuth, Magyarország leghatalmasabb prózaírója, kinek szava föllelkesíté az egész nemzetet, s az angolok és amerikaiak bámulatát kiérdemelte, nem tagja az akadémiának; épen úgy, mint a nemzet legnagyobb költője, Petőfi, szintén nem volt tagja az akadémiának; gróf Dessewffy Aurél sem volt az, a lángész nem illik be az akadémia középszerűségébe.»

Pulszky egyik jellemvonása, hogy igen bízik emlékezetében, restel utána járni egynek s másnak s így nem mindig pontos, a midőn a közelmúlt irodalmi és politikai eseményeiről ír. Most is csak az akadémiai almanachba kellett volna bele tekintenie, hogy meggyőződjék Dessewffy Aurél akadémiai tagságáról. Ott áll neve az akadémia halottjai között, sőt arczképe is fel van függesztve az akadémia másodelnöki szobájában s némely bizottsági ülésben

* Melléklet a *Fővárosi Lapok* 1880. 297. számához, aláírva: *Gyulai Pál.*

Pulszky épen ez arczkép alatt szokott ülni. Abban igaza van, hogy Kossuth és Petőfi nem voltak tagjai az akademiának, de ő, a ki már a negyvenes években mind a politikai, mind az irodalmi téren szerepelt, jobban tudhatná, mint mi, hogy Kossuth, midőn választása szóba jött, oly nyilatkozatot tett, a mi egyértelmű volt a visszautasítással s így mult el megválasztása. Petőfiről mindnyájan tudjuk, hogy elvűl tűzte ki az akademiai tagság el nem fogadását, sőt hirdette is. De hogy az akadémia méltányosságáról máskép gondolkozott, mint Pulszky, bizonyítja az, hogy Arany Jánosnak 1847-ben, összes költeményei kiadása után, a következőkép nyilatkozott: «a jövő akademiai nagyjutalom az enyém és senki másé.» Valóban az övé is lett. A forradalom után, mihelyt az akadémia naggyűlést tarthatott és jutalmakat oszthatott ki, 1858-ban a Petőfi költeményeinek itélte az egyik benmaradt nagy jutalmat. De ha mind Kossuthot, mind Petőfit nyilatkozataik ellenére is meg kellett volna választania az akademiának és mulasztást követett el, akkor e részben az akademia most élő tagjai közűl, mint egyik legidősebbet, leginkább Pulszkyt illeti a felelősség. Miért nem ajánlotta a negyvenes években Kossuthot és Petőfit akadémiai tagoknak, miért nem Kossuthot a hetvenes években, hisz Pulszky előkelő tagja, osztályelnöke az akadémiának s az akadémiai középszerűségek egyik legkiválóbbika?

Nem akarok annak vitatásába belebocsátkozni: vajjon az akadémia tagjai mind oly középszerű tehetségek-e, mint ahogy Pulszky hirdeti; de hogy voltak és vannak köztök olyanok is, a kik a középszerűségen valamivel fölűlemelkedtek, bizonyítja, hogy

mást ne említsek, az a tény is, hogy épen a «Pesti Napló»-nak, melyben Pulszky az akademiát becsmérli, sokkal több politikai súlya volt, midőn az akademikus Deák, Kemény és Csengery írták vezérczikkeit, mint most, a midőn nem akademikus lángeszek vezetik.

Budapest, 1880 decz. 26.

MÉG EGYSZER KOSSUTH ÉS A PRAGMATICA SANCTIO.[1]

Kossuth a *Budapesti Szemle* februári füzetének azon czikkét,[2] mely az általa Deák ellen emelt vádakat igyekezett megczáfolni, egy Helfyhez intézett levélben terjedelmes válaszra méltatja. A levél a szélső baloldali lapokban jelent meg először s utánok kivonatosan vagy egész terjedelmében közölték a többi lapok is; különösen a *Pesti Napló* sietett azt egész terjedelmében és minden megjegyzés nélkül átvenni, az a lap, mely egykor a Deák közlönye volt, most pedig a maga módja szerint Kossuth izgatásainak hódol, bár olykor phariseus módon esküdözik, hogy ő a Deák-párt hagyományait őrzi. Mihelyt Kossuth levele megjelent, felszólítottuk a *Budapesti Szemle* említett czikkének szerzőjét, hogy válaszoljon Kossuth levelére; ő azonban úgy nyilatkozott, hogy a maga részéről fölöslegesnek tart minden további vitát, kivált Salamon felszólalása után, a ki a *Hon* 78-ik számában Kossuth főállítását tüzetes birálat alá vette; a kérdés különben is oly tiszta, Kossuth vádja oly alaptalan, hogy csak a tel-

[1] Budapesti Szemle 26. köt. 1881. 144—155. l. Aláírva: *Gyulai Pál.*

[2] U. o. 242—257. l. A czikket Arany László irta (olvasható *Munkái*ban is, III. köt., 1901, 327—349. l.).

jesen elfogult ember hiheti el, a ki nem akar felvilágosodni. Mi más nézetben vagyunk, azt hisszük, hogy a *Budapesti Szemle* nem hagyhatja szó nélkül Kossuth levelét, részint felszólalása igazolása végett, részint pedig a vádaskodás azon sajátságos módja miatt, melyet Kossuth Deák ellen folytat. Ezért magunk folytatjuk a vitát, bár nem örömest, de a szerkesztők szükség esetében nem egyszer kénytelenek magok megirni azt, a mit mások sokkal jobban megirhatnának.

Kossuth polemiáját legérthetőbben lehet jellemezni azzal, ha guerilla-harczhoz hasonlítjuk. Kossuth csak támad, de vádjainak helyt nem áll; a hol támadása ellenvetésbe ütközik, ott szó nélkül visszavonul; előbbi positióit egymásután oda hagyja, de megújítja a támadást más oldalon. Hadd tekintsünk végig a támadás egész vonalán.

Az Irataiban közzétett s állítólag 1867-ben kelt vádirat eszmefonala, logikai rendje és leglényegesebb állításai a következők voltak:

A magyar országgyülés mostanában (1867) meg akarja vizsgálni, mi is az a sokat emlegetett «Figaro.» A pragmatica sanctio nem egyéb, mint a Habsburgháznak 1713-ban önhatalmulag kibocsátott házi törvénye. Ennek, mint házi törvénynek is, keletkezése gyanus; kétséges az is, vajon 1713-ban kelt-e vagy később. Gyanus azonban az 1723-ban hozott magyar törvény is, mert annak nincs értelme. Az ellenben minden kétségen felül van, hogy a pragmatica sanctio a magyar törvénykönyvben nincs benne. Annak értéke Magyarországra nézve = 0. És mégis az 1867-iki országgyülés egyenesen e magyar jogilag nem is létező pragmatica sanctio alapján Magyarországot az

államok sorából kitörülve, az egységes birodalom alkatrészévé tette. A pragmatica sanctio becsempészése a magyar államjogba valóságos államcsíny. E becsempészést nem lehet védeni azzal, hogy Magyarországon, midőn pragmatica sanctioról szólanak, nem az 1713-iki házi törvényt értik alatta, hanem az 1723-ki magyar törvényczikket. Még ha úgy volna is, megbocsáthatatlan hiba, bűnös gondatlanság volna az absolut hatalom ilyen termékének nevét átruházni egy magyar törvényre, mert a hol államjogokról van szó, nem szabad a szavakkal könnyelműen játszani. De nem is igaz, hogy az 1867-iki országgyülés a pragmatica sanctio alatt az 1723-iki magyar törvényt értette. Ennél sokkal rosszabbat tett, azt fogta reá az 1723-iki törvényre, hogy az a világosan contradistingvált pragmatica sanctiót fogadta el; továbbá azt igtatta törvénybe, hogy Magyarország és ő felsége többi orszagai között jogilag önnálló kapcsolat létezik. Ezzel Deák történeti falsumot követett el, a mit Deák 1861 május 13-iki beszédéből egy idézettel könnyen ki lehet mutatni. És ez annak volt következése, mert Deák bele hagyta magát abba a hálóba szédíttetni, hogy közjogi alapul *azt a* pragmatica sanctiót fogadta el, a mit egy osztrák kényúr az ő absolut teljhatalmával decretált. Pedig ezt a pragmatica sanctiót sohasem látta se Deák se az 1867-ik országgyülés egyik tagja sem. Meri ezt mondani Kossuth, mert ő százezernyi kötetekre menő könyvtárakat kutatott föl, hogy láthassa, de minden fáradsága hasztalan volt; ő a pragmatica sanctiót nem látta soha és hitet tenne reá, hogy nem látták azok sem, a kik azt a magyar államjogba befogadták.

Ezek voltak Kossuth vádjai. Hiven adtuk elő,

lelkiismeretesen ügyelvén mind a gondolatmenet, mind a kifejezések hűségére. Kossuth iratai közkézen forognak, a kit erdekel, könnyen meggyőződhetik róla.

E vádakkal szemben a *Budapesti Szemle* februári füzetében közlött czáfolat a következőket bizonyította:

hogy a Habsburg-ház házi törvénye nem később keletkezett, mint 1713-ban;

hogy az 1723-iki magyar törvény azon szakaszának, a melynek Kossuth nem leli meg értelmét, igen is van értelme;

hogy a pragmatica sanctio benne van a magyar törvénykönyvben, maga Kossuth igtatta bele;

hogy az 1723-iki magyar törvénybe foglalt trónöröklési megállapodásokat, e kétoldalú alapszerződést, pragmatica sanctiónak nevezték már a mult század óta; úgy nevezte maga Kossuth is a legfontosabb alkalmak idején;

hogy e szerint a pragmatica sanctio nem 1867-ben csempésztetett be a magyar államjogba; az 1723-iki törvényre nem akkor ruháztatott át ez elnevezés;

hogy az az állítás, mintha az 1867-ki országgyülés nem az 1723-ki törvényben foglalt határozatokat értené a pragmatica sanctio nevezet alatt, hanem egy contradistingvált más valamit, magából az 1867: XII-ik törvényczikkből megczáfolható;

hogy a Magyarország és ő felsége többi országai közt fönnálló kapcsolat létezését törvénybe igtatta már az 1848-ki országgyülés; hirdette maga Kossuth 1848-ban is, 1849-ben is; elismerték az 1859-ki mozgalmak vezetői az ő legfontosabb memorandumokban; elismerte a Ghyczy—Nyáry—Bónis-féle kisebbségi vélemény 1865-ben;

hogy tehát ennek hirdetése 1867-ben sem lehetett történelmi falsum, annyival kevésbbé, mert Deáknak önmagával való ellenmondása bebizonyítása végett idézett 1861-ki beszédét Kossuth nem híven idézte, hanem oly szavakat hagyott ki abból, melyeknek kihagyása az egész mondat értelmét megváltoztatja;

hogy Kossuth, ha a pragmatica sanctio keresésében százezernyi kötetekből álló könyvtárakat végig kutatott is, de azon jelentékenyebb magyar közjogi műveket, a melyek ezt a kérdést tüzetesen tárgyalják, czikke irásakor nem vette figyelembe.

Ezek bizonyításával tisztázta a *Budapesti Szemle* irója a kérdést. Kossuth válaszirata szerint azonban mind e bizonyítékok az ő jegyzékének tárgyára csak igen kis részben tartoznak s mindezek bebizonyításával a Budapesti Szemle irója olyforma hiábavaló dolgot vitt végbe, a mit a francziák úgy szoktak kifejezni, hogy »betöri a nyitott ajtót.» Mert hiszen ő nem vonja kétségbe, hogy az 1723:I. és II. törvényczikkeket régóta pragmatica sanctiónak hivják. Soha esze ágában sem volt ezért az 1867-iki kiegyezés létrehozóit tenni felelőssé. Jól tudja, hogy úgy nevezte ő is, más is, úgy nevezte az 1790-ki országgyülés is, az 1858-ki sajtótörvény is. Hanem hát «hibásan tette ő, hibásan Deák és hibásan mindenki, a ki valaha hasonlót tőn.» Sőt Deák az 1867-iki XII. törvényczikk fogalmazásakor sem czélzatosan, rosszakaratból használta az itt annyira végzetes pragmatica sanctio szót; ember volt, tévedhetett, nagyot is tévedett, de önzetlen indulattal, becsületes szándékkal tévedett.

Íme, most már csak hiba a pragmatica sanctio

használata, többé nem «könnyelmű játék a magyar alkotmányról szóló szavakkal», nem «megbocsáthatatlan» hiba, nem «bűnös gondatlanság.» Deák nem csempésző, hamisító többé, csak együgyű ember, a ki nem tudja mit csinál, kontár jogász, a ki kétoldalú államszerződést vitat s egyoldalú családi törvényt igtat a magyar törvénykönyvbe, bárgyú államférfiú, a ki az októberi diploma ellen egész erejével küzd, s midőn győz, elfogadja kiinduló pontul.

Így védekezve, vagy épen nem is védekezve adja fel többi positióit is Kossuth, támadása egész vonalán, s azok hosszú sorozatából csak azt az egyet tartja még fönn, hogy az 1867 : XII. t. cz. 1-ső §-a, midőn a pragmatica sanctio nevét használja, nem az 1723. évi magyar törvények megállapodásait érti alatta, hanem egy ezektől contradistingvált valamit, a mi persze nem lehet egyéb, mint a Habsburgház házi törvénye. Ez állításának védelme végett pedig mereven ragaszkodik amaz 1-ső §-nak egyetlen egy szavához az *elfogadott* szóhoz; a mi *elfogadott*, az nem lehet *elfogadó*, mondja és ismétli többszörösen. Pedig hiába ismétli. A szó egérfarkával ily súlyos vádat nem lehet fönntartani, a mit pedig még ezen kívül mond, az nem törvénymagyarázat, hanem politikai nézet. De halljuk magát Kossuthot:

«Állítottam és állítom, hogy az 1867-diki törvény nem a (hibásan pragmatica sanctiónak nevezgetett) 1723-diki törvényt vette föl kiindulási pontnak, hanem azt a pragmatica sanctiót, melyre az októberi diploma utal s reá fogta, egyenesen reá fogta az 1723-diki törvényre, hogy ezt a pragmatika sanctiót elfogadta. Erre tettem azt a megjegyzést, hogy ez nem igaz; az 1723-diki törvényben szó sincs prag-

matica sanctióról, az *codicem domesticum ingressa non est*, az törvény az örökös tartományoknak, de Magyarországnak semmi.

«És erre irtam, hogy az európaszerte pragmatica sanctio név alatt ismeretes fejedelmi házi törvénynek a magyar államjogba ekként történt becsempészésével sikerült a hatalomnak a Habsburg-házi családi politika régi vezéreszméjét, a reáluniót, Magyarországon az 1723-diki törvény ellenére keresztülvinni.

«Nem látok semmi okot felhozni, minélfogva e nézetemen változtathatnék. Mert az értekezés irójának e nézetem ellen felhozott egész okoskodása ennyiből áll: «Az 1867 : XII. t. cz. 3-ik §-a azt mondja, hogy a pragmatica sanctio azon föltételt is kikötötte, hogy Magyarország közjogi és belkormányzati önállása sértetlenül fenntartassek; ez nem vonatkozhatik az 1713-iki házi törvényre, nem arra, hanem az 1723-diki törvényre vonatkozik; tehát az 1-ső §-ban is ezt kell a pragmatica sanctio alatt érteni, mert oly törvenymagyarázó elvet nem ismerünk, mely megengedné, hogy egyazon törvénynek egyazon kifejezése egyik szakaszban egyféle, másik szakaszban másféle jelentéssel értelmeztessék.»

«Ennyiből áll a dolog érdemére tartozó egész okoskodás. Egy elméleti inductio, és egyéb semmi. Ha az értekezés irója amolyan törvénymagyarázó elvet nem ismer, én viszont olyat nem ismerek, mely megengedné, hogy az elfogadott alatt az elfogadó értessék. Már pedig annak a fatalis XII. törvényczikknek 1-ső §-ában a pragmatica sanctio tisztán és világosan mint *elfogadott*, az 1723-diki törvény pedig tisztán és világosan mint *elfogadó* szerepel.

«Azután engedje megjegyeznem, hogy ha valamely törvény egyes szavainak értelme körül kétség forog fenn, azt nem kathedratikus elméletekkel, melyeken a gyakorlati élet magát igen gyakran túlteszi, hanem a kérdésben forgó törvény complexumának, horderejének, szellemének s positiv határozatainak tekintetbe vételével lehet csak s kell eloszlatni. No már kérdem én, az 1723-diki törvénynek felel-e meg az 1867-diki XII. t. cz.? Nem, mert ez realis uniot formuláz, azt pedig 1861-ben maga Deák Ferencz kétségbevonhatatlan világosságba helyezte, hogy reálunionak sem az 1723-diki törvényben, sem általában a magyar corpus jurisban semmi nyoma. Feltartja-e az 1867 : XII. t. cz. Magyarország azon közjogi önállását, melyre a harmadik §. hivatkozik? Fájdalom, nem tartja fel; az egész XII. t. cz. oly pragmatica sanctio nyomán jár, mely nem az 1723-diki törvény; oly közjogi állapotot foganatosít, mely a personalis uniónak, tehát az 1723-diki törvénynek megtagadása.»

A Budapesti Szemle irója épen azt tette, a mit Kossuth kiván, nem egyes szókból indult ki, hanem a törvény complexumából, s abból igyekezett kimagyarázni, hogy az 1867 : XII. t. cz. a pragmatica sanctio neve alatt nem a Habsburg-ház házi törvényét érti, hanem az 1723-iki törvényt, mert ez s nem a házi törvény köti ki Magyarország közjogi és belkormányzati önállásának sértbetetlenségét, melyre a XII. t. cz. 3. §-a hivatkozik. Kossuth ezzel nem elégszik meg. Jól van, jelöljünk hát ki még több pontot a XII. t. cz. complexumából.

A XII. törvényczikknek mindjárt bevezetése így szól: «Ő császári s apostoli királyi felsége, miután

többi országait és tartományait alkotmányos jogokkal ruházta föl, legmagasb trónbeszédében, melylyel a jelen országgyülést megnyitni méltóztatott: felszólítá az országgyülést, hogy a pragmatica sanctiónak, mint különösen elismert jogalapnak elveiből kiindulva, gondoskodjék oly módokról, melyeknél fogva mind Magyarország és társországainak *a pragmatica sanctio által is biztosított közjogi és belkormányzati önállósága,* mind a birodalom biztosságának és együttmaradásának életföltételei sértetlenül megóvassanak.» A házi törvény van-e itt értve, mely nem említi Magyarország közjogi és belkormányzati önállóságát, vagy az 1723-iki, mely mindezt világosan kiköti.

De menjünk tovább. Ugyancsak a bevezetés alább így szól: «Magyarország főrendei és képviselői nem mulaszthaták el gondoskodni oly módokról, a melyek lehetővé tegyék, hogy azon *alapszerződés,* a mely az 1723-ik évi I., II. és III-ik t.-czikkek által a felséges uralkodóház és Magyarország közt létrejött, a mely egyrészről a birodalmi kapcsolathoz tartozó országok és tartományoknak az 1723 : I. és II. t.-czikkek értelmében együttes és elválaszthatatlan birtoklását, másrészről pedig *Magyororszánnak önálló törvényhozási és kormányzati függetlenségét biztosította,* lényegében jövőre is sértetlenül fönntartassék.» Világos ebből, hogy *alapszerződés* és *pragmatica sanctio* ugyanegy értelmüek az 1867 : XII. törvényben, s úgy hisszük, hogy ezt teljesen bebizonyítottuk, ha még e törvénynek 2-ik §-ára hivatkozunk, mely így kezdődik: ». . . ez *ünnepélyes alapszerződés*» s érti alatta a pragmatica sanctiót, a mely szó épen az 1-ső §. végén fordul elő, s melyet a második szakasz így megmagyaráz.

E szerint a magyar közjog (az 1848. és 1867-iki törvények) csak egy ünnepélyes alapszerződést ért a pragmatica sanctio alatt, mely az uralkodóház és Magyarország között 1723-ban országgyülési egyezkedések (tractatus diætales) után létre jött, s a magyar corpus jurisba beczikkelyeztetett. A XII. t. cz. 1-ső §-nak e kifejezésében «azon kapcsolat, mely egyrészről a magyar korona országai, másrészről ő felségének többi országai és tartományai között jogilag fönnáll, az 1723 : I., II. és III. t.-czikkek által elfogadott pragmatica sanctión alapszik», nincs tehát semmi olynemű contradistinctio, a minőt Kossuth vitat. A XII. t.-cz. nem contradistingválja az uralkodó ház házi törvényét, hanem csak egy az uralkodó ház és Magyarország között létre jött ünnepélyes alapszerződést, azaz pragmatica sanctiót distingvál, melyet az 1723-iki I., II. és III. t.-czikkek elfogadtak. S épen azért világosan distingválja az uralkodó ház házi törvényét a magyar közjogi törvénytől, vagy más szóval a családi pragmatica sanctiót a magyar pragmatica sanctiótól.

De adjunk Kossuthnak igazat, fogadjuk el az ő nézetét, higyjük el neki, hogy Deák a XII. t.-czikk 1-ső §-ában a pragmatica sanctio neve alatt csakugyan a családi törvényt értette s ennek elfogadását fogta reá az 1723-iki törvényczikkekre. Vajon akkor is származnék-e ebből baj s változtatna-e ez valamit a dolog lényegén? Semmit sem. Az 1723-iki törvények világosan kifejezik, hogy mit fogadtak el, hogy mily módosítással és mily kikötéssel fogadták el az uralkodó ház házi törvényet, oly módosítással, hogy az örökösödés nincs a Habsburg-háznak mindazon ágára kiterjesztve, melyek az 1713-ban kihirdetett

házi törvény szerint az örökösödésre jogosítva vannak, s oly kikötéssel, hogy Magyarország alkotmányos közjogi és belkormányzati önállása sértetlenül fönntartassék. Íme, ez esetben is, az így elfogadott családi törvény semmit sem különbözik az uralkodó ház és Magyarország között létre jött alapszerződéstől, vagy a kettő tulajdonkép egy. Csak akkor volna az idézett helynek más értelme, ha Deák az 1723-ki törvényekre nem hivatkozva, pusztán csak a pragmatica sanctiót említi vala, de akkor is a törvény többi szakaszai eloszlatnának minden kétséget.

Deák nem bűnös gondatlanságból, sem értelmetlenségből, hanem tudatosan, megfontolva s alapos okból használta a pragmatica sanctio szót a XII. törvényczikkben. E szó már előfordult az 1848-ik törvényekben, Kossuth igtatta belé, természetesen mindig az 1723-iki alapszerződést értve alatta. Használták mások is, de az 1861-iki országgyülésen némelyek kifogást tettek ellene. Deák szükségesnek tartotta, hogy a szó értelme felől maga a törvény oszlasson el minden kétséget. Ezért a XII. t.-czikkben az *alapszerződés* és *pragmatica sanctio* szót felváltva használja, de folyvást az 1723-iki törvényekre hivatkozva. E szerint e szónak van törvényes magyarázata, a mi a Kossuth alkotta 1848-iki törvényekben hiányzik. Deák e szándékát bizonyítja az a beszéd is, melyet 1861-ben Révész ellen tartott, a ki a pragmatica sanctio szó használatát megtámadta Deák felirati javaslatában.

«Annyi igaz — mond Deák többek közt — hogy a Habsburg-ház nőágának örökösödésére vonatkozó szabályokat vagy törvényeket Európa most már sanctio pragmatica név alatt ismeri. Mi magunk úgy ne-

veztük azt az 1848-iki törvényekben, világosan és határozottan, és pedig nemcsak úgy odavetőleg megemlítve. Úgy nevezték őseink 1790-ben egy fontos feliratban; nem jobb-e tehát világosan kifejtenünk, mi az a sanctio pragmatica Magyarországon, minők annak föltételei, mikép alakult? Nem jobb-e fölvilágosítani e részben a külföldet, mint rémet látva a névben, kerülni annak megemlítését, zavarba hozni a külföldet az iránt, hogy miért nem merünk mi azon szóval élni, melyet ők mindnyájan ismernek, melyet törvényeink, pedig épen törvényeink, melyekbe annyi fontosságot helyezhetünk, ismételve használnak? Én meg vagyok győződve, hogy midőn a világ közjogi nyelvén valamely kifejezést vagy nevezetet megszokott, ha talán azzal egyre-másra vonatkozólag hibás fogalmat köt is össze, könnyebb ama hibás fogalmat rectifikálni, mint a név használatától az embereket elszoktatni. És ha mi azt mondanók a külföldnek: Uraim, az, a mit ti pragmatica sanctiónak neveztek, Magyarországon nem sanctio pragmatica, hanem az 1723-diki I., II., III., IV., V., VII. törvényczikkely; az 1848-diki törvények sanctio pragmaticának nevezik ugyan azt, de ez hiba volt s mi ezt a szót használni soha többé nem fogjuk, mert annak használata veszedelmes lehetne, a külföld semmi esetre nem fogna megérteni bennünket. Ha ellenben azt mondjuk: az a sanctio pragmatica, mely a magyar törvényben megemlíttetik, lényegesen különbözik azon sanctio pragmaticától, mely 1713-ban ápril 19-én állapíttatott meg; ha elmondjuk egyszersmind a lényeges különbség részleteit s jogalapját, a külföld jobban meg fog érteni bennünket, mert nagyjában, úgy hiszem, már is tudja, hogy a különbség létezik.»

Midőn Deák e beszédet mondotta s később a XII. törvényczikket ez értelemben szerkesztette, távolról sem gondolta, hogy épen Kossuth fog e miatt vádat emelni ellene, az a Kossuth, a ki 1848-ban minden magyarázat nélkül igtatta be a pragmatica sanctio szót a magyar corpus jurisba s kinek hibáját Deák jóvá tenni igyekezett.

Íme, követtük Kossuth tanácsát, s az 1867 : XII. törvényczikkben előforduló pragmatica sanctio szónak értelmét a törvény complexumából igyekeztünk kimagyarázni. Jól tudjuk, hogy ezzel ő nem elégszik meg, s a törvény complexuma alatt még mást is ért. Érti szellemét, positiv határozatait s különösen arra helyezi a fősulyt, hogy az 1723-iki törvényczikkek personaluniót alapítanak meg, az 1867-iki XII. törvényczikk pedig reáluniót, ennélfogva Deák nem az 1723-ki törvényczikkből indult ki, hanem az 1713-ki házi törvényből. Először is megjegyezzük, hogy a personalunio épen úgy nem fordul elő az 1723-ki törvényczikkben, mint a reálunio az 1867-ikiben. Ezek igazán kathedrai meghatározások, melyeket használhatni ugyan a tárgy megvilágítása végett, de a törvénymagyarázatot teljesen ki nem merítik, annyival kevésbbé, mert mind a personal-, mind a reáluniónak különböző fokozatai, árnyalatai vannak. E műszavakat azért mellőzzük s csak azt vizsgáljuk: vajon eltért-e Deák Magyarországnak a pragmatica sanctióból folyó kötelezettségei meghatározásában attól, a mint azt Kossuth az 1848-ki törvényekbe igtatta? Az 1723-iki törvényczikk együttes és elválaszthatatlan birtoklást állapít meg, tehát a közös biztosságnak együttes erővel való védelmét és fönntartását, miből mind a két félt közösen érdeklő vi-

szonyok támadnak. E közösen érdeklő viszonyokat, mint az együttes és elválaszthatatlan birtoklás következményeit, kifejezik az 1848-ki törvények is a nélkül, hogy szabatosan meghatároznák. E közösen érdeklő viszonyokat határozza meg szabatosan az 1867: XII. t. czikk, hiszen czíme is a következő: «*A magyar korona országai és ő felsége uralkodása alatt álló többi országok közt fönnforgó közös érdekű viszonyokról s azok elintézése módjáról.*» Azonban Deák csak a közös érdekű viszonyokat vonja le a pragmatica sanctióból, de elintézésök módját nem a pragmatica sanctióból következteti. Világosan kifejezi ezt a XII. t. cz. 23-ik §-a: «A mi a fönnebb körülírt tárgyak (t. i. közös érdekű viszonyok) kezelését illeti: az e részben ezelőtt törvényesen fönnállott módnak megváltoztatása *szorosan véve nem a pragmatica sanctióban meghatározott kötelezettségből foly*, banem: a helyzetnek azon változása, mely a fönnebbi 5-ik pont alatt elmondatott, teszi ezt czélszerűvé. Kimondja az országgyülés, hogy ő felsége többi országaival érintkezni akar, mint alkotmányos népekkel, mindkét fél függetlenségének megóvása mellett.» S mi van az 5. §-ban? A következő: «Ezelőtt Magyarországot illetőleg mindazokra nézve, mik az érintett viszonyokra vonatkoznak, a magyar országgyülés s a magyar király közt egyetértéssel intézkedtek és ez intézkedések megállapításánál más ország befolyással nem birt, mert a magyar király, mint az uralkodása alatt álló többi országok absolut fejedelme, azon országoknak érdekeiről és teendőiről absolut hatalommal rendelkezett. Most azonban a legmagasabb trónbeszéd szerint lényegesen változott a helyzet az által, hogy ő felsége

alkotmányos jogokkal ruházta föl többi országait, azokat tehát absolut hatalommal ezentul nem képviselheti s azok alkotmányos befolyását nem mellőzheti.»

Ez idézetekből kitetszik, hogy Deák a XII. törvényben az 1723-diki I., II. és III. t.-czikkekből, a magyar pragmatica sanctióból nem vont le többet, mint Kossuth az 1848-diki törvényekben, a ki először igtatta törvénykönyvünkbe mind a pragmatica sanctio, mind pedig a közösen érdeklő viszonyok kifejezéseit; továbbá Deák a közös ministeriumokat és delegatiókat nem a pragmatica sanctióból vonta le, hanem a változott viszonyokból s általában a czélszerűség szempontjából indult ki. Épen azért a közös intézmények megalapításakor nem volt szüksége se a házi törvényre, se az 1723-diki törvényczikkekre. Ez intézmények lehetnek hibásak, czéljoknak meg nem felelők, veszélyesek, eltörlendők, de senkinek nem adnak jogot arra a gyanusításra vagy vádra, hogy indítványozójok létesítésök végett a két pragmatica sanctiót akár rosszakaratból, akár bárgyúságból összezavarta, kicserélte volna s a ketoldalú szerződés helyett egy egyszerű házi törvényt fogadott volna el alapul. Ám küzdjön Kossuth ez intézmények ellen, mi legkevésbbé veszszük rosz néven tőle, de ne igyekezzék a multat, a jelent a valóval ellenkező színben tüntetni föl s vegye lelkére azt, a mit Deák Lustkandlnak mondott, a ki szintén saját nézetéhez idomította törvényeinket. «A ki», úgymond Deák, «a jövendőről s a politikai teendőkről szól, ki arról értekezik, minő törvényeket kell alkotni, vagy a már létezőket miként kell módosítani, — az vélekedhetik saját fölfogása szerint sok-

féleképen; változtathatja s időnként a körülményekhez alkalmazhatja nézeteit: de a ki a multról szól s azt adja elő, a mi megtörtént, a ki valamely létező törvényt idéz, annak se a törvény szövegét, se a történt dolgokat nem lehet saját nézetéhez idomítani, hanem úgy kell azokat előadnia, a mint valósággal állanak. S ha e részben tévedés történik, a tudomány érdekében fekszik, a tévedést kimutatni s arra megjegyzést tenni».

Ezzel be is fejezhetnők polemiánkat, de még egy pár megjegyzést nem nyomhatunk el. Kossuth rosz néven veszi a *Budapesti Szemle* írójától, hogy őt feledékenynek tartja, a ki nem emlékszik már arra, hogy Deák előtt ő is használta a pragmatica sanctio szót, sőt törvénybe is igtatta, mindig az 1723-diki törvényeket értve alatta. Azt mondja, hogy ő mindezt tudta, minderről nem feledkezett meg, de azért nem említette, mert nem tartozott tárgyához. Különös, valóban különös. Kossuth *Iratai*-ban vádat emel Deák ellen, fülünkbe dörgi: bűnös gondatlanság, hogy midőn a hatalom a pragmatica sanctio nevezet alatt azt a «Geheimrathsstübl»-beli «Hausgesetz»-et érti, mi ugyan e névvel nevezzük egy országos törvényünket s ezzel okot adunk a törvényes fogalmak összezavarására, mert úgy mond: «ha az 1723-dik törvényre a pragmatica sanctio neve illesztetik, az ez által a családi «Hausgesetz» mezébe öltöztetik, a minek aztán természetes következése, hogy az elválaszthatatlan birtoklásból elválaszthatatlan kormányzás, közös ministerium s delegatio név alatt birodalmi gyűlés lesz». S midőn erre a *Budapesti Szemle* írója azt mondja: e vádra legkevésbbé Kossuth jogosult, mert ő is használta e szót, sőt

törvénybe igtatta, Kossuth azt feleli reá, nem tartozott tárgyára, nem ez a főkérdés. Megengedjük, hogy van más főkérdés is, de a vád egyik főkérdése ez volt. Valóban úgy látszik, hogy Kossuth e dologról nem feledkezett meg, de mintha titkolni akarta volna könyve olvasói előtt. Legalább erre mutatnak *Iratai* II. kötetének 351—353. lapjai, hol Cantu Caesart czáfolja. Ez olasz történetíró ugyanis történeti művében azt írván, hogy a magyar országgyűlés 1848 juliusában Kossuth indítványára Ausztriának az olaszok ellen segélyhadat adott, e vád megczáfolása végett Kossuth épen azon ünnepélyes nyilatkozatot idézi, a melyet 1848 juliusában ő a magyar országgyűlésen a kormány nevében előterjesztett, s a melyben a pragmatica sanctióból folyó közös védelmi kötelezettség gyakorlatilag tűzpróbára tétetett. Idézi pedig e nevezetes nyilatkozatot akként, hogy a hol abban a pragmatica sanctio neve előfordul, zárjel között egy-egy jelzőt tesz eléje, ilyen formán: «helytelenül úgynevezett) pragmatica sanctio» vagy «(sokak által balul pragmatica sanctiónak nevezett) 1723-diki törvények», de sehol sem vallja be, hogy e szót maga is használta. Általában Irataiban az úgynevezett bűnös gondatlanságot, történeti falsumot, a mit maga is elkövetett, Deákban élesen feltünteti, de a magáéról hallgat. Akár feledékenységből, akár szándékosan történt, semmiesetre sem méltányos eljárás.

A másik megjegyzésünk az: vajon Kossuth e fejtegetéseinek, a XII. törvényczikk ily magyarázatának mi gyakorlati haszna lehet? Kossuth nagy fáradsággal, a dialectika legfurfangosabb módjaival igyekszik bebizonyítani, hogy Magyarország feladta

az uralkodóházzal kötött két-oldalú szerződést, egész alkotmányunk egy családi törvényen alapszik, octroiált alapon állunk, mint a minővel az októberi diploma kinált meg bennünket. Ki hiszi el ezt Magyarországon? Még a szélső baloldal sem, mert nincs párt hazánkban, mely az 1867. XII. törvényczikket, ha már magyarázni kell, Magyarország kárára akarná magyarázni. Máskép fogja föl az egész nemzet, máskép maga a dynastia, máskép a külföldi diplomatia. Kossuth egyedül áll felfogásával s adja Isten, hogy tovább is egyedül álljon. E felfogásnak szerintünk más gyakorlati haszna nem lehet, mint az, hogy ha valaha még közjogi összeütközésünk lesz az összpontosítás és beolvasztás irányával, egy új Lustkandl Kossuthra, a nagy magyar hazafira fog hivatkozni, ki vele együtt hirdeti, hogy Magyarország 1867-ben két-oldalú szerződését széttépte, jogait feladta s a birodalomba törvényesen beolvadt.

Méltó szerep-e ez egy Kossuthoz? Mi azt hiszszük, nem, s ezzel csak tiszteletünket fejezzük ki Kossuth iránt.

A NYELVŐR ÉS A KÖLTŐI SZABADSÁG.*

A *Nyelvőr* ez évi kilenczedik füzetében Bánóczi József Greguss *Magyar költészettan*át ismertetvén, a többek között így szól:

«Néhány évvel ezelőtt Szász Károly szólalt föl egy nyelvi kritika alkalmával épen a *Nyelvőr*ben, hogy hát szóljanak hozzá: mi van a költőnek a nyelvvel szemben megengedve, mi nem? A fölhívás eredménytelenül hangzott el, pedig a kérdés megérdemelné a szorgalmas adatgyűjtést és tüzetes fejtegetést. Hogy mit lehetne aztán megállapítani? Aligha egyebet, mint a mit Greguss mond. E sorok annyira a *Nyelvőr* szellemében írvák, hogy magáért a tárgyért, de megizelítőül is ide igtatjuk: A költői szabadságot rosszul értelmezik, a kik a költő azon szabadságának tekintik, hogy a vers kedvéért hibát követhet el, midőn tudniillik a vers rákényszeríti, hogy például az *ik*-es igét iktelenül ragozza, *karomat* helyett azt mondja: *karom*, tájszókat, népies kiejtéseket és szokatlan szórendet, inversiókat engedjen magának. Baj, ha a sors hibák elkövetésére kényszeríti az írót, mert ez azt jelenti, hogy még nem lett elég ura a

* Budapesti Szemle, 28. köt. 1881, 318—320. l., aláírás nélkűl.

nyelvnek s nem bír benne könnyen és fesztelenül mozogni; csakhogy ez esetben a költői szabadság inkább érdemli a költői kényszerűség, szorultság, mintsem a szabadság nevét. A vers teljességgel nem szabadítja föl az írót hiba elkövetésére. A költői szabadság nem hibákat enged meg, hanem szokatlanabb kifejezéseket és fordulatokat, ezeket is csak úgy, ha a mű tárgya és hangulata által igazolhatók.»

Nagy megütközéssel olvastuk e sorokat, nem mintha a *Nyelvőr* dolgozótársaitól, mint egyoldalú nyelvészektől a költői nyelv tekintetében egyebet várnánk, mint oly szabályokat, melyeket valamire való költő el nem fogadhat, hanem mert Gregusshoz, a költészettel tüzetesen foglalkozó æsthetikushoz és költőhöz teljességgel nem illenek oly állítások, melyek épen oly ellenkezésben állanak magával a dolog természetével, mint nép- és műköltészetünk öt százados gyakorlatával. Itt valami tévedés foroghat fönn: vagy a Greguss szövege homályos, vagy az ismertető szándékosan ferdít. Azért megszereztük Greguss könyvét, kikerestük az illető sorokat, melyek íme itt következnek:

«Ez a helye megemlékeznünk a költői szabadságról. Ezt rosszúl értelmezik a kik a költő azon szabadságának tekintik, hogy a vers kedvéért hibát követhet el, midőn tudniillik a vers rákényszeríti, hogy például az *ik*es igét iktelenül ragozza, *karomat* helyett azt mondja: *karom*, *cselédjei* helyett: *cselédi*, tájszókat, népies kiejtéseket (*volt* helyett *vót*, *volna* helyett *vóna*) és szokatlan szórendet, inversiókat engedjen magának. Baj, ha a vers hibák elkövetésére kényszeríti az írót, mert ez azt jelenti, hogy még nem lett eléggé ura a nyelvnek s nem bír benne

könnyen és fesztelenül mozogni; csakhogy ez esetben a költői szabadság inkább érdemli a költői kényszerűség, szorultság, mintsem a szabadság nevét s egy franczia tanár, Banville, e helytelen poetica licent-i ára gondolt, midőn iskolai könyvében a költői szabadság czikkelyét ez egy szóval írta meg: «Nincs». Mi volna e szerint a költői szabadság? A mi nem szabad. A vers teljességgel nem szabadítja föl a költőt hiba elkövetésére. Igazán *ik*-es ige *ik*-telen ragozása hiba és a költő nem is mondhatja *születik* helyett *szület*. A tájszó, a népies kiejtés nem mindig hiba, néha szépség; a *karom karomat* helyett, *cselédi* soha sem hiba; az inversio pedig nemcsak hogy nem hiba, de a pathosz és indulat nyelvének épen követelménye akár versben, akár prózában. A költői szabadság tehát nem hibákat enged meg, hanem szokatlanabb kifejezéseket és fordulatokat, ezeket is csak úgy, ha a mű tárgya és hangulata által igazolvák.»

Ez idézetből kitetszik, hogy a Greguss szövege kissé homályos, a mennyiben a költői szabadságot előbb a mások, utóbb pedig a maga értelmezése szerint határozván meg, mindenütt példákkal világosítva, e két értelmezés között az átmenet nem elég világos — mintha egy-két szó véletlenül ki is maradt volna, — s a szöveg elő- és utórésze ellentmondásba látszik összefolyni. Mindamellett figyelmes olvasás után észre vehetni az iró czélzatát. S mit tesz az ismertető? A szöveg nehezen érthetőségéről hallgat, a helyett azt megcsonkítva, Greguss meghatározásának oly ferde értelmet ad, a melynek Greguss egyenest az ellenkezőjét vallja, s fennen hirdeti, hogy az a *Nyelvőr* szellemében van írva.

Tehát a *Nyelvőr* szelleme hirdeti azt az új ukázt

a költőknek, hogy *karomat* helyett *karom*, *cselédei* helyett *cselédi* nem költői szabadság, hanem nyelvhiba, s a ki azt tollára venni merészkedik, a nyelvrontás bűnét követi el. Ha ez állana, akkor a *Halotti beszéden* kezdve összes codexeink versben és prózában a nyelvrontás bűnében leledznének s Farkas Andrástól Arany Jánosig, mint Hamlet mondja, senki sem kerülné ki közülünk a mogyorófa-pálczát. A *Nyelvőr* szellemének e nyilatkozatát arra sem tartjuk érdemesnek, hogy régibb és újabb költőinkből s magából a népköltészetből vett idézetekkel megczáfoljuk — százával találhatni reá czáfoló példát — s csak azt jegyezzük meg, hogy nincs a világnak az a nyelvésze, a ki elvitassa a magyar nép ajkáról e dalt:

Eladtam a kakasom
Tizenhárom garason, stb.

vagy elhitesse a magyar közönséggel, hogy Aranynak e sora rossz magyarság:

S ott levágták Feliczián
A király cselédi.

A mi az *ik*-es igéket illeti, csodálkozunk, hogy a *Nyelvőr* szelleme oly szeszélyesen változó, mint valamely ideges hölgyé. Ha jól emlékszünk, a *Nyelvőr* még a prózairókat is föl akarta szabadítani az *ik*-es igék igája alól, s most íme a költőknek egészen ellenkező ukázt ad ki. Mi részünkről ragaszkodunk Révai tanához, de épen nem tartjuk nyelvrontásnak, ha a költő a népköltészetre támaszkodva, a szép hangzás, sőt mérték vagy rím kedvéért is (kivéve a szenvedő igéket) némely *ik*-es igét nem *ik*-es formában ragoz.

Greguss helyesen mondja, hogy az inversio nem-

csak nem hiba, de a pathosz és indulat nyelvének épen követelménye akár versben, akár prózában. De meddig terjednek az inversió határai, csak világos analogia útján indulhatunk-e, vagy a nélkül is merhetünk a hangulat és szenvedély természete és szüksége szerint? ezek oly kérdések, melyeket előlegesen bajos eldönteni. Annyi bizonyos, hogy a költő nem véthet a nyelv szelleme ellen, de a nyelvtan nem képes mindenre szabályt adni, s legkevésbbé a stíl oly sajátságaira, melyek a szenvedélyes vagy humoros kedélyállapotból szívják táplálékukat. Itt nem annyira szabályról, mint egyes esetek megítéléséről lehet szó. A költő s a stiliszta is merhet, de e szabadság csak úgy igazolható, ha a merészséget siker koronázza. Azért a *Nyelvőr* tegyen le arról, hogy a költői nyelv, sőt a szépprózа törvényeit is véglegesen szabályozza. A stílnek bizonyos oldalát nem tanulhatni meg a nyelvtanból, a szabályok tudása és alkalmazása még magában senkiből sem teremt nyelvművészt s a csak tisztán nyelvész nem is válik azzá.

SZÉP ILONKA.*

Nem emlékszünk, hogy Aigner kiadásában külsőleg ily szép könyv jelent volna meg. Papír, betű, berendezés, csínt és választékosságot árulnak el. A szerző phototyp arczképe is sikerült. Vajha egy színvonalon állana külcsínjával belbecse. Sajnos, hogy nem úgy van.

A mű hőse, Ilonka, Enyingen született «piros pünkösd pirosló hajnalán». Anyja Mari, mint egészen árva, a Balaton mellett, Körösdön élt, a hol egy vadász — Loránt — vadászat közben addig kerülgette, hogy a szegény leány «elesett» s ez elesés gyümölcse lőn Ilona Enyingen, a hova a körösdi nép dühe üldözte volt az «elesett» Marit. Loránt némi kis birtokkal kárpótolta a nő elrablott becsületét. E birtokon nevelgeté gyermekét a szerencsétlen anya, míg nem Loránt — neje elhaltával — ősi kastélyába veszi Ilonkát s tündéri hajadont nevel belőle. A szerző bocsánatot kér az első éneket elfoglalt e hosszú prológért. S valóban épen annyi szükség volt elmondani az anya történetét, mint a mennyi joggal elmondható lett volna a nagyanyáé is. Hanem az első

* *Szép Ilonka. Verses regény tíz énekben, irta Széchy Károly.* Budapest, Aigner, 1881. (Budapesti Szemle, 26. köt., 1881, 310—313. l., aláírva: —*i.*)

ének két végsora már sejteti a mű czélját, kifejlését:

«Ilont megüldi majd a Nemesis
Parázna vére, nevelése is.»

Tudniillik a saját sorsán elkeseredett anya mindenkép csak arra tanácsolta, hogy írigylett, gazdag asszony legyen; a fény mindent elföd, akkor az ember alázatosabb lesz előtte, mint az eb. Ilon tehát nőül megy a dúsgazdag, vén Báthoryhoz, holott titokban már Dezsőt szerette «mélységesen». A czélját ért anya meghal. Ilon pedig nem bírja ki szerelme kínját az agg férfi oldala mellett, s elszökteti magát Dezső által, ott hagyván az öregnek emlékül a csecsemő Tamáskát. A szökevények idylli életet élnek a Kárpátok tövénél, a hova elvonultak. De az idylli boldogság nem tart sokáig. Ott is van a mézes tálhoz egy legyecske. Az ifjú házi barát, Máriássy Barna, korcsolyázás közben már csókolgatja Ilont, a ki e csókolást szívesen tűri s nem sokára azzal végzi, hogy vadászat alkalmával egy vadászkunyhóban a legpőrébb helyzetben kapja őket Dezső, a ki aztán «megvetéssel hagyja el a bestét».

«Furdalja vádja, bűne fojtja, rázza
S kinos sirásba tör ki a parázna!»

Dezső megy a «szabadságharczba», Ilon pedig Barnához — természetesen csak vendégszerepre, — s attól majd tovább, másokhoz, új meg új kalandra. Üres, czéltalan tivornya foly hosszasan a Báthory házánál. Rajza is épen olyan a hatodik énekben. A tivornyától megcsömörölvén Báthory, oda hagyja otthonát és szintén fölcsap Czegléden honvédnek. Azok közt már Dezső is ott van. A táborban egy-

másra ismernek. Azt hinné az ember, hogy most következik a rettentő bosszúállás, de nem következik hosszú ékesszólásnál egyéb. A pisztolyt ugyan emlegetik, de abból csak dictió sül ki. Megegyeznek abban, hogy nem pusztítják egymást, hanem az ellenséget, mert ütközet előtt állnak:

«Szegény magyarnak omlik drága vére,
Szüksége van még minden gyermekére.»

A csaták hevében golyó találja szegény Báthoryt. Vége minden bravour nélkül. Életet is vesztett, feleséget is. Hanem Dezsőt Pesten egy vendéglőben találkozásra hívja egy ismeretlen ismerős — már mint Ilona s tőrvetéssel próbálja őt visszacsábítani a régire. De nem sikerül a tőr, bár a meztelenségig megy az ingerlő csábítás. Elérkezik a világosi nap. Dezső lelövi magát lova hátán, »így tört tüzes lelkére az árulás» t. i. a honárulás. De nem hal meg. Ilonka utána vándorol, fölfogja, elviszi, ápolja. Mind hiában, nem gyógyíthatja föl s Ilon nevével adja ki lelkét. Ilon pedig megtörve vissza megy Báthorra, ott is kis fiát Tamáskát koporsóban leli, reá omlik s meghal.

Ime kihalt tehát az egész társaság, melynek e játékban valami jelentékenyebb szerepe volt. Talán csak Loránt és Máriássy Barna vitték el szárazon. S most ha már eltekintünk a holtak fölött s megbíráljuk életöket: mi szépet vagy mi jót mondhatunk felőlök? Volt-e bennök rokonszenvünkre vagy legalább érdekeltségünkre érdemes valami? Meg tudta-e aranyozni a költői képzelet és művészet ereje ama gyarló anyagokat, melyekből ez a kép össze van állítva? Sőt van-e az összeállításban, a mese megalkotásában és szerkesztésében lelemény, érdekfeszítő változa-

tosság, van-e egység, előhaladás, kifejlés? Mindezt *Szép Ilonká*ban nem találhatni. Csábítók és csábítottak rajza ez, a melynek igen vékony cselekvényszálait semmi sem fűzi együvé. Hősei már természettől gyarlók, küzdelmök semmi s bukásuk nem a sorsukkal való küzdés vagy ballépés eredménye. A köznapi élet árjából merített frivol történetecske ez, mely csak a művészet varázsa által nyerhetné bocsánatunkat vagy részvétünket. A társadalmi erkölcsök semmibe vétele, az érzéki gyönyör kiszínezése ez, a nélkül, hogy sivár vidéke fölött egy magasabb légkör derűje mutatkoznék. A műben épen úgy hiányzik az idealismus, mint a valódi realismus. E gyönge vagy nyomorúlt emberek rajza inkább csak tényeket, helyzeteket nyújt, mint fejlődést, az emberek és viszonyok benső mivoltát. A szenvedély realismusának erős és jellemző vonásai helyett csak az élet fölszínének némi tarkasága tárul föl előttünk, s a költői kedély csapongása helyett a legtöbbször csak vásott vagy ízetlen humor szikráit nyerjük, melybe oly kevéssé vegyűl pezsgő jó kedv, mint valódi fájdalom. De magyar typikai vonásokat sem találhatni a jellemrajzban. A személyek épen úgy játszhatnának, a cselekvény épen úgy megtörténhetnék Franczia-, mint Magyarországon. E hiányt még jobban kiemeli a magyar forradalom háttere, mely épen oly kevéssé hangzik össze a mű tárgyával, mint hangulatával.

Nem levén a szerzőnek jellem- és cselekvényről sok mondani valója, az előadás egyéb csinálmányaival pótolgatja. Ilyen csinálmányfélének vagyunk hajlandók venni már azt is, hogy az énekeket magyar, latin, német és angol mottókkal látta el. Ez is egy kis pipere. Az előadásban és verselésben való gya-

korlottságát egyébiránt épen nem vitathatni el a szerzőtől. Ebben van ereje. Nem egy részlet dicséretes bizonyítékot ad erről. De viszont kelletén túl szószaporító, üres leírásokban bővölködő. A keresettség, az affectatió minden lépten-nyomon üldözi, versekben, rímekben, szavakban, kifejezésekben. Alig van lapja, mely erre kisebb-nagyobb mértékben példát ne mutatna. E miatt aztán néha olyanná válik nyelve, mintha valamely idegenből erőltetve fordította, zsugorította volna össze. S végül nem tudjuk, mennyire emelhetik a mű értékét vagy hatását azon egyéni reflexiók, a melyeket a szerző úgy hoz föl itt-ott, mintha az ő subjectiv élményei is megfelelnének e frivol kalandok egyes részeinek.

Az előszóból megtudjuk, hogy szerző verses regényével tavaly az akadémia Nádasdy-jutalmáért pályázott és nem nyert. Szerző vádolja az akadémiát, hogy félreismerte művét, midőn az érzéki gyönyörök kiszínezésének, a társadalmi erkölcsök lábbal taposásának nevezte. Semmit sem szólna — úgy mond — ha az akadémia csak műve értékéről ítél vala, nem pedig irányáról. Mi úgy tudjuk, hogy az akadémia nemcsak irányáért ítélte el, nemcsak a frivolságot hibáztatta benne, hanem a cselekvény és jellemrajz gyöngeségét is. Szerző az előszóban hosszasan védi műve erkölcsi irányát, de mi nem hiszszük, hogy az olvasó közönség több épületest találjon benne, mint az akadémia.

LELÁNCZOLT PROMETHEUSZOK.*

A szerző ez újabb röpirata bágyadtabb elődeinél, de annyiban jobb, a mennyiben valamivel kevesebb benne a mende-monda és valótlanság. Czímét bajosan érthetni. Miért Prometheuszok és miért vannak lelánczolva gr. Andrássy Gyula, Szlávy József, Széll Kálmán, b. Sennyey Pál, gr. Szapáry Gyula, dr. Samassa József, a kikkel e röpirat foglalkozik. Gúny-e ez vagy komoly beszéd? Se így, se úgy nem tudjuk érteni. De lehet valamely könyvnek rossz czíme és jó tartalma. Azonban tartalmával sem lehet megelégedve az, a ki könyvekben eszméket keres, még akkor is, ha azok személyekről szólanak. Ha van valami eszme e röpiratban, az nem egyéb, mint az, hogy gr. Andrássy Gyula nem derék politikus, de tüstént azzá válik, ha megbuktatja Tiszát; Szlávy nem sokat ért eddig, de helyrehozhatja minden hibáját, ha Tisza ellen támad; Széll Kálmán jeles dolgot mívelt, midőn a pénzügyminiszterségről lemondott, de még jelesebben cselekednék, ha az egyesült ellenzékbe olvadna; Sennyey kitünő államférfiú, de

* *A lelánczolt Prometheuszok. Írta II. Kákai Aranyos.* Buda-Pest, 1881. (Budapesti Szemle 25. köt. 1881, 319—320. l., aláírás nélkül.)

akkor nagygyá válik, ha az egyesült ellenzék élére áll; Szapáry nem érti helyzetét, ha nem cselszövényeskedik Tisza ellen; Samassa mindig kitünő politikus volt s az lesz a világ végeig. De arról alig van szó e röpiratban, hogy e férfiak minő eszmék képviselői s általában a szerző minő politikát ajánl a magyar nemzetnek. Úgy látszik azt hiszi, hogy a magyar politika nem egyéb, mint bizonyos előkelő egyéniségek barátsága és ellenségeskedése, a kiket egy kis rágalommal összeveszthetni s egy kis hízelgéssel megnyerhetni. Mi a pártröpiratoknak épen nem vagyunk ellenségei, s igen örvendenénk, ha jobbra-balra oly röpiratok jelennének meg, melyek a pártok irányait, eszméit, törekvéseit fejtegetik, sőt, ha meg kell lenni, egy kis rágalmat és hízelgést is megtűrünk. De az eszméletlen röpiratok, melyek csak hízelegni és rágalmazni tudnak, legalább is fölösleges dolgok. Azt sem foghatjuk meg, hogy hogyan került Samassa a Prometheuszok közé. Ő lehet kegyes pásztor, szelidlelkű főpap, szeretett kormányzója érseki megyéjének, de az irodalom terén se mint tudós, se mint Mæcenas nem vonta magára a közönség figyelmét, mint politikus pedig csak Bosznia ügyében mondott beszédéről s Treforthoz intézett leveléről ismeretes. Beszédében bármely szempontból bajos fölfedezni a prometheuszi szikrát, hírhedt levele pedig legföljebb csak jux-nak járja meg. A szerző sokat emlegeti, hogy Samassa Deáknak politikai benső barátjai közé tartozott, s politikájának mintegy letéteményese. Mi jól ismertük Deák politikai benső barátjait, de Samassáról csak azt tudjuk, hogy mint Deákpárti képviselő szíves viszonyban állott Deákkal, mint igen sok más. Hogy Samassa politikája,

ha ugyan van ilyen, a Deákénak folytatása volna, az csak olyan beszéd, mint a mikor a *Pesti Napló* azzal kérkedik, hogy őt Deák szelleme lelkesíti, s benne folyvást Urváry élelmessége kaczérkodik minden párttal, mindennemű eszmével és mindenféle előfizetővel.

SZÉCSEN ANTAL ÉS A KISFALUDY-TÁRSASÁG.*

A Fővárosi Lapok mult év deczember 31-iki számában többek közt ezt olvassuk:

«A Kisfaludy-Társaságot, az akadémiával és az ujabb magyar történetírással egyetemben, sulyos vád alá helyezte tegnap egyik tekintélyes lapunk (Pesti Napló) fekete szemüvegű vezérczikke. A vád az, hogy pecsovicsok: kissebbítik a nemzet régibb nagyjait s kendőzgetik azokat, kik a nemzet ellen dolgoztak. A vezérczikk még okát is felfedezhetni véli e fekete bűnnek. «Az akadémia — úgymond — szemben van a miniszterelnöki palotával s a budai szél, mely a hegyről lefuj, behatol termeibe.» Mi ezuttal csak a Kisfaludy-Társaság mellett veszszük fel a keztyüt, nem mintha a többit csakugyan az említett bűnben leledzőnek tartanók, hanem mert szépirodalmi intézetünk belső dolgairól tőbb tudomásunk van. Soha sem éreztünk annak a termében valami Tisza-szelet, ha néha legfölebb egy kis dunai légvonatot. Tudjuk azonban, mi adott okot e nagy vádra. Gróf Széchen Antal írt a Budapesti Szemlébe

* Melléklet a «Nemzet» 1883. január 3-diki 3. számához; aláírva: *Gyulai Pál.*

egy czikket az aligmult politikai élet legkiválóbb embereiről s abban rózsaszín képet festett Metternichről s egy kissé szürkét Széchenyi Istvánról. A munka nem felolvasásra, hanem kinyomatásra volt szánva. Részleteket a társaság első titkára olvasott fel belőle s ha valakit gáncs érhet, úgy az a felolvasó, ki nem sok tapintatot tanúsított, midőn oly részletekkel is előállt, melyekről tudhatta, hogy szépirodalmi körben visszahatást fognak előidézni, már csak azért is, mivel efféle politikai szerecsenmosások nem tartoznak egy szépirodalmi társaság felolvasási tárgyai közé. De hát egy tag tapintatlanságáért kár elkárhoztatni egy egész társaságot, melynek többi tagjai jóval előbb tiltakoztak a dolog ellen, mint a tegnapi vezérczikk. A következő ülésen már egyik tag, Degré Alajos, oly emlékírási rajzot olvasott fel, mely Metternich rózsaszín arczképére egy pár jó vaskos fekete vonást huzott. De még előbb a társaság egyik legkitünőbb tagja, a ki különben épen a budai kormány nagy hivatalnoka, az elnöktől zárt ülést kért a végett, hogy a felolvasások politizáló, irányzatos tárgyait jövőre lehetőleg kizárhassák. Ez a zártülés meg is történt. Határozatot természetesen bajos lett volna hozni, mert a tárgykör határait ki mérheti ki egy független irodalmi intézet munkálkodásában, czenzurára nincs jog, de megbeszélték a dolgot alaposan s az ügy tárgyalásának meg lesz az a haszna, hogy magok a tagok, a felolvasók ezentul még gondosabban fogják előre megbirálni előadandó tárgyaik természetét. S mikor egy társaság maga, mindjárt kezdetben így járt el az ügyben, méltányos-e azt hirdetni országnak-világnak, hogy már a Kisfaludy-társaság is pecsovics lett — a budai széltől. Ez az

állítás ép oly ferde, mint az akadémiai és miniszterelnöki palotáknak állítólagos szemköztisége.»

E czikk némely állításával ellenkeznek a következő tények. Először is Széczsen gróf tanulmánya nem úgy volt előrántva, más tárgy hiányában titkári buzgalom- vagy tapintatlanságból. Széczsen gróf mint a Kisfaludy-társaság tagja, hozzám, a társaság elnökéhez azon kivánsággal küldötte el tanulmányát, hogy olvastassam fel a társaság valamelyik ülésén s ha elég érdekesnek tartom, közöljem a *Budapesti Szemlé*ben is. A titkárnál tüstént bejegyeztettem a tanulmányt, hogy a szokásos sorrendben mielőbb felolvasásra kerüljön s minthogy a szerző jelen nem létében és megbizottja hiányában, a titkár szokta felolvasni a kitüzött műveket, fölkértem őt a felolvasásra is. Azonban tárgyhalmaz miatt nem lehetett az egész tanulmányt felolvasni, ezért megbeszéltem a titkárral s kijelöltem a felolvasandó részleteket, még pedig oly módon, hogy az egésznek körvonalairól helyes fogalmat nyerhessen a hallgató.

A tanulmány nem volt egészen politikai természetű; a magyar politikai szónoklat történetének egy fejezete volt, az illető korszak államférfiainak jellemzése, főkép mint szónokoknak. A Metternichről szóló rész nem ilyen természetű volt ugyan; de minthogy a benne nyilatkozó felfogás érteti és magyarázza az egyes magyar államférfiakra, különösen a conservativekre vonatkozó megjegyzéseket, nem volt mellőzhető, ha meg akartam volna felelni Széczsen gróf jogos kivánságának.

Egy szóval én mint elnök, Széczsen gróf irányában csak azt a kötelességet teljesítettem, a melylyel

a társaság minden tagjának tartozom, mert nincs jogom előleges censura alá vetni oly munkákat, melyeket a társaság tagjai felolvasni vagy felolvastatni kivánnak. A titkár is csak kötelességét teljesítette, midőn a szerző távollétében és megbizottja hiányában felolvasta a felolvasásra szabályszerűen bejegyzett és kitüzött munkát. Általában e tekintetben senkit sem érhet gáncs, csak a «Fővárosi Lapok» szerkesztőjét, ki maga is a társaság tagja s ha valami kifogása volt az elnök, vagy titkár eljárása ellen, a helyett, hogy a maga helyén és idejében felszólalt volna, most utólagosan bölcselkedik, teljesen valótlan tényekre támaszkodva.

Az sem való, hogy a társaság egyik legkitünőbb tagja Széchsen gróf felolvasása után zárt ülést kért volna tőlem a politizáló felolvasások meggátlása végett. A dologban csak annyi a való, hogy egy hónap mulva, a novemberi ülés után, melyen Degré Alajos, részben Széchsen gróf ellen polemizáló felolvasást tartott, a társaság két tagja arra figyelmeztetett engem, hogy igen belé kezdünk merülni a politikába s én mint elnök tegyek róla. Én erre megjegyeztem, hogy nem gyakorolhatok előleges czenzurát, csak az ülés folyamán van jogom megakasztani az oly felolvasást, mely egyenesen az alapszabályokba ütközik, vagy sérti az ülés méltóságát. Itt nem volt az az eset. Különben is nehéz meghúzni a határvonalt, hogy mennyiben lehet vagy nem lehet valamely irodalmi műnek politikai színezete. A költő gyakran nem tisztán politikai költeményben is elárulhatja politikai érzületét, majd minden irói jellemrajznak, irodalomtörténeti dolgozatnak, többé-kevésbbé meg van a maga politikai háttere s a történeti rajzok,

melyek mint szépprózа szintén társaságunk körébe tartoznak, nagy részt épen a politikai küzdelmeket tárgyalják. Azonban van bizonyos határ, melyen tulmennünk nem szabad, már alapszabályaink szelleménél fogva is. Azért ez ügyet alkalomszerűleg a társaság elébe terjesztem, hogy gondolkozzunk azon határvonalról, melyen tul nem lépünk s melyet minden formaszerű határzár nélkül megőrizni törekszünk. S csakugyan nem soká késett az alkalom. A deczemberi ülés előtt egy tag elbeszélte nekem, hogy egy rajzon dolgozik a közelmultból, melyet a januári ülésen szándékozik felolvasni. Tartalmából kivettem, hogy az némely személyes vonatkozásai miatt is megfontolást érdemel. Ezért a nyilvános ülés után következett zárt ülésben, hivatkozva két tagnak velem közlött nyilatkozatára, hivatkozva magokra az alapszabályokra, felhívtam a társaságot, hogy vitassa meg az irodalmi művek politikai oldalát illető kérdést. A társaság tagjai nyugodtan és behatólag vitatták meg a kérdést s oly szempontokat fejtettek ki, melyek az alapszabályok határai közt teljesen biztosítják a felolvasók jogait.

Ennyit kivántam megjegyezni, szemben a «*Fővárosi Lapok*»-kal, mindarról, a mi Széchen gróf tanulmányának a Kisfaludy-társasággal való kapcsolatát illeti. Azonban én e tanulmányt, mint a *Budapesti Szemle* szerkesztője, ki is adtam, miért a *Budapesti Hirlap* és *Pesti Napló* hevesen megtámadták a folyóiratot, sőt magát az akadémiát is. Nem akarok védekezni e támadások ellen, annyival inkább, mert magában a Szemlében is polemia indult meg a tanulmány egyik pontjára nézve, s ha szükségesnek látom, ott fogok bővebben nyilatkozni. De egy pár

megjegyzést itt sem nyomhatok el. Először is figyelmeztetem a közönséget, hogy ha érdekli ez ügy, ne higyen a *Budapesti Hirlap*- és *Pesti Napló*-nak, hanem olvassa el magát a tanulmányt. Csukásy, Urváry és b. Kaas Ivor urak igen tiszteletre méltó férfiak lehetnek, de hogy valamely politikai vagy irodalmi ügy előadásában, bármely szempontból itéljék is meg azt, némi tárgyilagossággal járnának el, azt még legjobb barátjok sem foghatja reájok. Sőt megvagyok győződve, hogy a Széchen gróf tanulmányát egyikök sem olvasta el, csak úgy hallomás után beszélnek róla, mert ha elolvassák, bizonyára mégsem mernek oly messzire menni a ferditésben.

Széchen gróf tanulmányának különösen két pontját igyekeznek majdnem hazafiui bűnné felfúni. Az egyik pont Metternichet, a másik Széchenyi Istvánt illeti. De mit mond Széchen Metternichről? Megjegyzi a többek között, hogy Metternich nem tartozott azon osztrák államférfiak közé, a kik a merev központosítás hivei voltak, sőt távol volt tőle minden ellenszenv Magyarország és jogai ellen.

«1825-ben szólíttatott először Ferencz császár által, — folytatja — hogy a magyar dolgokkal is közvetlenül és közelebbről foglalkozzék. A törvényes állapotok visszaállítása, a törvényes út jövendőbeli megőrzése mellett emelt szót. Ha nézetei egyes kérdésekben némelyeknek a törvénytől eltérőknek látszanak, annak csak ott volt helye, hol az esetleges törvényes kérdés fölött a magyar politikai körökben is eltérő nézetek uralkodtak. A régi magyar alkotmány főbiztosítékai: az ujoncz- és adómegszavazás és az országgyűlés rendes összehivása nem mellőztettek többé, mióta 1825 óta Metternich herczeg

szava a magyar ügyekben döntőleg tekintetbe vétetni kezdett. E szellemben hatott az 1839—40-iki, kezdetben oly viharos országgyűlés menetére is. Szerencsés befejezését, kibékítő hatását neki köszönhetjük.»

E történeti tényből Széchen gróf talán többet következtet, mint kellene; Metternich politikáját a magyar reform-kérdésekre nézve alig érinti s így bizonyos egyoldalusságba esik. Mindez vita s esetleg czáfolat tárgya lehet, mint igen sok történeti kérdés, de azért tanulmányának megírása, kiadása vajjon hazafiúi bűn-e és a kellő vizsgálat és czáfolat helyett hirlapi szájaskodással elintézhető-e?

A mit Széchen gróf Széchenyi Istvánról ír, szintén egészen más, mint a hogy a lapok feltüntetik. Kegyelettel emlékezik meg a nagy férfiúról s kiemelvén pályája körvonalait, a többek között így szól:

«Nagy kezdeményező és uttörő volt a nemzeti szellem ébresztésének és az ország anyagi fejlődésének terén és a mit kezdeményezett, azt hazafias odaadással, ritka erélylyel és szivóssággal szokta létesiteni. Tervei és czéljai kivitelében oly diplomatiai ügyességet és tevékenységet tudott kifejteni, a helyzetnek oly helyes felfogását és felhasználását, oly beható emberismeretet, mint a milyen a nemzetközi viszonyok kezelésében is ritkán leli párját. De ép, mert e képességét kiválóan egyes gyakorlati feladatoknak szentelte, az általános politikai szempontokat nem vette mindig kellő figyelembe. Ez értelemben nem volt államférfiú. Senki sem érezte nála mélyebben, senki sem hirdette határozottabban és őszintébben, mily szoros összeköttetésben állanak Magyarország érdekei és létföltételei a dynastia jogainak sérthetetlenségével és a monarchia állam-

csoportozatának elválaszthatatlanságával, de alig foglalatoskodott azon kérdéssel, mikép lehessen és kelljen a nagyrészt általa felhivott erők fejleményét az összeköttetés kellékeinek alaki és politikai keretébe beilleszteni vagy azok következményeivel kiegyeztetni. Igaz, hogy nyilvános életének legsikeresebb korszakában a monarchia vezérlő hatalmi állásának biztossága alig vétetett kétségbe, és azért tisztán elméletieknek tekintettek sok részről oly kérdések, melyek néhány rövid év lefolyta után gyakorlatilag égetőkké váltak. Széchenyi István népszerűsége és tekintélye a negyvenes évek küszöbén még nem volt megingatva; de a tisztán politikai körök mind inkább más térre kezdettek lépni, mint a melyet kezdeményezése a nemzetnek kijelölt. Erejének minden irányban fejlesztését, öregbitését, nemesitését tekintette ő még mindig első és leglényegesebb feladatának, míg számos előbbi tanítványai mindinkább és kiválóan azoknak a modern elméletek szellemében politikai érvényesítésére törekedtek. Itt keresendők csirái számos későbbi ellentéteknek, melyek működésének utolsó éveit nagy mértékben elkeserítették.»

Ime van-e ennek az az értelme, a melyet a «*Pesti Napló*» rá fog, hogy «Széchenyi nemcsak nem volt legnagyobb, Metternich creaturája, Reviczky mellett, de hiszen államférfiú sem volt, mert hiányzott neki (átkozott germanismus) az európai látkör, melyet csak a diplomatia vett haszonbérbe s ő nem ismerte a constellatiót, Metternich véleményét s Poroszország törekvéseit.» Szécsen gróf minderről egy szót sem szól s egészen mással indokolja itéletét. Épen nem mondja azt, hogy Széchenyi nem volt államférfiú, csak politikájának bizonyos hiányát vi-

tatja, s csak e pontban, ez értelemben nem nevezi a szerinte is nagy kezdeményezőt és úttörőt államférfiúnak. Kemény Zsigmond, Széchenyiről írt híres essayében szintén érinti Széchenyi politikájának némely árnyoldalait, bár más irányban. Igaza volt-e Keménynek, igaza van-e Szécsennek, ez lehet vita és czáfolat tárgya, sőt előttem az is bizonyosnak látszik, hogy ha Szécsen grófnak teljesen igaza volna is, Széchenyi ez esetben is nagyobb államférfiú, mint az akkori ellenzék és kormánypárt legkitünőbb képviselői; de vajon mindezt vizsgálni és róla véleményt mondani, udvaroczi servilismus, hazafiúi bűn-e? Addig nem lesz magyar történetírás, míg a nevezetes eseményeket és férfiakat minden oldalról meg nem vizsgáljuk, biráljuk, még ha tévedni fogunk is, mert rég megmondotta Lessing, hogy nem annyira az igazság a fő, hanem az igazság keresése. Tulajdonkép csak így juthatunk el az igazsághoz. Még a kegyelet sem ellensége a kritikának, sőt gyakran épen ösztönzője, csak ne értsünk a kegyelet alatt hóbortos lelkesedést vagy ámító képmutatást.

De honnan ez a nagy kegyelet, melyet a *Pesti Napló* tanusít Széchenyi iránt? Urváry és Kaas urak politikája épen nem mutatja, hogy Széchenyitől tanultak volna valamit vagy bármi tekintetben követnék. Azonban, hogy szivök érezni kezdi a kegyelet becsét, az mindenesetre örvendetes jelenség. Csak ápolják tovább is híven és terjesszék ki Széchenyi mellett magára szegény Deák Ferenczre is, a kiről, úgy látszik, egészen megfeledkeznek. Ha jól emlékszem, Deák Ferencz és barátai emelték a Pesti Naplót egy nagy párt tekintélyes közlönyévé, mely meg-

penditette, érlelte, védte az 1867. XII. törvényczikket. Midőn Urváry és Kaas urak a hetvenes évek elején a Kemény Zsigmond örökségébe léptek, szintén, mint Deák párthivei, ugyanazon elveknek voltak szószólói és védői. Azonban, hogy s hogy nem, talán Urváry figyelmetlensége vagy Kaas soknemű elfoglaltsága miatt, lassanként a Deák politikai hagyománya ellen kezdett fordulni a *Pesti Napló*, sőt meg kelle érnünk azt is, hogy Kossuth egész diadallal vonult be oda, elfoglalta a Deák helyét s folyvást hirdeti, hogy a mit Deák tett, az jogfeladás volt, a magyar államiság megtagadása, a magyar parlament nem törvényhozás többé, csak régi megyegyűlés, sőt annál is csekélyebb jogkörű, egy szóval Magyarország 1848 előtt magában is és Európa előtt is sokkal függetlenebb volt, mint 1867 óta.

Ideje volna, hogy Urváry és Kaas urakat Deák iránti kegyeletök elvégre felszólalásra bírja, hogy egy rövidke czikkben megmondják Kossuthnak: «Uram, te 1849-ben összetiprott alkotmányt, beleolvasztást, germanisatiót és teljes absolutismust hagytál magad után Magyarországon. Mi éveken át szenvedtünk, tűrtünk, de nem gyáván, hanem méltóan magunkhoz, küzdöttünk minden téren, a hol lehetett s Deák vezérlete alatt lassankent kivivtuk alkotmányunkat s új fejlődésnek indítottunk mindent a szellemi és anyagi téren egyaránt s most te előállasz nagy páthoszszal és szidni, átkozni kezdesz bennünket, hogy miért nem vivtuk ki azt, a mit te 1849-ben sem tudtál kivivni. Uram, mérsékeld egy kissé magad, kivált olyakat ne beszélj, hogy Magyarország 1848 előtt függetlenebb volt, mint 1867 óta, mert ez nemcsak hogy teljesen valótlan, hanem, a

mi még nagyobb baj, senki el nem hiszi Magyarországon, a ki ismeri a multat és jelent.»

Meg vagyok győződve, hogy Urváry és Kaas urak mindezt meg fogják mondani Kossuthnak, mert lehetetlen, hogy a kegyelet, mely szivökben megáradt, csak Széchenyit illesse s nem egyszersmind Deákot is, egykori vezéröket.

JÓ KÖNYVEK A MAGYAR NÉP SZÁMÁRA.*

Újra hét szám jelent meg e füzetes vállalatból, melynek czélja jó és olcsó könyveket juttatni a magyar nép kezébe és kiszoritani a ponyvairodalmat. A czél minden esetre méltánylandó, azonban nem oly könnyen elérhető, mint a vállalat kiadói és írói gondolják. A kik a népnek akarnak írni, jól kell ismerniök gondolkozásmódját, érzelemvilágát s behatóan tanulmányozniok azon irodalmi formát, melylyel leginkább hatni reá. Úgy látszik, hogy e vállalat írói épen e kettővel gondolnak legkevesebbet. Leereszkednek ugyan a néphez, jól-rosszul utánozni igyekeznek nyelvét, szólásmódjait, de csakis a külsőségeknél maradnak. A benső formára nem igen van gondjok, sőt azt látszanak hinni, hogy a népnek épen az való, a miben a műveltebbek nem találhatnak gyönyört, pedig az írói és költői művészet alapjában ugyanegy, akár a népnek, akár a műveltebb közönségnek írunk, leginkább csak a tárgy megválasztásában s a forma némely sajátságaiban van a különbség.

A vállalat nagyrészt elbeszélések és költői beszélyek gyűjteménye. Általában erkölcsi vagy hazafias

* *Jó könyvek a magyar nép számára (9—15.) Kiadják a Révai testvérek.* Budapest, 1883. (Budapesti Szemle 35. köt., 1883, 472—476. l., aláírva: —*i.*)

irányúak, de nem szólnak se a szívhez, se a képzelethez. Különösen hiányzik bennök a jól szőtt kerek mese, mely felkölti, fokozza és kielégíti az érdekeltséget. Példa reá mindjárt Jókai *Puskás Kalárija*, (11. sz.). A költő hangzatos sándor-versben elég jól elbeszél egy székely mondát, de igen kevés benne a lelemény, a monda hősnője pedig, a ki egymaga föltartóztat egy egész tatárcsapatot, hetet közülök megöl, azután hazamegy, megmosdik, bedagaszt, bevet, vacsorát készít az aratóknak, megmosogat, azután lefekszik és három fiút szül, minden nyögés nélkül, se képzeletünket el nem hiteti, se szívünket meg nem indítja, legföljebb csak mint curiosum hat reánk. Szathmáry Károly *Varga Jánosa* (12. sz.), a kit a természet megbélyegzett, oly bajokba esik, a melyekbe arcza vörös foltja nélkül is könnyen bele eshetett volna, azonban legnagyobb baj az, hogy se küzdelme, se egyénisége nem igen érdekelheti az olvasót. Folyvást a véletlen sodorja bajba, s nem saját lelkiereje, hanem szintén csak a véletlen segíti ki belőle. E mellett inkább csak gondolva van s nem egyszersmind átérezve az egész történet. Mayer Miksa *A lutri koldusa* czím alatt (14. sz.) a lutri mételyéből akarná kigyógyítani olvasóit. Kár, hogy Vámos András uram története nehézkesen, rosszul van elbeszélve s inkább a morál szüli benne a cselekvényt, mint a cselekvény a morált. Mayer helyesen okoskodik, de rosszúl rajzol, tiszteletre méltó moralista, de gyönge költő. Az események logikain folynak egymásból, de a hős csak abstractio, szenvedélyének nincs természetes s költőileg érdekes fejlődése s lelki állapota és az események között, melyek tönkre teszik, csak külső kapcsolat van s nem egyszersmind belső.

Szathmáry és Mayer prózában írták elbeszéléseket, a többi mind verses dolgozat. Rudnyánszky Gyulának *Az áruló guzsaly* (15. sz.) czímű költői elbeszélése nagyon bőbeszédű a leírásban és mellékeseményekben, de a fődologban meglehetős hallgatag. Egy kaczér és kapaszkodó parasztlány történetét beszéli el, a ki egész kisasszonynyá válik, válogat kérőiben és vén leány marad. A morál itt is a cselekvényre van erőltetve s a leány kedélyvilágának rajza egészen elhanyagolva. Aztán azt sem értjük egészen, hogy a leány csak kaczér-e, a ki játszik a legényekkel, mint a macska az egérrel, vagy inkább uraskodó, a ki körén kívül keres vőlegényt. A két motivum nem tud egymásba olvadni s inkább az első van hatással a cselekvényre. Egyszerű, de világos, és jól gondolt, erős mesét kedvel a nép, minél kevesebb czifrasággal elbeszélve. S erre törekednek legkevésbbé e vállalat írói. Reviczky Gyulának *Edelény a hű szerető* (9. sz.) czímű költői beszélyében sem találhatni jó mesét. Ez egy rege akar lenni Szent László idejéből. Edelény, egy árva nemes fiú, együtt nevekedik Ilonával, a király leányával; beleszeret, azonban Ilona Zvojnimir horvát fejedelemhez megy férjhez. Magának Edelénynek kell őt Zágrábba kísérnie; ott mulat egy darabig a horvát udvarban s midőn a királyné egy este fölkéri, hogy énekeljen neki valamit, egy dalt énekel a szerető szívek boldogságáról, aztán széttöri kobzát, elbúcsuzik tőle azzal az óhajtással és igérettel, hogy szerelme sohasem teremjen töviset, s ha baja lesz, reá mindig számíthat. Ekkor aztán visszamegy László udvarába, a ki őt, mint a költő mondja, zsíros hivatalba teszi; lassankint sebe begyógyul, mert meggondolja, a költő nem épen költői kifejezése szerint,

hogy az élet mégsem oly «komisz portéka». Azon közben Zvojnimir meghal, a horvátok föllázadnak, sőt elfogják az özvegy királynét. A hír első részének megörül Edelény, mert most már reménye lehet az özvegy királyné keze megnyeréséhez, de a második rész elbúsítja. Ő is László seregéhez csatlakozik, mely a királyné kiszabadítására indúl, sőt megelőzve a sereget, mint álbörtönőr, a királyné börtönébe lopódzik, hogy jó hirt vigyen neki s oltalmazza. László serege legyőzi a horvátokat, néhány vitéz a királyné börtönébe siet, hogy kiszabadítsa. Edelény az álbörtönőr, ott alszik a börtön küszöbén, mert a mint a költő mondja, törődött volt az utazástól. A berohanó vitézek azt hivén, hogy valóságos horvát börtönőr, megölik. A szörnyű tévedés csakhamar kiderül. A haldokló Edelény bevallja titkolt szerelmét a királynénak s meghal. A királyné sohasem megy férjhez; Borsodmegyébe vonul s a falut és kastélyt, a holtig hű szerető emlékére, Edelénynek nevezi el.

Íme az egész költői beszélynek alig van valami bonyodalma, inkább külső események sorozata, mint küzdelem szülte fejlődés. Edelény semmit sem hat Ilona királyné sorsára s a királyné is keveset az Edelényére, mert Edelénynyel néma szerelme nélkül is könnyen megtörténhetett volna az, a mi megtörtént, tudniillik véletlen meggyilkoltatása. Edelény az álbörtönőr szerepét lovagiasságból vagy a király iránti hálából is eljátszotta volna. Szerelme csak külső diszítmény, melyben alig hiszünk. Ily sovány és érdektelen mesét csak az előadással lehetett volna valamennyire érdekessé tenni, de Reviczky sehogy sem tudta eltalálni a rege hangját, elbeszélése kellemtelen, verselése gyönge, népiessége affectált.

Inczédi László *A kocsis és királyleány* (10. sz.) czímű művében bonyodalmasabb, kerekebb mesére törekszik, népmesei motivumokat dolgozva föl. Azonban csodálkozunk, hogy a magyar népmeseköltészet kincstárában nem talált egyebet, mint egy pár színes üvegdarabot. Van ott elég gyémánt és arany is, mely megérdemli az aranyműves munkát. Inczédi népmeséje nem elég érdekes, s nincs elég jól elbeszélve. Népmeséinkben a paraszt-suhancz, a ki földi vagy tündérkirálylyá emelkedik, több és érdekesebb kalandokat él át s több részvétet gerjeszt maga iránt. Aztán a népmese kedveli az egyszerű, élénk, de keresetlen elbeszélést, a kevésbbé festői, de annál plasztikaibb rajzot, a naiv nagyítást, a derült humor szikráit, de minden erőlködés nélkül.

Mikszáth Kálmán nem elbeszéléssel kinálja meg a vállalat olvasóit, hanem egy verses élterajzzal, Jókai életrajzával. Nem mondjuk, hogy e kétes becsű műfaj nem való e vállalatba, sőt ha valahol, talán leginkább itt van helyén, de az ilyen, mely tele léhasággal, hízelgéssel és valótlansággal, bizonyára nem a nép kezébe adandó. Valóban meg nem foghatjuk, hogy Mikszáth, a ki néhány sikerült rajzával meltán magára vonta a közönség figyelmét, hogyan tudta ide alázni tollát. A mű így kezdődik:

Világverő Mátyás dolgát halottátok;
Szent István jobb kezét még most is látjátok;
Szent László kardjának suhogása hallik
A felhőkben most is, a mikor baj van itt.
Sokat munkálkodtak, sokat igyekeztek,
Tartományokat és fényt, nevet szereztek!
Csötlöttek-botlottak ország jóvoltáért,
A dicsőségből egy parányi sugárért;

S bár hálával mondjuk, legyen nevök áldott,
Mégis más volt, a ki az egész világot
Meghódítá nekünk, még pedig vér nélkül
S nem sugarakat szór ránk a dicsőségből,
Hanem teli kézzel egy-egy fénylő napot
S emel a külföld is előttünk kalapot.

E szerint Magyarországnak, mióta áll, csak egy igazi nagy embere volt, s ez Jókai Mór. Elhiszi-e ezt valaki Magyarországon? Bizonyára Mikszáth sem hiszi el, a ki leírta. A léha kezdetnek megfelel a folytatás. A gyermek Jókai nem fojtogat ugyan kígyót bölcsőjében, de egy czigányasszony nagy dolgokat jósol felőle, a melyek természetesen mind beteljesednek. Az ifjúról csak annyit tudunk meg, hogy félbehagyta az ügyvédséget lágy szíve miatt s egyszerre csak nagy író lett belőle. Már 1848 előtt csak két nagy ember volt Magyarországon, bár fönnebb csak egyről van szó, Kossuth és Jókai:

Úgy beszél az egyik, mint soha senki más,
És úgy ír a másik, hogy nagyszerű, csodás.

Aztán áttér Mikszáth Jókai nagy tetteire, melyek a következők: először fölszabadítja a népet, megcsinálja a forradalmat; másodszor az elnyomatás idejében föntartja a nemzeti szellemet, hirdetve a türelmet, reményt és hazafiságot; harmadszor a király szíve hajolni kezdvén a magyar nemzethez, Jókai kibékíti vele, reá veszi a száműzöttek hazahívására; negyedszer legyőzi Gorovét a Terézvárosban; ötödször látogatást tesz a királynénál, a ki Magyarország legnagyobb emberét a legnagyobb tisztelettel fogadja, így szólván:

A legislegbelsőbb szobámba vezessék,
Hajoljon előtte az egész cselédség
S tisztelet okáért lábújhegyen járjon,
Semmin se látszhassék, hogy ő is jobbágyom.

Ne gondolja az olvasó, hogy tréfálunk; mindez benne van a verses életrajzban; hanem az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy Mikszáth itt-ott le is von valamit Jókai nagy érdemeiből. Hirdeti ugyan, hogy Jókai az első volt az elsők között, a kik a népet fölszabadították, de elismeri, hogy a forradalomnak mégis Kossuth volt legfőbb vezére; a kiegyezéshez érve, egy szóval sem említi ugyan Deákot, nem mondja világosan, hogy az Jókai műve, de sejteti, mert egyedül csak Jókaira hallgat a király. Gorove legyőzését, a királynénál tett látogatást roppant nagy dolgoknak kürtöli ugyan, de nem mondja, hogy egyiknek is, másiknak is bármely csekély következése is lett volna.

Valóban, ha ez is jó könyv, úgy nem tudjuk, hogy mi a rossz. Minden esetre a vállalat fontos s megérdemlené, hogy írói komolyabban vegyék, szerkesztője pedig szigorúbb kritikát gyakoroljon.

BARTÓK ÚJABB KÖLTEMÉNYEI.*

Bartók Lajos nemcsak vigyorgó satyr, hanem sohajtozó, szerelmes pásztor is. Ha hetenként egyszer kidühöngte magát, ha nyelvet öltögetett a zsidókra, ha oly czímekkel illette Andrássyt, Tiszát, Trefortot, melyeket leírni restelünk, s néhány frivol rajzzal áldozott jó kedvének is, a hét többi napját szerelmi ömlengések között tölti szép nők lábainál vagy a szabadba menekül, hogy bámulja a természet szépségeit s elmélkedjék az emberi élet titkairól. Azonban őszintén megvalljuk, hogy nekünk inkább tetszik benne a vigyorgó satyr, mint a szerelmes pásztor és az álmodozó philosoph. Igaz ugyan, hogy humorában sok a vásottság, hogy satyrai költeményeit olvasva, nem egyszer eszünkbe jutnak Arany e szavai:

Van a modorban néha a mi bánt,
Mert jóllehet az érzés egyre megy,
A költő és czipész-inas nem egy.

De találhatni bennök sikerült élczet, találó vonást, természetes és őszinte érzést is. Szerelmi lyrájáról

* *Újabb költemények. Írta Bartók Lajos.* Buda-Pest, 1883. (Budapesti Szemle 35. köt. 1883, 309—315. l., aláírva: —*i.*)

és fellengős ódairól mindezt kevésbbé mondhatni el. A legtöbbször erőlködés és bágyadtság vonúl el rajtok, s leginkább azok sikerülnek, melyek enyelgő vagy épen humoros hangba csapnak át. Az igazi dal Bartóknak oly kevéssé eleme, mint az igazi óda. Az egyszerű naiv érzés meleg ömledezése épen úgy hiányzik szívében, mint az óda viharos szárnyalása. A dal neki inkább csak a reflexio elméssége, az óda pedig üres, dagályos rhetorika. S a belső mintegy összhangzik a külsővel. Mint dal- és ódaköltőnek a nyelv és rhythmus sincs eléggé hatalmában; se szívünket, se fülünket nem tudja megigézni.

Bartók ez újabb költeményei három szakaszra oszolnak. Az első szakasz *Kárpáti emlékek* czíme alatt felföldi élményeit foglalja magában. Úgy látszik a felföld költője akar lenni és versenyezni Petőfivel, a ki az alföld költője volt. De, a tehetséget nem is említve, nagy különbség van köztök. Petőfi az alföldben szülőföldjét énekelte meg, Bartók csak mint tourista üdvözli Tátrafüredet, a poprádi völgyet. Petőfi a természet fia s mintegy az anyai kebelből szívja ihletét, Bartók egy fővárosi blasirt gavallér, a ki szórakozni megy a bérczek közé s kaczérkodik a természettel. Valóban e költeményekben több a czifra szó, mint az érzés és gondolat. A költő gyakran elmondja, mily nagyszerű, fönséges a táj, de nem tudja előnkbe rajzolni; ő maga sokat érezhet, de a mit elénkbe tár, az vagy köznapi rhetorika, vagy érthetetlen szódagály. A tourista könnyed élményei, minők: a *Koritniczai út*, a *Rózsamenedékház Tátrafüreden*, vagy egy-egy szerelmi óra emléke, minők: *Jőj édes*, *Neved a fenyőbe véstem*, még hagyján; ezek többé-kevésbbé élvezhetők, de ha egészen a ter-

mészetbe mélyed, s mint symbolumot kezdi magyarázni vagy képeit szive érzéseivel olvasztja össze, teljesen élvezhetetlenné válik. Vegyük föl például *A bérczek a felhőkbe* czímű költeményét és elemezzük egy kissé.

Leírja, hogy a bérczek a felhőkbe nyúlnak s a felhők ráborulnak a bérczekre, a felhő bércznek látszik, a bércz felhőnek. A bércz egy kőrengeteg, nincs szív óriási keblében:

S nincs semmi érzet, itt szülemlő
Csak vészes álomként a felhő.

S mi a felhő a bércznek, hogy mintegy hozzája forr, el nem hagyja, ha összetépi is? Talán az öröklét szörnyű terhe vagy egy reá nehezedő átok? kérdi a költő. A bércz azt feleli:

Az, átok ez rajtunk. Szerelmet
Jelent nekünk e barna felleg,
Azért nyerők a bosszus égtül,
Hogy ne legyünk gyötrelmek nélkül.

Minden teremtvény szenvedésre
Alkottaték s van egyszer vége;
Megtörni sziklát, mely nem érez,
Sebző szerelem fér kövéhez.

A szerelem felhő alakban
Ront minket, csak ő ronthatatlan,
Ha ma elüzzük, holnap ujra
Nyomasztva száll reánk borúja.

A melyre száll, sötét komorság
Lepi a bércz napfényes ormát,
S ha szenvedélyes könnye tör ki,
Barázdát vés sziklán s megörli.

Igy fürdeti arczunkat gyáva
Érzések éji záporába,
Majd villámokkal tép dühében
Míg összetörve lát a mélyben.

Villáma, zápora felhőnek
Szerelmi láng, szerelmi könnyek,
Halála mindennek, mi csak van
S tőlünk halálig válhatatlan.

Ki érti ezt? A sziklának nincs szíve s mégis szerelmi bánattal van megátkozva, nem érez s mégis sebző szerelem fér hozzá. Vagy talán nem a szikla szeret, hanem a sziklát szereti a felhő, s mert az nem akarja szeretni őt, ez könnyeivel áztatja, villámával sujtja? Vagy talán a felhő sem szeret és csak a szerelem bosszújának megszemélyesítése, a kinek meg kell büntetni az érzéketlen sziklát? De akár így, akár úgy, minek akar ez symboluma lenni? Úgy hiszszük maga Bartók sem tudja.

Ily követelő dagály és valaminek látszó érthetetlenség kiválóan jellemzi a gyűjtemény *Képek és ódák* czímű szakaszát. Általában új divatú ódaíróink a dagály szárnyain emelkedve, az érthetetlenségbe vesznek. Egy csoport nagy mondás, sok képtelen kép, néhány elrontott reminiscentia, a fölkiáltások és megszólítások egész özöne, erőlködés az egekig és kapaszkodás a semmibe, mintegy 10—15 versszakon át — és kész az óda. A Petőfi-szobor leleplezése alkalmával számos ily ódát olvashattunk s ilyen Bartóknak *Petőfi szobra előtt* czímű ódája is. Ime hogyan kezdi:

Ez érczszobornak zendüljön meg ajka!
Olvadjon önzenéje lánghevében!

Mert méltó dalba őt ki foglalandja,
Hogy lelkesitve lelke is elégjen?
Szólj oh Petőfi, szólj szivek királya!
Szivünkből nézd nem dal, de könny fakad,
S dicsfényedet szemünk még most se' látja
A vesztedért omló könnyek miatt.

Idézünk szellem! bár bűvös hatalmad'
Fékezni nincs erőnk! de oh jelenj meg!
Csak hallja még hangját e nép a dalnak
Melylyel fölrázod és újjá teremted.
Dörögj a tyrtaeuszi hangszeren,
Mely ellenségünk várait lesujtja,
S mint Orpheusz, játsz' rajta édesen.
Hogy dult hazánk virágozzék fel ujra.

E szerint magának a szobornak kell megszólalni s elolvadnia lánghevében, mert csak ily lángoló lelkesedés méltó Petőfihez s erre ember nem képes, de azt hiszszük, hogy a szobor még kevésbbé. Azonban úgy látszik, hogy a szobor egy Petőfivel, tehát magának Petőfinek kell megszólalnia, mert mi dicsfényét nem láthatjuk a vesztéért omló könnyek miatt. Ennélfogva énekelje meg maga Petőfi saját dicsőségét, ez alatt pedig azt érti Bartók, hogy zengje Petőfi csatadalait, melyek ellenségeink várait romba döntötték, a hazát pedig, mint Orpheusz lantja, fölépitették. A baj csak az, hogy nem Orpheusz, hanem Amphion lantja épített városokat s hogy ez mikép illik Petőfire, bajosan megfogható. S így megy az óda egész végig, nincs abban egyetlen találó hasonlat, jellemző gondolat, természetes érzés.

A többi óda sem különb. *Lendvay emlékezete*, *Prológ az országos dalegylet debreczeni ünnepén*, *A szegény gyermekek*, *Kossuth-nóta* mind az erőlködés bágyadt szülöttei. A Lendvay-óda kevésbbé

dagályos ugyan, de bágyadt s nincs benne semmi jellemzetes. Akár Egressyről is el lehetne mondani s inkább csak rhetorikai közhelyek mozaikja. A *Pról og* egész szentiváni ének, mely Debreczent csak azért, mert az országos dalegylet ott tartja ünnepélyes űlését, a puszták Memnon szobrának nevezi, aztán szélesen, hosszasan s meglehetős laposan dicsőíti a magyar népdalt és zenét. A *Kossuth-nóta* természetesen Kossuthot dicsőíti. Már az első versszak egy történelmi valószínűtlenség.

Mikor lánczát szabadságunk letörte,
S háromszáz év után ujra lélegze,
Kossuth-nóta a magyarhoz te szóltál,
A szabadság nyiló ajkán
A lehelet te voltál.

Bartók szerint tehát a magyar a mohácsi vész óta soha sem védte fegyverrel szabadságát, csak 1848-ban, midőn Kossuth a forradalom élére állott. Hát Bocskay, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Rákóczi Ferencz mit vétettek? Ha nem voltak is oly nagy szónokok, mint Kossuth, de minden esetre nagyobb államférfiak, diplomaták és hadvezérek voltak. S különös, maga Bartók czáfolja meg a negyedik versszakban azt, a mit az elsőben állít:

Ki feltámadt, Rákóczi az,
Nagy lelkében Kossuthnak.

De hijába, ha az ember kedveli a nagyot mondást, semmitől sem riad vissza, még attól sem, hogy magát megczáfolja. De más baja is van az ódának. A költő nincs mélyen meghatva, lelkesülése csak olyan obligát lelkesülés, minő a Pulszkyé vagy Kuas

Ivoré, ha Kossuthról vezérczikkeznek. Általában a Kossuthról és Kossuthhoz írt költemények nem igen sikerülnek. Azon kitünő költők közül, a kik átélték a forradalmat, mint Vörösmarty, Petőfi, Arany, Tompa s harczra lelkesítették a nemzetet, majd megsiratták gyászát, hallgatnak róla, a későbbiek közül is nem a legtehetségesebbek zengik meg. Nem kutatjuk mélyebben e jelenség okait, de egy közel fekvőt mégis megemlítünk. Kossuth annyit beszél, oly ékesen szónokol magáról, annyit emlegeti való és nem való érdemeit, hogy a költők ódái mintegy fölöslegesekké válnak.

E szakaszban az úgynevezett ódáknál inkább sikerültek az úgynevezett képek, minők *Jég hátán, Mit suttognak a margitszigeti tölgyek.* Mindkettő jól van gondolva, ha nincs is egész biztosan megírva. Amaz egy humoros kép, melyben egy pár nem találó vonás is van ugyan, de befejezése különösen sikerült. Emez egy elegia Arany temetésekor, van ugyan benne egy kis dagály, a tölgyek beszéde egyszerűbb lehetne, de egészben véve sikerült. Legsikerültebb azonban a gyűjteményben az a szakasz, melynek czíme *Szívbajok.* Itt már inkább elemében van Bartók s egy pár darabja valódi költői tehetségről tanuskodik. Különösen jól eltalál néha két hangot: a szerelmi enyelgés vidám s a szerelmi fájdalom gúnyos hangját. Amabban jelesek: *Szerelmes levél, Esernyő alatt* czíműek, emebben *Mint az orvos, Ha szerettél és csalódol, Tolvaj nem üt zajt, Éjszemek* czíműek. Különösen ki kell emelnünk a *Szerelmes levél* czímüt. Ez a legszebb költemény az egész gyűjteményben. Az enyelgésnek jól eltalált fél vidam, fél boszús hangja folyvást megmarad határai

közt, az érzés és gondolat természetesen fejlődve s olvadva egymásba, egy kerek egészszé alakulnak. Semmi fölösleges szó, czifrázat, a külső a belsőnek teljesen megfelel. Ide igtatjuk az egészet; azt hiszszük, hogy olvasóink épen úgy élvezni fogják, mint mi:

Szerelmes levél.

Kedves, mind hiába
Vesz tollat kezem:
Mind anyád kezébe
Kerül levelem,
És kiváncsi orrát
Ő ütvén belé,
Tépi és szakítja
Százezer felé.

A levél csak hagyján,
Irnék másikat,
Toll, papir és tinta
Nálam még akad.
Toll, papir és tinta
Nálam még akad,
S érted élő, égő
Érzés, gondolat.

De nem éri ám be
Azzal jó szüléd,
Hogy posta-galambom'
Mint sas tépi szét;
Életem galambja
Téged sem kimél,
S majd hogy úgy jársz, mint a
Szerelmes levél.

Rózsaszin levélűl
Rózsát küldök én,
S ha ez is anyádnak
Akad fönn kezén:
A tövis bosszuból
Ujját szurja meg
S a rózsábul olvasd
Hű szerelmemet.

Természetes, hogy e szakaszban is találhatni egy pár pöffeszkedő, dagályos költeményt. Mihelyt Bartók pathoszba burkolózik, ábrándokba sülyed, mélységet és rejtélyességet vadász, csak úgy ontja a sok éretlenséget, ízetlenséget és érthetetlenséget. Az ember csodálkozik, hogy satira-irónak hogy lehet oly kevés érzéke a nevetséges iránt. A *Paradicsommadár* czimű költeménye egy hosszú unalmas, érthetetlen árjongás a szerelemről, mert tulajdonkép ez a paradicsommadár nem madár, hanem a szerelem geniusza,

olyan madár, a mely ha megrázkódik, csillag, ha újra megrázkódik, szép leány, még pedig tündérleány, a ki az ember szívét a csillagokba ragadja. Ez a madár aztán egy rengeteg erdőben egy hosszú dalt énekel a szerelemről egy ifjú szerzetesnek, a ki még soha sem szeretett. Az ifjú hallgatja és boldog, de egyszer csak zörg a lomb, a galyat léptek törik, a madár elrebben. És íme csodák csodája, azalatt évtizedek teltek el, az ifjú szerzetes egész ősz lett. S ez ízetlen és semmi eszmét ki nem fejező regét csak azért beszéli el a költő, hogy elmondhassa kedvesének:

Midőn hallottam első szavaid,
Ez ó rege jutott eszembe,
Mit a paradicsommadár tanit,
Te zengted azt, szívem szerelme!

De nem vagyok én agg, se remete
És két karom nem is ereszt el,
Kedves, és együtt szállunk fölfelé
A csillagok közé sziveddel.

Úgy látszik Bartók nem igen ismeri, hogy miben van ereje és miben nincs; s ízlését sem igen igyekszik művelni. Óhajtjuk, vajha jobban ismerné magát s tehetsége fejlesztését ízléssel párosítaná.

ARANY JÁNOS ÉLETRAJZA.*

Arany János született 1817 márcz. 2-án Nagy-Szalontán, Bihar megyében, hol atyja György földmívelő volt, egy kis ház és kevés föld birtokosa. A nemzetség, a melyből származott, eredetileg nemes volt, I. Rákóczi György, erdélyi fejedelemtől nyerte nemességét, azonban jogaitól megfosztva, bár a nemes levél birtokában, pör útján sem volt képes visszaszerezni régi kiváltságát. Anyját Megyeri Sárának hívták. A szülék már öregek voltak, a mikor János született; egyetlen fiok levén, a mennyiben legidősb leányuk már régóta férjnél vala, nála annyival korosb, hogy első gyermeke vele egykorú, a többi számos testvér pedig előtte mind elhalt, ő volt egyetlen reményük, vigaszuk és szeretetök főtárgya. Mindig körükben tartották s rendkívül vallásosak levén, e hajlam reá is korán elragadt. Az ének és a szentirás vonzóbb helyei voltak első táplálékai gyönge lelkének; a kis kunyhó szentegyház volt, hol füle soha egy trágár szót nem hallott, nem levén cseléd vagy más lakó, mint szülei és ő. Testvérei nem voltak, más gyermekekkel ritkábban volt alkalma játszani,

* Megjelent az *Akadémiai Almanachban 1884-re*, 321—335. l., aláírás nélkül.

s így lelke korán komoly irányt vett. A tanulékonyság is korán kifejlett benne. Atyja hamuba írt betűkön megtanította olvasni, úgy hogy a mikor hat éves korában iskolába adták, már csaknem tökéletesen tudott olvasni, sőt némi olvasottsággal is dicsekedhetett. Az iskolázás folyvást kitünő sikerrel haladt előre Szalontán, a hol egy rector s öt altanító alatt úgynevezett particula volt és lehetett végezni költészetet és rhetorikát. E mellett a tanulékony gyermek minden könyvet elolvasott, a mi kezébe került, Gvadányi műveit, a *Hármas Historiát* Haller átdolgozásában, *Erbiát*, Decsi *Osmanographiáját*, *Fortunatust* s a ponyvairodalom egész özönét. A bibliának nem maradt része olvasatlan, kétszer-háromszor is, s még a grammatikai osztályba alig érve, már nem tartott a világon nagyobb embert, mint a könyv- vagy versirót. Maga is megkisérlette a rímelést, kivált a mikor az iskola költészeti osztályába jutott, halomra írta verseit.

Költészetünk új iskolája már akkor (1831) teljes virágzásban volt, de a tizennégy éves költő azt még nem ismerte. Tanítói, a Debreczenben beszitt hajlamuk szerint, Csokonait tűzték elébe példányul, kit igen szeretett, és Kovács Józsefet, a kinek bámulta rímeit. Kovács Pálnak, a ki Szalontán conrector, majd rectora volt, részint társalgásából, részint tanításából sokat tanult a magyar költészetet illetőleg. De a római classikusokat is, névszerint Virgiliust és Horatiust, nemcsak örömmel tanulta, hanem igyekezett az iskolában nem olvasott helyeket átbuvárlani, valamint egyéb az iskolában nem tanítottakat is, mihez hozzáférhetett: Justinust, Curtiust, Livius néhány könyvét, Eutropiust, Suetoniust, a skót Buchananus latin ver-

seit olvasgatni, a mi által nagyon gyarapodott a latin nyelvben. Verseket is irogatott e nyelven. Magyar olvasmányait szintén folytatta. Megismerte Tassót Tanárky, Miltont Bessenyei és *Henriást* Péczely fordításában, Vályi *Pártos Jeruzsálemét*, Gathi *Márma-rosi éhségét*, Dugonics regényeit s több hasonló termékeit az epikai múzsának: szóval oly magyar irodalmat, a mely ezelőtt félszázaddal volt divatban, mert a vidéki közönség jobbadán még mindezeken rágódott, az új iskola coriphæusai Szalontára nézve nem léteztek. Első tünemény előtte az új világból a *Lant* s egy *Aurora* volt, de az új modor, a melybe még nem nőtt bele, reá nézve inkább elidegenítő, mint vonzó vala.

Így folyt le a szalontai tanpálya (1823—33), melynek két utolsó éve már nem a jó szülők közvetlen felügyelete alatt telt el, mert hogy őket a további költségtől megkimélje, tudniillik ruházatra és könyvekre s a collegiumi tartózkodás egy pár évét is lehetővé tegye, a tanulás mellett tanított is s mint ilyen, az iskolában lakott. Azonban anyagi reménye igen szegényül ütött ki. Évi jövedelme alig ment száz váltó forintra, s ezzel sem igen tudott gazdálkodni. Midőn 1833 őszén Debreczenbe ment, alig vihetett oda annyit, hogy a deáki beöltözés költségeit fedezhesse, hazulról pedig semmit sem várhatott. Ily helyzetben elment a kedve a tanulástól. 1834. márcziusában Kis-Ujszállásra ment ideiglenes tanítónak egy évre, hogy eszközt szerezzen tanulmányai folytatására, de a tél sem veszett el egészen, ha keveset tanult, annál többet olvasott. Megtörte a német nyelvet, megismerkedett a franczia nyelv elemeivel s olvasni kezdte az újabb költőket. Kis-Ujszálláson Török Pál volt a rec-

tor, később pesti pap és superintendens. Jeles könyvtára megnyilt Arany előtt, a ki éjjel-nappal olvasott, ha hivatala engedte; a hazai, főleg az új költői iskolához tartozó olvasmányait mindinkább kiegészítette. Virgil *Aeneise* pár könyvét lefordította s a németben Schillerig vitte. Új erővel, buzgalommal, de ismét sovány erszénynyel ment vissza Debreczenbe, oly jó ajánlatok kiséretében a kisujszállási pártfogók részéről, hogy tanárai különösebben figyeltek reá. Anyagi segélyt is nyert, a mennyiben egyik tanár (Erdélyi) kis leányát bizta tanítására, de ő kalandos életpályáról álmodozva, unni kezdette az iskolai egyhangúságot, hosszallani a pályát, majd festő, majd szobrász vágyott lenni, a nélkül, hogy tudná, mint kezdjen hozzá. Végre 1836 februárjában önként, minden anyagi vagy erkölcsi kényszerítés nélkül, odahagyta a collegiumot, soha vissza nem térendő. Fáncsi és László jeles színésztársaságot tartván akkor Debreczenben, ha már szobrász nem lehetett Ferenczy mellett, könnyebbnek találta Thalia zászlaja alá esküdni. Elhatározása mindenkit meglepett. Magok a tanárok a szokatlan jelenséget, hogy legjobb tanulójok egyike, csupán a művészet iránti vonzalomból, minden anyagi kényszer nélkül, szinészszé akar lenni, a hivatás kétségtelen jelének tekintették. Erdélyi pártfogója mitsem szólott ellene, sőt az agg Sárvári magához hivatta, megszavaltatta, énekeltette s elégülten ajánlá neki Shakespeare tanulmányozását. Így lett Arany szinész, azontúl is folytatva tanóráit Erdélyi leányánál, azontul is hozzá járt ebédre, míg Debreczenben volt. De a debreczeni társaságot egy szinészi cselszövény reá nézve egész váratlanul felbontotta s ápril 1-én szétoszlott az a nélkül, hogy hozzá valaki szó-

lott vagy sorsáról intézkedett volna, kivéve, hogy Hubay néhány ujonczot, egy pár más vidéki kóborral együvé szedvén, az indulás perczében őt is megszólították, hogy kövesse sorsukat. Nem volt mit tennie. Haza öreg szüleihez, a kik belőle papot vártak, vissza a collegiumba, honnan oly nagy reményekkel távozott? Mindkettő lehetetlennek tetszett előtte, így Hubayhoz csatlakozott, annyi időt sem vehetvén, hogy szállásáról ágyát, ládáját, fehérneműjét, könyveit magához vegye. Nagy-Károly, majd Szatmár, végre Mármaros-Sziget lett vándorlásuk eldorádója. Aranyra, a kit agg szülei minden vagyontalanságuk mellett kissé mégis elkényeztettek, a kinek érzékeny kedélyére minden legkisebb csekélység végtelenül hatott, mély benyomást tett a nyomor, a melybe sülyedni kezdett. Ha volt is kedve a szinészethez, végkép elment a nyomorban s a korhely kóborok között. E mellett az öntudat kígyói, szegény atyja sanyarú nyugtalansága marták éjjel-nappal. Egy nap hasonló gyötrelmek között azt álmodta, hogy jó édes anyja meghalt. Az álom benyomása oly erős volt, hogy többé nem verheté ki fejéből s elhatározta a hazamenetelt. Egy zsebkendőbe kötve egész vagyonát, kiment a piaczra, a hol nyolcz pengő krajczárból egy czipót, egy kevés szalonnát vett s azzal megindult egyedül gyalog. Az első éjt egy erdőben tölté, oláh fuvarosok tüze mellett, a többit korcsmapadokon s így végre Szatmáron, Nagy-Károlyon, Debreczenen át, hét napi gyalog vándorlás után hazaérkezett. (Ifjúsága ez epizódját elég átlátszóan leplezve olvashatni *Bolond Istók* II-ik énekében is.) De az 1836-ik év még nem merítette ki csapásait reá nézve. Alig pár héttel hazaérkezése után anyja csakugyan meghalt

kolerában, hirtelen. Atyja szemevilágát teljesen elveszté (mi néhány év mulva ismét orvoslás nélkül megjött). Mindez fölébreszté kötelességérzetét, s meggyőzte őt arról, hogy ősz atyját többé nem szabad elhagynia. Elhatározá vele lakni a kis házikóban, melyet ez nem akart elhagyni, hogy leányához költözzék. A város és egyház előljárói részvéttel tekintették sorsát, még azon őszszel megválasztották úgynevezett conrectornak (tanító a rector után, de több fizetéssel és önállósággal, mint a többi altanítók) — jóllehet e hely tavaszig nem lett volna üres s így az ő kedvéért egyszerre két conrector lett.

Egy darabig atyjánál maradt, majd nénje magához vevén az öreget, az iskola épületébe költözött. E hivatal, melyben a magyar és latin grammatikai osztályokat tanitotta, 1839 tavaszáig tartott, akkor egy évig irnok vagy más néven segédjegyző lett a városnál, azután rendes aljegyző, de a főjegyző nem igen arra való ember levén, tényleg ő volt a főjegyző is. Így némi biztos álláshoz jutván, 1840 novemberében, szíve régi vágyát követvén, nőül vette Ercsey Juliannát, egy ügyvéd árva és vagyontalan leányát. Ez idő alatt (1836—40) nem szünt meg folytatni olvasmányait, inkább csak szórakozásból, mint komoly czelból, de ízlése így is a jobb könyvekre vezette választását s inkább olvasott olyat, a miről hallotta, hogy remekmű, mint olyat, a mi több mulatságot igért ugyan, de kevésbbé volt nevezetes, Shakespeare német fordításait akkor forgatta először. Homért is elővéve ottan-ottan, küzködvén a nyelvvel, melyből alig tudott többet, mint a mennyit az iskolában tanulhatott s az nem volt sok. Mindezek czéltalan erővesztéseknek látszottak s mégis ösztönt érzett tenni,

keresni a nehezet még mulatságból is. A franciában Telemaque és Florian után Molièrebe kapott, a mi nagy feladat volt s Crébillon rémdrámáival gyötré magát. Mindez házasságáig tartott, akkor föltette magában, hogy nem olvas többet, hanem él hivatalának, családjának s lesz közönséges ember, mint más. Egy pár évig meg is állta fogadását. Az a kedves viszony, a melybe lépett, elszórta, boldogította, hirlap is alig fordult meg kezei közt. Szándéka volt gazdaság után látni, a melyhez nem volt elég ügyessége, aztán hivatala, apró dolgai folytonos jelenlétet igényeltek a tanácsháznál. Ide járult még, hogy jogot nem végezvén, azt magántanulmány utján kivánta pótolni. A hazai törvénytudomány mellett a mértanban is annyi jártasságot szerzett, hogy osztályos örökösödési ügyeknél az osztályos felek földjeit, ha arra fölkérték, egész pontossággal fölmérte, szétosztotta és arról, minthogy a rajzolásban is elég jártas volt, csinos térképeket készített. Jegyzői dolgozatai, a legegyszerűbb nyugtatványtól a legfontosabb közigazgatási vagy törvénykezési tárgyakig, kitünően szabatosak és pontosak voltak s egyszersmind szépen leírva, mert ritka szép írása volt. Az általa fogalmazott iratok a megyénél mindig annyira föltüntek, hogy a régi jó táblabirák Aranyt kitünő tisztviselői tehetségnek hiresztelték.

Az 1842-ik év tavaszán Szilágyi István egykori tanulótársa jött mint rector Szalontára, ki már ismételve koszorút nyert a Kisfaludy-társaságnál s az Akadémia épen Szalontán léte alatt száz aranynyal jutalmazta nyelvészeti munkáját. Barátja, később asztali társa, mindennapos vendége levén, természetes, hogy a társalgás legtöbbször irodalmi tárgyakról folyt.

Szilágyi minden könyvet, a mi szeme elé akadt, hozzá hozott, kéretlen, sokszor tukmálva, ellenére. Majd a görök tragikusok fordítására unszolta, a melyeket akkor a Kisfaludy-társaság kezdett kiadni (s így állott elő egy *Philoctetes),* majd dolgozatait olvasta fel s kérte ki rólok véleményét, majd angol nyelvtant hagyott nála, a mely nyelvet Szilágyi akkor még nem értett, curiosum gyanánt. Arany addig forgatta ez utóbbit, addig törte Hamlet magánbeszédét, a melynek egy angol nyelvtanból sem szabad hiányoznia, hogy kedvet kapott a német Shakespeare összevetésére az eredetivel. Így lassankint megtanult angolul is s újra belejött az olvasásba, az irodalommal való foglalkozásba. Egy falusi beszélye némi tetszéssel fogadtatott az *Élelképek*ben. Majd nagyobb munkába is fogott; 1845 nyarán a megyei élet kicsapongásai, melyek szeme előtt folytak, némi satyrikus hangulatot gerjesztének benne és megkezdé, minden előleges terv nélkül, írni az *Elveszett alkotmány*t. A mű nem volt közönség elébe szánva, csak magán időtöltésül írta, hogy kiöntse boszúságát. Időközben a Kisfaludy-társaság jutalomhirdetése víg eposzra, mely figyelmét először kikerülte volt, a nyár folytán ismételtetett, s Arany, a véletlen összetalálkozás által meglepetve, sietett satyrai eposzát befejezni és felküldeni. A jutalmat megnyerte, birálói közül egy elismerőleg, egy szinte magasztalólag szólt a műről, de fülébe csak a harmadik, a Vörösmarty szava hangzott: a nyelv, verselés olyan, mintha irodalmunk vaskorát élnők. (*Az elveszett alkotmány,* víg eposz, hét énekben, a *Kisfaludy-társaság évlapjai* VII-ik kötetében. Pest 1849. A külön kiadást a régi censura megtiltotta.) Úgy vélte, hogy most már nem lehet megállapodnia,

ki kell öntenie mindazt, a mi lelkében forr és a maga módja szerint. Petőfi sikere felbátorította s meg volt győződve, hogy Petőfi *János vitéze* után ő is merhet egy naiv költői beszélyt, mely a népköltészettől sugalmazva, hangban és jellemzésben egyaránt magyar legyen. A következő évben megírta *Toldi* első részét s nemcsak a pályadíjat nyerte meg (a kitűzött tizenöt arany kivételkép huszra emeltetett), hanem birálói bámulatát is. Egyszerre ünnepelt költő lett s Petőfi volt az első, a ki üdvözlésére sietett. *(Költői pályaművek, melyeket 1844-ben koszoruval is kitüntetett a Kisfaludy-társaság. Toldi, koszorúzott költői beszély tizenkét énekben. Pest, 1847.* Másodszor Pest, 1854, harmadszor népszerű kiadás. Pest, 1858.)

Ez időtől fogva folyvást dolgozott az *Életképek*be és *Pesti-Divatlap*ba kisebb költeményeket, sőt a Kisfaludy-társaságnak 1847-ben hirdetett új jutalomtétele: «Készíttessék költői beszély, melynek tárgya Széchi Mária,» egy újabb műre gerjesztette, a mely szintén akkor készülő *Toldi estéje* mellett el is készült, de a melylyel szerzője nem pályázott. *(Murány ostroma, beszély négy szakaszban. Pest, 1848.)* Petőfivel szoros barátságot kötött; sűrűn leveleztek egymással. E levelezés, a mely csak részben jutott a nyilvánosság elébe, világot vet mindkettő jellemére és irodalmi törekvésére. Az 1848-ik év mozgalmai félbeszakították Arany nyugodt munkásságát. A szalontaiak képviselőnek akarták választani, de ő nem fogadta el a jelöltséget, nem 1861 és 1869-ben sem, a midőn szintén kijelöltetett. A kormány által megindított *Nép barátja* czímű lap szerkesztését sem vállalta el, csak nevét kölcsönözte oda, mint szerkesztő, azaz mint dolgozó társ. A valóságos szerkesztő Vas Gereben

volt, de kivált eleinte számos költeményt és czikket írt bele. Mint nemzetőr résztvett a szalontai századdal az aradi várostrom körüli szolgálatban, mintegy 8—10 hétig. A kitört forradalom alatt is folyvást jegyző maradt egész 1849 tavaszáig. Azonban a zavaros időben alig kapott valamit jegyzői fizetéséből; a város belügyei is mindinkább bonyolódtak, egy szóval a hivatal mind terhesebbé vált, barátai is ösztönözték, hogy járjon valamely állomás után, mely a központhoz közelebb vigye s maga is vágyott az írói körökkel gyakoribb érintkezésbe jönni. Ez okokból 1849 tavaszán a belügyminiszteriumban fogalmazói hivatalt vállalt s elébb Debreczenbe, majd Pestre ment. Családja egyelőre Szalontán maradt, holmiját eladandó és készülve a felutazásra, a midőn a hírre, hogy az orosz Debreczen alatt van, búcsút vett a miniszteriumtól s június végén visszasietett családjához. Nem is foglalta el többet hivatalát a belügynél. Szegeden nem volt, Váradon már csak látogatni. Bekövetkezvén a katasztrófa, mint magán ember lakott Szalontán. A betöltött jegyzői állásra nem mehetett vissza s minden más pálya bezárult előtte. Vagyona jóformán semmi s néhány száz forintja is, melyet a jegyzői hivatal elhagyásakor eladott felkelhetője árából magyar bankjegyben kapott, értéktelenné vált. Szerencsére 1849 júniusában Pesten 1200 forintot tett be a takarékpénztárba, mint a *Nép barátjá*ból, Vas Gerebentől vett tiszteletdíjat s a takarékpénztár a magyar bankjegyben betett összegeket is kifizetvén, ez összeg egy részéből egy kis házacskát vett magának és egyszersmind az akkori szalontai szolgabirónak, ki tanulótársa volt s kivel a városnál is együtt szolgált, egyben-másban csekély tiszteletdíj mellett

fogalmazásbeli segítségére volt, s ez által a lehető üldöztetés ellen is némi védelmet, pártfogást talált. Így élt 1850 tavaszáig, a mikor Bihar megye egykori administratora, Tisza Lajos hívta meg a Szalontával határos Gesztre, hogy legkisebb fiát, Domokost, a költészettanra oktassa. Az 1851. év második felében a nagykőrösi gymnasiumhoz a magyar nyelv s irodalom és latin nyelv tanárává választatott, hova 1851 őszén egész családjával át is költözött.

Az 1850. évtől fogva újra dolgozgatott folyóiratokba és albumokba, de leginkább lyrai költeményeket. Megkisérlette a Toldi-trilogia középső részét is, sőt *Daliás idők* czíme alatt egy éneket közlött is belőle *(Losonczi Phőnix Pest. 1851.)*, de részint a tárgy nehézsége, részint kedélyállapota miatt abban kellett hagynia. Bizonyos lyrai hangulat, meghasonlás, keserű humor vett erőt rajta, mely nem kedvezett az epikai nyugalomnak. Ez időszakból nagyobb művei: *Katalin, költői beszély. Pest, 1850; Bolond Istók első éneke* (Csokonai lapok. Debreczen 1850.), *Nagy-idai czigányok, Víg hősköltemény. Pest 1852. Bolond Istók*ban nemcsak alanyi érzelmeit és élményeit akarta kifejezni, hanem a közhangulat humorát is, de a mű nagynak volt kezdve s érezte, mennél közelebb jőne az 1848-iki mozgalmakhoz, annál inkább mérsékelnie kellene humorát. Épen azért az első ének után félbehagyta s csak a hetvenes években írta meg második énekét. Pedig a forradalomból sok keserűség maradt a lelkén. Jobban szerette hazáját, mint gyűlölte ellenségeit, a nagy küzdelem vezéreinek nemcsak fény-, hanem árnyoldalait is látta s nemzetének épen úgy bámulta hősiességét, mint fájlalta gyarlóságait. Csalálmokból ébredve, kegyetlen

fájdalmat érzett. Enyhíteni akart sebzett lelkén. A szent romokra állva, mintegy vádat emelt a sors, nemzete és önmaga ellen. A távolba menekült s a *Nagy-idai czigányok*ba öntötte ki keserű humorát, szabadon, semmitől sem korlátolva. Lyrai költeményei nagy részén is mély hazafi fájdalom borong. Dalai a «babyloni vizek» elegiái, melyek mint titkos fájdalom sajgának keresztül az ország egyik végétől a másikig. A hazafi érzés költészete sohasem hatott nálunk kevesebb zajjal, annyira saját nemesebb eszközeivel, mint e szomorú években Arany lantján. A lepel, a melybe a költő a censorok vizsga szemei elől elburkolta czélzatát, még szebben emelte ki gondolatait s a kénytelen távolság, a melyből a dal hangzott, még több varázst kölcsönzött elhaló hangjainak.

Mint nagykőrösi tanár, tanszékének élve, rendszeresebben kezdte tanulmányozni a magyar nyelvet és irodalmat egész a középkori hagyományokig, a mi nyomot hagyott mind nyelvén, mind költészetén. A világirodalom nagy eposzait is újra olvasgatta és Tassóból, Dantéból és Ariostóból némi töredékeket is fordított. Zrinyi *Szigeti veszedelmét*, a melyet kiválóan kedvelt, nyelvi és verselési tekintetben újra átdolgozta, hogy az új kor jobban élvezhesse. A munkából egy pár ének elkészült, de mindamellett még mutatványt sem közölt belőle. Convulsiói csillapodtával nagyobb epikai munkáiba fogott. A Toldi-trilogia bevégzését s a hún-magyar monda trilogiájának megírását tűzte ki élete czéljául. Koronként mindkettőhöz hozzá fogott, de megint abban hagyta. Toldi középső részének cselekvényével elégületlen volt; a hún-magyar monda trilogiájából a Csaba-mondát dolgozta fel nehány énekben, nibelungi versszakban, de

szintén abbanhagyta, csak a *Keveháza* epizódot adta ki a *Szikszói enyhlapok*ban (Pest, 1853). Nem dolgozhatván folyvást nagy epikai munkáin s nem akarván átadni magát a lyrai ömledezéseknek, a balladához fordult, e vegyes műfajhoz, mely epikai töredékeket lyrai hangba olvaszt. Egészen modern műfaj ez, melyet a műköltészet mindenütt a néptől vett át. Nálunk is megvoltak a népnek a maga balladái, de költőink nem innen merítettek, hanem a német műköltészetből. Arany volt az első, a ki lehajlott a magyar népballadához, eltanulta hangját és szerkezete titkait és újjá, művészibbé szülte. Ez években adta ki a Toldi-trilogia harmadik részét: *Toldi estéje, költői beszély hat énekben. Pest, 1854,* népszerű kiadás. *Pest, 1858* és költeményei első gyűjteményét: *Kisebb költemények. Pest. 1856.* Egy pár értekezést is írt: *Valami az assonánczról. (Uj M. Muzeum 1854.) A magyar nemzeti versidomról. (A nagy-kőrösi nagy gymnasium Tudósítványa 1856* és *Uj M. Muzeum 1857.)* Ez utóbbi értekezésében a magyar rhythmus szabályait állapítja meg, melyet gyakorlatilag Petőfivel együtt uralomra emelt költészetünkben.

A M. T. Akadémia, tíz évi szünet után ismét nagy gyűlést tartván, Arany 1858 deczember 15-én elébb levelező, majd ugyanaznap rendes taggá választatott és székét 1859. október 31-én tartott ülésben *Zrinyi és Tasso* czímű értekezésével el is foglalta. *(Budapesti Szemle VII. és VIII. k. 1859, 1860.)* A nagy gyűlés *Toldi estéjét* a Marczibányi-jutalomban részesítette, *Kisebb költeményeit* pedig 1860-ban a nagy jutalommal koszorúzta. Majd az Akadémia Széchenyi-ünnepén személyesen és megható bensőséggel adta elő az Akadémia megbizásából készült gyönyörű ódá-

ját (*Széchenyi emlékezete. Pest, 1860*). Ez idő tájt többször jött föl Pestre és barátai: Csengery és Kemény reá beszélni igyekeztek, hogy Pestre tegye át lakását s fogadja el az újra fölelevenítendő Kisfaludy-társaság igazgatói állását, a melyre való megválasztása több mint valószínű. Csakugyan 1860 júl. 15-én a Kisfaludy-társaság igazgatójának választotta s ő elfogadván az állást, Pestre költözött s egyszersmind 1860. novemberében egy lapot is indított meg Heckenastnál, a *Szépirodalmi Figyelőt*, melyet egész 1862. novemberig szerkesztett. E lap a magyar szépirodalmi kritika főközlönyévé vált s a nemzeti és művészeti irány összeolvasztása mellett küzdött. Fődolgozótársai Szász Károly, Salamon Ferencz és Gyulai Pál voltak. Arany számos értekezést és birálatot irt lapjába, melyet 1863-ban a *Koszorú*val váltott fel, mely szintén hetilap volt, (1865 június végén szünt meg) mintegy folytatása a *Figyelő*nek, csak szélesebb körrel, az általános míveltségterjesztést is bevonván előrajzába. Aranynak e lapokban s másutt megjelent æsthetikai és kritikai dolgozatai összegyűjtve is megjelentek: *Arany János prózai dolgozatai.* Budapest, 1879. Azonban e kötet nem foglalja magában minden prózai munkáját, számos álnév alatt írt birálata ki van hagyva, kivált olyanok, a melyeket még maig is élő írókról írt. A Kisfaludy-társaság kebelében nagy munkásságot fejtett ki, ő indította meg a társaság szépirodalmi kiadásait. Mindjárt az első cyklusban Madách *Ember tragédiája* jelent meg, melyet ő mutatott be először a társaságnak, megmentve az enyészettől, hova a művével elégületlen szerző szánta. A magyar Shakespeare és Molière kiadását is ő indította meg, a Shakespeare kiadást saját fordításaival

is gazdagítva: *Szentiváneji álom I. k. 1864; Hamlet, dán királyfi VIII. k. 1867; János király XIV. k. 1867.* E mellett folyvást dolgozott a hún-magyar monda trilogiáján is. E mondát nemcsak azért szerette, mert leggazdagabb és legköltőibb mondáink között, hanem a jelennel érintkező pontjaiért is. A hún s magyar mondában mintegy jelképezve látta nemzete viszontagságait, tragikumát, vigaszát és reményét. A hún birodalom dicsősége, hatalma romlásnak indul, elhanyatlik, de a bujdosó Csaba unokája, Árpád, később visszaállítja, a kire századokon át várnak az erdélyi hegyek közé menekült húnok maradványai. A magyar birodalom is hanyatlásnak indult háromszáz év előtt s háromszáz év óta küzd és lelkesül a magyar abban a reményben, hogy visszafoglalhatja helyét az európai nemzetek nagy családjában. Arany nagy epopoeiája epiko-tragédiának készült s nem hasonlított volna a szokott műeposzokhoz, melyekben a végzetes hős fölemeli nemzetét. Etele is végzetes hős, nemzete fölemelésére van hivatva, föl is emeli, de csak pillanatra, testvérgyilkos bűne fiaiban ismétlődik s megrontja a nemzetet. A tragédiában csak a hős bukik, itt az egész nemzet vezére bűne miatt, a kit sok vakon követett s a végzet kiengesztelésére csak távol remény marad. A tragédia az eposzba van oltva, egy nemzet sorsa egy egyénhez kötve, ki teljes képviselőjévé vált, nagy erények és bűnök, nagy dicsőség és szenvedés egy fönséges képben. Nagy veszteség, hogy Arany e trilogiát be nem végezhette. Csak az első részt: *Buda halálát* írhatta meg, melylyel 1864-ben az Akadémia Nádasdy eposzi jutalmát nyerte el. (*Buda halála, hún rege, tizenkét énekben. Pest, 1864.*)

Szalay László halálával megürülvén az akadémiai

titkárság, az intézet elegyes ülése 1865 január 26-án őt hívta meg a díszes helyre majdnem egyhangúlag, az új alapszabályok kihirdetése után pedig 1870-ben, január 17-iki elegyes ülésben főtitkárnak nyilvánította. Azonban az 1865-ik év nagy csapást mért reá: férjhez ment leánya, Julia, 1865 deczember 28-án Szalontán meghalt, egy kis árvát hagyva maga után. Aranyra mélyen hatott a veszteség, búskomolyságra hajló kedélye még búskomolyabb lett. Ide járultak még testi szenvedései is. 1853 óta koronkint megújuló fej- és fülzúgásban szenvedett s egy, még fiatalsága éveiben kapott tüdőhurutja a hajlott korral mind terhesebbé vált. A főtitkárság gondjai is elvonták a költészettől. Ez években keveset írt s leginkább összes költeményei összegyűjtésével foglalkozott, melyeket 1867-ben ki is adott: *Arany János összes költeményei, negyedrétű díszkiadás egy kötetben, a költő fényképével. Pest, 1867,* továbbá *Arany János összes költeményei* hat nyolczadrét kötetben. Pest, 1867. Ezekhez csatlakozott egy albumszerű kiadás is a költeményekből vett rajzokkal diszítve a jelesb magyar festészektől. Az Akadémia 1872-ben nagy jutalommal tüntette ki ez összes költeményeket. 1867-ben egy más kitüntetés is érte, ő felsége a koronázás alkalmával a Szent István-rend keresztjével diszítette fel az első magyar költőt. Lassanként valamennyire felüdülve lelki fájdalmából s beteg testét is valamennyire enyhítvén az évenként meglátogatott karlsbadi fürdő, jobb óráiban a Toldi-trilogia második részén dolgozgatott vagy ha ehhez nem volt kedve, az Aristophanes fordításában keresett szórakozást. 1871—1874-ben le is fordította Aristophanes összes vígjátékait, a miről hírből értesülvén az Akadémia I.

osztálya, 1878-ban azt ajánlotta az Akadémiának, hogy az 1878-ban az Akadémia rendelkezése alá esett gróf Karátsonyi négyszáz arany, mely a drámai irodalom emelését eszközlő művek díjazására vagy utólagos jutalmazására fordítandó, ajánltassék föl Arany Jánosnak Aristophanes fordításaiért. Így jelentek meg *Aristophanes vígjátékai, fordította Arany János. Budapest, 1880. három kötetben.* E közben mindinkább érezvén egészsége hanyatlását, 1877-ben lemondott főtitkári hivataláról, de az Akadémia nem fogadta el lemondását, helyettesítéséről gondoskodva, neki egy évre szabadságot adott. Arany 1878-ban ismételte lemondását, melyet az Akadémia akkor sem fogadott el s még egy évre meghosszabbította szabadságát. 1879-ben harmadizben kérte fölmentését a titkári hivataltól; az Akadémia akkor elfogadta lemondását, s minthogy kitünt, hogy főtitkári fizetését, a melyet az alapszabályok 58. §-a élethosszíglan biztosít neki, már a lefolyt két év alatt sem vette igénybe, és ismételve kijelentette, hogy azt végleges visszalépése után sem fogja elfogadni, határoztatott, hogy legalább az Akadémia palotájában általa elfoglalt lakásnak további megtartására kéressék fel s egyszersmind tiszteletbeli főtitkár czímével ruháztatott fel. Ugyane nagygyűlésen igazgató taggá is választatott.

Hivatalától való visszavonulását teljes lelkéből élvezte és szabadságidejének első évében még egyszer visszamosolygott reá a múzsa a Margitsziget tölgyfái alatt. Számos lyrai költeményt, balladát írt, a melyekből néhányat közre is bocsátott. 1878-ban a Kisfaludy-társaság közgyűlésén *Tetemre hivás* czímű balladája olvastatott föl. A közönség szünni nem akaró tapsaival, az egyetemi ifjúság pedig ezüst-koszorúval

tisztelte meg az újra megszólaló költőt, a ki erejéből semmit sem vesztett. A következő év tavaszán befejezte a Toldi-trilogia második részét, *Toldi szerelmét* is, s közölte egy pár barátjával, a kik el voltak ragadtatva a mű szépségétől. Mindamellett nem akarta kiadni, attól tartott, hogy a közönség kevesebb részvéttel fogja fogadni, a mint a már rég megjelent két részt. Végre a sok unszolásnak engedve, az év vége felé kinyomatta: *Toldi szerelme. Elbeszélés tizenkét énekben. Budapest, 1879.* A kiadás két hónap alatt elfogyott, az Akadémia pedig 1880-ban nagy jutalmával tüntette ki, valamint a Kisfaludy-társaság is ötvenaranyos jutalmával. Ez utóbbit a költő, mint alapítványt, visszaajándékozta a társaságnak. A Toldi-trilogia bevégzése egész esemény volt irodalmunkban. Egy oly művel gazdagodott költészetünk, mely örök dísze marad. A monda és történelem csodásan olvadnak benne össze. A magyar középkor eleven rajza, a melyben cselekvény és jellemrajz egymást emelik, s az élet mély benyomásaival, a szív állandó hangulataival vonzzák az olvasót. Általában Arany epikai költészetünknek mind tartalomban, mind formában nemzetibb irányt adott s egész költészetében mintegy tetőzik költészetünk félszázados küzdelme, legfőbb vívmánya: a nemzeti és művészeti irány teljes összeolvadása.

Ezután egész haláláig keveset dolgozott; szellemi ereje ugyan nem hanyatlott, de a testi napról-napra szemlátomást gyengült. Az 1868-ik évben veszélyes máj- és béllob-betegséget állott ki, kínos szenvedések között; 1869-ik évben kezdte a karlsbadi fürdőt látogatni s egy hónapig tartózkodott ott. Ezután még nyolczszor, összesen kilencz éven át járt Karlsbadba.

1870-ben Kovács Sebestyén Endre operálta, s a jobboldali bordák alól 3—4 darab epekövet távolított el. Még a későbbi napokban is jöttek ki epekövek 8—9 darab, a melyeknek legnagyobbika egy kis diónagyságú lehetett. Hallása is nehezedni, szeme is gyöngülni kezdett. Azonban mindezek mellett óvatos étrendszabályokat követve, az egyensúly roncsolt szervezetében helyreállott, úgy hogy hivatala teendőit teljesíthette és koronként dolgozhatott is. Régi betegsége a hevenyhörglob (bronchitis) az 1878-ik áprilisában lépett fel első izben súlyos alakban, s habár az koronként enyhült, de a fulladozó nehéz lélegzet napközben, de különösen reggeli, hajnali két-három órától hét óráig gyakran kínozta. 1882 október 10-én egy kis sétát tévén a szabadban, hűvös és szeles időben zsebóráját akarván megtekinteni, kigombolta felső kabátját, a szél átjárta testét s megkapta a friss náthát. Egy pár nap mulva a nátha behuzódott a hörgökre és tüdőre, lázas jelenségek léptek föl s a nehéz fulladozó lélegzések fokozottabb mértékben jelentkeztek. Október 21-én az éjet nyugtalanul töltötte, nagy gyöngeség- és kimerülésnek jelei mutatkoztak; 22-én reggel a szív működése nagyon gyönge s az érlökés alig volt érezhető. Egy csésze kávé elfogyasztása után, a beteg fölkelt s átment a másik szobába. Innen fia segélyével, botra támaszkodva, még önerején tért vissza kiszellőztetett szobájába, de alig ért a szobába s ült le az ágy közelében levő székre, feje egyszerre lehanyatlott, eszméletét elvesztette, s egy mély sóhajtással, vagyis lélegzetvétellel megszüntek nála az élet minden jelenségei. (Lásd bővebben orvosa, Farkas Kálmán czikkét a *Nemzet* 1882 decz. 20-iki számában: *Arany János betegségéről).* Okto-

ber 24-én temettetett el az Akadémia csarnokából ezrekre menő gyászos közönség részvéte mellett. Ő felsége is részvétét fejezte ki a miniszterelnök által az özvegynek. Az Akadémia október 23-án tartott ülésében emlékének érczszobor indítványoztatott s a szoborbizottság megalakult, mely megkezdte a gyűjtést. Az Akadémia ezer forinttal kezdte meg az aláirást. 1883 végeig hatvanezernél nagyobb összeg gyűlt be. A diesőült végrendeletében az Akadémiának ezer forintot hagyott és a Kisfaludy-társaságnál tett ötven arany alapítványát száz aranyra egészítette ki. Összes munkái a Ráth kiadásában 1883-ban megindultak. (*Arany János összes munkái, nyolcz kötetben. 1883.*) Ezenkívül fia László irodalmi hagyatékát és levelezését szándékszik kiadni. Ez irodalmi hagyatékban számos, még ki nem adott költeményei vannak, melyek összes munkáiba, melyeket maga rendezett, nem vétettek föl, minthogy e gyűjtemény csak oly munkáit foglalja magában, melyek haláláig megjelentek.

ZAJGÁSOK AZ AKADÉMIA ELLEN.*

Az akadémiát, a mióta csak fönnáll, nem egyszer támadták meg hevesen és minél ritkábban bírálták behatóbban. Ha bele tekintünk a harminczas—negyvenes évek hirlapjai- és folyóirataiba, itt-ott szörnyű zsivaj üti meg fülünket. A tagválasztások és jutalmazások alkalmával néhány elégületlen író koronként neki ront az akadémiának. Vörösmartyt, Bajzát és Toldyt egy irigy és önző cotteria vezéreinek nevezik, a kik elnyomják a tehetségeket és részvénytársaságot alkotnak az akadémiából. E hagyományos szokás csonkítatlanul szállott apáról fiúra. Az ötvenes, hatvanas és hetvenes években szintén meg-megújultak az ily támadások, kivált a drámai pályázatok eldöntésekor. Némely író, kivált hirlapíró, azt hiszi, hogy a sajtó eszmék nélkül is hatalom és néhány hasáb tele írva a hízelgés és rágalom szószátyárságával, mert nyomtatva van, épen oly értékű, mintha elvek- és eszméket szolgálna.

Ily író az is, a ki a *Pesti Napló* 96-ik számában *Az akadémiai pályázatok és nemzeti szinház* czikket írta, megtámadva az akadémiát az idei Karátsonyi-

* Budapesti Szemle 38. köt. 1884, 311—316. l., aláírva: *Gy. P.*

pályadíj ki nem adása miatt. *La bourse ou la vie* a czikk igen egyszerű s igen érthető alapeszméje, de logikája, fejtegetése oly zavaros és együgyű, hogy alig értheti meg az ember. Párhuzamot von az akadémia és nemzeti szinház között: ez egy minta-intézet, az a tehetlenség és rosszakarat fészke, kivált az első osztály, a szépirodalmi írók csoportja. Ime a nemzeti szinház a mult évben hét eredeti drámát adatott elő, az akadémia a Karátsonyi-pályázaton egyet sem jutalmazott meg. Embertelenség, hazafiatlanság! De boldog Isten, mit bizonyít mindez? Sem többet, sem kevesebbet, mint azt, hogy a nemzeti szinház kénytelen új eredeti és fordított színművekkel élénkíteni műsorát, olyanokkal, a milyeneket talál; az akadémia nem tartván színelőadásokat, nem köteles új színművekkel szolgálni a közönségnek, hanem köteles drámai pályázatokat hirdetni s a pályaművek közül megjutalmazni azt, a mely drámai, színi és nyelvi tekintetben becsesnek s így kitüntetésre méltónak bizonyul be. Vagy ha ilyen nincs, nem adni ki a jutalmat. E szerint az akadémia a legkedvezőbb körülmények között évenként csak egy-két drámát hozhat napfényre, teljességgel nem versenyezhet a színházzal, más is a hivatása és jutalmazásait nem sülyesztheti le a puszta előadhatás mértékéig.

A *Pesti Napló* tárczaírója még tovább folytatja a párhuzamot. Nagy garral hirdeti, hogy az akadémia I-ső osztályának szépirodalmi tagjai mily középszerű írók, mily gonosz szivü emberek, ellenben a nemzeti szinház tagjai a tehetség, szorgalom és erény mily magas fokán állanak. Egy szóval a két intézet két ellenkező égalj: «itt arany kalászok hajtanak termő

talajon, ott csak a jeges medvék érzik jól magokat». Bármily együgyű e párhuzam, egy pontban igazat kell adnunk a czikkírónak, mert azt hiszszük, hogy az I-ső osztály szépirodalmi tagjai, ha kiállják is a versenyt mind tehetség, mind jellem tekintetében a nemzeti szinház tagjaival, de minthogy az akadémiának nincsenek nőtagjai, ifjúság- és bájra nézve messze maradnak a nemzeti szinház nőtagjaitól. Ez az egyetlen igazság az egész czikkben, a melyre úgy látszik a czikkíró legkevésbbé gondolt.

De térjünk a czikk igen egyszerű, igen érthető alapeszméjére: *La bourse ou la vie.* A Karátsonyi-pályadíjat azért nem szokták kiadni, a mikor nem adják ki — fejtegeti a czikk, — mert a birálók magoknak vagy czéhbeliöknek akarják kiadatni utólagos jutalmul; ily önző, irígy, cselszövő cotteria uralkodik az akadémia I-ső osztályában. Ki kell adnotok a dijat bármely rossz drámának, a pályázati szabályok ellenére is, különben éltetökkel vagy ennél drágábbal, becsületetökkel fogtok lakolni, mi mondjuk ezt, a *Pesti Napló,* a politikai és irodalmi morál kiváltságos képviselői, mi, a kik pártatlanul egyszerre hirdetjük Kossuth, Deák s Apponyi politikáját, mi, a kik részrehajlatlanul a legellenkezőbb irányu birálatokat is kiadjuk, s reclamot csak saját ügyefogyott dolgozótársaink érdekében ütünk. Azonban, úgy látszik, hogy a *Pesti Napló* nem tudja, hogy az I-ső osztálynak nemcsak drámai pályadíjai vannak, hanem mások is, s nemcsak az I-ső osztályban vannak pályadíjak, hanem a II-ik, III-ik osztályban is és azok sem adatnak ki mindig, s ki nem adatva az akadémia tőkéjéhez csatoltatnak. Egyedül a Karátsonyi-díj az, a melyről a szabályok

máskép rendelkeznek, a mely ki nem adatva, újra kitüzetik ugyanarra a czélra s ha ekkor sem adatik ki, utólagos drámai jutalomra fordíttatik és ha ekkor sem találtatnék jutalmazható drámai mű, csak ez esetben esik az osztály rendelkezése alá a jutalom összege, a melyet a kitünő drámai művek fordíttatására vagy dramaturgiai munkák iratására tartozik fordítani, a mint azt tette is három izben: először, a midőn Arany Jánost bizta meg Aristophanes fordításával, másodszor, a midőn Gregussal iratott egy munkát Shakespeareről, harmadszor, a midőn Csikyt szólította fel Plautus-fordítása bevégzésére s mindezzel bizonyára a magyar irodalom gyarapításán munkált.

Miért vádolja hát a *Pesti Napló* egyedül csak a Karátsonyi-pályázat birálóit és minden alap nélkül a legerkölcstelenebb eljárással, miért nem vádolja a többi biráló bizottságokat is, a melyek szintén nem mindég adják ki a pályadíjt s azt az akadémia alaptőkéjéhez csatoltatják, hogy kamatai akadémiai kiadványokra fordíttassanak? Miért nem támogatja vádját némi bizonyítékkal, megczáfolni törekedve a biráló-bizottság jelentéseinek érveit, ellenvetéseit, a melyeknél fogva a pályadíj ki nem adását ajánlotta az akadémiának? De vajon akarva is tehette-e volna ezt? Ismeri, olvasta-e a *Pesti Napló* a leginkább szóba jött s meg nem jutalmazott drámát? Hogyan lehet megtámadni egy birálatot, a midőn a birálat tárgyát még nem ismerjük? Itélhet-e a közönség, a mely épen mint a *Pesti Napló*, csak a birálatot ismeri s nem egyszersmind a birált művet? Ily körülmények között ily súlyos vádat emelni, egyéb-e irodalmi szószátyárságnál? A megtámadott birálók

több joggal vádaskodhatnának, jogosabban mondhatnák: ime a *Pesti Napló* dolgozótársai között három drámaíró van: Kaas Ivor, Acsády Ignácz, Ábrányi Kornél, a kik elég rossz drámákat írva, teljesen feljogosítva érezhetik magokat arra, hogy jutalmat követeljenek, bosszút álljanak a multért s megfélemlítsék a birálókat a jövőre nézve, de az ily beszéd is csak szószátyárság volna, nem méltó valódi írókhoz.

Az irodalmi vitában okot okkal, fejtegetést fejtegetéssel kell szembe állítani, nem pedig puszta vádat és rágalmat puszta vádd és rágalommal. A mig a mellőzött pályamű ki nem nyomatik vagy szinpadra nem kerül, addig nincs tárgya a vitának s csak szószátyárkodni lehet. Mennyiben van igaza a biráló-bizottságnak és mennyiben nincs, mindaddig nem dönthetni el. Csodálatos jelenség hirlapirodalmunkban, hogy az ily viták mindig akkor keletkeznek, a mikor a közönségnek teljességgel nincs módjában ítélni. Épen nem ellenezzük, sőt óhajtjuk, hogy a sajtó ellenőrizze az akadémiát s birálja munkásságát, de mindenesetre értenie kell a dologhoz s komoly szándékkal fognia hozzá. Azért azt tanácsoljuk a *Pesti Napló*nak, ha komoly irodalmi közlönynek kiván tartatni, hogy akkor álljon elő vádjával, a mikor a kérdéses mű kinyomatik, vagy szinpadra kerül, kövesse nyomról-nyomra a birálatot s tegye tönkre, ha tudja. Ekkor legalább némi bizonyítékkal támogathatja súlyos vádjait, bár az esetben is, ha a birálók tévedése kiderülne, még nem következik, hogy erkölcstelen indokok vezették volna őket.

Egy másik lap, a *Pesti Napló* kisöcsese, a *Budapesti Hirlap* is megtámadja az akadémiát (103. sz. *Az akadémia és a magyar nemzetiség),* de nem a

Karátsonyi-pályadíj ki nem adása miatt, hanem azért, hogy nem eléggé nemzeti, s majd semmi befolyása nincs a nemzeti műveltség fejlesztésére. E lap semmit sem tud arról, hogy az akadémia a magyar nyelvészet, történelem, Magyarország archæologiája és természetrajza köréből mily nevezetes munkákat adott ki s e tudományok újabb fejlődése mind az akadémiából indult ki. Úgy látszik, hogy nem is olvassa az akadémia kiadványait, a mit azzal is tanusít, hogy czikkében legtöbbet foglalkozik a *Budapesti Szemlé*vel, a mely nem akadémiai kiadvány s bár az akadémia némi támogatásával jelen meg, de a mint borítékán rövid programmjában olvasható, a czikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős. S vajon mit hibáztat a *Budapesti Szemlé*ben. Azt, hogy a külföld tudományos és irodalmi mozgalmaival is foglalkozik, a mint programmjában kifejezte, a mely szerint mintegy közvetítő törekszik lenni a külföldi és hazai irodalom között. Természetesen a *Budapesti Hirlap* ezt nem így adja elő, s úgy tüntet föl bennünket, mintha hazai dolgokkal nem is foglalkoznánk. Elmondja, hogy Gudrunról és a Percival-mondáról s tudja Isten minő német archæologiai (?) tárgyakról egész czikksorozatokat közöltünk, de a húnmagyar mondákról mélyen hallgatunk, Perz *Monumenta germanica*ját ismertettük, de Fejér György *Codex diplomaticus*áról nem emlékeztünk meg. Az igaz, hogy a Tristán-mondáról kiadtunk egy tanulmányt, de az is igaz, hogy a magyar-hún-mondát is több ízben fejtegettük. Azt sem tagadjuk, hogy a Perz *Monumenta*it ismertettük, de ismertettük a *Monumenta hungarica*t is. Hogy Fejérről nem írtunk, az igaz, de hogy mindenről írjunk,

a mi ezelőtt évtizedekkel történt vagy a mi csak napjainkban is történik, már csak azért sem lehető, mert nincs elég terünk, még ha elég írónk volna is hozzá.

Azonban a *Budapesti Hirlap* akaratja ellenére is kénytelen elismerni, hogy hazai dolgokkal is foglalkozunk, mert nagy hűhóval emlegeti, hogy azon örök törvénynél fogva, a melylyel a középszerüség a lángészt gyülöli, a *Budapesti Szemle* üldözi Kossuthot s történeti nagy alakját kicsinyíteni meri. Ritkán olvashatni ily szolgalelkű ömlengést. Kossuth egy nagy könyvet ad ki, olvasni, dicsőíteni szabad, de birálni tilos. Kossuth birálja politikai viszonyainkat, de nekünk nem szabad birálni az ő nyilatkozataií, Kossuth történeti nagy alak, de a történetíró csak bámulatra van feljogosítva. Hogy Kossuth szónoki lángész és nagy izgató, azt senki sem hozta kétségbe, de hogy nagy államférfiú volna, abban sokan kétkednek. De volna még két akkora szónoki és államférfiúi lángész, mint a minő nem az, a sajtó és a történelem soha sem mondhat le a kritika jogáról bárki ellenében. Ha a *Budapesti Hirlap* kárhoztatja Kossuthról írt tanulmányainkat, tessék megczáfolni, kimutatni alaptalanságukat, de ne támadja meg a kritika jogát, a sajtó szabadságát. Bizonyára a *Budapesti Hirlap* szerkesztője és dolgozó társai sokkal csekélyebb tehetségü emberek, mint azok a bel- és külföldi államférfiak és írók, a kiket naponként birálnak, de úgy látszik, hogy egy csöpp kedvök sincs ez okból lemondani a kritika jogáról, legfeljebb csak magoknak követelik a jogot és másoktól örömest megvonnák.

A főeszme egyébiránt, a mi a *Budapesti Hirlap*

czikkein átvonul az, hogy az akadémia nem ismeri nemzeti hivatását. S miben helyezi azt a czikkíró? Abban, hogy az akadémia első teendője volna classikusaink olcsó kiadása, hogy azokat mindenki megszerezhesse, másodszor egy colportage-üzlet czélszerű berendezése, hogy az olcsó könyvet mindenki megkaphassa, bárhol lakik. Lám, mily Columbus-tojás a legfontosabb fölfedezés is. Az akadémia már egy félszázad óta fennáll s ez még senkinek sem jutott eszébe, a *Budapesti Hirlap* már egy néhány év óta virágzik s csak most találta fel a puskaport. Minden arra mutat, hogy a *Budapesti Hirlap* épen úgy nem érti az akadémia hivatását, mint nem ismeri munkásságát. Úgy látszik azt sem tudja, hogy az akadémia a *Régi magyar költők tára* czím alatt már ezelőtt több évvel egy oly vállalatot indított meg, a mely a középkori maradványokon kezdve a XVIII-ik századig, irodalomtörténeti bevezetések és jegyzetek kiséretében, magában fog foglalni minden magyar költőt; hogy az irodalomtörténeti bizottság fölvette programmjába egy-egy kitünőbb régi vagy újabb író kritikai kiadását is. Az igaz, arra nem gondolt, hogy Vörösmartyt, Aranyt, Eötvöst az örökösöktől, Petőfit az Athenæumtól megvegye, mert nem tudná jobban megfizetni és terjeszteni, mint a könyvárusok; arra sem, hogy megbuktassa a Franklin-Társulat, Ráth, Aigner *A magyar nemzet classikusai, Családi, Nemzeti* és *Olcsó könyvtár* czimü vállalatait, a melyek elég olcsón nyujtják a magyar közönségnek a legnevezetesebb magyar írók munkáit. Azt sem tervezi, hogy átvévén a *Budapesti Hirlap*ot, azt jobb szerkesztésben és olcsóbb kiadásban juttassa minden ember kezébe. A colportagenak is békét hagy, mert azt

hiszi, hogy nemcsak neki kell élni, hanem másoknak is.

A *Pesti Napló* és a *Budapesti Hirlap* gyakran hirdetik, hogy Magyarországon a közszellem hanyatlik; nekünk úgy tetszik, hogy nem annyira a közszellem hanyatlik, mint némely hirlapíró itélő tehetsége, ha ugyan azelőtt is teljes erejében volt.

PULSZKY FERENCZ ÉS A KRITIKA.*

A mult év végén a *Harmonia* kritikai lappá változván, Pulszkynak egy a kritikáról írt czikkével kezdette meg új pályafutását. Kritikai lapjaink rendesen azzal szoktak beköszönteni, hogy nincs magyar kritika, sőt nem is volt s Hamlet szavait ismétlik:

Kizökkent az idő — oh kárhozat!
Hogy én születtem helyre tolni azt.

Pulszky is e themát fejtegeti és egész ifjú hévvel. Valóban ő az örök ifjúság szerencséjével van megáldva; most is oly élénk, szikrázó szellemű, szeles, meggondolatlan, mint ezelőtt negyven évvel. Könnyen fölindul és könnyen itél; csak abból vehetni észre némi vénülését, hogy igen dicséri a régi időt. Laudator temporis acti. Most is egész lelkesüléssel emlegeti, hogy csak az ő ifjú korában, az *Athenaeum* idejében volt kritika, a midőn Bajza, Vörösmarty és Toldy, a kritika szövetséges nagymesterei, uralkodtak. Azóta nincs, először a politika szorította háttérbe, azután a kritika is inkább hanyatlott, mint haladt s bár most évenként több könyv jelen meg, mint

* Budapesti Szemle 37. köt. 1884, 315—320. l., aláírva: *Gyulai Pál.*

azelőtt egy évtizedben, mégis oda jutottunk, hogy kritikánk az irodalom újabb termékeit inkább csak bejelenti, ismerteti, de behatóan nem foglalkozik vele, csak a színműveket birálja terjedelmesebben, a bukott művek iránt különös szívességet tanusítva. Momus, a kritika istene, nálunk kiejtette ostorát elvénült kezeiből, csak időnként kapja azt föl a *Budapesti Szemle*, de ez is nagyobbakat csattant, mint sujt.

Csodálkozunk, hogy Pulszky oly igazságtalan önmaga iránt, annyira megfeledkezik saját érdemeiről, annyival inkább, mert ez, a mint emlékiratai mutatják, épen nem tartozik hibái közé. Egészen feledi, hogy az *Athenaeum* után is voltak kritikai lapjaink, a melyek nyomot hagytak fejlődésünkben. Nehány évvel az *Athenaeum* megszünte után megindult a *Szépirodalmi Szemle* Erdélyi János szerkesztésében, maga köré gyűjtve a jelesebb kritikusokat. Magának Pulszky Ferenczne is itt jelent meg néhány birálata és ezek némely tévedések mellett is sokkal többet érnek, mint azok, a melyeket most ír a *Harmoniá*ba. Az ötvenes években a *Pesti Napló* összpontosította a kritikai erőket, 1860-ban pedig Arany János indította meg *Figyelő*jét, a mely épen oly rendszeres közlönye volt kivált a szépirodalmi kritikának, mint az *Athenaeum* és *Szépirodalmi Szemle*. Hogy most nincs ily folyóiratunk, abban igaza van Pulszkynak, de félünk, a *Harmonia* sem fog ilyenné válni, az pedig épen nem áll, hogy a behatóbb kritika teljesen hiányzanék irodalmunkban. Ha összevesszük mind azon behatóbb birálatokat, a melyek évenként a lapok tárczáiban és a folyóiratokban szétszórva megjelennek, mennyiségre jóval fölulmulják az *Athenaeum*-korabelieket, sőt sokszor minőségre is versenyeznek velök.

E mellett most sokkal több irodalmi és irodalomtörténeti nagyobb tanulmány jelen meg, mint irodalmunk bármely korszakában.

Mindezzel nem akarjuk se szépíteni fogyatkozásainkat, se tagadni némely vádak igazságát. Egyszerűen csak helyreigazítjuk Pulszky könnyed ítéletét, a kinek szokása, nem eléggé ismert vagy vizsgált részletekből emelkedni általánosságra. Minden esetre rendszeresebb kritikára van szükségünk, s nem a multhoz kell mérni teendőinket, hanem a jelen és jövő követelményeihez. Nem a reclame, az írók és kiadók érdekében szükséges a kritika, a mint Pulszky véli, hanem az irodalom és tudomány fejlődése végett. A pajtáskodó cliqueket sem tartjuk oly nagy bajnak, mint ő, csak emelkedjenek a cliquek elvi álláspontra s a személyek rokonszenve eszmék cultusában lelje támaszát. Az annyira óhajtott ostoros és sujtó kritikától sem rettenünk vissza, néha szükség is lehet reá, de ez igen mellékes dolog, a fő a komoly, lelkiismeretes fejtegetés és helyes módszer.

Azonban honnan szállotta meg Pulszkyt egyszerre ez az erős kritikai szellem? Előttünk egy kissé gyanus s nem igen hiszünk benne. Azt elhiszszük, hogy Pulszky örömest szemlélné, ha neki nem tetsző írók ledorongoltatnának, de azt már kötve hiszszük, hogy örömet okozna neki, ha kedvelt íróit vagy őt magát erősen birálgatnák. Ez különben természetes, de az már nem természetes, hogy erős kritikát óhajtsunk s ha az kedvünk ellen üt ki, türelmetlenkedjünk, antikritikának tartsunk egy pár élczet, egy kis ferditést s holmi gyanusítást. Pedig Pulszky épen nem ment e gyöngeségtől. Mindig rossz néven vette a *Budapesti Szemlétől*, ha benne oly czikkek jelentek

meg, a melyek Kossuth munkáit vagy pályáját birálni merték s rossz kedvének néha oly módon adott kifejezést, a mely épen nem illett ily erős szellemű kritikushoz.

Példával szolgálunk. A mult év végén a *Budapesti Szemlé*ben Csengerynek egy még 1850-ben írt jellemrajza jelent meg *Adalék Kossuth jellemzéséhez* czím alatt. Csengery néhány nagy és biztos vonással igyekszik Kossuthot jellemezni, kiemeli nagy szónoki tehetségét, hazafiúi érdemeit, de mint államférfiúról kevésbbé kedvezően nyilatkozik. Kimagyarázza az okokat, a melyeknél fogva a nagy izgató a forradalom élére emelkedett, de egyszersmind azt is vizsgálja, hogy mennyiben hiányoztak Kossuthban azon tulajdonok, melyek nélkül bajosan vezethetni ki valamely nemzetet forradalmi küzdelmeiből. Megjegyzi, hogy Kossuthot rendszeretlen kapkodás a kezdeményezésben, ingadozás, habozás jellemezte intézkedéseiben s nem csekély mértékben hiányzott benne az emberismeret, a szervező és alkotó erő, a személyes bátorság, a mérséklet és eszély. És e szempontból végig tekintvén a történelem nagy emberein, a kik forradalmakat vezéreltek, összehasonlítja Kossuthot Rienzivel, Cromwellel, Washingtonnal s úgy találja, hogy leginkább hasonlított Rienzihez, de épen nem Cromwellhez, a kiben a becsvágy szint' oly nagy volt, mint az eszély, a ki egyaránt képes volt pártot és sereget vezetni, sem Washingtonhoz, a ki nem volt szónok s bár heves szenvedélyek zaklatták, jellemének legerősebb vonása mégis eszélyességében állott, a kiben a türelem és bátorság, az ügyes időzés és merész vállalkozás, bölcseség és erély különös módon egyesültek. S e párhuzam után, mintegy következ-

tetéskep, azzal végzi be Csengery vázlatát, hogy a lelkesedés, a szónak hatalma egymagában soha egy nemzet szabadságát nem vívta ki, nem biztosította.

Pulszky, a ki erős kritikát kíván, megbotránkozott ez elég erős, de épen nem igazságtalan kritikán s egy *Hazánk* czímű új lapban a forradalomról írt bevezető czikkében — mert úgy látszik, hogy ő már egész heroldja az új lapoknak — egy pár oldaldöféssel megtámadja Csengeryt. «A forradalom — úgymond — sok érdeket sértett, sok ármánynak, irigységnek, nagyravágyásnak melegágya lett s a német reactio a forradalom legyőzése után mély sebeket vert a nemzet testén. Midőn a szolgaság második évtizedének vége felé megtörtént a kiegyezés, akkor lehetett már szabadabban írni a hazában is s a doctrinairek vizsgálgatni kezdték: nem lehetett volna-e forradalom nélkül is ugyanazon eredményre jutni s a politikai csillagvizsgálók, a kik különös előszeretettel a napnak foltjait tanulmányozzák, keresték a hibákat s fogyatkozásokat, hogy a vezérférfi nagyságát tulajdon kicsinységök színvonalára lehúzzák. Azzal foglalkoznak, hogy mi történt volna, ha az adott előzményekből más következményeket lehetett volna kivonni s ha Kossuthról szólnak, szeretik összehasonlítani Cromwellel, Mirabeauval, Washingtonnal s örülnek, ha bebizonyították, hogy ő nem volt se Cromwell, se Mirabeau, se Washington, hanem megmaradott külön egyéniségében az, a ki volt.»

E szerint legalább is nem tisztességes dolog, valamely nevezetes embes pályáját vagy műveit bírálni, bennök fogyatkozásokat, hibákat keresni, ezzel csak irigységünket áruljuk el és saját kicsinységünk színvonalára húzzuk le a nagyságot. E szerint a kritikus

és történetíró tiszte nem más, mint a kitünő vagy épen nagy emberek bámulása s maga Pulszky nagy hibát követett el, a midőn Széchenyit, Petőfit, Eötvöst bírálni merte és saját kicsinysége színvonalára húzta le őket. S mindezt Pulszky hirdeti, a ki csak az imént nagy garral panaszkodott, hogy Momus, a kritika istene, nálunk kiejtette ostorát elvénült kezeiből. Távol van tőlünk, hogy azért hibáztassuk Pulszkyt, mert máskép itél Kossuthról, mint Csengery. De miért tagadja meg a kritika jogát, a helyett, hogy Csengeryt czáfolná, s miért ferdíti el Csengery itéletét, a mikor az oly világos? Csengery a nagy szónokban és izgatóban nem találja meg egyszersmind a nagy államférfiút s azt hiszi, hogy hiányoztak benne azon tulajdonok, melyek a forradalmak diadalra juttatására szükségesek s a világtörténeti nagy példákat csak ez itéletének élénkebb megvilágítására hozza föl. Pulszky reá fogja, hogy csak azt hibáztatja Kossuthban, miért nem volt tetőtől talpig Cromwell vagy Washington, a mi valóságos képtelenség.

Pulszky *Hazánk*beli czikke folyamán még más oldalról is megtámadja Csengeryt, vele együtt Keményt s az egész debreczeni mérsékelt pártot. Fejtegetvén azt az erős ellentétet, mely Bécsben és Pesten uralkodott 1848-iki törvényeink fölfogására nézve, tudniillik, hogy Bécsben azokat forradalmiaknak nézték, mi pedig a szokott alkotmányos módon keletkezetteknek, a többiek közt ezt jegyzi meg: «A fölfogás e kiegyenlíthetetlen különbsége magyarázza ki mindazt, a mi később bekövetkezett. Voltak ugyan köztünk lágy szívű optimisták, a kik mindíg azt hitték, hogy a kiegyezés, a melyet oly annyira kívántak, lehetséges volna, söt még azon túl is, hogy Windisch-

grätz büszkén kimondta a szavakat: «Rebellisekkel nem alkudozom» folyvást csüggtek az alkudozás lehetőségén, és Kossuth ellen ármánykodtak, mivel azt hitték, hogy csak az ő személyisége akadályozza meg az alkudozások és kiegyezés lehetőségét.» Alább ismét ezt írja: «Hiábavaló volt az úgynevezett békepártnak rövidlátású törekvése Debreczenben, mely, ha erélyesebben szervezkedik, képes lehetett volna akadályokat gördíteni a honvédelem elébe az által, hogy a bizalmat megrendíti s az egyetértést megzavarja a nélkül, hogy eljárásának sikerét remélhette volna, mert a támadó sereg és fél nem ismert más megoldást, mint a teljes föltétel nélküli megadást. Ez ellentét nem volt kiegyenlíthető, de a doctrinair bölcsek Debreczenben ezt nem fogták föl soha, sőt, a mint tapasztaljuk, azóta sem józanodtak ki nyárspolgári mámorukból.»

Hogy az 1848-iki törvényeket alkotmányos úton hozottaknak és teljes érvényűeknek tartotta mindig a magyar országgyűlés, és joggal, az nem szenved kétséget. Azonban a mélyebben látók már 1848-ban is észrevették hiányait és érezték, hogy úgy, a mint vannak, meg nem állhatnak s némi pótlások és módosítások szükségesek. Mellőzve az államadósságok kérdését, a melyről hallgatnak e törvények, különösen föltünő volt bennök az, hogy közös ügyekről szólanak, de nem határozzák meg, mik azok s mikép elintézendők. A dolgok rendes menetén, kölcsönös jóakarattal, mindez kiegyenlíthető lett volna, de épen ez hiányzott mindkét részen s a szenvedélyek és érdekek összeütközése oly bonyodalmat teremtett, a melyben a kardnak kellett dönteni. Bécsben a reactio mindinkább erősödött, egész a beolvasztási törekvésig.

De hogy a kiegyenlítést nemcsak a lágyszívű optimisták óhajtották, hanem az egész ország, sőt szívből vagy kénytelenségből maga Kossuth is, bizonyítja az 1848 október 8-dikán tartott országos ülés, melyben Kossuth indítványára elhatároztatott, hogy «a mint Magyarország az absolut iránynyal és annak eszközeivel alkura lépni nem fog, úgy szabad néphez illőn az ausztriai népekkel bizonyára a legbarátságosabb úton ki fogja egyenlíteni mindazon érdekeket, a melyek három százados viszonyainkból erednek».

Kemény mint képviselő, Csengery mint egyszerű hirlapíró, nem foglaltak el akkor külön állást. Minden békekísérlet meghiusulta után ők is azt tartották, hogy fegyverrel kell védni az alkotmányt s követték a kormányt Debreczenbe is. De itt mindkettő azon új párthoz csatlakozott, a mely kettős czélt tűzött maga elébe: megbuktatni Madarász László rendőrministert, a kiről nem alap nélkül hitték, hogy compromittálja a forradalmat; másfelől megakadályozni minden oly közjogi határozatot, a mely kizárja a kiegyenlítés lehetőségét, megosztva a nemzetet, gyöngíti az erőkifejtést és irántunk közönyös vagy épen jóakaratú külhatalmakat is ellenünk hangolhatja. Első czéljok sikerült, a második nem, mert Kossuth meglepte őket az április 14-iki államcsínynyel.

Pulszky gúnyolódik velök, mint rövidlátókkal és együgyűekkel, a kik Windischgrätz büszke szavai után is hittek a kiegyezés lehetőségében s nem fogták föl a kiegyenlíthetetlen ellentétet. Hogy a győzelmesen előre nyomuló Windischgrätz nem akart békülni, az természetes. Kossuth sem volt erre hajlandó, a mikor

győzött, de mindig békülni akart, valahányszor rosszra fordultak dolgaink, előbb az osztrák népekkel, aztán Windischgrätzzel, végre az oroszokkal s még Görgeit is felelőssé tette, hogy mentsen meg valamit, a mikor semmit sem lehetett megmenteni. Így hát volt benne némi valószínűség, hogy a bécsi körök is hajlandóbbak lesznek a békére, a mikor rosszul foly dolguk, de a kiegyenlítés lehetősége vagy lehetetlensége semmit sem változtatott e párt politikáján, melynek az volt vezéreszméje, hogy ne adjunk ellenségeink kezébe semmi fölhasználható ürügyet, ne gyöngítsük szükségtelen határzatokkal erőnk kifejtését, küzdjünk egész erőnkből, aztan cselekedjünk a körülmények szerint. Azt hiszszük, hogy ebben több bölcseség volt, mint Pulszkynak akár akkori, akár mostani gúnyjában. Mindenesetre jobb volna, ha gúny helyett arról adna fölvilágosítást, hogy mint a magyar kormány küldötte Angolországban minő biztatásokat, tanácsokat nyert Palmerstontól, a ki némi jóindulatot tanusított irántunk, tanácsolta-e Palmerston az april 14-iki végzést vagy nem? megírta-e ezt Debreczenbe? Kossuth Pulszky tanácsa szerint vagy ellenére cselekedett-e? Minderről nem igen emlékeznek meg Pulszky emlékiratai.

Pulszky doctrinair nyárspolgároknak is gúnyolja Keményt és Csengeryt. De a nyárspolgár Kemény már 1851-ben azt merte tanácsolni egyik röpiratában a dynastiának, hogy térjen vissza a *Pragmatica sanctio* alapjaira, 1860-ban pedig mint a *Pesti Napló* szerkesztője, szintén nyárspolgár dolgozó társával, Csengeryvel, egész lélekkel küzdött az 1848-iki törvények mellett és nem siker nélkül. Nem tudjuk, hogy a mai *Pesti Napló*, a melybe Pulszky is irogat néha,

fog-e ennyi sikert fölmutatni. Bezzeg Urváry Lajos, Kaas Ivor és Ábrányi Kornél nem nyárspolgárok, nem doctrinairek, nincs semmi doctrinájok, elvök, hanem elszedik minden laptól, minden párttól, a mi bennök balgaság: a *Függetlenség*től az antisemitismust, az *Egyetértés*től a Kossuth-rajongást, a *Magyar Állam*tól a klerikális irányt, az ifjú mágnásoktól a megemésztetlen agrarius eszméket s hozzá teszik saját vak szenvedélyű álmodozásaikat.

Ha Pulszky annyira óhajtja az erős kritikát, Momus ostorával forduljon ezek ellen, sújtsa ezeket. Bizonyára ez inkább illenék hozzá, mint az, hogy velök egy gyékényen árul.

MESE A VARRÓGÉPRŐL.

Kiss József ez újabb művében nem mint lyrikus, nem mint ballada-költő lép föl, hanem mint epikus. Egy költői beszélyt nyújt a közönségnek, vastag velinpapiron, szép nyomásban, rajzokkal diszítve.* Valóban, e könyv bármely szalonasztalnak díszére válik. Vajon épen oly díszére válik-e a magyar költészetnek? Ez már kevésbbé bizonyos.

Maga a czím nem igen találó. A mű egy varróleány történetét tárja elénk; a varrógép nem játszik benne nagyobb szerepet, mint a földmíves kezében az eke, a katonáéban a kard, íróéban a toll. Vajon ha földmívest, katonát vagy írót választunk beszélyünk hőseül, nevezhetjük-e azt az eke, kard vagy toll meséjének? A czímből ítélve, phantastikus allegoriára vagy társadalmi irányműre gondolhat az ember. Ellenkezőleg mindebből semmi sincs e műben; egy nemes szívű, önfeláldozó leány egyszerű története az, a melyet kár volt ily czifra czímmel fölruházni.

Azonban a költő nemcsak ebben czifrálkodik, hanem egyébben is. Művét prologgal vezeti be, a

* *Mese a varrógépről, írta Kiss József, Baditz Ottó* rajzaival. Bpest, 1884. (Budapesti Szemle 40. köt. 1884, 488—491. l., aláírva: —*i.*)

mely épen oly kevéssé illik ahhoz, mint maga a czím. Elmondja, hogy egy zúzos téli este egy kis illatos levélke várt reá a márványasztalon, a melyen theáját szokta inni. Meghivó volt másnap estére egyik barátnőjétől, a ki azt írta neki, hogy minden lesz az asztalon, a mit szeret és senki sem lesz idegen:

Férjem és ön — a lista kész —
No meg a kicsik — és Teréz.

A költő nem tudja elképzelni, ki az a Teréz, s midőn másnap a meghívásra pontban hét órakor megjelen, kiváncsian néz körül. A háziasszony erre fölkaczag: «Nemde, ön Terézt keresi?» — kérdi tőle s megpirongatja, hogy oly csapodár. Aztán megmutatja ruhája szabását, díszét s utána veti: «Ez Teréz, de csak fele». Elmondja, hogy Teréznek története van, nagy, szép, magasztos, a melyet a költőnek le kell írni, hisz úgy is azt beszéli, hogy modell után dolgozik. Ekkor belép Teréz, egy karcsú nőalak, a kinek történetét aztán csakugyan megírja a költő e beszélyben.

Bizonyára e bevezetés nem volt szükséges. Az ily bevezetés, vagy ha kell, egy egész keret, csak akkor szükséges, ha az szerves kapcsolatban van magával a beszélylyel; például, ha valaki elbeszéli nekünk saját vagy más élettörténetét, ha valamely napló birtokába jutunk stb. Itt nincs ily eset, sőt önkénytelen kérdenünk kell, hogyan tudta meg a költő Teréz történetét. A háziasszony csak félig beszélbette el; másik felét: szerelme titkát, Teréz bizonyára nem beszélte el senkinek, legkevésbbé a költőnek.

Ily czifrálkodás nem hiányzik magában a műben sem, nem cselekvényében, hanem stiljében. A cse-

lekvénynek más hibája van, melyet tartalma rövid elbeszéléséből is észrevehetni.

Teréz anyja halálakor öt testvérével marad árván. A gyászév leteltével atyja újra megházasodik; a mostoha nem a legjobban bánik a gyermekekkel. Teréz, a ki legnagyobb köztök, mintegy második anyja a kicsinyeknek, sőt elhatározza, hogy a világba indul, keze munkájával állást vív ki s magához veszi, fölnevelteti testvéreit. A fővárosban varrónőnek áll be, a varrógép legszorgalmasabb munkása, egy év alatt az olló és tű jeles művésze, a kit egyszer egy gazdag bankárnéhoz küldenek a megrendelt jelmezzel fölpróbálás végett. Teréz remegve indul első útjára. Sejtelme nem csalja: a bankárnénak nem tetszik a jelmez, s egy csokrot indulatosan letép róla. Teréz könnyezni kezd s mentegetőzve rebegi: «Ez az én első kisérletem». A bankárné megbánja tettét, jobban megvizsgálja a jelmezt, az most tetszeni kezd neki, a letépett csokrot saját kezével varrja föl, bár a tűvel megszúrja az ujját. Így ád elégtételt Teréznek, a kit megszeret, pártol, divatba hoz. Teréz négy év alatt keresett divatárusnő lesz s lassanként magához veszi testvéreit neveltetés végett. Elérte czélját, boldog, de boldogságából mégis hiányzik valami. Érzi, hogy telnek a napok, vénülni kezd a nélkül, hogy szeretett volna. Szerelem ébredez szívében, titkos, néma szerelem egy orvosnövendék iránt, a ki vele egy házban lakik, a negyedik emeletnek épen abban a szobájában, a melyben egykor ő lakott. Tizennégy éves huga, Margit, egyszer elesik a lépcső alján, az ifjú fölemeli s a siránkozót vigaszul megcsókolja. Így lett figyelmes Teréz az ifjúra. Valahányszor huga emlegeti, mindig elpirul s esténként

méla tekinteteket vet a negyedik emeleti ablakra, hol először gyúl ki a lámpa s legkésőbb alszik ki. Egy este az ablak sötét marad s reggel azt a hírt olvashatni a lapokban, hogy egy orvosnövendék a boncz-teremben munka közt egy kis karczolást ejtett keze fején s most élet-halál közt lebeg. Teréz olvasva a hírt, megtudja, hogy lakójok haldoklik, de nem árulja el fölindulását. Azonban késő este, a midőn Margit lefeküdt, kiindul a kórház felé. Nyugodtan tér haza, az ifjú él s nem forog többé veszélyben. Napok, hónapok telnek el. Egy tavaszi napon Teréz szobájába lép az ifjú, elmondja, hogy tegnap óta orvos, van egy kis öröksége is Erdélyben, hova visszatérni igyekszik, de nem egyedül, hanem nejével, s megkéri Margit kezét. Teréz remélve, csalódva hallgatja az ifjú beszédét, mély fájdalmat érez, de legyőzi, behívja hugát, nyakába borul és

Egy szót — csak ennyit tud rebegni:
Szeresd, szeresd! Ugy-e te nagyon
Fogod őt szeretni?

Ime, mily nemes és gyöngéd érzelmek sugalták e beszélyt. Valóban mind tárgyáért, mind fölfogásáért dícsérnünk kell a költőt. Sokkal költőibb az, mint balladáié, a melyekben a tragikum a legtöbbször szörnyűséggé vagy épen torzképpé válik. A beszély kidolgozása már kevésbbé sikerült. Második fele minden tekintetben sikerültebb az elsőnél. A szülői ház s az élet nyomorával küzdő Teréz egy kissé bágyadt és mesterkélt, ellenben a néma szerelmi ábrándba merülő s önmagán uralkodó Teréz elevenebb, igazabb kép. E részletben a költő hangja, nyelve és rhythmusa is melegebb, tárgyához simulóbb, hangzatosabb. Érez-

zük, hogy a néma szerelem e küzdelmének kellett volna a beszély központjául szolgálnia s a többinek hátterül maradnia. Akkor a bonyodalom is változatosb és erősb lett volna. Így inkább egy költői életrajz hatását teszi reánk, mint egy költői beszélyét. A beszély nagy részét a szülői ház s Teréz pályaküzdelmi rajza foglalja el s benső élete, szerelmi küzdelme csak mint függelék járul az egészhez. A compositio e hiányát sehogy sem tudja eltakarni a szerző, sőt a végső szakaszok sikere még inkább érezteti azt.

De ha az egész beszély nem sikerült is, a sikerült részletek a költő tehetségének fejlődését és ízlése tisztulását mutatják. Stiljében ugyan kedveli még a czifrálkodást s néha a köznapi próza felé hajlik, de vannak jól írt lapjai s nyelve magyarosság tekintetében sokkal szabatosb, mint előbbi műveiben. Az oly helyek, midőn azzal dicsekszik, hogy theáját márványasztalon iszsza, s glaceban szokott estélybe járni, bizvást elmaradhattak volna. Midőn a bankárné megsajnálja Terézt s a letépett csokrot fölvarrva, megszúrja kezét, a melyet Teréz megcsókol, a költő így kiált föl:

A hány angyal a mennybe' fenn,
Mind ujjongott e jeleneten.

Igen nagy hang ily nem épen nagy dologhoz. A humoros helyek is keresett czifrálkodásnak látszanak, s némely reminiscentia vagy kölcsönzés igen kirí vagy épen ízetlen, mert a költő nem tudta újjá szülni vagy jól alkalmazni. Ilyen e Heinéből kölcsönzött hely is:

És így tovább. Minek leirni?
Ez régi nóta, régi bú,
Hejh, de kinek végig kell sirni,
Végig siratni, sanyarú.

Mindent összevéve, Kiss költői beszélye figyelmet érdemel, s ha nem várunk is tőle remek műveket, mint dicsőítői, reméljük, hogy folyvást fejlődve és tisztulva, élvezetes olvasmányokkal fogja megajándékozni irodalmunkat.

AZ ÚT A RÉVPART FELÉ.*

E rajzgyűjtemény kizáróan a klinikai életből van merítve. A szerző, a ki végig tanulta az orvosi tanfolyamot, nem elégedett meg a kórház és boncztérem tudományos tanulságaival, följegyezte azon benyomásokat is, a melyeket a klinikai élet kedélyére és képzeletére gyakorolt s ezt nyújtja olvasóinak rajzgyűjteményében.

Föltárja előttünk a régi és új klinikai épület titkait. Elvezet bennünket a betegek ágyaihoz, midőn este felé társalogni kezdenek; lefesti egy részeges tót halálát, megismerteti a járó betegek várótermét, a hol a kórházba magokat fölvétetni akarók jelentkeznek s lerajzol egy agglegényt s egy vénülő leányt, a kik egykor szerették egymást, de nem lehettek egymáséi s hosszú idő után most itt találkoznak először. Bemutatja a boncztermet, a hol egy tüdővészben elhunyt fiatal varrónőt bonczolnak, a kit egyik orvosnövendék szeretett; épen szívét adják kézről-kézre s vizsgálják kíváncsian: az orvosnövendék szótlan, mozdulatlan áll; társai kérdik, mi baja; ő, hogy leplezze titkát, éji tivornyával mentegetődzik.

* *Az út a révpart felé. Klinikai képek. Irta ifj. Apáthy István.* Bpest, 1885. (Budapesti Szemle 44. köt. 1885, 143—145., l. Aláírva: —*i.)*

Egy kórházi temetés rajzát is veszszük. Egy szegény anya a boncteremből temetteti fiát, utolsó fillérét a temetésre költi, küzd a boncterem szolgái gorombaságával s elkésve a temetésről, alig éri utol a gyorsan robogó halottas kocsit. Ezt egy betegápoló apácza rajza követi, a ki csalódott az életben, de a helyett, hogy bosszúból meggyűlölte volna az embert, átkarolta az egész szenvedő emberiséget. Megelevenednek előttünk a beteglátogatások és klinikai leczkék jelenetei. Egy tanársegéd egyik ágytól a másikig vezeti a tanítványokat s fölmutat a többek közt egy vese-bajos, majd egy tüdővészes beteget s végül egy hysterikus nőt rohamai legérdekesebb pillanatában. A régi klinikán oltár is volt. Egy éjjel két beteg fölkel az ágyból, elébe térdel és imádkozik. Az egyik szegény napszámos, a ki mindig hű hívő volt, el akarja kergetni onnan a másikat, a ki elszegényedett úr és Istentagadó, de most az imádság enyhülete után eseng. Ez éji sötét képeket napsugáros reggel valtja fel. Az orvos megengedi, hogy a betegek, a kik képesek reá, a kertbe menjenek, friss levegő s meleg napsugár élvezése végett. Csak egy béna kis fiú s egy nehéz beteg férfiú maradnak a szobában. De a férfiú biztatja a kis fiút, hogy menjen ki ő is a szabadba. Ez eleinte vonakodik, de mire az ajtóhoz ér, örül ő is, hogy kinn lehet. A kertben szokatlan zaj, benn a szobában a szokottnál is nagyobb csend. A magára maradt beteget nem háborgatja semmi, élvezheti a napsugárt, álmodhatik a multról, jelenről és a jövőről, a melyből soha sem lesz jelen.

A klinikai leczkék három fölvonásra vannak osztva, mint valamely izgalmas melodráma. Az első

fölvonásban kerekes ágyon egy kőmüvest tolnak be a terembe, a kinek a lezuhanó fal eltörte szárcsontját, s az rosszul forrván össze, most operálásra szorult. Lassankint felgyűlnek a hallgatók, belép a tanár. Az észlelő előadja az esetet s hosszú előadást tart a csonttörésekről s már hozzá fognának a műtéthez. A kötések készen állanak, az ércsipők sorba rakva, a kések éle mind kipróbálva. De ma már nem lehet, a műtét egyszerű ugyan, de egy kissé hosszadalmas s az idő előrehaladt. A második fölvonásban új szereplők lépnek föl. A tanárnak másutt van dolga, szerepét az első tanársegéd vette át. Egy hasznavehetetlen lábat kell levágni. A beteget elaltatva, a műtétet végrehajtják, de a vért nem igen tudják megállítani. A beteg fölébred és szánalmat látva az orvosnövendékek arczán, fölkiált: «Mit sajnálnak engem? Meg tudok én halni bátran, sokszor néztem szembe a halállal... Szívesen megyek, a kardnál úgy is nehezebb volt nékem az írótoll... Vén vagyok úgy is, de a magyar föld szabad föld. Lengyelország nem az, de lesz.» S midőn bekötik valahogy sebeit, megint megszólal: «Köszönöm jóságukat. Emlékezzenek reám, Kameriszky Gusztáv, honvédkapitány, irnok a postán. Köszönöm, éljen a haza!» Az ágyat kigördítik az ajtón s holnap majd jelenthetik az ismert formulával: az operálás sikerült, a beteg meghalt. S ezzel elértünk a harmadik fölvonáshoz, a mely változatosabb a két elsőnél. Először is egy sárba és vérbe kevert embert hoznak be. Kocsiról esett le, a lovak megtaposták, a kerék keresztül ment a fején. Gyors segélyre van szükség: megmossák, leborotválják fejét s a repedésnek mélységet kutatják. Csekélység, mélyebbnek látszott: oda

se nézzen senki. Szemhéját néhány ügyes öltés felvarrja. Mehet, meggyógyul. Ekkor egy nő lép be, de megijed a környezettől s elájul. Erre már csak holnap kerülhet a sor. Helyette egy öreg úr áll elő, a kinek nyelvrákja van. A tanár nézi, tapogatja, egy kis theát rendel orvosságúl s azt mormogja magában: «Kár volna bántani. Hetven éves ember belenyugodhatik a sorsába. Egy évig így is elélhet.» Ezután egy czifra nyakkendős boltos segéd következik. Ez a darab komikusa. Nagy sopánkodással beszél. Egy porczikája sincs, melyre ne jajgatna. «No mijét vágjuk le?» — kérdi a tanár. A komikus ijedten dadog s a hallgatók kötelességöknek tartják, hogy nagyot nevessenek. Megvizsgalják tetőtől-talpig s úgy találják, hogy semmi baja sincs. «Nos? itt csak olyanokkal foglalkozunk, a kiket vágni lehet. Milyen kést méltóztatik parancsolni e sok közül?» Erre a nagy beteg megijed, ferdén köti föl a czifra nyakkendőt, szalonkabátját ferdén gombolja és elszalad. Végre egy nagyon vén, sovány kis emberke lép föl, csipőjén és keresztcsontján kék foltokat mutogatva. Félig németül, félig olaszul beszél, nagyon gyorsan, nagyon furcsán. Gipsz alakokat áruló olasz. Elbeszéli, hogy a korcsmában megverték a részeg vendégek, s hordozó tábláját a hátán törték össze. Szeretné magát fölvétetni a klinikára. A tanár végighallgatja, de nem veszi föl — nincs mit rajta tanulni, menjen a kórházba.

A betegek karácsonyát is rajzolja a szerző, a gyermekkórházba is elvezet bennünket, egy magát strychninnel megmérgező tanársegéd halálküzdelmét is végigszemlélteti velünk. De mindez gyöngéd dolog ahhoz képest, a mit egy beteg vallomásaiban kell

olvasnunk, a ki fiatal korában küzd, takarékoskodik, hogy később elvezhessen s mikor élvezni akar, egy pattanás támad ajkán. A pattanásból seb, a sebből fekély, rákfekély fejlik ki. Hiába vágják ki, megint kiújul. De a beteg élvezni akarja az életet s örül, hogy minél aljasabb állat lehet. Kétségbeesésében kétszer akar öngyilkos lenni, de nem öli meg magát. Ezalatt vagyona, a gyönyörök forrása elapad, nincs semmije, a kórházba kerül s bár reménytelenül, folyvást ragaszkodik az élethez. Egy drámai érdekű szigorlat rajzát is veszszük. Egy orvosnövendék elcsábít egy becsületes szegény leányt, gyalázatba és nyomorba taszítja, a leány később betegen a klinikára kerül s midőn az ifjú szigorlatot tesz, épen őt hozzák a tanterembe, hogy a szigorló betegségéről előadást tartson. Az ifjú reá ismer, megzavarodik. A tanár urak türelmetlenül várják a külvizsgálat eredményeit, de az ifjú csak hebeg, egy okos szót nem tud kiejteni és megbukik.

Ime a majdnem tíz ívre terjedő rajzgyűjtemény tartalma. E száraz kivonat is alkalmasint oly érzést kelt az olvasóban, mintha egy kórház termein haladna át; az emberi nyomor látásán nem maradhat érzéketlen, fölindul, talán szenved is, de semmi esetre nem érezhet æsthetikai benyomást. Mi legalább ez élénken színezett rajzgyűjteményt ily hangulattal olvastuk végig. Legkevésbbé sem kívánjuk a szerző tehetségét kisebbíteni. Könnyedén és élénken tud elbeszélni, érzéke van a jellemzetes iránt, nem terjengő, áradozó s ha itt-ott némi modorosságba esik is, sehol sem léha s komolyan át van hatva tárgyától. De vajon tárgya a költészet tárgya-e s ha az, ily módon földolgozható-e? E kérdés dönti

el e könyv æsthetikai becsét és sajnáljuk, hogy megoldása a legjobb esetben sem üthet ki kedvezően.

A költészet örök tárgya az emberi lélek küzdelme s az abból folyó viszonyok, a test, a betegség és halál csak annyiban, a mennyiben e küzdelmekkel kapcsolatosak. Othellóban a féltékenység szenvedélye az, a mi bennünket érdekel s halála csak annyiban, a mennyiben küzdelmeink befejezése. Lady Macbeth őrültsége csak annyiban hat reánk æsthetikailag, a mennyiben lelkiismerete furdalásait leplezi föl. Werther öngyilkossága lélekállapotának rajza miatt válik költőivé, de az közönyös előttünk, hogy pisztolylyal vagy méreggel vetett-e véget életének, valamint a megsebzett vagy mérgezett test symptomái is. Sőt többet mondunk, mihelyt az ember akár a lelki, akár a testi szenvedések legfőbb fokán megszünt ember lenni és állattá válik, többé nem tárgya a költészetnek. Nem mondjuk, hogy a testi fájdalmakat nem rajzolhatja a költő, csak azt állítjuk, hogy a legfőbb ponton nem szabad rajzolnia s mindig a lelkiekkel összhangban tartozik rajzolni. Már Sophocles példát adott erre *Philoctetes*ében. Philoctetes testi kínokat szenved, de lelki ereje még megvan, sőt uralkodik a testi szenvedéseken. Az erkölcsi és anyagi természet ez összhangzatos vegyületében nyilatkozik e mű egyik főbája.

A szerző legtöbbször a testi szenvedéseket rajzolja előszeretettel; a lélek küzdelmét vagy egészen mellőzi, vagy csak mellékesen érinti. Az öngyilkos tanársegéd s a rákfekélyes beteg rajzában éri tetőpontját e sajátsága. Az iránt meglehetős homályban hagyja olvasóit, hogy tulajdonkép miért mérgezi meg magát a tanársegéd, de a méreg, a strychnin hatá-

sát részletesen leírja. Az orvos egészen erőt vett benne a költőn. A rákfekélyes betegen érinti ugyan a lélek szenvedélyét is, de ez állattá vált ember már csak az orvost érdekelheti. S ezt teszi nagy részt a többi beteg rajzában is. Nem annyira a betegek lelki állapotját festi, mint inkább azt a hatást, a melyet a betegek környezetökre, vagy épen a költőre tesznek, mint az emberi nyomor sötét képei. S ehhez járul még, hogy a betegek életéről keveset tudunk, betegségök, haláluk lép előtérbe. Megengedjük, hogy az orvosra nézve ez a legfontosabb, de a költőnek az életet kell rajzolni még a halálban is.

Egy szóval e rajzgyűjtemény nemcsak a klinikai életnek tüköre, hanem egy észlelő orvos s egy érzelmes költő meghasonlásának is. Az orvos költő is akar lenni, a költő orvos is; küzdenek egymással hol egyik, hol másik válik győzelmessé. Igazságtalanok volnánk, ha be nem vallanók, hogy néhány helytt a költő egészen legyőzi az orvost. Például midőn levágják a klinikán a lengyel eredetű postatiszt lábát s az bátran szembe néz a halállal s hazájára gondol, vagy a midőn a csábító orvosnövendék a szigorlaton hajdani kedvesével találkozik, mind költői érdekű rajzok, mert vagy az erkölcsi mozzanat lép előtérbe vagy az erkölcsi és anyagi természet összhangba olvad.

Minden esetre a szerző tehetséges író, de ha költő is akar lenni, szükséges, hogy odahagyja a kórházat, vegyüljön az életbe s a testi betegségek helyett a lelkieket tanulmányozza. Igaz, hogy mindnyájan megbetegszünk, meghalunk, sőt kórházba kerülhetünk, de az is igaz, hogy a művészet határa ott csak végződik, nem pedig kezdődik.

IPOLYI ARNOLD ÉLETE ÉS MUNKÁI.*

Az írói betegségek egyik legjárványosabbika a *morbus biographicus*. Leghamarabb bele esnek a könnyen és nagyon is lelkesülő természetűek, de a ravasz hizelgők sem kerülhetik el. Alig észrevehető, de folytonos lázzal kezdődik, a mely folyvást emelkedőben s gyakran a negyven fokot is meghaladja. A könyvés levéltárak levegője nagyon elősegíti e betegség fejlődését. A beteg fölhevült képzelme folyvást egy személylyel foglalkozva, az egész rögeszméjévé válik. Alakját óriás arányban nagyítja és sok mindent képzel hozzá, szintén óriás aranyban. Kedveli a superlativust és dagályt, gyakran félre is beszél, de nem minden rendszer nélkül; hangja mind harsányabb, de azért még sem fárad el. Nem épen halálos, de nehezen gyógyítható betegség. A kritika hideg vízzuhanya legföllebb mérsékli, de ki nem irthatja. A lelkesülő természetűek idő folytán és gondos orvosi kezelés mellett kigyógyulhatnak belőle, de a hizelgők soha.

Pór Antal legújabb munkája e járványos betegség szüleménye, a mely úgy látszik, leginkább Pozsony-

* *Ipolyi Arnold váradi püspök élete és munkái vázlata. Irta Pór Antal.* Pozsony—Budapest, 1886. (Kortársaink 11—15. füzet). — (Budapesti Szemle 47. köt. 1886, 329—336., l., aláírva: *Gy. P.*)

ban dühöng s a *Kortártsaink* czímű vállalat íróit mindinkább magával ragadja. Bizonyára kortárstól még élő kortársról nem igen várhatni teljesen tárgyilagos életrajzot, még kevésbbé jó baráttól jó barátjáról, kanonoktól püspökéről. Azonban mindenkitől nemcsak megvárhatni, de megkövetelhetni is bizonyos mérsékletet, egy kis igazságszeretetet, némi ízlést, Ám mellőzzön az életrajzíró mindent, a mi árnyoldal, de amit kiemel, az legyen valóban fényoldal, s azt ne túlozza oly módon, hogy egész hihetetlenné váljék. Ezzel épen oly kevés tiszteletet tanusít olvasói, mint az iránt, a kit munkájával meg akar tisztelni. Ipolyinak, mint hazafinak, főpapnak és tudósnak oly érdemei vannak, a melyek illő megvilágításban csak nyerhetnek. De Pórnak egész fényözön kell, hogy kápráztassa az olvasók szemét; neki kevés az ember, neki bálvány kell, a kinek hymnusokat zengjen; nem elégszik meg egy nemes arcz körvonalaival, hanem addig szépítgeti, eszményíti, a míg egészen eltorzítja.

Az életrajzi styl Pór könyvében alig több a bókoló udvarlás és a nagyhangú toaszt keverékénél. Czifránál czifrább epithetonokat találunk benne s a túlzást is túlozva. Neki Ipolyi csodás lény, egész legendaszerű hős. A mit Ipolyi mond, ír és tesz, az mind monumentalis, epochalis, classikus, mintaszerű, remek. Szerinte Ipolyi oly lángész, a minő sohasem volt a világon, a ki minden téren egyenlő nagy, a kinek minden műve egyenlő remek. E mellett majd minden szava és műve egyszersmind egy nagy tett, a mely a magyar közélet és tudomány korszakos fordulatait jelöli. Új eszméket hirdet, a melyek egyszerre közvéleménynyé válva, tettre ragadják nemzetünket. Midőn 1854-ben kiadja *Magyar mythologiá*ját s mindjárt a

mű elején így szól: «Ha a zivatar elviharzott, a férfikarok új erővel fognak a munkához», e mondat Pór szerint mint vezényszó hangzott végig a dévényi hegytől a Brassó fölötti Czenkig, visszhangot keltve minden hazafi éledő keblében. Számos nagyszerű tanulmányaival minden előzmény nélkül, örökre, változatlanul megállapította a magyar műtörténelmet. Akadémiai emlékbeszédei egészen új irányt jelölnek e nálunk eléggé művelt írásnemben. Mint a történelmi társulat elnöke az enyészet porából új világokat alkot s a történelem tanulságaiból új irányokat tűz ki nemzetének. 1876-ban a Rimaszombaton tartott nagy gyűlésen a magyar államegység és államnyelv actualis kérdést történelmi mély belátásával és bölcs mérsékletével eldöntötte. 1879-ben Pozsonyban a magyar iparélet történelméről értekezve, mint történetíró és nemzetgazda kijelölte nemzetének az útat, a melyen haladva, virágzásának biztosan nézhet elébe. Kimondotta, hogy mint agricol állam ipar nélkül tovább nem létezhetünk. Ma már az országos tárlat után mindenki meg van győződve erről, de akkor jóformán még csak ő kezdette hirdetni. Nem soká azután Maros-Vásárhelyt a magyar hadképességről értekezve, nagyot lendített a haza védelmén és fönmaradásán azzal, hogy irányt adott számos magyar családnak, sőt az összes magyar ifjúságnak és megtörte azon, immár előítéletté kövesült ellenszenvet, a mely nálunk a katonáskodás ellen kezdett meggyökerezni...

De nem folytatjuk tovább. Elég, ha fájlaljuk, hogy Ipolyi nem talált derekabb életrajzíróra; elég ha sajnálkozunk, hogy Pór Antal, mint történetíró és akadémiai tag oly kevésre becsüli írói tolla méltóságát. S ezzel be is fejezhetnők rövid ismertetésünket, ha a

könyv egyik szaka nem követelne bővebb tárgyalást. Ez a *Magyar mythologiáról* írt szakasz. Pór ebben nemcsak a mű dicsőítésével, hanem annak bírálójával, Csengery Antallal, is foglalkozik. Úgy tünteti föl 1855-ben megjelent birálatát, mint valamely merényt, a mely nagyon megcsorbította Ipolyi örömét. Ezért természetesen Csengerynek, mint nagy bűnösnek, lakolni kell. Pór nem érzi ugyan hivatva magát, hogy bírálatot mondjon Csengery írói egyéniségéről s utasítja olvasóit a *Budapesti társaság* czímű férczműre, a melyet különös következetességgel a maga személyére megbizhatatlannak, de Csengeryére nezve nagyon is megbízhatónak tart: mind a mellett hol leplezve, hol nyiltan úgy rajzolja Csengeryt, mint a ki elfogultan, igazságtalanul birálta meg Ipolyit, megkisebbíteni merte a nagyszerű művet, sárral dobálta a triumphatort s később mintegy megbánva tévedését, mindenkép azon igyekezett, hogy Ipolyival s a közönséggel elfeledtesse a múltat. Helyeseljük, hogy Pór nem mellőzte Csengery bírálatát; egy életrajzírónak számba kell venni mindazt, a mi fontosabbat kortársai hőse egyik vagy másik művéről írtak, hogy fejtegetéseiben elfogadva a helyest, vagy czáfolva a helytelent, annál biztosabban megállapíthassa az igazat. Azonban Pór semmit sem fejteget, nemcsak azt nem mondja meg, hogy miben tévedett Csengery, hanem azt sem, hogy mit mondott s mi tulajdonkép bírálatának lényege. Pótolni akarjuk e hiányt s röviden megismertetjük olvasóinkkal Csengery szempontjait, melyekből bírálatában kiindul s melyeket Pór úgy látszik örök feledékenységre szeretne kárhoztatni.

Midőn 1854-ben a *Magyar mythologia* megjelent,

Csengery nem ismerte Ipolyit. Először az *Új Magyar Muzeum*ban olvasta nevét, a melyben Toldy a munka megjelenését hírül adta a közönségnek. Toldy épen, mint Kazinczy, könnyen lelkesült és hajlandó volt írót és művet túlbecsülni, ha az irodalom valamely hézagát betölteni látszott. Úgy hirdette Ipolyi művét, mint a történelmi tudomány nagyszerű fölfedezményét, a tudomány Colnmbusának nevezte s öröme határt nem ismert, hogy nemzeti mythologiánk immár meg van fejtve, kiderítve. Csengery megvette a munkát s hibásoknak találván kiinduló pontjait, ne hogy ily nevezetes kérdés minden vita nélkül dőljön el, birálatot írt róla. Csengeryt tehát semmi személyes elfogultság, ellenszenv nem vezette, hanem Toldy buzgósága ellenében egy más, szintén tiszteletre méltó buzgóság, a mely a tudomány terén a nemzeti érzést nem tudja elválasztani a tudomány szoros követelményeitől. — Csengery birálata komoly és tárgyilagos, s bizonyos tekintetben méltányoló is. Mindjárt elején kimondja, hogy irodalmunk sok részben mostoha körülményeit figyelembe véve, nem lehet eléggé méltányolni azon készültséget, a melylyel Ipolyi munkájához fogott; tömérdek a bel- és külföldi anyag, a melyet oly rövid időn egybehordott s bárhogyan itéljünk a földolgozásról, maga az anyag összehordása is oly érdem, a melyet lehetetlen el nem ismerni. Az is elismerendő, hogy Ipolyi azt a módszert követte a magyar mythologia összealkotására, a mit Grimm Jakab követett a német mythologiára nézve. Azonban e helyes módszert Ipolyi nem alkalmazta helyesen s épen azért egészen más eredményre jutott. Nem levén közvetlen kútfőink, Ipolyi is Grimm példáját követve, kútfőül tekinti az élő

néphagyományt, a regét, a mondát, mesét, népdalt, népszokásokat, erkölcsöket, babonás hiedelmeket, előítéleteket, különös népies szólásokat, példabeszédeket és közmondásokat. S tagadhatatlan, hogy ezek népünk képzelet- és gondolatvilágára nem egy fénysugárt vethetnek s bennök a régi magyar világnézlet töredékei is lehetnek. De éles kritikai pillantás képes csupán kiszemelni e töredékekből a tisztán magyar elemeket, elkülönözve mindattól, a mi a keresztyénséggel jött közénk, a mit részint távolabb, európai érintkezésekből, részint a köztünk és körülünk lakó népfajoktól kölcsönöztünk. Ipolyi e kölcsönözéseket nem igen akarja elismerni, sőt azon meglepő állítással lép föl mindjárt munkája kezdetén, hogy népünknél majdnem minden a régi kerékvágásban van, hogy szokásai, öltözete, eledele, gondolkodása, természeti világnézlete még nagyobbára a régi, a mint volt századok előtt. S e szempontból aztán minden közmondásban, népies szólásban, mesében stb., a mi népünk közt jelenleg él, mind magyar, ősmythologiai nyomokat lát, még akkor is, ha a közöttünk és körülünk lakó népeknél ama közmondásokat, szokásokat, meséket mind föltaláljuk. Menynyire kritikaiatlan ez eljárás, első tekintetre föltetszik mindenkinek, a ki némikép jártas a történelemben. Az elvet, mely Grimm nyomozásaiban oly termékenynek mutatkozott, Ipolyi mindjárt munkája kezdetén túlságig viszi, a mi aztán szükségeskép képtelenre vezet.

S itt bővebben kifejti Csengery, hogy ember embertől, nép néptől hogyan vesz át szókat, eszméket. E kölcsönzés, e külső hatások eredménye egy részben a belfejlődés, a haladás. Miért legyen e törvény alól, a melyet örök igazságnak mutat a történelem,

csak a magyar kivétel? Elmondja, hogy különböző hatások alatt hogyan alakulnak, változnak a mondák, vándorolnak a népmesék s ennélfogva igen óvatos és éles kritikával elkülönözendő a kölcsönzéstől az eredeti, hogy a nemzeti mythologia alapjául szolgálhasson. Ipolyi magyar mythologiájában összezavarja a különböző elemeket, úgy szólva nem is akar elismerni idegen befolyást, azon hiúságunknak hizelgő állítással igazolván nézetét, hogy a magyarság oly élénk erélylyel nyilatkozott a téren, melyet hazánknak nevezünk, hogy gyakran nemzetünk fogadtatá el nyelvét, szokását stb. a köztük lakó népiségekkel, s nem volt oly lélekszegény, hogy mások meséire, mondáira, babonáira szorúlt volna. De ha a köztűnk lakó népiségek oly mértékben olvadtak volna is a magyarságba, a mint Ipolyi állítja, nem épen azt bizonyítja-e ez, hogy szükségkép tömegestül vette föl a néphit az idegen elemeket? Mert lehetetlen föltennünk, hogy a nyelvcserével valamely népfaj egész szellemi világa azonnal átváltozzék, hogy a megmagyarosodott helységekben a dajkák azonnal megszüntek volna mesélni s az öregek és az átváltozott új ivadék között egyszerre szakadt légyen meg minden szellemi közlekedés. Bizonyára sohasem nyilatkozott erélyesebben a magyarság azon népfajok irányában, a melyek között élünk, mint a germán szellem nyilatkozott a középkoron át, midőn lassanként a szlávokat tömegestül olvasztá föl magában, s a celta elemeket, a melyek Németország több helyén beszögellettek, egészen fölemészté. Az erély ily élénk jelenségei mellett sem bírt a németség minden szláv és celta elemeket végkép kiirtani. Megvannak azok maiglan s különösen a celta befolyásról nagy elismeréssel

nyilatkozik Grimm. Nemcsak az élő néphagyománynyal bánik el így Ipolyi; hanem többé-kevésbbé az irott emlékekkel is, s kevés érzéket tanusít az ősinek, eredetinek kiismerésében, szemközt azzal, a mi későbbi származású vagy nem is a népképzelem alkotása.

Azonban Ipolyi csak az európai hitkörök és mondák, mesék befolyását vonja kétségbe: az ázsiai mythosokat oly szoros kapcsolatban látja az általa úgynevezett magyar mythologiával, hogy azon hitkörök befolyását minden lépten-nyomon fejtegeti. A közös ősvallás és nyelv eszméiből indul ki. Az emberiség ősvallásának a monotheismust mondja, melynek lassú elhalványulásával a pantheismus, polytheismus kerekedett fölül, egész azon végső elaljasodásig, midőn az ember a durva, értelmetlen magiában, sabæismusban, állattisztelet- és fetisben kereste üdvét. Csengery ezzel szemben kimutatni igyekszik, hogy a fejődésnek épen ellenkező fokozata van: nyers természetimádás, fetisismus, samanismus vagy dæmonok cultusa, polytheismus, a mely hitbölcselmi úton pantheismussá fejlődik, és végre monotheismus. S egyszersmind nem fogadja el Ipolyi hypothesisét, a mely a magyar őshitet az ősvallás monotheismusával hozza kapcsolatba.

Az ősnyelv Ipolyi szerint a szanszkrit vagy azzal legközelebb rokon, mire Csengery megjegyzi: annyi kétségtelen, hogy minden gondolható történelmi tudás fölteszi már a nyelvek létezését s ha fölállítjuk is egy ősnyelv elméletét, kétségtelen, hogy mihelyt különböző háznépek állottak elő, melyek különböző helyekre vetődtek egymástól, e külön lakás külön természeti hatásoknak tette ki őket, mi által fejlődésök s így nyelvök is szükségeskép különbözővé vált. Emnélfogva föl kell vennünk, hogy mind a sémi,

mind az indogermán, mind az altaj népek és nyelvek külön-külön helyeken alakultak, különben a nyelvfajok különbségeit nem tudnók megfejteni. S ha minden nemzet legősibb történetei okvetetlenül rokon nemzetek kebelében folytak le: a magyar nemzet legősiebb történeteit sem kereshetjük se a sémi, se az indogermán népek közt, s ha nyelvhasonlítás útján akarunk eredményhez jutni, a hasonlítás törvényei azt parancsolják, hogy valamely nyelvet elsőben is azzal hasonlítsunk, a melynek rokonsága előttünk nem csupán az anyag, hanem idom tekintetében is bizonyos. S Ipolyi mythologiai rendszere nagyrészt ellenkező nyelvészkedésen alapszik. Majd egy indogermán, majd egy sémi nyelvben keresi egyik vagy másik magyar szó gyökét; az ural-altáji nyelvekhez, nyelvészeti párhuzamaiban, fölvilágosításaiban csak igen ritkán, mondhatni kivételesen, folyamodik. Megesik, hogy a hol egy rokon hangzású és értelmű szó valamely altaji nyelvből, más által figyelmeztetve, megüti fülét, azt legfölebb jegyzetben említi meg, míg a munka szövegében más, nem rokon nyelvcsalád köréből igyekszik kiokoskodni egy vagy más ős szavunk értelmét.

Mindezt bővebben fejtegetve s néhány példával fölvilágosítva, azzal végzi birálatát Csengery, hogy Ipolyinak kétségtelen érdemei vannak a magyar mythologiai nyomok gyűjtésében, de az adatok egybeállításában nem járt el azzal a kritikával, melyet a nyomozó történetírótól várhatni. S ezért ingatagnak kell lenni azon épületnek, mely kritikátlanul egybehordott anyagokon, tág alapú mythologiai párhuzamokon és helytelen nyelvészkedésen alapszik.

Ime Csengery birálata, a mely Ipolyinak inkább csak kiinduló pontjait, módszerét birálja, példákkal

világosítva ugyan, de nem ereszkedve a részletek bővebb fejtegetésébe. Ez a bírálat hiánya. Csengery egy újabb czikksorozatban szándékozott a részleteket fejtegetni, de ezt nem írta meg. Helyette *Altáji párhuzamok* czíme alatt az általa ajánlott módszer alapján kifejteni törekedett, hogy az összes altaji népek ősvallása azon természet-cultus volt, melyet a legalsó fokon samanismusnak neveznek, mely a fensőbb fokon a polytheismussal érintkezik s melyben az izlám és keresztyénség monotheisticus befolyása alatt azonnal megszakad a polytheisticus képződés. Alapjában eredetileg a magyarok ősvallása sem lehetett más, mint a népeké, melyek között, a nyelvrokonság újjmutatása szerint, nemzetünk legősibb történetei szükségkép lefolytak s a mely népek egy részehez, nemzeti hagyományaink szerint is, rokonság kötelékei fűznek.

Pór Antalnak mindezt czáfolnia kellett volna, ha röviden is vagy legalább főbb pontjaiban előadni azon ellenbírálat lényegét, a mely 1855-ben a *Religió*ban megjelent s melynek írásában Ipolyinak is része volt. Pór e helyett idézeteket közöl néhány akkortájt Ipolyihoz intézett magánlevélből, mintha azok sokat bizonyítanának a dolog érdemére nézve. «Nincs senki, ki bensőbb érdekkel és méltánylással ne kísérné ön nemes és hatalmas futását — irja Kazinczy Gábor Ipolyihoz Bánfalváról 1855 julius 31-dikén. A Capitolium vár s útban ez felé, ki méltatná észrevevésre a plebs sárdobálásait.» Greguss Ágost így ír Ipolyinak Pestről 1885 szeptember 15-dikén: «Az itteni irodalmi körökben nagy zajt üt s minden jóra való embernek jól esik azon elégtét, melyet a *Religio* mostani számai az ügynek szolgáltatnak, azon tudomány tettető áltekintély leálarczczásával, a melynek

fő képviselője nálunk Csengery.» Haas Mihály is nagyon lenézi Csengeryt. «Meghallgattam — írja szintén Ipolyinak — Csengerynek az akadémiában barátom uram *Mythologiá*jára fölolvasott kritikáját. Nem méltó lábsaruja sziját megoldani, mondhatom.»

Ha azon üdvözletekből, vigaszokból akarnók megítélni valamely munka becsét, a melyeket a jó barátok az írókhoz intéznek munkájok megjelenése vagy megbiráltatása alkalmával, bizonyára minden munka jeles, kitünő vagy épen remek volna. A jó barátok kötelességöknek tartják rokonszenvből vagy udvariasságból méltánylatuk kifejezését. Az ily nyilatkozatoknak csak akkor van súlyok, ha némi eszmei tartalmuk is van. Az obligat bókok semmit sem bizonyítók. E mellett itt még némi bosszús fölindulások is szerepet játszanak. Kazinczy Gábornak szokása volt olympi dagálylyal bámulni vagy nézni le némely írót. Csengeryvel akkortájt egy kissé feszült viszonyban állott, s bosszús volt reá, hogy Ipolyi művére nézve más véleményben mert lenni, mint Toldy, a kihez őt mind szorosabb barátság kötelékei fűzték. Greguss fő dolgozótársa volt akkor Török János *Magyar Sajtó*jának, mely politikai és irodalmi tekintetben nem egyszer éles ellenkezésben állott Kemény *Pesti Napló*jával, a melynek Csengery volt fő dolgozótársa. Haas Mihályról jobb hallgatnunk. E jó úrnak hazafisága s idevágó szaktudománya nemcsak egy fél sarut, de még egy fél saruszíjat sem ért meg.

De ha hibáztatták is némelyek Csengery bírálatát, nem egy tekintélyes író helyeselte s a következés megmutatta, hogy kinek volt igaza. Összehasonlítható nyelvészetünk nem Ipolyi nyomán indult. Nyelvészeink nem a közös nyelvre hivatkoznak, a midőn a szláv kölcsön-

zeseket kiderítik. A hún-magyar monda nyomozói más utat követnek, mint Ipolyi. A Toldi-mondára nézve az újabb kutatás nem Ipolyi hypothesisét igazolja, a ki Toldi Miklóst mythologiai személynek hirdette, hanem Keményt és Csengeryt, a kik történelmi személyiségét vitatták. S Barna Ferdinánd, bármennyire magasztalja is Ipolyi *Mythologiáját* mint a magyar mythologiai nyomok gyűjteményét, nem az ind, hanem az altaji népek közt keresi mythologiánk ősforrásait.

Pór azt is fölhozza, hogy Csengery mintegy megbánva tévedését, igyekezett elfeledtetni a múltat, mert az ő indítványára tartott Ipolyi 1862-ben az akadémiai nagygyűlésen értekezést a középkori építészetről s egy hozzá írott levélben, mint «igaz tisztelője» kérte a szerzőtől értekezése kivonatát az akkor általa szerkesztett *Budapesti Szemle* számára. Csengerynek eszébe sem jutott a múlt feledtetése. Annyira nem igyekezett jóvá tenni tévedését, hogy az Ipolyi művéről írt birálatát tizenöt év mulva *Történelmi tanulmányok és jellemrajzok* czímű gyűjteményében újra kiadta. Hogy Ipolyi iránt udvarias volt, hogy tisztelte hazafiságát, hogy sok becsülni valót talált műtörténelmi munkásságában, sőt mint anyaggyűjteményt *Magyar mythologiáját* is méltányolta, az mind igaz, de ez nem szolgál kisebbségére, s csak tárgyilagossága mellett tanúskodik.

Nem örömest elevenítettük föl e rég elhangzott polemiákat. Ha másoknak kellemetlen, nekünk sem kellemes. De kénytelenek voltunk vele. Pór Antal kényszerített reá, a kinek könyvét szó nélkül hagyni annyi lett volna, mint elősegíteni a *morbus biographicus* járvány terjedését, a mely különben is eléggé pusztít irodalmunkban.

A NYELVŐR ÉS SZÉPIRODALMUNK.*

A Nyelvőr ez évi V. füzetében Frecskay Jánostól *Egy tudós, a ki szépíró* czímű czikk olvasható. A czikk tulajdonképen nem egyéb, mint szertelen dicsőítése nyelv, stylus s általában írói művészet tekintetében Herman Ottó *A magyar halászat könyve* czímű munkájának, a melyet mintegy követendő példányúl állít föl szépirodalmi íróinknak. Frecskay nagyon elégedetlen a szépirodalmi írókkal s midőn czikke végén nyelvünk és eredeti szellemének diadalra jutását a költészetben is a Herman Ottó munkája világlása mellett csak a jövőtől várja, úgy látszik Vörösmartyt, Petőfit és Aranyt sem tartja magyar nyelvművészeknek s így Herman Ottó nemcsak a jelen, hanem a múlt költőit is fölülmúlja, mint szépíró.

S vajon miben áll Herman Ottó szépírósága? A czikk szerint először is abban, hogy a Nyelvőr híve s nem használ oly szót és kifejezést, a mely a *Nyelvőr* elveivel ellenkezik, másodszor: mert Frecskay szépírónak tartja, a ki maga meglehetős lapos és nehézkes nyelven ír. Úgy hiszszük, hogy e két körülmény még senkit sem tett szépíróvá. Így nagyon könnyű volna a szépíróság. Csak emlékezetbe kellene tarta-

* Budapesti Szemle 51. köt. 1887., 476—480. l., aláírva: —*i*.

nunk a *Nyelvőr* hibáztatta szókat és kifejezéseket, csak *idény* helyett *évadot*, *tömkeleg* helyett *útvesztőt*, *láthatár* helyett *látóhatárt*, *elnök* helyett *előlülőt*, *pénztárnok*, *fegyvernök*, *asztalnok*, helyett *pénztárost*, *fegyverest*, *asztalost*, *indokol* helyett *megokolt*, *tehetségre mutat* helyett *tehetségre vallt* stb. kellene írnunk s tüstént szépírók vagyunk. Csodálkozunk, hogy Frecskay nem hirdeti szépíróknak azokat az ujdonságírókat is, a kik a *pénz-*, *ruhatáros*, *hordáros*, *pinczés* stb. szók használatával oly nagyra vannak, mintha már legalább is a hazát mentették volna meg.

Azonban sajnos, senki sem oly nagy, mint amilyennek mondják, s a napban is vannak foltok. Ha ki egy kissé figyelmesen olvasgatjuk Herman Ottó munkáját s a *Nyelvőr*nek azt a füzetét, melyben Frecskay panegyrise megjelent, azt tapasztaljuk, hogy ezek sem mentek a nyelvrontás bűnétől vagy helyesebben szólva, nem egy helyt ellenkeznek a *Nyelvőr* elveivel. Herman például ily szókat is használ: *ön* (Sie, Vous értelmében), *elem*, *tömeg*, *tan*, *lény*, *eszme*, *viszony*, *szellem*, *szenvedély*, *roham*, *szilárd*, *alap*, *szabály*, *áram*, *tömb*, *emlék*, *zöm*, *ipar*, *telep*, *szerv*, *regényes rajz*, *ábra* stb. Sőt itt-ott megakad oly mondat is, melyet a *Nyelvőr* uralkodása előtt sem igen tartottak magyarosnak, péld.: Mind *ezek fölött lehetne megdöbbenni*, e helyett *mindezen meg lehetne döbbenni* vagy *mindez megdöbbentő volna*. A *Nyelvőr* V. füzetében pedig a következő nyelvőrellenes szókat találtuk: *tan*, *keret*, *viszony*, *anyag*, *elv*, *elmélet*, *árnyal*, de a mi több, magának a szerkesztőnek a füzetben megjelent czikkeiben sem hiányzanak oly szók, a melyeket elvben kárhoztatni szokott. Ilyenek: *Ön*

(Sie, Vous értelmében), *elem, tan, alany, tény.* Ha már Szarvas Gábor is használja a *tan* elvont gyököt, vajon miért ne használhatnók mi is az *indokolni* szót, a melynek első része szintén ily elvont gyök, hisz a népnyelvben is találunk gyökelvonást s az ajánlott *megokolni* bizony nem pótolja az *indokolni* szót, mert *indok* helyett nem mondhatjuk: *megok.* Továbbá, ha Szarvas Gábor nem veti meg az úgynevezett kihalt képzővel alkotott szókat, mint *tény, alany,* miért vetnők meg mi is az *idény* szót, midőn a helyette ajánlott *évad* szónak értelmét voltakép maig sem tudjuk s minden esetre az *idény* sokkal érthetőbb, mert bizonyos kapcsolatban van az *idén* szóval, a melyet a nép ragozni is szokott *(ebben az idénben)* és a mely Csokonai *Dorottyájá*ban (IV. könyv) már majdnem a *saison* értelmében olvasható:

> És azok az ifjak, kik most csekély tűzzel
> Láttatnak traktálni akármelyik szűzzel,
> *Jövő idén* mintha nem is ők volnának,
> Úgy neki dühödnek ők is a dámának.

Mindezzel nem becsmérelni akarjuk Herman Ottó munkáját, sőt szivesen elismerjük, hogy az jeles munka, nemcsak természet- és néprajzi, hanem nyelvészeti tekintetben is, a mennyiben szerzője a halászat körébe tartozó népi műszókat összegyűjtötte s egész mesterszótárt igyekszik megállapítani. Azonban mint szépmű nem igen jöhet szóba. Herman Ottó elég világosan, folyékonyan s nyelvtanilag elég szabatosan ír, van néhány élénkebb lapja is, de nyelvének épen nincs valami különösebb fordulatossága, festőisége, plasztikaisága, hangzatossága, kelleme. Mindez hagyján; van a munkának nagyobb baja is s ez a szerkezet lazasága s a szertelen bőbeszédűség. Herman

Ottó az előadás szempontjából nem ura tárgyának; sok mindent megfigyelt, összeolvasott, gondolatai sem hiányoznak, de hogy mit hol és hogyan mondjon el, azzal nincs eléggé tisztában. Tárgya és szeszélye ide-oda ragadják s mint az úszót az ár hullámai mind messzebb hajtják a parttól, a hova igyekszik. Innen művében a lényegest gyakran háttérbe szorítja a kevésbbé lényeges; innen, hogy a mit el lehetne mondani néhány lapon, íveken mondja el; innen nem egy helyt az ismétlések; innen a szövegbe nyomott terjedelmes okiratok, idézetek, a melyek inkább a függelékben foglalhatnának helyet; innen néha a tárgyalás hézagossága, az átmenetek nehézkessége, sőt erőltetettsége, melyek untalan magyarázatra szorulnak. Ide járul még a szerzőnek nem épen vonzó alanyisága, a melyet művébe be-bevegyít. Bizonyos hol negédes, hol követelő hang épen nem emeli a munka művészi hatását. Egy szóval a könyv tartalmilag érdekes, de formailag nem valami sikerült.

Mégis mi az oka, hogy Frecskay oly szép műnek hirdeti, a mely korszakot alkot irodalmunkban és példányúl szolgálhat tudományos és szépirodalmi íróinknak egyaránt? Már fönnebb megmondottuk. Frecskaynak tetszik, hogy Herman Ottó az orthologusokhoz hajlik, megörvendett, hogy könyvében *láthatár* helyett *látóhatár*t olvashat, az pedig épen elragadta, hogy a czímlap hátulján a *Franklin-Társulat nyomdája* helyett *Franklin társulat könyvsajtója* áll. Mi kell ennél több, hogy Herman Ottó a legkitünőbb szépíró legyen mindazok között, a kik valaha csak a négy folyam partján éltek?

Valóban ujabb orthologusaink egy pár pontban szakasztott másai a régieknek. Épen úgy nincs érzé-

kök a stylus művészi oldalához, épen úgy kedvelik az idiotismust, a közmondásos, népies kifejezést, ha nem illik is a stylus tárgyához vagy hangulatába, épen úgy megtagadják a költői nyelv sajátságait és ellenségei a költői szabadságnak. Társaságukban úgy érezzük magunkat, mintha egy rég elmúlt korban élnénk, mintha nyom nélkül viharzott volna el Magyarország fölött egy egész század, mintha velök szemben újra hirdetni kellene, mint egykor Kazinczynak, az irodalom azon elemi igazságait, melyekről irodalmi fölvirágzásunkat tekintve, azt hittük, hogy immár vérré váltak. T. i. hogy a széppprózában és költészetben egyaránt, minden műnemnek, műfajnak megvan a maga stylusa: az ódát nem lehet a dal nyelvén írni, az epikai előadás különbözik a drámaitól, más az elbeszélő, más a szónoki, más az értekező próza; a beszédnek nemcsak nyelvtana van, hanem művészete is s a magyaros magában még nem művészi; a költői nyelvnek vannak oly sajátságai is, melyek prózában épen nem vagy csak kivételesen alkalmazhatók; a költői szabadság nem szeszély, önkény, hanem a művészet adta jog, sőt kényszerűség, a melyet minden nemzet nép- és műköltészete használt, s melyet nálunk Gyöngyösi már a XVII-ik században rendszerbe kezdett foglalni, egy egész értekezést írva róla. Jól tudjuk, hogy Kazinczy a magyarost és művészit nem tudta kibékéltetni, s ez utóbbit, kivált fordításaiban, az idegenszerűben kereste, de nem azért törtük össze a neologusok igáját, hogy az orthologusokéba hajoljunk.

Frecskay, mint telivér orthologus, nem kedveli e század magyar költőit. Kölcsönbe esik, ezek sem barátjai az orthologusoknak s nem is hiszszük, hogy

valaha kibéküljenek velök. Azonban Frecskay téved azt hirdetve, hogy a neologia túlságai ellen való visszahatás csak ezelött tizenöt évvel kezdődött a *Nyelvőr* megindulásával. Régibb dolog az, nem is a nyelvészek kezdették, hanem a költők: Vörösmarty, Petőfi, Arany; csak azután jöttek a nyelvészek: Brassai, Imre Sándor és mások, míg végre a múlt évtizedben egy egész orthologus párt alakult. Azt hiszszük, hogy se Herman, se Frecskay, sőt még maga Szarvas Gábor sem merítettek többet s annyi ízléssel és oly sikerrel a régi és népi nyelvből mint ama három költő. De ők nem voltak orthologusok, épen nem vetették meg a neologia vívmányait, a régi népi és a megújított nyelv összeolvasztásából alkották meg költői nyelvüket. E hagyományhoz ragaszkodnak a mostani jobb költők is s épen nem akarnak az orthologia zászlaja alá esküdni. Azt hiszik, hogy a nyelv nemcsak a természet, hanem a történelem alkotása is, sőt bizonyos tekintetben, kivált a mi a szókat illeti, része van benne a conventiónak is. Azt hiszik, hogy a népnyelv szükségből vagy szeszélyből hibás analogiába téved, szabálytalanságot követ el a szóalkotásban, az írói nép ily alkotásait is szentesítheti egy egész század szokása vagy a mint Horatius mondja:

Si volet usus,
Quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi.

Azt hiszik, hogy a neologusok sokkal merészebbek voltak gyakorlatban, mint elméletben, ellenben az orthologusok az elméletben merészebbek s gyakorlatban meglehetős ellenkeznek elveikkel Azt hiszik, hogy mind a két részen sok a túlság s csak művészetöknek ártanak, ha bármelyik túlsághoz szegődnek.

Becsülik a *Nyelvőr*t, mert gyűjti a néphagyományokat és sikerrel műveli a szorosabb értelemben vett magyar nyelvtudományt, hanem azt tartják, hogy egy egész század neologiája ellen indított irtó hadjáratában oly tételekből indul ki, a melyekhez sok szó fér, sőt vannak köztök meglehetős önkényesek is, mint például az idegen származású szóképzők és a gyökelvonás elvi elítélése, s a kihalt képzőkről szóló elmélet. Azt tartják, hogy az orthologia teljes sikere e század elejére vetné vissza nyelvünket a nélkül, hogy új fejlődést indíthatna meg. Az irodalmi és politikai életben nem ismétlődnek a korszakok, a megtörténtet nem lehet meg nem történtté tenni s az orthologia törekvése igen hasonlít azon meg sem kisérlett politikai irányhoz, mely alkotmányunkat az 1792-iki állapotra akarná visszahelyezni, mert a reformerek hibákat, nagy hibákat követtek el.

Frecskay mindent szentírásnak tart, a mit a *Nyelvőr* hirdet. Épen ezért nem veszszük tőle rossz néven, ha haragszik a költőkre, a kik nem hajlanak az orthologiához. Azonban saját érdekében tanácsoljuk neki, hogy ha a szépprózáról akar itélni, ne csak a *Nyelvőr*től tanuljon, hanem az annyira lenézett Kazinczytól is, a ki jól értette a nyelv æsthetikai oldalát s a szépprózа elméletét először hirdette irodalmunkban.

VÁLASZ HERMAN OTTÓ ÚRNAK.*

A szerkesztő közölvén velem Herman Ottó úr fölszólalását, legyen szabad arra még e számban a következőkben válaszolnom:

Először is sajnálhatni, hogy Herman úrnak e czikkében is megcsendül az a hol negédes, hol követelő hang, a mely általában nem igen szokta emelni munkái művészi hatását. Mi szükség emlegetnie, hogy édes keveset, sőt semmit sem ad a tudós névre, ő nem czéhes tudós s nem czéhes tudósok számára ír? Vajon oly nagy baj-e az, ha valaki tudós? Vajon annyira üldözi-e Herman urat kül- és belföld a tudós czimével, hogy kénytelen immár tiltakozni ellene? S mi okból tiltakozik oly megvetőn? Miért csak import és csak német import nálunk a tudós és tudomány? Ha ez nem nedégesség, akkor semmi sem az. A követelő hang sem hiányzik fölszólalásában. Azt mondja, hogy már rég tisztában van a tudománynak szorosabb értelemben vett irodalmi formájával, a melyet ő a szak- és ismeretter-

* Budapesti Szemle 52. köt. 1887, 318—320. l., aláírva: —*i*. (A válasz Herman Ottónak «Szakirodalom — Szépirodalom» cz. czikkére felel, mely sz előző czikkről szól és a Budapesti Szemlében közvetlenül ezen «Válasz» előtt olvasható.)

jesztő irodalom szépirodalmi oldalának nevez s azt követeli, hogy mindenki az ő szempontjából biráljon.

De vajon nem zavarosak-e e kérdésben Herman úr nézetei? Mindenesetre nem igen összhangzók azon elmélettel és gyakorlattal, a melyet az európai irodalomban tapasztalunk. Herman úr panaszkodik, hogy a *Magyar halászat könyvét* úgy biráltam meg, mint valamely költői művet. Ez nem áll; se lyrai költeményt, se drámát, se eposzt vagy regényt nem kerestem benne. A tudomány könyvbeli előadásának két módja van: vagy pusztán csak rendszerben, a szorosabb értelemben vett irodalmi forma minden igénye nélkül, vagy irodalmi formában is s ekkor tekintetbe jönnek mindazon æsthetikai törvények, a melyek a tudomány anyaga irodalmi földolgozásában alkalmazhatók. A classikai irodalom majd minden tudományt irodalmi formában nyújtott. Az újabbkori irodalmakban sem hiányoznak oly kitünő tudósok, a kik egyszersmind kitünő írók. Sőt Franczia-országban az Académie Française a költőkön és szónokokon kívül csak oly tudósokat választ tagjaivá a tudományok akadémiáiból, a kik egyszersmind a szépprózа művelői, a mi magában foglalja a műalkat követelményeit is.

E szempontból kiindulva, jogosan szólhattam Herman úr nyelvének fordulatosságáról, festőiségéről és plasztikaiságáról (mert leírások és festések is fordulnak elő könyvében), a szerkezetről, a bőbeszéduségről, az átmenetekről, a szerző nem épen vonzó alanyiságáról. Hogy mindez csak költeménynél jöhet szóba s nem egyszersmind tudományos műnél, a mely a szépprózа igényével lép föl, ez annyi volna, mint forma tekintetében teljesen megtagadni a kritika jogait.

Egyébiránt, általában véve, épen nem becsméreltem Herman könyvét. Elismertem: hogy az jeles munka, nemcsak természet- és néprajzi, hanem nyelvészeti tekintetben is, a mennyiben szerzője a halászat körébe tartozó műszókat összegyűjtötte s egész mesterműszótárt igyekszik megállapítani. Inkább csak az ellen tiltakoztam, hogy azt mint a szépprózа eszményét, mintegy mintáúl tűzzék ki irodalmunkban költőknek és tudományos íróknak egyaránt, mint a hogy a *Nyelvőr* tette orthologus lelkesedésében. Sőt még formai tekintetben is találtam benne méltányolni valót, csak valami rendkívülit nem, a midőn ezt írtam: «Herman Ottó elég világosan, folyékonyan, s nyelvtanilag elég szabatosan ír; van néhány élénkebb lapja is, de nyelvének épen nincs valami különösebb fordulatossága, festőisége, plasztikaisága, hangzatossága, kellemе». Úgy hiszem, ez nem azt teszi, hogy «nyelve nem fordulatos, nem festői, nem plasztikai», a mint a fölszólalás állítja. Azonban Herman úrnak nem csekély hajlama van arra, hogy épen akkor vádoljon mást igazságtalansággal, a mikor maga nem igazságos, s méltatlanságról panaszkodjék, ha valami nincs ínyére. Nem csoda; a sajtó és a természettudományi társulat egy kissé elkényeztették.

Bárhogy legyen, nem feszegetem tovább, még kevésbbé akarok a magam ügyében biráskodni, s az egész pört a közönség józan ítéletére bízom.

FRAKNÓI VILMOS IPOLYI ARNOLDRÓL.

Ez emlékbeszéd* az akadémia idei ünnepélyes közülésén olvastatott föl s nem csak az *Akadémia Évkönyveiben* jelent meg, hanem külön kiadásban is, Ipolyi arczképével. Fraknói minden oldalról és nagy lelkesedéssel igyekszik rajzolni Ipolyi pályáját és sokkal inkább nagyítja a körvonalokat, mintsem az a kegyelet szempontjából is igazolható volna. De nem ez oldalról akarjuk bírálni emlékbeszédét. Előttünk s talán olvasóink előtt is érdekesebb azon szellemnek és iránynak vizsgálata, a mely az egészen elvonúl, mely a magyar történetírás vezérelvéül kiválóan egyházi szempontokat tűz ki s nemzetünk történelmét egészen felekezetivé akarja átalakítani. Ezt dicsőíti leginkább Ipolyiban a szónok s ennek buzgó híve maga is.

Fraknói beszédében néhány vonással jellemzi a magyar történetírás főbb képviselőit a múlt század közepétől fogva egész napjainkig: Timont, Kazyt, Prayt, Katonát, Horvát Istvánt s végül Horváth Mihályt, kinek pályáját a száműzés szakítja meg. Ekkor, Fraknói szerint, Ipolyi lép helyébe s mintegy betölti az űrt 1849-től napjainkig. Szorosabban vett történetírói pályáját a következőkben világítja meg:

* *Ipolyi Arnold emlékezete Fraknói Vilmostól.* Bpest, 1888. (Budapesti Szemle 56. köt. 1888, 155—160. l. Aláírva: *Gy. P.*)

«Ipolyi az úgynevezett kath. ellenreformatio történetírója kívánt lenni, első föllépésétől a véglegesen biztosított diadalig. Oláh, Veresmarty és Hajnal képezték volna főalakjait. Ezen trilogiának csak középső része látott napvilágot. Az első megkezdve, a harmadik majdnem teljesen elkészülve maradt irodalmi hagyatékában. A mint az ősmondák ködében világosan fölismerte a magyar szellem körvonalait és megértette a kőemlékek néma ékesszólását, szintúgy a vallásháborúk gyászos jeleneteiben azon nagy nemzeti mozgalom ragadta meg lelkét, melynek közepette a magyar irodalom szebb hajnala hasad. A vallásfelekezeti küzdelmek uralkodtak a XVI. és XVII. század folyamán az állami és népélet, a tudomány és iskola fölött. Csak történetök világánál vethetni mélyebb pillantást a küzdelem és elmék forrongására. Ipolyi a legszélesebb alapra fektette munkáját, a közélet minden mozzanatát összefoglalta és kimagasló alakjait kimerítő jellemrajzokban a megillető helyre állította. Neki nem voltak chablonjai, melyeknek Procrustes-ágyába szokták a történelmi egyéniségeket beerőszakolni. Az ethika és jogosság elveinek érvényesítésében nem ignorálta a viszonyok és helyzetek igényeit. Épen úgy tudja méltányolni a XVI. századbeli főpapok mérsékelt szellemét, Pázmány Péternek a transactiókban tanúsított ügyességeit, a mint nem tagadja meg csodálatát Forgách Ferencz primás hősiesen koczkáztató cselekvésétől, melylyel a rábízott ügyet annyi vész között, erélyesen és sikeresen megoltalmazta.

«Ipolyi fölfogása a XVI. és XVII. századbeli főpapság politikájáról kifogásokat provokált többfelől és oly nézetek is nyilvánúltak, mintha az ellenmondásban állana élete tevékenységének nemzeti irányá-

val. Azon politika alapvonása: a ragaszkodás a dynastiához, de a kik azt fölkarolták, abban nem csak a magyarországi kath. egyház fönnmaradásának követelményét, hanem egyszersmind a nemzet érdekeinek biztosítékát is látták. Választani kellett a nyugoti szövetség és gyámság vagy a keleti védnökség és zsarnokság között. A kik a nyugoti államélettel és civilisatióval az ötszázados kapcsolatot fönn óhajtották tartani, természetszerűen erősíteni igyekeztek azon tényezőt, melyben legkiválóbb támaszát látták. Az ellenfél támadásainak hevessége még inkább fokozta ragaszkodásukat, túlzásra is vitte. Tévedhettek a mértékben és eszközökben, de czéljok nemes, szándékuk tiszta, érzésök hazafias volt. Egyébiránt a reactio, a mely a magyar állameszme ellenében I. Leopold kormánya alatt uralomra jutott, nem a kath. főpapság bűne, ellenben, hogy már félszázad előtt nem diadalmaskodott, mikor veszélyesebbek lettek volna következményei — a kath. főpapság érdeme. Az uralkodó eszmék áramlata az absolutismus karjaiba sodorta ellenállhatlanúl a népeket. A legműveltebbek is, Cervantes, Molière nemzete az uralkodók önkényének legzsarnokibb és szégyenítőbb nyilatkozata előtt ellenszegűlés, talán pirulás nélkül hajoltak meg. Magyarországon a Forgáchok, Pázmányok és Széchenyiek politikája megmentette a historiai hagyományok folytonosságával az alkotmányos intézmények életét, mely csak tengődés volt ugyan, de jövendőben lehetővé tette a magyar állam függetlenségének és a magyar nemzetiség uralmának maradandó visszaállítását.»

Feltünő, hogy Fraknói elősorolva a magyar történetírás múlt és jelen századi főbb képviselőit, mel-

lőzi Bél Mátyást, Fesslert és Engelt, a kik minden esetre mélyebb kutatók és jelesebb írók voltak, mint akár Timon, akár Kazy. De legfeltünőbb Szalay László mellőzése, a ki közvetlen a forradalom után kezdte írni és kiadni Magyarország történelmét, nagyobb tárgyilagossággal és mélyebb politikai fölfogással elődeinél, a ki az ötvenes és hatvanas években a magyar történelmi kutatás és írás élén állott s az akadémiában sürgette és megkezdte a történelmi kútfők kiadását. Ipolyi ez időtájt mythologiai és műtörténelmi tanulmányokkal foglalkozott s meglehetős távol állott történetirodalmi mozgalmainktól. Tulajdonkép később sem vált szorosabb értelemben vett történetíróvá. Az a munkája is, *Veresmarty Mihály élete és munkái*, melyből őt Fraknói mint történetírót jellemzi, inkább irodalomtörténeti munka és Szalay halála után 1875-ben jelent meg a Szent-István-társulat kiadásában. Maga Fraknói megjegyzi beszéde másik felében, hogy «a szoros értelemben vett hadi és politikai események története Ipolyi irodalmi föladatának körén kívül esett, csak annyiban volt azokra tekintettel, a mennyiben a kulturai fejlődések vagy a műtörténet alkotásainak magyarázata szükségessé tette». Miért kell hát mégis a szoros értelemben vett történetírók közé igtatni Ipolyit és első helyen, mint egy egész korszak képviselőjét? Fraknói változtatja a szempontokat szüksége szerint, hogy hol itt, hol ott minél fényesebb világításba helyezze Ipolyi érdemeit, pedig valódi érdemeinek kiemelése inkább kitüntette volna őt, mint a képzelteké, a melyek bajosan fognak hitelre találni.

Veresmarty Mihály élete és munkái méltánylásában is hasonló eljárást tapasztalunk. Fraknói szerint

Ipolyi a kath. ellenreformatió történetírója kívánt lenni, első fölléptétől végleges diadaláig; Oláh, Veresmarty, Hajnal lettek volna főalakjai, e trilogiának csak középső része látott napvilágot, az első megkezdve, a harmadik majdnem teljesen elkészülve maradt irodalmi hagyatékában. Bizonyára a kath. ellenreformatio megírása nagyon óhajtandó munka volna, de vajon meg lehet-e azt írni, habár a legszélesebb háttérrel, három oly életrajzban, a melynek hősei csak másod vagy harmadrangú tényezők voltak, úgy politikai, mint irodalmi téren? Fraknói Ipolyinak különösen tárgyilagosságát emeli ki, mint a kinek nincsenek chablonjai, melyeknek Procrustes-ágyába szokták a történelmi egyéniségeket beerőszakolni, pedig alig van irodalmunkban mű, a melyben annyira hiányoznék a tárgyilagosság s az egyházi szempontok Procrustes-ágyába annyira be volnának erőszakolva egyének, tények és viszonyok, mint Ipolyi művében. Módszere föltünően kritikátlan s hol akarva, hol akaratlan részrehajló. Nem tényekből indul ki, hanem már kész meggyőződésből s általában az egész mű nem a kath. ellenreformatio történelme, hanem legegyoldalúbb s legszenvedélyesebb védirata.

De Fraknói épen ezt bámulja leginkább benne, ezt nevezi tárgyilagosságnak, sőt kizáróan nemzeti és hazafias szempontnak. Hirdeti, hogy a mohácsi vész után egész a XVII. század végéig a főpapok politikája volt irányadó, nekik köszönhetni minden üdvöst, ők mentették meg a magyar alkotmányt és nemzeti műveltseget. «Választani kellett — úgy mond — a nyugoti szövetség és gyámság vagy a keleti védnökség és zsarnokság között. A kik a nyugoti államélettel és civilisatióval az ötszázados kapcsolatot fönn

óhajtották tartani, természetszerűen erősíteni igyekeztek azon tényezőt, melyben leginkább támaszát látták». Valóban ez minden lehet, csak nem történelmi fölfogás. Fraknói úgy tünteti föl Magyarország állapotát a mohácsi vész után egész a XVII. század végeig, mintha minden a nemzet szabad akaratától függött volna s a viszonyok kényszerűségének alig lett volna szerepe. Mintha szabadon választhatott volna a nyugati szövetség és keleti védnökség között, s a kik amazt választottak, a katholikus főpapok, jó hazafiak voltak, a kik az utóbbihoz csatlakoztak, az erdélyi protestáns fejedelmek, nemzetellenes politikát követtek.

Magyarország a mohácsi vész után bizonyára nem örömest szakadt ketté s örömest maradt volna együtt akár Ferdinánd, akár János király alatt, ha mint egészet bármelyikök meg tudta volna védeni a töröktől. De egyik sem tudta s ezen fordúlt meg az egész. Mindazoknak, a kik nyugot felé közelebb laktak Ferdinánd tartományaihoz, a nyugoti szövetséget kellett elfogadniok, és mindazok, a kik kelet felé közelebb estek a török birodalomhoz, kénytelenek voltak a védnökség alá menekülni, a mi mégis jobb volt, mint hódolt tartománynyá válni. A viszonyok kényszerűsége, a nemzeti önfentartás ösztöne határozta el mindkét fél politikáját, melynek az államférfiak inkább csak kifejezői voltak. A földrajzi helyzet volt a döntő s a vallási mozzanat alig szerepelt. János király és főtanácsosai, Verbőczy és Martinuzzi, buzgó katholikusok voltak, sőt épen Martinuzzi, a püspök, majd bíboros, volt az, a ki Erdély s a részek politikáját egy egész századra mintegy megszabta, azt a súlyegyenre törekvő irányt, a mely Bécs ellen Konstantinápolyra,

a szultán ellen a magyar királylyal kötött titkos szövetségekre támaszkodott, hogy megvédhesse az ország mindkét felében a nemzet érdekeit. E politikát még inkább kifejtették az erdélyi protestáns fejedelmek, a mikor már a vallási érdek is jobban előtérbe lépett. A politika ekkor annyira összeolvadt a vallással, hogy nehéz megkülönböztetni, hogy a politikai irány visel-e vallási színt, vagy a vallási politikait, de annyi bizonyos, hogy az erdélyi fejedelmek akár a diplomatia békés útján, akár a harcz mezején nemcsak vallások szabadságáért emeltek szót és fegyvert, hanem a magyar alkotmány védelmeért is s a magyar *Corpus juris* lapjain, a XVI. század közepétől a XVII. végeig, nem csak a lelkiismeret szabadságára, hanem a politikai szabadságra vonatkozó törvények többnyire Erdély segítségével vagy erkölcsi befolyásával vívattak ki. A nemzeti műveltség terén is hasonló jelenséggel találkozunk. Erdély a török védnökség alatt, mint Fraknói hiszi, épen nem szüntette meg ötszázados kapcsolatát a nyugati polgárosodással, sőt erősítette. Maga a protestantizmus nem a keleti barbárság, hanem a nyugoti polgárosodás szülötte volt s az élénk irodalmi élet, iskolák emelkedése és alapítása, hasonlóra ösztönözte s mintegy versenyre hívta Magyarország másik felében az ellenreformatio bajnokait. A két nagy párt katholikus-német és protestáns-török pártnak nevezgette egymást, de szívében mindenik magyar volt s küzdelmök eredménye mentette meg a nemzet létét és alkotmányát; amaz nélkül Erdély könnyen török hódoltsággá válik, mint Bulgária, Szerbia, emez nélkül Magyarország mint osztrák tartomány, könnyen Csehország sorsára jut. A haza egységének eszméje és vágya soha sem halt

ki egyik párt kebléből sem s az alkotmányhoz való ragaszkodás mindkét részről folyvást élénkült, mert az nemcsak a politikai jogok képviselője volt, hanem a nemzeti önállásé is.

Fraknói mindazt, a mi a XVI. és XVII. században két nagy pártnak volt műve, egyedül a kath. főpapságnak tulajdonítja. Bizonyára a főpapság élén állott az ellenreformatiónak s közülök egy-kettő nevezetes politikai szerepet is játszott, de a katholikus pártnak voltak kitünő világi államférfiai is, a kik szintén döntő befolyást gyakoroltak a dolgok menetére, mérsékelve és közvetítve a szélsőségeket. A főpapság elvben nem volt ellensége az alkotmánynak, hiszen mint nagybirtokos főrend benne lelte jogi biztosítékát, de a protestáns vallásszabadságra vonatkozó törvényeket folyvást megdönteni igyekezett. Tanújelét adta hazafiságának, de egyházi szempontoknak rendelvén alá mindent, kevésbbé vette számba az állam nagy érdekeit. Koronként szószólója volt a nemzet sérelmeinek, de ha a bécsi udvar szabad kezet engedett a protestánsok elnyomására, elnézte a magyar közjog gyöngítését. Fraknói Forgáchot, Pázmányt és Szelepcsényit a magyar alkotmány megmentőinek nevezi. E három főpap tehetségre, hatásra, hazafiságra nézve egyaránt különbözött egymástól. Nem egészen egy sorba valók, de bár hogyan ítéljünk rólok, annyi bizonyosnak látszik, hogy ha egyedül tőlök függ, a magyar alkotmány nem úgy marad reánk, a mint maradt.

Nem folytatjuk tovább. Messze vezetne bennünket, ha bele bocsátkoznánk e küzdelmes korszak részletes fejtegetésébe. Csak általánosságban és röviden akartuk kimutatni, hogy az a szempont, a melyből

Fraknói kiindúl, merev egyházi és nem nemzeti. Nem örvendünk, ha íróink, akár katholikus, akár protestáns részről, nemzetünk történelmét egészen felekezetivé akarják átalakítani. A harczok rég lezajlottak s bármely felekezethez tartozzunk, nyugodtan, elfogultság nélkül tekinthetünk vissza a múltra. Legalább tartoznánk erre törekedni, ezt tűzni ki czélúl, ha emberi gyöngeségeinknél fogva nem tudnók is mindig megközelíteni. A történetíró föladata nem az, hogy valamely rend vagy felekezet dicsőítővé váljék, hanem hogy nyomozza az állami, társadalmi és műveltségi fejlődés folyamát és föltételeit, összeolvasztva a nemzeti és emberiségi szempontokat. A vallásfelekezetek nevezetes tényezők mindebben, de nem egyetlenek s egyedül uralkodók. Ipolyi és Fraknói történetírásunkban Timon és Kazy irányát élesztették föl tetszetősb és tudományosabb alakban. Nyer-e ezzel a magyar történelem? Mi azt hiszszük nem, legföljebb napjaink klerikális törekvéseinek szolgálhat némi gyönge támaszúl.

TREFORT BESZÉDEI ÉS LEVELEI.

Legjobban jellemezhetjük e közel négyszáz lapnyi kötetet előszavának egy fordulatával. Nem annyira irodalmi értéket követel magának, mint inkább memoire-szerű jellege van. A beszédekben s közlött nyílt levelekben végig kísérjük egy magyar államférfiú áldásos működését, ki nem csak szívén hordja a nemzeti kultura kérdését, hanem annak megvalósítását kicsinyben, nagyban személyes kezdeményezésével is minden téren előmozdítani törekszik. Így a könyv érdekes kommentárja a minister politikai tevékenységének.

Eclecticismusát, sokoldalú tevékenységét, egyszersmind egész működésének programmját legjobban mutatja az a meghatározás, melyet könyvében a nemzeti kulturáról nyujt. A tudóst, a philosophot e meghatározás talán nem fogja kielégíteni, hanem annál szerencsésebb egy államférfiú elméjében. A nemzeti művelődés szerves fölfogását mutatja s a nemzet minden érdekével számol. Csupa postulatumból áll. Ápolni kell az irodalmat, tudományt; javítani kell közgazdasági állapotainkat; elő kell mozdí-

* *Trefort Ágoston, Beszédek és levelek.* Budapest, 1888. (Budapesti Szemle, 54. köt. 1888. 502—507. l., aláírva: —*i.*)

tani az ipar kezdeményeit s emelni a közegészség ügyét: ime postulatumokba foglalva a nemzeti művelődés ügye. E postulatumok képezik könyvének, mint tevékenységének főeszméjét; minduntalan előfordulnak, hol egyenként, hol együtt a legkülönbözőbb kérdések kapcsában; előfordulnak a középtanodai törvényjavaslat tárgyalásánál, akadémiai beszédekben, nyílt levelekben, még akkor is, mikor például boros palaczkok itthoni gyártásáról beszél. Szerző minduntalan izgat s ha lehetne, egyszersmind kezdeményező is szeretne lenni mindenben. Ha tőle függne, szeretne példát adni, hogyan kell érdekesen megírni hazánk történetét, hogyan kell a vagyonosoknak ápolni a művészetet s meggyártaná még az első jó hazai boros palaczkot is, mely a Siemens készítményével versenyre kelhetne. Erős s a nyugtalanságig nagy benne a cselekvés vágya; s így beszédeiben csakugyan nem ekesszólást, tüzetes fejtegetést kell keresnünk. A mi iratainak érdeket ád, az épen gyakorlati, cselekvésre ösztönző irányzatuk. S ezt megtaláljuk beszédeiben úgy, mint nyílt leveleiben, mely utóbbiakat különben szerzőjök sem irodalmi értékökért gyüjtötte egybe. Az irodalmi helyett volt más értékök: valami közhasznú dolog létesülését segítették elő.

De nem csak az iratok erős gyakorlatias irányzatát mutatja az előttünk fekvő gyüjtemény: tanúságot tesz azon sokoldalusságról s meleg érdeklődésről is, melylyel szerzőjök a tudomány, művészet, ipar minden nyilvánulását követi. A legkülönbözőbb irányokat méltatni tudó modern műveltség szempontjából szemlél minden kérdést. Ez a szempont érvényesül közoktatásügyi s akadémiai beszédeiben is;

sehol sem a doctrina, a kizárólagos rendszer embere; a szigorú elmélet következetességénél többre tartja az élet gyakorlati szükségeinek megfigyelését. Ezt mutatja magatartása a gymnasiumok s reáliskolák ügyében; ezt mutatják nézetei a classikus s modern műveltség viszonyának taglalásában. Szóval a szellemi érdekek méltatásával párosult gyakorlatiasság jellemzi az előttünk fekvő iratokat, melyek e tekintetben is hű tükrét nyujtják szerzőjök nyilvános működésének.

E működésének irányát különben ő maga legjobban írja le egyik pozsonyi beszédében: «Nekem kétféle politikám van: a magasabb s mindennapi politikám; az utóbbi központosul az értelmiség, vagyonosság s egészség előmozdításában, az előbbi pedig a forradalmi cultus leküzdése, az atkotmányosság szilárdítása s a vallás és egyház számbavételében, az államéletben.»

E magasabb politikai irányzat is minduntalan előtérbe lép Trefort beszédeiben. A lelkiismereti szabadságnak, a positiv vallásoknak egyaránt védője; s midőn az állam jogait őrzi, tudja az egyházat is teljesen méltányolni, mint cultur intézményt. Gyakorlatias iránya, a tapasztalásokat élénken földolgozó szelleme a politikai ideologiának erős támadójává teszi, mely csak néhány gondolaton kérődzik, néhány elvont képzeten nyargal s az államélet bonyolult viszonyait, szükségeit nem tudja megismerni. Élvezettel lehet olvasni, valahányszor az ily ellenféllel röviden s élesen elbánik. Ép annyira megszívelni való, midőn állást foglal el a forradalom cultusa ellen. E dolog neki a többi között műveltség kérdése is: Magyarország lételét látja megtámadva minden

olyan törekvésben, mely az országot a nyugati műveltség közösségéből kivonná. A forradalom pathosza helyett benne a reform pathosza az erős. A politikai ábrándozás, az utopiákért való fölösleges izgalom pedig a közszellem egészséges fejlődésén üt csorbát s különösen vidéken a művelődés terjedésének is gátja. Az ilyen hamis eszmény ép oly veszélyes, még veszélyesebb, mint a teljes közöny. Trefort «magasabb» politikája így a «mindennapival» ugyanazon középpontból indul ki. «Ötven éve — mondja egy helyen — hogy gróf Széchenyi István működése kezdetén predikálta, hogy az országnak erőre, szellemi és anyagi erőre szüksége van; ma nem biztosabb a jövője, mint akkor volt; tehát ma is folyvást kell predikálnunk...» Nem fejezhetnők ki iratainak s működésének szellemét jobban, mint e szókkal. Ő is izgat, «predikál», gyakorlati tevékenységében is az, mit a német szó úgy fejez ki: «Ein Rufer im Streite».

E sajátság némileg iratainak stylusát is megmagyarázza. Irásban és beszédben rögtönző; arra törekszik, hogy gondolatait minél gyorsabban oda vesse az olvasónak vagy a hallgatónak. Kifejteni, megvilágítani, tüzetesen bizonyítani nem igen szeret. Idegesen a fődologra, a főgondolatra tér át, azt néha szerencsés könnyűséggel kimondva, a többivel már keveset törődik. Azt lehet mondani: iratainak stylusa a művelt társalgás stylusa.

Azonban e sajátságnak megvan a maga árnyoldala. A társalgás két vagy több ember között folyó párbeszéd, mely kérdést és fölvilágositást, ellenvetést és czáfolatot is idézhet föl. Trefort társalgása ellenben oly magánbeszéd, mely kevés tekintettel van a

BESZÉLYEK ÉS VÁZLATOK.

Dóczi, a kit leginkább színművei tettek ismertté, most mint beszélyíró mutatja be magát.* Kíváncsian fogtunk hozzá beszélyei olvasásához: vajon a beszélyíró fölülmúlja-e benne a színműírót? vajon sajátságok, melyek a színműírót jellemzik, érvényesülnek vagy módosulnak-e a beszélyíróban? Dóczinak mint színműírónak fényoldalai inkább általános irodalmiak, árnyoldalai nagyrészt speczifikus drámaiak. Párbeszédeit lyrai hév vagy szónoki lendület, elmés dialektika, szellemes ötletek jellemzik, de cselekvénye szegény vagy erőltetett, a kifejlés önkényes s a különben tűzzel írt jelenetek közül legföllebb egy-egy érthetőbb drámai helyzet emelkedik kellő hatásra. Jellemrajza épen nem biztos és eleven, a fő személyek nem eléggé érthetők vagy ha azok, inkább abstractiók, mint élő emberek, de mint ilyenekben sincs határozottabb indok, a melyből szüksgeském folyjon a tett.

Mind e sajátságokból sok van a beszélyekben, de egy főkülönbség is tüstént szemébe ötlik az olvasónak. Dóczi, mint beszélyíró mérsékli lyrai és rhetori

* *Beszélyek és vázlatok. Irta Dóczi Lajos.* Két kötet. Budapest, 1890. (Budapesti Szemle 61. köt. 1890. 325—330. l., aláírva: *—i.)*

hevét, elmésségét s tisztán elbeszélő stílje egyszerű, tárgyias, sőt néha majdnem száraz. Személyeire bíz mindent s ezek sem sokat ömlengenek, szavalnak, mint drámai személyei, inkább elmélkednek, önmagukat elemzik és sok elmeélt és lélektani finom megfigyelést tanusítanak. Különösen illik ez *Carmela* czímű beszélyére, mely a legterjedelmesebb és legkiválóbb az egész gyüjteményben. De mégis, e főkülönbség ellenére is, a színmű- és beszélyíró Dóczi egy pontban föltünően összehangzanak. A színműíró Dóczi elmés és szavaló személyeinek bonyodalmát épen oly kevéssé tudja megoldani, mint a beszélyíró elmélkedő személyeiét. Mintha osztoznék hóbortjaik- vagy sophismáikban, vagy annyira szeretné őket, hogy kénytelen mindenben igazat adni nekik.

Azonban tartsunk sort. A gyűjtemény darabjai, úgy látszik, különböző időben keletkeztek. Némelyikben a beszélyiró még a színmű formájáról sem mond le, mint az *Arany és Petőfi* és *Megcsókolt* czíműekben; másokban pedig, bár más bonyodalommal, ugyanazt kísérli meg, mit színműveiben már megkisérlett, mint a *Kis Murányvár*- és *Egy vegyes házasság*ban. Az *Arany és Petőfi* czíműnek a drámai forma nem szolgál előnyére; némi humorral elbeszélve, nagyobb hatása lett volna. A két növendék leány rajzában, a kik tanáruk ellen egy kis cselt szőnek, hogy megtudják: vajon nem szeretett-e belé valamelyikökbe, sok a mesterkéltség, a tanárban pedig, a ki Aranyt és Petőfit magyarázva, elárulja titkos szerelmét, kevés a szeretetre méltó érdekesség. A *Megcsókolt* már sikerültebb, a drámai forma is jobban illik hozzá. Párbeszédei élénkek, a lelemény is elmés, csak az a baj, hogy Kopáry urat nem ért-

jük eléggé: vajon csakugyan szerelmes volt-e barátja nejébe, a kit megcsókolt, vagy csak a hálaérzet ragadta el, midőn élete egy szomorú epizódját beszélve el a nőnek, ez elérzékenyült és könnyezett. Ha az utóbbi az eset, akkor Kopáry úr könnyen kivághatta volna magát és nyerhetett volna bocsánatot; ha nem, akkor más fordulatot vett volna a bonyodalom, mint a hogy vett. Lehető egy harmadik eset is, de épen az a baj, hogy találgatjuk a lehetőséget s nem értjük a mi megtörtént. Az indokok határozatlansága, a jellemrajz nem elég világossága kiválóan jellemzik azt a két beszélyt is, melyekben Dóczi színműveivel rokon tárgyat dolgoz föl. A *Kis Murányvár* mellékdarabja Nagy Murányvárnak, azaz *Széchy Máriá*nak. De valamint a színműben nem értjük eléggé se Wesselényit, se Széchy Máriát: úgy e beszélyben sem tudunk tisztába jőni: vajjon könnyelmű diákkalanddal vagy komoly szerelmi történettel van-e dolgunk? Vajon egy lelkes ifúnak eszménye lehet-e oly leány, a ki a más levelét titkon fölbontogatja és elolvassa, s vajon a szerelem felköltésére csalhatatlan szer-e a más szerelmi leveleinek olvasása, hogy így minden más ok nélkül épen abba szeressünk belé, a kihez azok intéztettek? *Egy vegyes házasság* czímű beszély szintén a szerzőnek *Vegyes párok* színművének eszmekörében mozog, hasonló valószínűtlenséggel. Egy antisemita s e mellett ultramontán bárónő reá akarja venni egyik szegény rokonát, Kerényi grófot, arra, hogy a főrendiházban a zsidó házasság ellen szavazzon. Kerényi gróf, a ki nem használja czímét, s más név alatt jogakadémiai tanár egy kis városban, meglátogatja a bárónőt, de Helley Józsefnek, a gróf egyik legjobb barátjának adja ki magát,

mint a kérdéses ügyben megbizottja, s megkezdődik az értekezlet a fiatal bárónő és Helley között, a ki zsidónak mondja magát és erős leczkét tart a bárónőnek az antisemitismus korlátoltsága- és brutalitásáról. A bárónő megszelídül s antisemitából philosemita lesz, Kerényi gróf pedig levetve álarczát, bemutatja magát a rokonoknak. Szívesen elismerjük a Kerényi gróf szónoklata szépségét és igaz voltát, de a fönnforgó viszonyok között ilynemű hatásban oly kevéssé hiszünk, mint a *Vegyes párok* jeleneteiben. A szónoklat hatásának nemcsak æsthetikai okai vannak, hanem lélektaniak is, s ez utóbbiak épen oly kevéssé fényeskednek a beszélyben, mint a színműben.

Nemcsak e négy beszély, hanem az egész gyűjtemény a jelen életből van merítve, de mégis, mintha némi mesés köd borongana rajtok, a társadalmi viszonyok körrajzai el-elmosódnak s a személyeken legtöbbször nem annyira a költő alakító erejét érezzük, mint erőszakát. A *Pensum* czímműben a kiinduló pont hibás. E mű tulajdonkép nem beszély, hanem satira akar lenni, mely az újkori naturalismust gúnyolja. A költő abból indul ki, hogy napjainkban az iskolai írásbeli dolgozatok mellőzik az elmélkedést s a leírásra fordítanak minden gondot. Bemutatja egy felső gymnasiumi tanuló iskolai dolgozatát a tanár jegyzeteivel, mint a naturalista ízlés bizonyítványát. Úgy látszik, Dóczi nem tudja, hogy az úgynevezett descriptio sokkal inkább divatozott a régi iskolai gyakorlatokban, mint a mostaniakban. A descriptio divatja, a mely a mult század végén s a jelen elején annyira uralkodott az európai és a magyar irodalomban, iskoláinkban sokáig fönnmaradt s még ma sem szorult ki teljesen, de semmi köze az újkori naturalis-

mussal. Hogy naturalista ízlés uralkodnék iskoláinkban, arról nekünk nincs tudomásunk s Dóczinak nem az iskolai gyakorlatokat, hanem irodalmunk némely újkori jelenségeit kellett volna satirája alapjául vennie. — *Saeckerhets Taendstickor* bohózatos tréfa, elég jókedvűen elbeszélve, de itt is épen a kiinduló pont, az orvos és szobaleány légyottja, kissé erőltetett, pedig a bohózat minden fajában épen az a fő, hogy a költő a mű elején tudjon hitetni s magával rágadni az olvasót, a ki aztán könnyen elhiszi neki azt is, a mi kevésbbé hihető. — A *Mennyi* czímű jól gondolt és jól írt beszélyke, de még jobb lett volna, ha a Lezsinszky báró rajzában egy pár oly rokonszenves vonással is találkoznánk, melyek megértetnék velünk, hogy Anna kisasszony csakugyan örömest megy hozzá férjhez. Azt értjük, hogy Zalabér úrtól elfordúl, de azt már kevésbbé, hogy Lezsinszkybe szeret. A szerelmet nem szükség ugyan indokolni, de minden esetre úgy kell rajzolni, hogy hihessünk benne. — *A gróf szava* és *Fifine boszúja* meglehetős bizarr művek oly bonyodalommal, melyeket a legnagyobb tehetségű költő sem igen tudna kielégítően megoldani. Mellettök a maga egyszerű ártatlanságában mintegy szégyeli magát a *Hogy járt Hetyei uram* czímű, mely Kisfaludy K. és Fáy komikai beszélyeire emlékeztet, csakhogy ezeknél kevésbbé sikerült.

Úgy látszik, hogy Dóczi csak azért gyűjtötte össze e különböző időben és sebtiben írt beszélyeit és vázlatait, hogy mintegy kíséretül szolgáljanak a legterjedelmesebbnek és legújabban, legtöbb gonddal írottnak, melynek czíme *Carmela*. Valóban e mű mind jellemrajz, mind szerkezet tekintetében komoly gondot tanusít. Különösen feltünő benne a jellemrajz

minél szabatosabb kidolgozására való törekvés. Négy személy jellemrajzát veszszük: Portenstein herczegét, a ki nnalomból utazik és sajátságos bölcseletből nőcsábító, hogy feleséget találjon magának; Carmeláét, egy olasz vendéglős híres szépségű leányáét; Pártos festőét, kinek a herczeg pártfogója volt; és végre Montelione herczegnőét, a ki ledér gondolkozású, de különben erkölcsös nő. Dóczi nagy kedvvel, különös előszeretettel rajzolja mind a négyet, de művének hőse s neki magának is kedvencze Portenstein herczeg. Ez ifju nagy úr, nagy kártyás és eladósodott, különösen nagy becsületbeli adóssága van. Bátyja csak úgy hajlandó kifizetni adósságát, ha lemond a majoratusról öcscse javára bizonyos évjáradék fejében s tíz évre elhagyja Németországot. Nem fogadja el az ajánlatot s házasság útján akar kiemelkedni a bajból. Ügynök által alkudozni kezd egy gazdag emberrel, a ki Oroszországban nagy kőolaj-aknából számos millión kívül bárói czímet is nyert s nem rég Berlinbe jött, hogy súlyos bajából kigyógyíttassa magát. Van egy szép, Melitta nevű, leánya, a kit örömest adna nőül a herczegnek. A herczeg beleegyezik a házasságba, de látni sem akarja a leányt. Az alku Melitta beleegyezésével is megköttetik, de ezalatt az atya meghal, a leány visszaküldi a herczegnek az egyezményt, oda csatolva a szükséges összeget is, adóságai kifizetésére, mint kölcsönt. — «Ha valamikor oly helyzetben lesz — írja neki — kell oly helyzetbe jőnie, hogy a kölcsönt megfizethesse, akkor szabadon válaszszon, akar-e nejévé tenni vagy sem. Várok, de várakozásom önt ne kötelezze semmire.» A herczeg megszégyenülve, visszaküldi a pénzt, elfogadja bátyja föltéte-

leit s útnak indul a nagy világba. Melitta szintén utazik s férjhez megy egy vén olasz herczeghez, a ki nem sokára meghal. A fiatal özvegy bolyongani kezd a nagy világban, szeszélyeinek és művészi hajlamának élve. A herczeg Velenczében megkedvel egy fiatal festőt, Küstner Oszkárt, útitársul veszi s műkedvelősködik társaságában. A festő komoly, majdnem puritán érzelmű, a herczegnek pedig különös fogalmai vannak a szerelemről és házasságról. Ő örömest meghódít, elcsábít bármely leányt és nőt, a ki neki megtetszik s lelki furdalás nélkül oda hagyja, ha megunta s rendesen az első mámor után már meg szokta őket unni. Ezért eddig minden nőt csak egyszer szeretett életében, a mikor tudniillik elcsábította. A házasságnak elvben nem ellensége, de úgy, a mint fönnáll, éles bírálója. Azt hiszi, hogy ifju és leány, a mikor házasságot kötnek, nem ismerhetik egymást s igazában nem köthetik le magokat. Bizonyos ideig egymással kellene élniök s így teljesen megismerkedve, biztosabban köthetnék le magukat vagy válhatnának szét. Ő csak ilynemű megismerkedés után kész valakit nőül venni, épen azért folyvást hódít, csábít, de a keresettre még nem talált reá. Olaszországban álnévvel, mint festő egy híres szépségű leánynyal, Carmelával, akar a maga módja szerint megismerkedni, a ki Capri mellett egy falusi vendéglős leánya; hívja barátját, Küstnert is, de az nem megy. A kaland nem sikerül, a herczeg a leányt nem is láthatja, mert az atya megtudta a vélt festő kilétét s kiadta neki az útat. Visszatérve Capriba, kéri Küstnert, hogy váltsa fel őt a vendéglősnél s hozzon hírt, hogy a leány csakugyan oly szép-e? Ez hajlik kérésére, leginkább azon okból, hogy a leányt eltávolítsa. Csakugyan

reá is beszéli a vendéglőst, hogy költözzék el onnét, sőt e czélra pénzt is kölcsönöz neki, a herczgnek pedig megírja, hogy a leánynak nyoma veszett, s ha a jövőben valakit megtisztel barátságával, soha se bízza meg oly szereppel, mint őt. Carmela atyja Rómában telepedett le, hol alkalmazást nyert, de megbetegedett s írt Küstnernek, hogy látogassa meg. Ez teljesíti kérelmét, de már haldokolva találja. Halála után részvétből, szerelemből nőül veszi a szép és jó leányt; Bécsben telepedik le, mint magyarországi születésű, Pártosra változtatja nevét s igen szép állást vív ki Bécs művészei között. Montelione herczegné is Bécsbe kerül és szorgalmasan látogatja Pártos műtermét. Nem sokára várat magára Pormenstein herczeg is, ki szintén Bécsbe érkezik; a műtárlatban föltűn neki Pártos festménye, régi barátja modorára ismer benne s fölkér egy bárót, hogy ismertesse meg a művészszel. A báró bejelenti Pártosnak Portenstein teendő látogatását. Pártos zavarba jő, őszintén bevallja a bárónak s a herczegnének a herczeggel való viszonyát és neje, Carmela, történetét s tanácsot kér tőlük. Azt határozzák, hogy Carmelát el kell tüntetni s Pártos a herczegné társaságában még az nap el is küldi Abbáziába. Hogy Pártos nejét miért bízza épen a herczegnére, a kinek gondolkozásmódja rossz hatással lehet reá, azt nehéz megérteni. Alkalmasint azért, mert különben a bonyodalom nem fejlődhetnék tovább. A herczeg meglátogatja Pártost, egymásra ismernek s kibékülve nevetnek a Carmele történetén, mint ifjúkori bohóságon. Azonban a herczeg névtelen levelet kap Abbáziából — a herczegné írta — mely fölszólítja: ha látni akarja Carmelát, jőjjön Abbáziába. A herczeg oda utazik s megismer-

kedik két nővel, kiknek mindegyike Cermelának adja ki magát. Egyikbe, a herczegnébe, bele szeret, de nem tudván eligazodni a dolgon s Pártos művének gondolván az egészet, ír neki, hogy föltalálta Carmelát, nőül akarja venni. Pártos megijedve. Abbáziába utazik. Azalatt a herczeg még inkább bele szeret a herczegnébe, sőt a maga módja szerint el is csábítja. Pártos megérkezvén, a tévedés és álokoskodás kiderül. A herczeg nőül veszi a herczegnét, híven követve elméletét. azonban nem tudjuk: vajon néhány hónap múlva nem únja-e meg s így elmélete nem vall-e kudarczot.

E vázlatból inkább csak árnyoldalai tűnnek ki a műnek. Fényoldalai így elvesznek: a kellemes elbeszélés, ügyes szerkezet, szellemes párbeszédek és elmélkedések s a jellemrajznak nem egy finom árnyalata. De ha még több báj s gazdagabb tehetség nyilatkoznék is e műben. mintegy megsemmisítené azt a megoldás léha hóbortossága. A költő tulajdonkép Portenstein herczeg szószólója, győzelemre segíti elméletét és hirdeti, hogy ez a valódi szerelem, ez az igazi házasság. Dóczi kedveli a szokatlant, az ingerlőt, a sophismát, az absurdumot s lélektani és erkölcsi ellentmondásokba keveredik. Mi azt hittük, hogy ez csak forrongó tehetségének küzdelme, de ha így folytatja, azt kell hinnünk, hogy ez tehetségének fő jellemvonása.

A TENGERSZEMŰ HÖLGY.

A regény hősnője egy hölgy, a kit azért nevez el a szerző tengerszeműnek, mert annyiféle volt a szeme, a mennyiszer változott az indulatja, s így hasonlított a tengerszemhez, mely a nap szakai és az időjárás szerint különböző színeket vált. Hogy akármely hölgynek vagy férfiúnak a szeme indulatja szerint más-más kifejezést nyer s ez némikép hatással van a színárnyalatra nézve is, nem tagadhatni, a mindennapi tapasztalat bizonyítja; de hogy valakinek a szeme bárminő indulatban most kékké, majd feketévé, azután sárgává és zölddé változzék, azt bajosan hihetni el. Azonban ne ütközzünk meg e kis túlzáson. Nagyobb baj az, hogy a hősnő nemcsak tengerszemű, hanem tengerszem-lelkű is, a ki annyira, annyiszor s oly módon változik, hogy nincs kulcsunk jelleméhez, a mi a regény æsthetikai hatását egészen megbénítja.

A mű egyébiránt a szerző önéletrajzának egy töredéke, a melybe mintegy be van foglalva a regény. A szerző tizenhat éves korában ismerkedik meg a tengerszemű hölgygyel, a szép tizenkét éves Erzsiké-

* *A tengerszemű hölgy. Regény. Irta Jókai Mór.* Három kötet. Buda-Pest, 1890. (Budapesti Szemle 67. köt. 1891. 474—479. l., aláírva: —*i.*)

vel. Együtt tanulnak tánczolni; a kis leányka szeszélyes, dévaj, de jó szívű s a szerző iránt jó indulattal viseltetik. Eltelik három év, a leány megnő, a szerző már jogász s patvariára jő haza Komáromba. Megújítja a régi ismeretséget, bár Erzsinek udvarlója is akadt, Bagotay Muki, gazdag földesúr. Erzsike, úgy látszik, nem sokat gondol udvarlójával, szívesen fogadja szerzőnket, a ki, mint műkedvelő, arczképét is megfesti. Erzsike, a mint nekiült, meglehetősen kaczéran öltözött fel. A tüll anglais fodra nagyon lecsúszott válláról s azon alul is. Szerző az arczképen helyreigazította a fodrot: «Ön helyreigazította a ruhám fodrát» — mond Erzsike megnézve a képet. «Észrevette kegyed?» — kérdé szerzőnk. «Nem szeretett valamit látni?» — folytatá Erzsike, — «Nem akarom, hogy más is lásssa,» — vizonzá szerzőnk. Erzsike még többet is merészel. Meglátogatja szerzőnket kerti lakában, mely nem messze volt az ő kertjöktől. Szerzőnk ott első regényét írja. Erzsike kéri őt, hogy olvasson föl belőle valamit. Szerzőnk fölolvas belőle egy részt, de tovább nem akarja olvasni, mert szerelmi jelenet következik. Erzsike megjegyzi, hogy miatta ne aggódjék, olvasott ő a nevelő-intézetben oly dolgokat, a minőkről nem is álmodnak. Szerzőnk még sem olvassa föl a szerelmi jelenetet, nem mintha félne a kinevetéstől, hanem vár jobb időre, ő most csak zérus, de lelkében erős láng lobog, e láng elég arra, hogy valaki trónkövetelő, de nem elég arra, hogy leánykérő legyen. Erzsike örömest hallgatja ez alig leplezett szerelmi vallomást, végig veti magát a hárságyon, két karját a feje fölé csapva. Szerzőnk oda ül lábaihoz s elmondja, hogy a kit szeret, az neki nem rabnője, hanem királynője lesz.

Boldogságát nem lopni fogja, hanem kivívni. Ő annak, a ki az ő lelkét megérti, a hogy a gazdagok gyöngyökkel, gyémántokkal árasztják el kedveseiket, ő annak a feje körül glóriát fog köríteni. Az ő hölgyét tisztelni kell az egész világnak, de legelől neki. Erzsike hallgatta mindezt, elkezdett hevesen zokogni, azután fölugrott, átölelte szerzőnket mindkét karjával, megcsókolta és elfutott.

A mint így megindul a tengerszemű hölgy jellemrajza, sehogy sem tudunk tisztába jönni: vajon egy kaczér leány áll-e előttünk, a ki mulatságát leli egy fiatal költő elbolondításában, vagy egy szenvedélytől lángoló hölgy, a ki lábbal tapod minden világi tekintetet s érzése hősiségében kész minden veszélylyel szembeszállni. Mindkét föltevésre nyujt alapot, de elvégre egyik sem lesz, hanem egy harmadik, a ki szintén érthetetlen. A kerti találkozás után azt hinné az ember, hogy szerzőnk és Erzsike közt némi bizalmasabb viszony képződik, melyet csak erős összeütközés szakíthat meg. Mindebből semmi sincs. Szerzőnk és Erzsike a csók után sem válnak bizalmasabbakká, bár többször találkoznak egymással, sőt szerzőnk egy műkedvelői előadást is indítványoz, melyben Erzsikével föl fog lépni. Egy nap épen műkedvelői próbára ment Erzsikéékhez, a molyan, még akkor nem divatos Mencsikoff-kabátban, melyet anyja csináltatott neki, hogy a midőn télen Pestre megy jurátusnak, legyen jó meleg ruhája. A társaság gúnyosan tekintett kabátjára. Erzsike is megmosolyogta, sőt nevettek is rajta elmenetele után. Szerzőnket mindez nem igen bosszantotta s otthon mindazon töprengett: vajon induljon-e Pestre, hova mint leendő juratust egy ügyvéd sürgősen hívja irodájába, vagy otthon

maradjon, míg a műkedvelői előadáson átesik. Azonban anyja tanácsára, otthagyva a műkedvelői előadást, másnap Pestre utazik. Jó darab idő telik el a nélkül, hogy egymásról tudnának a szerelmesek. Végre szerzőnk visszajő szülővárosába, mint híres író és szerkesztő. Siet Erzsikét meglátogatni, a ki iránt szerelme még most is lobog szívében s a kinek lábaihoz akarja tenni, a mit kivívott, mert saját szavai szerint bevallott czélja az volt távozásának: hírt, nevet, állást vívni ki magának. Ennélfogva a Mencsikoff-kabát kigúnyolása nem változtatott érzelmein. Hát Erzsike érzelmei a régiek-e? Bizony nem azok, mert Bagotay Muki jegyese, a miről szerzőnk már első látogatása alkalmával meggyőződik. Mi okozhatta e változást? Szerzőnk hirtelen elutazása, hallgatása bizonyára nem, mert ha Erzsikének volt bátorsága megcsókolni őt, arra is lett volna, hogy mindezt számon kérje tőle levélben. Az a pletyka sem, mely szerint szerzőnket egy színi kritika miatt hírbe hozták egy fiatal színésznővel, mert Erzsike csak tréfából említi föl előtte a találkozáskor s félig-meddig ürügynek használja föl. Újra nem értjük Erzsikét, mint eddig nem értettük. Szerzőnk csak tényeket dob előnkbe s mintegy mondani látszik: ne legyünk okosabbak a tényeknél, ne kutassunk. De azt már mégis kutatnunk kell, hogy Erzsike miért lett épen Bagotay jegyese? Úgy látszik, hogy nem igen szereti. E fiatal úr meglehetősen hitvány és korhely ember; igaz, hogy gazdag, de Erzsikének százezer forint hozománya van, különben is független lelkű s nincs oka anyagi érdekből férjhez menni. Férjhez megy, punktum. Szerzőnk, mint Dagobert király, nem szereti a *miértet* s mintha azt sugná fülünkbe: ez mind csekélység,

ezután jő meg a java, a miről még nem is álmodoztatok, azért jó lesz fölhagyni a kutatással.

Valóban úgy van. Szerzőnk visszatér Pestre s lassanként elfelejti Erzsikét. Megindulnak az 1848-diki márcziusi mozgalmak, melyekben szerzőnk szerepet játszik. S ím egyszerre csak egy kaczkiás paraszt menyecske lép be szobájába, a ki nem más, mint Erzsike. Elmondja, hogy házassága rosszúl ütött ki, férje minden tekintetben nyomorúlt ember, a ki falun laktokban egy gulyásnéval élt tilos viszonyban, a miért ő boszúból a gulyással él hasonló viszonyban, odahagyta a kastélyt, egész paraszt menyecske, süt, főz a gulyásnak, vásárokra jár, egy szóval igazi gulyásné, csak a pap áldása hiányzik még s épen azért jött Pestre, hogy válópert indítson férje ellen, a mire szerzőnk tanácsát kéri. Szerzőnknek csakugyan igaza van abban, hogy ne kutassuk az okokat. Erzsikéből minden lehet már: tengeri szörny vagy légi tündér, csak olyan nő nem, a kit megérthetünk s a ki iránt érdeklődhetünk. Épen azért lehető rövidek leszünk s csak egy pár fő vonással rajzoljuk e csodálatos nő még csodálatosabb pályáját.

A forradalom bukása után szerzőnk, mint már házas ember, a Bükkben rejtőzködik; egyik sétája alkalmával egy férfiú és nő jő vele szembe. A nő Erzsike. Midőn egy órára magokra maradnak, Erzsike elmondja, hogy a gulyás férje ösztönzésére tíz tinóért visszavette nejét, őt pedig elűzte. Nem ment vissza férjéhez, hanem anyjához akart menni Komáromba. Gyalog neki indult az útnak; nagy bajjal a városhoz ér, de ott nagy égés van. A népáradat magával sodorja s elalél. Egy honvédkapitány, a ki hajdan színész volt, megismeri, fölveszi podgyászkocsijára.

A gulyásné kapitányné lesz, szintén a pap áldása nélkül. A kapitány egy svihák, kártyás ember, de azért Erzsike önfeláldozóan szereti. Egyszer a midőn a kapitányt titkos sürgönynyel Komáromból Debreczenbe küldötték, az ezer forint útiköltséget még elindulása előtt elkártyázta. Erzsike úgy segített rajta, hogy letelepítette egy faluba s maga vitte el a sürgönyt, hihetetlen kalandok közt. Debreczenben mint férfinek öltözött honvédtiszt szerepelt kedvese neve alatt, vissza is hozta a választ s odaadta a lappangónak, a kit ezért őrnagygyá léptettek elő. A forradalom után bujdosnak, a volt honvédkapitány ismét szinész, sőt igazgató akar lenni s Miskolczon egy szinésztársaságot összetoborzani.

Szerzőnk bujdosásából hazatér s újra író és szerkesztő lesz. Néhány év telik el s újra betoppan hozzá Erzsike egy dragonyos főhadnagygyal, a ki jegyese s épen azért jött, hogy fölkérje régi jó barátját násznagynak. Azután elmondja, hogy az exkapitány igen galádul viselte magát irányában, hogy színház-igazgatói engedélyt nyerhessen a császári biztostól, elbeszélte neki az egész sürgönyvitel történetét, magát ártatlanra mosva s őt denuncziálva. Ezért megidézték, letartóztatták s a derék dragonyos főhadnagynak köszöni, hogy valami baj nem érte. Derék ember, férjhez megy hozzá, annyival inkább, mert örökségét megkapta s van miből letenni a cautiót. Az esküvő megtörténik, sőt a főhadnagy Erzsike kedvéért áttér a protestáns hitre. Boldogul élnének, de kiüt az olasz háború, a főhadnagynak a harcztérre kell távozni, azalatt pedig megérkezik Krakkóból első neje, gyermekeivel együtt. Erzsike így csalódik az ő derék emberében, de véletlen segít rajta. A kétnejű főhad-

nagy elesik Olaszországban, ő pedig egy vidéki kis városba vonúl, hol nemsokára egy kálvinista néptanítóval véteti el magát. Azonban a puritán jellemű, rideg kedélyű, Ezsaiásba hamar beleún, sőt miatta elidegenedik vallásától is, katholikussá akar lenni. Ezsaiás megveri, ő pedig boszújában agyonlövi. Így kerül azután Mária-Nostra börtönébe, hol szerzőnk, midőn sorra látogatta a hazai fogházakat, évek múlva találkozik vele. «Megöltem a férjemet, el vagyok ítélve élethosszig tartó fogságra.» «Nem tehetnék az ön érdekében valamit?» kérdi szerzőnk. «Köszönöm — volt a felelet — jó nekem itt, nincs mit keresnem a világban.»

Ime, a tengerszemű hölgy története. Vajon e történettel minő eszmét akar kifejezni szerzőnk, s minő női typust rajzolni? Sehogy sem tudunk eligazodni. Némely elejtett szavából azt sejthetni, mintha egy oly nőt akart volna rajzolni, a ki folyvást keresi a férfiúi eszményt, folyvást csalódik s végre elkeseredésében megboszulja magát. De ha ez volt a czél, akkor Erzsike szeretőiben oly férfiakat kellett volna rajzolni, a kiknek vonzó tulajdonaik vannak s bűneik épen ezek árnyában rejtőznek. De a helyett e férfiak vagy nyomorúlt vagy brutális emberek, valóságos torzalakok, kiket Erzsikénél csekélyebb eszű hölgy is könnyen fölismerhet. Vagy talán a szerző egy érzéki nő rajzát akarta nyújtani, a kit szenvedélye hamar elragad, fölocsúdva az érzéki mámorból, kegyetlen fájdalmat érez, de újabb vágyak rabja lesz, míg végre mindinkább sűlyedve, megutálja az életet. De akkor Erzsikét kellett volna másképp rajzolni, szenvedélyesebb, félelmesebb nőnek, így talán vallásos rajongása is érthetőbb lesz, a mi most nem igen van indokolva.

lehető ellenvetésekre és szükséges fölvilágosításokra. Gyakran annyi tételt halmoz össze, hogy egy is elég volna egy egész czikk alapeszméjének, így egyik sem nyerhet némi kifejtést vagy kellő megvilágítást. Ismételve fölvet néhány kérdést, de megoldásuk módját és eszközeit még nagy körvonalokban sem igen jelöli meg. Eszmék helyett néha ötleteket, szellemes megjegyzéseket csillogtat, a melyek egy-egy oldalt talán megvilágítanak, de az egészet homályban hagyják, sőt félreértésekre adnak alkalmat.

Kiváló példa erre az az elnöki beszéd, a melyet legközelebb tartott az akadémiában, melyet a gyüjtemény nem foglalhat ugyan magába, de a mely szintén ehhez sorakozik. Trefort e beszédében abból indul ki, hogy régebben, az ő ifjúságában, az akadémia ünnepélyes közűlései sokkal látogatottabbak voltak a mostaniaknál. E jelenség egyik okául azt hozza föl, hogy az ülések nagyon monotonok, vagyis unalmasak. Hát ezt mi okozza? «Az ok — úgymond — nagyon egyszerű és közelfekvő, mert nálunk nem lehet akként és oly dolgokat beszélni, mint a párisi, berlini, sőt müncheni akadémiában, mert nálunk nincs szellemi szabadság. Mondottam már más helyen, mit értek a szellemi szabadság alatt s itt ismételnem kell. Értem én ez alatt egy részt a jogosultságot, bármi tárgyról leplezetlenül az egyéni nézetet, rectius igazságot, kimondani a nélkül, hogy bármi disciplinaris eljárástól vagy censurától vagy anathemától tartanunk kellene, másrészt a tehetséget, ily igazságot egykedvűen, fölháborodás nélkül meghallgatni s fontolóra venni. Ily szabadság nálunk nem létezik, mert a magyar társadalom a conventionalis s confessionalis fogalmak és fölfogások keretében annyira

le van szegezve, hogy magasabb álláspontra emelkedni nem képes, s kevesebb philosophiai szellemmel bír, mint e század első felében. De talán kérdezni fogják, mi az a philosophiai szellem? Én nem tudok őnöknek oly definitiót adni, mint a minőt egy német prefessor, philosoph par profession, adhatna, de én philosophiai szellemnek tartom azt, ha nem elégszünk meg azon igazsággal, melyet szánkba raknak le, de magunk kutatjuk, hogy igaz-e, a mi igaznak árultatik. A philosophiai szellem tehát törekvés az igaz után és a szabad kutatás, az ész minden regióiban. E szellem nélkül nincs műveltség, nincs tudomány, nincs szabadság, mutatják azt az autocratia s a forradalom uralmainak epochái, mikor kutatni, az igazságot keresni nem szabad, csak hallgatni s hunyászkodni kell».

Már maga a kiinduló pont hibás s épen nem alkalmas arra, hogy egy oly súlyos vád alapjául szolgáljon. Hogy akadémiánk ünnepélyes ülései most kevésbbé látogatottak, mint a harminczas és negyvenes években, annak oka nem az, mintha a mostaniak átlag véve unalmasabbak volnának, mint a régiek, hanem leginkább az, hogy régebben a téli hónapokban tartattak, mikor a közönség szorgalmasabban látogatja a tudományos és irodalmi ünnepélyeket, most pedig májusban tartatnak épen akkor, a midőn mindenki a szabadba menekül, annyival inkább, mert a lapokban másnap mindent egész terjedelmében olvashat, a mi ott előadatott, mit régebben nem tehetett. Ime a Kisfaludy-társaság ünnepélyes üléseit most is a téli hónapokban tartja és sokkal nagyobb közönségnek örvend, mint az akadémia, de ebből épen nem lehet azt következtetni, hogy a kö-

zönség nagyobb részvéttel csüng a Kisfaludy-társaságon, mint az akadémián s inkább támogatja adományai- és alapítványaival. Egyébiránt az akadémia ünnepélyes ülései nem is a harminczas és negyvenes években voltak leglátogatottabbak, hanem az ötvenes évek végén s a hatvanasok elején, midőn az akadémia újra rendszeresen megkezdhetvén munkásságát, üldözött nyelvünknek úgyszólva menhelyévé vált s a közönség részvétével egyszersmind némi politikai tüntetést is egyesíthetett. Általában akadémiai ünnepélyes ülések nagyobb vagy csekélyebb látogatottsága úgy nálunk, mint külföldön nem egyszer esetleges körülményektől függ s nem igen van lényeges kapcsolatban magának az intézetnek szellemi hatásával. Az ünnepélyes ülések sohasem tehetnek nagyobb bizonyságot valamely akadémia tudományos munkássága becséről, emelkedéséről vagy hanyatlásáról, mert itt a tudomány mélységei föl nem tárhatók. Mi legalább soha sem hallottuk, hogy a «zsufolt ház» bárhol az akadémiák becsvágyai közé tartoznék. Mindez nem azt teszi, hogy akadémiánk ne igyekezzék érdekesekké tenni ünnepélyes üléseit s ne törekedjék a tárgyak változatosságára s az előadás szép formáira, de mindenesetre csalódunk, ha azt hiszszük, hogy a szabad szelleműség bárminő eszméi hathatnak a közönségre, ha unalmasan adatnak elő.

Trefort az unalmasságot, monotoniát és egyoldalúságot a szellemi szabadság hiányából következteti, mert a magyar társadalom a conventionalis és confessionalis felfogások keretébe annyira be van szorítva, hogy magasabb álláspontra fölemelkedni nem képes. Ajánlja, hogy ne elégedjünk meg azzal

az igazsággal, a mit a szánkba rágnak, hanem magunk kutassuk: igaz-e, a mit igaznak árulnak; hogy mondjuk ki leplezetlenül az igazságot s hallgassuk meg s vegyük azt fontolóra egykedvűen, minden fölháborodás nélkül. Ime a jó tanács akadémiának, íróknak és közönségnek egyaránt. Hogy az igazság után való őszinte törekvés nélkül nincs tudomány, hogy a szabad kutatás fejleszti a tudományt, úgy hiszszük, azt minden valamire való tudós és író tudja és több-kevesebb sikerrel gyakorolja is, s így a reá emlékeztetést épen oly fölöslegesnek tartjuk, mint ha mi azt bizonyítgatnók, hogy ily valamire való magyar tudósok és írók nemcsak voltak, hanem vannak is. Az sem szorul bizonyítgatásra, hogy nemcsak nálunk, hanem egész Európában bizonyos conventionalis és confessionalis felfogások nem egyszer jőnek ellenkezésbe a tudományos kutatással; hogy a leplezetlenül kimondott egyéni nézet szükségeskép még nem igazság; hogy a hatások és ellenhatások küzdelmében fejlődik a szellemi és tudományos élet, a mely nem egyéb, mint az igazság keresése, folytonos harczok között s csalódások és tévedések árán is. Hogy nálunk e tekintetben kevesebb szellemi szabadság volna, mint Európa más országaiban, bajosan bebizonyítható állítás s azt hiszszük, hogy a mi akadémiánkban is mindazt el lehet mondani, a mit a párisin, berlinin vagy münchenin, csak legyen ember a ki elmondja. Különben a szellemi szabadságot nem a társadalom és állam nyujtják mintegy készen, legfeljebb csak nem akadályozzák, hanem mindig magok a tudósok és írók vívják ki, még akkor is, ha a társadalom és állam csakugyan akadályozni akarnák.

Nem a szellemi szabadság hiánya a mi bajunk, hanem az, hogy bizonyos közönyösséggel kezdünk viseltetni az erkölcsi tudományok némely ágai iránt. Annyira a gyakorlati politikába merültünk, hogy mintegy megvetjük az elméletet. Az állami és társadalmi tudományok legfontosabb kérdéseinek nem igen vannak köztünk lelkesült szószólói, mélyebbre ható kutatói. Minden esetre a tudomány több tartalmat adhatna köz- és társadalmi életünknek, az elmélet eszmebősége inkább megtermékenyíthetné a gyakorlatot és jobban ellensúlyozhatná az ébredező rendi és clerikális aspiratiókat. S e tekintetben csakugyan bizonyos hanyatlást mutat irodalmunk. Például hiányzanak sorainkban oly írók, mint Eötvös, Szalay, Kemény, a kik nemcsak publicisták voltak, hanem jog-, állam- és történetphilosophok. S Trefortnak ennyiben igaza van, ha több philosophiai szellemet sürget, de nem kellett volna oly jelenségből kiindulnia, a mely a dolog érdemére nézve keveset bizonyít s annyira általánosságban, töredékesen s nem elég világosan szólnia, hogy félreértésekre adjon alkalmat. Legalább a napi lapok oly vezérczikkeket írtak beszéderől, a melyek csak növelhetik az eszmezavart s a nagy méltánylás mellett is, bizonyára neki magának tetszhettek legkevésbbé.

KOZMA ANDOR VERSEI, 1889.

E költeményeket* kettős előszó vezeti be. Az egyiket Dóczi írja, a ki dicséretekkel halmozza el a költőt s nagy jövőt jósol neki, másikat maga a költő, a ki nagy szerénységben nem tud hová lenni, félénken viszonozza a bókokat, de bátran bevallja, hogy a szabadelvűség katonája, a ki a *Borszem Jankó*ban megjelent s itt válogatva összegyűjtött költeményeivel nem csekély részt vett azon győzelmes hadjáratban, melyet a közelebbi évtizedben a reactio ellen vívott a szabadelvűség. Mindkét előszó bízvást elmaradhatott volna. Először azért, mert a kölcsönös bók és ölelkezés a közönség előtt kissé ízetlen, másodszor, mert Dóczi előszavában sok az æsthetikai eszmezavar és felületes ítélet.

«Politikai és társadalmi kérdések teszik e versek tartalmát — úgymond Dóczi —, nem is a kérdések és problemák a magok elvi és érkölcsi eszményiségökben, hanem inkább napi jelenségek, tünetek, személyek, melyeknek fölbugygyanását a komoly sajtó vezérczikkek, jegyzetek, politikai viták alak-

* *A tegnap és a ma. Költemények. Írta Kozma Andor. Budapest, 1889.* (Budapesti Szemle, 59. köt. 1889, 303—309. l., aláírva: *— i)*

jában elintézi, hogy aztán ad acta kerüljenek. Ezeket a szerző, mint egy satirikus élczlap chronistája, a maga módja szerint, versben kommentálta s az ember azt hinné, hogy ezzel ott is el vannak intézve, s a mi a hétnek született, a héttel el is hervad. A költészet termékeinek a szép költői forma egymaga nem adja meg a maradandó életet; a mi a költeményt életben tartja, az benső magva, melynek szülő eleme a képzelet. A phantasia édes betegsége, mely nélkül egészséges költészet nem gondolható, e versek létrehozásában nem részes, mert nem ő adta a tárgyat. Mint költő e fiatal ember, a ki oly ékesen szól és oly erősen érez, más munkáiban fog nyilatkozni s ha képzelete poétai alakjának magaslatán fog állni, akkor — egész biztossággal merem mondani — az ország egy nagy költővel gazdagabb lesz. E versei után csak azt mondanám róla, hogy nem mint költő, nem is mint politikai költő, hanem mint lantos államférfiú áll előttem, mint egy ritka eszű, ritka erejű ember, a ki a magyar versalakot oly tökélylyel kezeli, mint az élő költők közül senki. Két dolog van hát e könyvben, mely ritkaságánál fogva érdemessé teszi arra, hogy kinyomassék és hogy közönség fölkarolja: egyik classicitásig tiszta forma, másik a gyönyörű ész, erős és tiszta érzelemmel párosulva, mely majd a legelőkelőbb páthosz, majd a legkedvesebb humor hangján nyilatkozik. S ezekért érdemes, hogy kivételes figyelemben részesüljön mai nap, mikor a magyar versírók legszembeötlőbb hiánya az, hogy pongyola a formájok és tompa az eszök.»

E szerint a költemények becse a tárgytól függene s nem a költői képzelem alkotó erejétől. Valóban Dóczi fennen hirdeti, hogy a politikai és társadalmi

viszonyok, sőt általában az élet benyomásaiból nem lehet valódi költeményt írni, hanem csak oly tárgyakból, a melyeket a képzelem nyújt. Szerinte a költőnek el kell fordulni az élettől, a képzelem édes betegségébe esnie, képzelődnie s a képzelem nyújtotta tárgyakat feldolgoznia. A költők rendesen fogyatkozásaik s így szükségök szerint szokták megállapítani elméletöket. Úgy látszik elmélete, megállapításakor Dóczi is saját drámáira gondolt, melyekben csakugyan beteges képzelem nyújtotta tárgyak vannak feldolgozva. A dolog pedig egészen ellenkezőleg áll, mint a hogy Dóczi elmélete és gyakorlata hirdeti. Nem a képzelem, hanem az élet multjának és jelenének benyomásai nyújtják a költőnek a tárgyakat; a képzelemnek más, fontosabb szerepe van: szép műveket alkot az élet nyújtotta tárgyakból, teljes szabadsággal ugyan, de saját természetök szerint. Mennél több benyomást, tapasztalatot, eszmét és érzést merít a költő az élet folyamából, annál több táplálékot nyújt a képzelemnek. Egyetlen valódi költő sem volt független korától, sőt éppen kifejezője annak. Mindegyik kora politikai, társadalmi és irodalmi áramlataiból emelkedett ki s egyszersmind visszahatott reájok.

Dóczit saját önigazoló hajlamán kívül félrevezeti bizonyos jelenség is. Tapasztalta, hogy az úgynevezett alkalmi költemény, a nevezetesb eseményeknek hétről-hétre való megéneklése nem igen emelkedik ki a középszerűségből. Azt hitte, hogy a tárgyban van az ok s nem a költőben és körülményeiben. Bizonyára nem minden alkalmi költemény jó, de szélesebb értelemben minden jó költemény alkalmi, mert bizonyos alkalom, bizonyos erős benyomás indítja meg

a költői képzelem munkásságát. Az nem tesz különbséget, hogy gyakran nem ismerjük az alkalmat, mely a költeményt szülte. Elég van oly költemény is, melynek alkalmi körülményei teljesen ismeretesek. Hogy többet ne említsünk, Byron, midőn I. Napoleon bukására ódát írt, Vörösmarty, midőn Liszt Ferenczet üdvözölte, Arany, midőn Széchenyi halálát megénekelte, mind alkalmi, de egyszersmind sikerült költeményeket írtak, mert az illető esemény erős benyomást tett reájok s volt idejök megérlelni gondolataikat. Az oly költő, a kinek minden héten meg kell énekelnie valamely eseményt, nincs ily helyzetben. Tárgya ritkán tesz vagy tehet rá mélyebb benyomást, vagy ha tesz is, nem igen van ideje megérlelni gondolatját. Különben is, egy évben negyven-ötven jó költeményt írni még senkinek sem sikerült. Kár volt tehát Dóczinak egy könnyen érthető jelenség magyarázatául egy egész új elméletet kigondolnia, mely a tárgytól teszi függővé a sikert. De ha már kigondolta és hiszi, ragaszkodnia kellett volna hozzá. Azonban elítélve mindennemű alkalmi költeményt, költőietlennek nevezve minden oly művet, melynek tárgyát nem a képzelem nyújtja, néhány sorral alább Kozmának a költészet birodalmából ily módon kirekesztett költeményeiről úgy ítél, hogy azokban gyönyörű ész erős, tiszta érzéssel párosul, melyben hol a legnemesebb páthosz, hol a legkedvesebb humor nyilatkozik. A legnemesebb páthosz, a legkedvesebb humor oly dolgok, melyek nagy költővé is tehetik az embert. Úgy látszik, Dóczit nemcsak a költészetben, hanem a kritikában is, a képzelem önkénye vezeti. Egyik kezével kilöki Kozmát a költők sorából, a másikkal pedig megkoszorúzza. De ez még nem elég.

Egyszersmind mint egy nyomtatékul, a Kozma kedvéért, kivétel nélkül minden élő magyar költőt tompaeszűnek és formátlannak ítél. Lehet, hogy az élő költők között vannak tompaeszűek is, de hogy az ily bírálat tompaszerű bírálat, az előttünk kétségtelennek látszik.

Azonban ideje magokkal a költeményekkel foglalkoznunk. Mind a szerző, mind Dóczi előszava többet várat az olvasóval, mint a mennyit valóban kap. Szerző úgy szól költeményeiről, mint veteránjairól egy győzelmes hadjáratnak, melyet a szabadelvűség a reactio ellen vívott. Annyi igaz, hogy költeményein általában véve szabadelvű szellem ömlik el, de valami harcziasabb hangulatot, erősebb küzdelmet, mélyebb felindulást, határozottabb irányt nem igen tanúsítanak. Egyik gúnyolgatja a klerikalizmust, a másik az antisemitizmusra, a harmadik az agrarismusra, a negyedik a megyei közigazgatásra czéloz s nem egy kikel a szájas hazafiság ellen és sajnálja a nagy eszmék és emlékek iránt mutatkozó közönyt. De a szabadelvű eszmék lelkesültebb ódára vagy tüzesebb satirára nem ragadják a költőt s költészetének nem annyira forrásai, mint színezői. A páthosz és humor sem jellemző vonásai Kozma költészetének, mint Dóczi állítja. Inkább úgynevezett *esprit* van bennük, mely hol érzelemmel, hol gúnynyal párosul, s néha nem épen mindennapi frissességgel és kellemmel nyilatkozik. Itt összegyűjtött költeményeinek majdnem fele óda vagy ódaféle, de hiányzik bennök az óda fönséges páthosza, tömör szerkezete, rohanó tűzárja, komoly bölcselme. Kozma kerüli az erőlködést, dagályt és szenvelgést, de egyszersmind alig emelkedik följebb ódáiban a csinosabban írt

necrolognál vagy ünnepélyes alkalomra rögtönzött lelkesebb hirlapi czikknél. *Deák szobra, Deák beszédei, A szabadság napja, Gambetta, A francziákhoz, Garibaldi, Frigyes császár, Arany János halálakor, Liszt Ferencz, Battenberg Sándor* stb. czímű költeményei általában elég csinosak, ízlésesek, de kevés bennök az érzés, a gondolat s elvégre is hidegen hagyják a szivet s nem ragadják meg a képzelmet. Ha némely ódájában emelkedni akar, mint a *Hugo Victor*hoz írottban, ha nem is épen dagályba, de bizonyos nagyhangú rhetorikába esik bele. Például, hogy Hugo Victor legnagyobb embere a XIX. századnak, hogy tulajdonkép ez az ő százada, még a francziák ajkán is kissé nagy mondás volna. Kozma más költeményeiben is találunk ily üres nagy szavakat, de aránylag keveset. *A szabadság napjá*ban azt mondja, hogy 1849-ben a magyarnak bukása azért volt dicső, mert kifáradt a diadalban; Lónyait korszakalkotó államférfiúnak nevezi, Halmiról így zeng:

«Minden zúgában ihletett szívének
Egy-egy teremtő őserő lakott».

E mellett nincs mindig érzéke a jellemzetes iránt. Deákról alig tud többet mondani, mint hogy ép oly kevéssé kereste az udvar, mint a nép kegyét. Somssich neki antik, római jellem, alkalmasint azért, legalább mi más okot nem tudunk, mert a római classikusok, különösen Horatius, kedves olvasmányai voltak.

A páthosz semmi esetre sem tartozik Kozma költeményeinek sajátságai közé. Maga sem érzi magát jól az ódai hangulatban s ha teheti, ódáiban is örö-

mest pattant el egy-egy elmés ellentétet vagy gúnyos epigrammot. Például *Üdv a munkának* czímű ódájában legjobb e két elmés végsor:

Érezze polgár és nemes itt,
Nem a vér, a verejték nemesít.

A *szabadság szobra* czíműben szintén. Két versszakon át fűz össze csinosan rhetorikai csinált virágokat, de legjobb benne a satirai fordulat:

Utáld a zsarnokot határtalan módon,
Akár koronázva ül a magas trónon,
Akár aljas, kába csőcseléknek vállán
Utczai gaminból néptribunná vállván.

Akár zsoldos hadban van is az ereje,
Akár a hazug toll becstelen fegyvere . . .
Tűrhetetlen a zsarnok, akármilyen fajta,
Rúgd fel akkor is, ha nincs hermelin rajta.

Még több példát idézhetnénk, hogy Kozma örömest szabadul az óda nyügeitől. De legjobb példák erre azok a költemények, a melyekben egészen átengedi magát jókedvű elmésségének vagy komolyabb satirai hangulatának. Ezek legsikerültebbek az egész gyűjteményben s van köztök néhány valóban kiváló. A *Beust* czímű költemény egy pár elmés és találó vonással sokkal jobban jellemzi Beustot, mint Deákot a róla írt óda. Az *Új törvény* czímű, mely a népfölkelés tárgyában hozott törvény szentesítésekor iratott, könnyed elmésen panaszolja, hogy az embernek az élet minden szakában, a körülmények minden változása közt katonáskodnia kell:

Szerencse, hogy az ember
Néha pihenni tér,
Hogy végtére a sírban,
A «hapták» véget ér.

Kossuth a megyéért, Martius ádusa már komolyabb satirai hangulat sikerült szüleményei. Az elsőben finom ironiával van rajzolva az a lélekállapot, midőn az idő és térbeli távolság megszépíti a tárgyakat; kegyeletes és gúnyos érzelem egymást érintve szolgálják az eszmét s míg amaz folyvást a személyhez tapad, emez annál határozottabban fordúl a tárgynak. A másodikban élesebb a hang, erősb a fölindulás. A költőben élénk a nagy eszmék és emlékek cultusa, de élénk a fölháborodás is a miatt, a hogy ezeket a nyegleség, képmutatás és szájaskodás ünneplik. Ez ellentéteket találóan és fokozatosan emeli ki a költemény s gúnyán megérzik a fájdalom. Még több ilynemű, többé-kevésbbé sikerült költeményeket találunk a gyűjteményben s a mit eléggé nem dicsérhetni, a költő változatosságra törekszik, eszmében, formában, hangban s általában kerüli a durvaságot. Hogy néha erőlteti az elmésséget, gúnya eltompul, itt-ott a léhaságba is beleesik, az mind igen természetes egy oly költőnél, a kinek majd minden vasárnapra egy-egy költeményt kell megírnia. Víg kedvű elmésség, mely könnyen fordul epigrammi élbe, satirai érzék, mely hamar megtalálja személyek és tárgyak nevetséges oldalait s néha a humor határait is érinti, alkotják Kozma tehetségének lényegét. Ha idővel eszmékben gazdagodik, érzésben mélyül, ha egészben és több oldalról fogja föl az életet s megérleli gondolatjait, bizonyára jeles humorista vagy satirairó fejlődhetik belőle, vagy mind a kettő bizonyos

összeolvadásban. A mit eddig úgy szólva, zaklatva és rögtönözve írt, bizonyára kezdetnek elég, nem mindennapi tehetségről tanuskodik, mindenesetre szép remények záloga.

Azonban, úgy látszik, Kozma egészen Dóczi szavára esküszik, tehetsége e nyilatkozatait kevésre becsüli s a phantasia édes betegségébe akar esni. Ugyanis gyűjteménye végén elkülönözve nyomatja le *A dómban* czímű költeményét a következő jegyzet kíséretében:

«Míg e könyvbe összegyűjtött versek legnagyobbrészt a napi események által nyújtott alkalmak szülöttei, az itt következő utolsót csak «a múzsámtól vettem én». E verset nem a lantos journalista írta, hanem csupán a dalnok, távol minden hirlapírói kötelességtől, mikor csak a «phantasia édes betegsége» ihlette. «E verssel búcsúzom a nyájas olvasótól, mert ezzel szeretném azt mondani: viszontlátásra.» Tehát a többit nem, csak ezt vette múzsájától a költő. Úgy látszik, a phantasia édes betegsége azzal kezdődik, hogy megzavarja az ember ítéletét. E költeményre kevésbbé mosolygott a múzsa, mint a gyűjtemény sikerültebb darabjaira. Nem épen rossz költemény, de nem is valami jó. A költő a dómba téved s áhítat szállja meg. Azonban nászmenet érkezik; egy gazdag öreg urat esketnek össze egy szegény ifjú leánynyal. Mindketten mosolyognak, mert jó vásárt csaptak. A költő árúházba képzeli magát, az oltárképen nincs malaszt s a raktárak dohos lege csapja meg. Nem soká belép egy kisírt szemű, halvány szép leányka, az oltár elébe térdel s buzgón imádkozik a szent szűzhöz, hogy adjon neki erőt, hogy, ha száz kísértés csábja űzné is, maradhasson hű ahhoz, a kit szeret.

S a költőnek újra Isten házaként tűnik föl a templom, a légben újra balzsam árad s az oltáron mosolyog a szűz anya. Itt is épen úgy ellentétet rajzol a költő, mint másnemű költeményeiben, csakhogy nem epigrammi él kedvéért. A költemény kissé el van nyújtva és sikerültebb benne a házaspár gúnyos, mint az ártatlan leány érzelmes rajza, mely egy kissé mesterkélt. Aztán az az ártatlan leány nem is olyan ártatlan, mint a költő képzeli. A ki a kísértés csábjai ellen kér segítséget Istentől, legalább gondolatban már ingadozott.

Dóczi Kozmát az élő magyar költők között legjobb verselőnek tartja. Bizonyára Kozma jól versel; de a ki ismeri az élő idősb és ifjabb magyar költőket, hármat-négyet is megnevezhet, a kik egy vagy más tekintetben jobban verselnek Kozmánál. Dóczi Kozma rímeit mintaszerűeknek mondja; az igaz, hogy Kozmának jó rímei vannak, de bizony megakadnak köztök ilyenek is: *czammogva sirokba; föl felöl; soha apostola; sem igen; tragedia hiba; kezedbe életbe* stb. Nyelve csinos, fordulatosan könnyű és hangzatos, de valami különösebb plasztikaiság, árnyalati gazdagság, erő nem igen nyilatkozik benne s itt-ott nem ment némi hibáktól. Az *elvásik a foga* analogiájára, ilyeket merészel: *torkot* nincs a ki *vásít* és *alapod elvásik* (29., 66. l.); *könnyezett* mind a sok úr az esküvő *csángók* felett (27. l.): germanismus; egy jó *tagos* kozákba beleszeret: a *tagba szakadtat* nem pótolhatja a *tagos;* komoly harangok *fenséges danája* (30. l.), a fenséges dana nem illik össze, legkevésbbé ünnepi hangulatban stb. De ily, nem épen számos hibák nem csökkenthetik a méltánylatot, melyet Kozma nyelve és verselése megérdemel. Szívesen

üdvözöljük költeményei első gyűjteményét s végül három jó tanácscsal búcsúzunk el tőle: ne keresse a phantasia édes betegségét, de átadva magát az élet többnemű és erősebb benyomásainak, keressen minél több tápot phantasiájának; ne írjon robotból verset, érlelje meg gondolatait; s a gyűjteményeihez senkivel se irasson előszót.

Ha a cselekményt nem táplalja a jellemrajz ereje, csak események halmaza marad, ha a jellemrajz nincs szervi kapcsolatban a cselekvénynyel, érthetetlenné vagy önkényessé válik.

Az önéletrajzi keret bizonyos tekintetben érdekesebb magánál a regénynél, különösen æsthetikai becsű a Bükk hegységbe való bújdosás rajza. A természet őszi képei, a kis falu, a házi gazda jellemzése mind igen sikerültek. Azonban az önéletrajz legnagyobb része már rég ismeretes előttünk. Jókai annyiszor leírta 1848. márcziusi szereplését, Petőfivel való viszonyát s más dolgait, hogy már meg is únhattuk. Azt talán mondanunk sem kell, hogy adatai itt sem eléggé pontosak s jövendő életrajzírójának erős bírálat alá kell venni azokat, ha használni akarja. Messze vezetne, ha reájok kiterjeszkednénk. Azért mellőzzük, de egy, nem ugyan adatát, hanem gondolatát lehetetlen szó nélkül hagynunk. E gondolatát egyébiránt már máskor is kifejezte; ez az a beteges álmadozás, hogyha idegen nyelven írja regényeit, mily dicsőség, mily jólét vette volna körül, de hazafiságból megmaradt magyarnak. E művébe ott szövi be azt a gondolatát, midőn Erzsike Bükk vadonában útlevéllel és pénzzel kínálva, azt tanácsolja neki, hogy szökjék Párisba s legyen franczia költő. «Ah mennyire más ember lett volna belőlem! — kiált föl Jókai. — Ha én ő vele akkor elfutok, most én volnék a realista írók czéhmestere, mert eroticus láng, satyr vena és luxuriosus phantasia bennem is volt annyi, mint azokban, de nem használtam azért, mert magyar közönségnek írtam. Ma milliók olvasnák munkáimat s átkoznának az apák és anyák, kiknek gyermekeit megrontottam. Én meg nevetnék rajtok, a potroho-

mat ütve, a mit, mint idealista író, nem tudtam megszerezni.»

Vajon a költői genius olyan-e mint a ruha, melyet a divat szerint vethetünk le és vehetünk föl? Jókai azt hiszi, hogy ő könnyen válhatott volna realista költővé. Mi nem hisszük, valamint azt sem, hogy bármely nyelvű költő más nyelvűvé könnyen átváltozhassék. A költői nyelvet nem lehet nyelvtanból, társalgásból megtanulni, annak úgy szólva velünk kell születnie, növekednie és gyermekkori benyomásokból táplálkoznia. Béranger nem szégyelte bevallani, hogy a franczián kívül nem tud más nyelvet, de annak sem ismeri minden titkát. Jókai már negyven év óta ír és jeles költői prózaíró, de bizonyára nem ment a nyelvhibáktól. Például e regényében — hogy csak egyet említsünk — csak úgy hemzseg a *lett*-es passivum barbarismusa (*el lett határozva, lett megválasztva* stb.). S vajon a franczia közönség és kritika oly türelmes-e, mint a magyar? Bizonyára nem. De bár mit higyjünk, egy bizonyos, hogy Jókai e regényét a franczia akadémia nem jutalmazta volna meg. Jól tette, hogy magyar költőnek maradt.

A SLEMIL KESERVEI.*

E kötetke több figyelmet érdemel, mint a menynyire a sajtó méltatta. Úgy látszik, hogy Ignotus valóban ignotus: azaz nem igen van ismerőse a hirlapírók között. Bizonyára e művecskének megvannak a maga árnyoldalai; egy kissé bőbeszédű, magyarsága és verselése nem mindenütt kifogástalan, vannak erőltetett, bágyadt, sőt ízléstelen helyei, de van egy pár olyan tulajdonsága is, a melylyel ritkán találkozunk: a szerző egészben véve átérezte, a mit írt s a hol tehetsége tisztábban és több erővel nyilatkozik, az érzelmest és gúnyost bizonyos kellemmel tudja összeolvasztani.

A kötetkét előszó nyitja meg, melyben a szerző megmagyarázza a *slemil* szó értelmét. «A slemil — úgymond — zsidó szó, olyat jelent, a kinek minden dolgára ott leselkedik a balság, a ki mert nem bízik magában, nem is jut semmire, a ki öntudatosan élhetetlen... És így más mint a balek. A balek mer, de nem tud, a slemil tud, de nem mer, vagy ha mer, rosszkor.» A szerző egyszersmind mentegetőzik, hogy e szót használja s hivatkozik Chamissóra, Heinere, Bourgetre, a kik azt már irodalmivá tették. Szerintünk nem az a baj, hogy a szerző e szót hasz-

* Ignotus: *A slemil keservei*, Buda-Pest 1891. (Budapesti Szemle 69. köt. 1892, 476—478. l., aláírva: —*i.*).

nálja, hanem hogy az nem illik hősére. A slemil és balek typusok s a fő jellemvonás egész életükön átvonul, a szerző hőse pedig csak egy lelkes, költői hajlamú, elhanyagolt nevelésű, álmadozó ifjú, a ki átesvén az ifjú évek szerelmi ostobaságán, szerencsésen kigyógyúl bajából. Úgy látszik a szerző saját élményeit rajzolja hősében s az ifjú álmok és érzelmek hevét szerencsésen vegyíti a kijózanodás gúnyával. Ez teszi bensővé, átérzetté az egész költemény tárgyát és hangját. Innen fakad lélektani és költői érdeke.

A költői beszélykét prológ előzi meg, mely bízvást elmaradhat vala. A mi jó volna is benne, rosszúl van elmondva. Ez egy kissé lehangolja az embert, de maga az elbeszélés csakhamar felkölti érdeklődésünket. A hős gyermekségének rajzán kezdődik a történet; az elején még van benne valami a prológ erőltetettségéből, de szerzőnk lassanként belemelegszik. A cselekvény különben nagyon egyszerű, a súly a lélektani rajzra van fektetve, melyet lyrai hangulatok szineznek ki. A tizenhárom éves ifjonczot egy gyermekestélyre viszik, hol meghuzódik egy sarokba. A házi kisasszonyka megszánja, oda megy hozzá s tánczra hívja föl, az ifjoncz nem tánczol, de a leányka szivessége és szép arcza mélyen emlékébe vésődnek. E percz óta halálosan szerelmes bele, álmodozik, verseket ír, elhanyagolja az iskolát, az utczán gyakran meglesi kedvesét, hogy láthassa, de nem meri meglátogatni. Majd a féltékenység is fölébred szívében, mert midőn kedvese anyjával sétál, néha egy csinos hadnagy is kiséri őket. Így telik el néhány év, az ifjú jogász lesz s midőn egy nap egy nyaralói lóvonatra fölkap, kedvesével épen szemben ül le. A leány megszólítja:

«Hogy van X. úr? szólt a szép lyány
A salonhölgy mosolyával,
Melyben összeforrva rezdül
Pajkosság és unalom — —

Hogy vagyok? Boldog vagyok,
Hogy szemedbe nézhetek,
Félezipős kis lábaidhoz
Akarok lehullani.

Hogy vagyok? Boldog vagyok,
Vad, rajongó és szerelmes,
Selyemkeztyűs kis kezedre
Akarok leomlani!

Hadd boruljon rám hajadnak
Csoda selymes szőke leple,
Míg beszívom nedves bársony
Ajakad lehelletét.

És karomba zárva téged,
Bágyadó szemem lehunyva,
Fölcsicsergő, szívbecsengő
Szavaid hadd hallgatom — —

Mind e dolgokat Slemil úr
Csak magában gondolá,
A míg akadozva így szólt:
«Oh, köszönöm, jól vagyok».

A társalgás így foly tovább. Végre a leány azt is megkérdi hősünktől, hogy udvarol-e valakinek, mire ez azt feleli, hogy a szerelemben slemil. Midőn az állomáshoz értek, a leány búcsúra nyújtja kezét és szeliden szánakozva így szól: «Isten önnel, kis slemil».

E rész legjobb az egész beszélykében. Könnyedség, élénkség, jellemzetesség és találó lyrai hangulat olvadnak egymásba. De a következő részek is

elég élénkek és jellemzetesek. Az álmodozó ifjút tovább ragadja szenvedélye. Meg van sebezve szíve és hiúsága. A rossz idő négy napig szobájába zárja; folyvást dühöng és verset ír. Elhiteti magával, hogy neki joga van e leányhoz. Ha az övé nem lehet, másé se legyen. Megöli s ő is veszszen, kárhozzon el vele együtt. E bolondos gondolat megfogamzáas és növekedése fokozatosan és lélektani tapintattal van rajzolva. Az ifjú csinosan felöltözik, s egy tőrös bottal az utczára indul, hogy meglesse a leány sétáját és megölje őt. Íme a leány csakugyan megjelen nevelőnőjével. Hősünk feléje tart, de a szél elkapja kalapját, s ő megzavarodva, a leány nevetése s az utczai gyerkőczök kaczagása között a kalap után rohan s eltünik a messzeségbe. Végre egy barátja föltartóztatja és haza vezeti. Otthon megszégyenülve, kijózanodva, elbeszél mindent. Barátja azzal vigasztalja, hogy ő is volt ily bolond, de most azt tartja, hogy

Képzeletnek tengerénél
Többet ér egy csepp valóság.

A kifejlés jelenetét egy pár élénkebb vonás, a befejezést pedig egy kissé több és enyhébb humor emelték volna, de így is megállják helyöket. Mindenesetre e hóbortos ifjú rajzában több valóság nyilatkozik, mint némely beszélyeinkben és rajzainkban, melyek igen is a valóságot akarják elénkbe tárni. A szerző tehetségét bajos volna elvitatni, de a nyelv és verselés művészetét még jobban kell megtanulnia s leszokni bizonyos izléstelenségről, melybe néha az élcz hajhászata s némi szabadszájúság ragadják.

MUTAMUR.*

Herczeg Ferencz legfiatalabb elbeszélőink közé tartozik. Alig egy pár éve jelent meg tőle a *Fenn és lenn* czímű kétkötetes regény, melyet most egy kötet rajz és elbeszélésféle követ. A regény nem igen sikerült, de minden esetre tehetséget tanúsított. A szerző a magyar társadalmat akarta rajzolni s inkább csak egy képzelt társadalmat rajzolt, melyben megakadt egy pár vonás a magyar társadalomból is. A cselekvény és jellemrajz többé-kevésbbé erőltetett volt, de itt-ott éles megfigyelés nyomai sem hiányzottak benne. Legtöbbet ért az egészben a könnyed és élénk elbeszélés s bizonyos előkelő hang, mely meglehetős ellentétben állott újabb elbeszélőink diákos humorával vagy komázó hegykélkedésével.

Nem tudjuk: vajon Herczeg azért hagyott-e föl a regényírással, mert nem volt megelégedve első regénye sikerével és kisebb műveken akarta előbb gyakorolni erejét, vagy pedig némely lapok tárczái vonzották magokhoz, hol a kisebb művek könnyen

* *Mutamur. Huszonkét elbeszélés. Irta Herczeg Ferencz.* Buda-Pest, 1892. (Budapesti Szemle 71. köt. 1892. 315—320. l., aláírva: —*i.*)

értékesíthetők s több olvasóra tehetni szert. Mi részünkről nem vagyunk ellenségei a rajzok- és vázlatoknak. Művészeti jogosultságuk kétségtelen. E mellett a mult század végén az angol társadalmi regény ily rajzokból keletkezett s a jelen század két legnagyobb angol regényírója, Dickens és Thackeray is, szintén ezekkel kezdették pályájokat. A baj csak az, hogy nálunk a rajz és vázlat némi léha divattá vált. Minden hevenyészett leírás, párbeszéd, elmefuttatás e műfaj számába megy. Egész iparczikké fejlődött, melyet iparűző szerkesztőink lehetőleg dédelgetnek. Különösen a kisebb lapok minden számukban közölnek ily fajta művet, mely nem lehet hosszabb két-három vagy legfeljebb négy hasábnál. Egy számba minden esetre be kell férni, folytatásról szó nem lehet, Így az írók kénytelenek összezsugorítani műveiket, megbénítani gondolatjokat.

Herczeg is egyik ily elbeszélő tárczaírója a *Budapesti Hirlap*nak. Úgy látszik, néha megúnja a kiszabott rövidségű műveket, hosszabbakat is ír kedve szerint s ezeket másutt adja ki. Ily műve a *Mutamur* is, a melytől nevét nyerte gyűjteménye. Ez valami közép a vázlat és beszély között s fővonásokban elénkbe tárja a szerző tehetségének sajátságait. Herczeg nem igen fordul elkoptatott tárgyakhoz, hogy ismert eszméket ismételjen vagy pedig a másokénál nagyobb sikerrel újjá szüljön. Kedveli az új vagy elhanyagolt tárgyakat, különösen a katonaélet rajzát, melylyel nálunk nem igen foglalkoznak az elbeszélők. A népélet rajzához kevés érzéke van, csak elvétve veszi tárgyúl, legszivesebben a fensőbb körök és a középosztály szalonjaiban mulat s örömest rajzolja a szerelmi viszonyok és házas élet

fordulatait. Előadásában nem nyilatkozik érzelmesség vagy humor, de nem hiányzik bizonyos finom gúny, mely jól illik előkelő hangjához. Azonban ez előkelő hang néha egykedvűségbe látszik átcsapni, melyből épen úgy hiányzik a rokon-, mint ellenszenv. Oly kevéssé barátja az elmélkedéseknek, mint az alanyi ömlengéseknek, de örömest mutatja, hogy szeret a nagyvilágban forogni és vizsgálni az embereket. Érdekli is minden jelenség, de mélyebben nem vizsgálja. Jól észre veszi a jellemző vonásokat s elég szabatosan emeli is ki, de az egész mű lélektani alapja ritkán erős.

A *Mutamur* azt akarja föltüntetni, hogy az ember egy év alatt is mily könnyen megváltozhatik. Ime két szerelmes: egy kis városi egyszerű leány s egy német gróf, a ki huszárhadnagy, egymásba szeretnek. A gróf párbajt vív a leányért, koczkáztatja örökségét s elveszi a leányt. Azonban egy év alatt az egyszerű leanyból sportot űző nő, typikus turfalak lesz, a ki nyereségért futtat s kit az egész világ bámul, a gróf pedig folyvást katona s kártyanyereséggel igyekszik pótolni vesztett örökségét. A szerelem elpárolgott, de azért elég vidám életet élnek. Az elbeszélés épen azt nem tünteti föl, a mire czímében is czéloz. Itt nincs változás, melyet rendkívüli esemény szokott előidézni lelkünkben, csak fejlődést látunk, a legtermészetesebb folyamatban. A szerelem egyik részről sem volt valódi szerelem; a leány kaczérkodott, számításból és kalandornővágyakkal ment férjhez; a férfi unalomból és gavallérságból kezdett udvarolni, ingerelték az akadályok és szeszélyből, makacsságból legyőzte azokat. Ennyi az egész. Az elbeszélésben nem hiányzanak a kato-

nai élet sikerült vonásai, de az egésznek nincs lélektani alapeszméje s a mi volna, az gyönge. A *Hadnagyné ő nagyságá*ban Reögh, a kemény és dulakodó hadnagy, sem változik át azért, mert megházasodván, neje- és gyermekéhez gyöngéd. Ez érzés eleme már azelőtt is meg volt lelkében, csakhogy szerző elfeledte föltüntetni, a ki ellentéteseknek, különösöknek mutat föl oly dolgokat, melyek jól megférnek egymás mellett.

Általában a szerzőnek inkább csak a külső jelenségek iránt van érzéke, s ritkán hatol be a lényegbe. Maga mondja némi negéddel egy helyütt: «Ha novellát írnék, indokolnom kellene ezt, mivel azonban valót beszélek, nem indokolok semmit». A való még a tudományban is keveset ér, ha meg nem értetjük, hát még a művészetben, hol némi átalakuláson is megy át, hogy lényege annál inkább kitűnjék. A költő épen azáltal költő, hogy mélyebben lát az emberi szívbe s ki tudja fejezni azt is, a mit mások csak érezni tudnak. Bizony a költőnek indokolni kell személyei tetteit, a bonyodalom fejleményeit, de nem okoskodással, hanem rajzzal, azaz úgy rajzolni mindent, hogy megérthessük. Herczeg rajzaiban egyet-mást sehogy sem tudunk megérteni. Például nem érthetni az *Utolsó bál*ban, hogy Ilondai Gyurka, előkelő ifjú, kamarás, miért veszi nőül egy csődbe jutott kereskedő tüdővészes leányát. A szerelmet nem kell indokolni, mondhatja a szerző. Jól van, de minden esetre úgy kell rajzolni, hogy természetesnek találjuk, ha pedig nem látszik annak, megértetni.

Az *Iza kisasszony* czímében sem bír az ember Béni úrral tisztába jönni. Béni szereti Izát, de egy-

szer észre veszi, hogy egyik czipőjének talpa sokkal vékonyabb, mint a másik, s így egy kissé sántít. Ez lehangolja s elhatározza, hogy nem veszi nőül. Azonban egy nap Izáék társasága kirándulást rendezett a hegyek közé. Tánczoltak és labdáztak s egyszer csak a labda az erdőszél fabokrai közé tévedt. Iza, a ki nem játszott, hanem egy fatörzshöz támaszkodva nézte a játszókat, utána futott a labdának hogy elhozza. De nem hozta; egy darabig vártak, aztán utána néztek. Béni ott találta szegény Izát elesve, a mint azt nyöszörgé: «Oh én nyomorék!» «De hiszen épen azért szeretem!» — vigasztalja Béni s lecsókolja könnyeit. Minden esetre Béni szerelme oly különös szerelem, a melyhez nincs kulcsunk. — A *Kapa-kovács felesége* sem ment e bajtól. Itt egy ifjú házaspár az anyós miatt elválik egymástól; a nő újra férjhez készül menni. Azonban épen az eljegyzés estéjén megjelen a kertben a férj s haza ragadja régi nejét, hogy újra elvegye. A szerző, a kinek e történetet egy mérnök barátja beszéli el, így kiált föl: «Ez képtelenség, hol itt a lélektani indokolás!» de a mérnök rámutat a vasúti állomás udvarán álló házaspárra. Ekkor aztán a szerző sem akar okosabb lenni a tényeknél. A dolog pedig voltakép úgy áll, hogy nincs ebben semmi képtelenség: mind az elválás, mind az új házasság könnyen megtörténhetett, de nem úgy, a mint a szerzőnek barátja s nekünk ő elbeszélte.

Ide járul még, hogy Herczeg nem rajzol mindig biztosan, különösen oly műalkatú elbeszéléseiben, melyeknek tárgya egy-egy jelenet rajza, mely a személyek múltjával ismertet meg bennünket s jövőjöket mintegy elhatározza. Ilyenkor a szerző meg-

lehetős homályos sejtelmek között hagyja olvasóit. Nem érezzük a lélektani kényszerűség mozzanatát, mely képzelmünket vezethetné. Ilyenek a *Tavaszi láz, Kényelmes asszony.* Néhol személyei sem beszélnek jellemzően. Az *O je Pierette* című elbeszélést egy komédiás szájába adja a szerző, de az előadásmód egészen az övé. A *Tacskó*ban az öreg mócz szájával szintén a szerző beszél. Vannak a művek között érdektelenek is, mint a *Lélek-analysis, Szivárvány a fövenyben.* A szerző ezekben valami különössel akarta meglepni az olvasót, de még érdekeltségét sem tudta felkölteni.

Azonban elég, talán sok is a gáncsból. A gyűjteményben vannak sikerült művek is. A *Daruvári híd, Egy kard-affaire, Mozgósítás* jól elbeszelt, vídám történetkék a katona-életből. Élénken, de torzítás nélkül vannak kiemelve bennök a komikai vonások s a hangban is van némi katonás, mely jól illik a tárgyhoz, mert belőle van merítve. A *Békák* szintén sikerült mű. Tárgya egy beteg úri nő, a ki sehol sem találja helyét; nem a Rivierán, nem Genuában, nem Bécsben, nem Buda-Pesten. Haza vágy s midőn a Bánságban közeledik a falu felé, mely otthona s hallja a békák brekegését, melyet már oly rég nem hallott, arcza fölvidul, mosolyog s megindúlt, lágy hangon fordul férjéhez: «Itthon vagyunk! Hallod? A békák!» Van valami ez elbeszélésben a szalonok levegőjéből, a beteg nő ideges kitörései igen jellemzők mind reá, mind a társaságra nézve, melyben él s az elbeszélés finoman leplezett félig érzelmes, félig gúnyos hangja jól illik a tárgyhoz. De mindent fölülmúl a gyűjteményben a *Lószőrvitéz* című elbeszélés. Gyermekkori emlékek újulnak meg a szerző

lelkében, midőn a régi családi ház lomtárában fölfedez egy bőrből készült, lószörrel töltött huszárt, mely egykor kedvencz játékszere volt. Megemlékszik hugára, ki szintén szerette a lószőr-huszárt. A két gyermek naiv mulatságai, ártatlan versengései sok kellemmel és közvetlenséggel vannak leírva. A leányka folyvást ajándékba kéri a fiútól a lószőrhuszárt, de a fiú vonakodik. Végre mégis oda adja hálából, mert a leányka megvarrta a fiúnak elszakitott új ruháját. Azonban az ingét is oda varrván az új ráhához, este anyja észre veszi, a mit előtte titkolni akartak. Ezért a fiú visszakéri az elajándékozott lószőr-huszárt, a leányka duzzogva oda dobja neki, de a midőn egy pár nap mulva beteg lesz, újra eseng utána. A fiút a nagyanyjához vitték, hogy el ne kapja a betegséget, s ott hallja meg huga kívánságát. Megijed, hogy oda kell adni a kedves lószőr-huszárt s ezért azt hóna alá kapva, elszaladt a fűzesbe. Midőn este haza került, vádolta a lelkiismerete, hogy talán mégis oda kellett volna adni hugának a lószőr-vitézt. Velök álmodott, s fölébredve álmából, kiáltozni kezdett, hogy a huszárt oda kell adni hugának. — «Hugod a mennyországba ment, angyal lett belőle» — viszonzá a nagyanya. Mindezt minden érzelmi áradozás, minden negédlés nélkül beszéli el a szerző, egyszerűen, de annál több bensőséggel. Mintha nem is törekednék hatásra s valódi művészi hatást ér el.

Bizonyára e sikerült művek a szerző tehetségét tanusítják, a melyet mi is örömmel ismerünk el. Jó tanácsesal is szolgálunk, bár az ilyesmit nem igen szokták jó néven venni a fiatal írók, az idősbek még talán kevésbbé. A robotba dolgozás megrontja

a költőt, még ha nagy tehetségű is. Minden héten néhány ily elbeszélő tárczát nem fog kibírni Herczeg; tíz közűl egy-kettő sikerűl, mint e gyűjtemény is mutatja, de végre akarva nem akarva modorossá fog válni. Némely írónak csak apróságok sikerűlnek; némelynek az apró is, nagy is, sőt az apróság előkészület nagyobb művekhez. Nem tudjuk, Herczeg melyik kategoriába tartozik, de a kísérlet semmi esetre sem ártana. Irjon ezután is egy-két apróságot, a mikor ihlete és gondolatja van, de jó lesz megkísérleni a nagyobb elbeszélést, a valódi beszélyt, sőt a regényt is. Hátha most jobban fog sikerűlni. A tehetség, a valódi becsvágy előbb-utóbb kivívják a sikert.

A GALAMB A KALITKÁBAN.

Úgy látszik, Mikszáthnak inkább sikerülnek a humoros életképek, könnyeden oda vetett vázlatok, adomás elbeszélések, mint a bonyolultabb beszélyek vagy épen regények. Mihelyt mélyebb lélektani föladatot tűz maga elébe vagy társadalmi viszonyainkat akarja rajzolni, győzi ugyan szóval, a mennyiben íveken át elméskedik, de nincs elég tájékozottsága a viszonyok fölfogásában, sem elég képzelme, hogy érdekes cselekvényt tudjon alkotni. Kedveli Mikszáth az előszó-írást is, részint a maga munkáihoz, részint a másokéihoz. Itt is, ha mondanivalója egy-egy adomán vagy élczen fordul meg, elég mulattató, de ha elmélkedni vagy ítélni kezd, üres vagy félszeg.

E művet * is bevezető előszó nyitja meg. A szerző elmondja, hogy régebben úgy írta elbeszéléseit, hogy két-három themából toldott össze egyet, most a midőn vénülni kezd s kifogy a leleményességből, egy themából akar két elbeszélést írni. «És a múzsa segítségével meg is lesz, sőt a nélkül is. Mert a múzsa is kivénült dáma már, a ki a világot uralta egykor

* *A galamb a kalitkában. Irta Mikszáth Kálmán.* Kiss, Linek és Mühlbeck rajzaival. Budapest, 1892. (Budapesti Szemle 71. köt. 1893, 478—480. l., aláírva —*i.*)

(a szerző azt akarja mondani, hogy a ki *a világon uralkodott* egykor, mert *a világot uralni* egyebet tesz), most mindössze egy apró pipere-üzletet tart; hajdan költőket inspiralt, ma a csinált virágok korszakában, legföljebb a toilettet teheti hangulatossá. A háztartása is más volt ezelőtt, szép szobaleányát, a Phantasiát, elbocsátotta szolgálatából s a helyett egy szurtos, mogorva mindenest tart: a Megfigyelést». E szerint a régi költészetben a képzelem minden megfigyelés nélkül teremtett, az újabban pedig semmi szerepe nincs, csak a megfigyelésnek. Ez azt teszi, hogy se a régi, se az újabb időben tulajdonkép nem voltak költők, mert megfigyelés nélkül nincs költői mű s a megfigyelés még magában nem költészet. A kinek ily zavaros eszméi vannak a költészetről, nem csoda, ha a maga elébe tűzött föladatot oly furcsán oldja meg.

Mikszáth tudniillik föltette magában, hogy földolgoz egy középkori mondát a *Gesta Romanorum*ból, melyet Haller fordított magyarra a *Hármas Historiá*ban *Példabeszédek* czíme alatt. Aztán egy másik elbeszélésben megkisérli, hogy egy hasonló történet hogyan eshetnék meg a XIX. században Magyarországon. Ez magában érdekes föladat mind írói stíl, mind korrajz szempontjából. Az elsőben utánozhatja a szerző a középkori mondák naiv hangját, jellemrajzi módját, világfölfogását; a másodikban éles ellentétben mutathatja föl az újabb kor elbeszélő és jellemrajzi sajátságait s mind kettőben visszatükröztetheti a különböző kor és műveltség hatását az erkölcsökre s a viszonyok és szenvedélyek fejlődési árnyalatait. Azonban Mikszáth mindezzel nem gondolt; megelégedett azzal az élczes ötlettel, hogy

egy tárgyról két elbeszélést ír s megírta mindkettőt ugyanazon komázó, operette-stílban. De ily torzításban is még lehető valamit visszatükröztetni a két kor viszonyai, erkölcsei és szenvedélyei árnyalati különbségeiből. Lássuk, van-e ennek valami nyoma a két elbeszélésben?

Az első elbeszélésben Balduin veronai orvos, nagy virágkedvelő, meghallván, hogy Albertusnak, egy nápolyi úrnak, a világon legszebb rózsái vannak, elutazik hozzá, annyival inkább, mert régóta baráti levelezésben vannak egymással. Albertus nagy szívességgel fogadja vendégét s fölajánlja neki minden rózsáját. Házában, kertjében mindent megmutat neki, kivéve egy kis lakot, mely a kert végében állott. Balduin kérdezte, hogy mi van ott? «Az titok — monda Albertus — oda magam sem lépek. Abban a kalitkában egy galamb van». Balduinnak szeget ütött fejébe a titkolódzás s megkérdezte titkon a kertészt, hogy voltakép mi van a kis lakban. A kertész azt mondotta, hogy egy szép rózsa. Balduinnak rosszúl esett, hogy barátja legszebb rózsáját eltitkolja előtte, s ezt meg is mondotta neki. Albertus megigérte, hogy másnap megmutatja legszebb rózsáját s megajándékozza vele Balduint. S im reggel egy szép leányt vezet elébe. Elmondja, hogy Esre gyámleánya, kit fölnevelt s nőül akart venni, de minthogy örömestebb megy Balduinhoz, átengedi neki, nem csekély hozományával együtt. Albertus szomorúan néz a távozók után s bújában boritalra adja magát. Csakhamar elszegényedik s elzüllött emberré válik. Bujdosásában Verona környékén elfogják mint gyilkost, bár ártatlan, de a körülmények ellene bizonyítván, halálra ítélik. Épen a mikor ki

akarják végezni, megjelen Balduin s ráismervén, hogy megmentse, magát mondja gyilkosnak. De a valódi gyilkos is előkerülvén, a két jó barát megmenekül. Balduin elviszi kertjébe Albertust, hol szintén van egy kis házikó, mint egykor Nápolyban s benne a galamb — Esre, a ki csak őt szereti; hogy Balduinnal eljött, csak gyerekes szeszély volt tőle, most már kifejlett, okos nagy leány. Balduin hozományával együtt visszaadja Albertusnak Esret s lakodalom végzi be az elbeszélést.

Az új korból vett elbeszélésben is van két jó barát, két magyar képviselő: Altorjay, a ki egy meglehetős vagyonos leányt, Vilner Esztert veszi nőül és Korláthy, kit vőfélynek hitt meg esküvőjére. A vőfély, mihelyt bemutatják, udvarolni kezd a menyasszonynak, az esküvő előtti éjjel megszökteti és nőül veszi. Majd visszatér nejével a fővárosba, párbajt vív megcsalt barátjával s neje hozományát egy pár év alatt elfecsérli. Most már szeretne menekülni nejétől, megkínálja vele a megcsalt barátot, Altorjayt. «Hát bolond vagyok én — pattan föl ez — hogy miután a hozományt te költötted el, én most a puszta asszonyt a nyakamba hagyjam varratni». «Úgy! Hát neked is csak a hozomány kellett, vágott vissza Korláthy gúnynyal.» Korláthy egészen tönkre jutván, külföldre szökik s Hamburgból azt írta nejének, hogy ne keresse, menjen férjhez, ő soha többé nem jön vissza. Azonban az igen is hűvé vált asszony nem tágít s mivel nincs pénze, váltót hamisít s az így szerzett úti költséggel Hamburgba siet. Ott mint virágárúsleány keresi kenyerét s im egy nap férjét pillantja egy vén angol nőt vezetve, a ki tőle virágokat vesz. Mindketten egymásra ismernek. Kor-

láthy kéri nejét, hogy ne csináljon botrányt, kisérje őket távolról a vendéglőig s ő egy kis idő múlva lejő hozzá. Úgy is történt. Korláthy szállására kísérte nejét s elbeszélte, hogy e gazdag angol nőt fürdőre kísérte mint orvosa, de holnap megválik tőle s a nyert tiszteletdíjjal vele fog valamibe kezdeni; holnap délben pontosan meglátogatja. Másnap a szegény nő mind várja férjét, de helyette rendőrök érkeznek s elfogják. A köröztetett nő szállását a férj fedezte föl a rendőrségnek, hogy szabaduljon tőle. S ez az újkori galamb a kalitkában.

Mit tükröztet hát vissza a két elbeszélés? Azt, hogy a középkorban az emberek mind becsületesek voltak, kivált Olaszországban, az új korban pedig mind hitványak, kivált Magyarországon. De ha nem egymáshoz viszonyítva s nem a korfestés szempontjából tekintjük is e műveket, úgy is meglehetős léha művek. Az emberek bennök jók az ostobaságig, minden emelkedés nélkül, és gonoszak a kedvtelésig, minden küzdelem nélkül, a szerző pedig nem épen jó óráiban összeírt tíz ívet, minden komolyság nélkül.

VÖRÖSMARTY EMLÉKEZETE.*

Ha van testület, mely Vörösmarty születésének százados évfordulóján mintegy hivatva van a kegyeletes hódolat kifejezésére, bizonyara a magyar tudományos akadémia az. Vörösmarty élete és dicsősége szoros kapcsolatban van az akadémiával, mely mindjárt alakulásakor rendes tagjának választotta, többször kitüntette jutalmával, támaszul szolgált munkásságának s egy szomorú korszakban utolsó menedéke volt. Az a rokonszenv, melylyel az akadémia pályája elején üdvözölte, az a fájdalom, melyet halálakor érzett, méltán megillette őt, mert egy nagy költőt vesztett benne, a ki e század első felében költészetünknek nemzetibb irányt adott.

Vörösmarty előtt különböző költői iskolák uralkodtak a magyar költészetben: a népies, a franczia, a classikai és a német. Mindenik nem annyira az egész nemzethez, mint inkább bizonyos osztályhoz fordult. A franczia iskola franczia eszmékkel táplálkozott s az úribb középosztályt tartotta szem előtt; a classikai leginkább tanárokból és szerzetesekből

* Fölolvastatott a Magyar Tudományos Akadémia 1900 december 3-dikán tartott összes ülésén; megjelent a Budapesti Szemle 104. köt. 1900, 451—462. l., aláírva: *Gyulai Pál.*

állott s a latin műveltségüeknek írt, a német a terjedő német műveltséget szólaltatta meg magyarúl. A népies iskola a hagyományos magyar költészetet folytatta, de nem a népköltészetből táplálkozott s erőtlenebb volt, mint sem fejlődhessék. Az a két költő, a kik eredetiebbek voltak társaiknál s nem tartoztak egyik iskolához sem, csak érintkeztek velök: Kisfaludy Sándor és Csokonai kedvenczei voltak ugyan a közönségnek, de tehetségökkel nem volt arányban ízlésök s a nemzeti és művészi elem összeolvadását nem eszközölhették oly magas fokon, hogy mélyebbre ható mozgalmat indíthattak volna. Azonban föllép Kisfaludy Károly s megalapítja az *Aurorát*, mely a nemzetibb művészi irányt tűzi ki czélúl. Megalakul az Aurora-kör, melynek legtehetségesebb tagja s az új irány legkiválóbb képviselője Vörösmarty volt.

Vörösmarty egy nagy művel lépett föl s egyes osztályok helyett az egész nemzethez fordult s pályája folyamán mindinkább össze-összeolvasztani igyekezett az eddigi iskolák vívmányait. Eddigi költőink vagy idegen költők egyoldalú befolyása alatt állottak, vagy pedig a nemzeti elemnek nem elég izléssel s inkább csak az alantabb körben voltak képviselői. Vörösmartyn nem igen érzett meg se a classikai se az európai ujabb költészet hatása, pedig többé-kevésbbé az eredeti nyelven vagy fordításban mindkettőt ismerte, sőt keleti költőket is olvasott. A hatást, melyet tőlök vőn, eredetibben dolgozta föl, mint elődei és kortársai. Eredetiségét táplálta a nemzeti szellem, mely a korban erősebben kezdett nyilatkozni. Pályája első felében a classikai iskola nyomait megtalálhatni költészetében. A hexameter

megigézte, nem tudott szabadulni varázsa alól. Senki sem írt szebb hexametert nemcsak magyarul, hanem más nyelven sem. Oly szép, oly zengzetes az, hogy kiállja a versenyt a görögg el és latinnal. És mégis Vörösmarty a classikai iskolát saját versformája pánczélában győzte le. A görög hexameterben a legnemzetibb tartalom szólal meg, a mely semmit sem tud Olymp isteneiről, Hadurról zeng s a melyben a magyar őskor jellemzetes vagy phantastikus alakjai élednek föl, nyugot-európai lovagiság keleti ragyogásban.

A nemzeti szellemet Vörösmarty különösen két forrásból merítette: részint a mondai és történelmi, részint pedig a népi elemből. Epikai műveiben a nemzeti dicsőség emlékeit eleveníti föl. Ott van a honalapítás nagy ténye, a cserhalmi győzelem, Eger védelme. Drámái közül mindjárt fölléptekor: *Salamon* és a *Bujdosók* történelmünk egyik legháborgóbb korszakából emelkednek ki. Kisebb költői beszélyeiben és balladáiban hol a történelemből, hol pedig a régi magyar költészet hagyományaiból szedi tárgyait. Hozzá nyúl a Toldi-mondához, földolgozza a Szilágyi és Hajmásiról ránk maradt hagyományt; Hunyadi János és Mátyás király emléke is megzendül lantján. Lyrai epigrammjai nemcsak nemzeti tartalmuak, hanem történelmünk nevezetesebb eseményeire és hőseire írt emléksorok. Más fajta lyrai költeményeiben is a besülyedt múlt emlékét támasztja föl s örömest fordul Zrínyi a költő s Mikes Kelemen, a rodostói száműzött alakja felé. E mellett a népies elem már úgy kezd megjelenni nála, mint a nemzeti költészet ifjító forrása. A classikai és német iskola lenézte és megvetette s ha hébe-korba

hozzá fordult, csak curiosumkép tárgyalta s legfeljebb gúnyra használta föl az ósdiak és izléstelenek ellen írt satiráiban. Magánál Csokonainál is leginkább az alsó és naiv komikumában nyilatkozik erőteljesebben. Vitkovics és Kisfaludy Károly inkább csak népdalokat írtak, Vörösmarty is írt népdalokat, de a népi elemet egyszersmind fejleszteni törekedett. Balladáit nem innen fejlesztette ugyan, de innen humoros genreképeit, s néhány lyrai költeményét, melyek többek egyszerű népdaloknál s a specifikus magyar és művészi lyra felé törnek utat. Epikai költeményeire sem volt hatás nélkül ez elem. Már a monda és hagyomány iránti előszeretetében nyilatkozik némi népies szellem s csakhamar a monda édes testvérét: a népmesét is fölölelte. Nemcsak *Csongor és Tünde* alapszik népmesén, hanem népmesei szálakból van szőve a *Tündérvölgy* is, melyben a népi- és régies mintegy összeolvad. Mióta az idegen iskolák válaszfalat emeltek a régibb és újabb magyar költészet közé, Vörösmarty volt az első, kit a régibb költészet, kivált Zrínyi, lelkesítni bírt; mióta a classikai eszményiség uralomra vergődött, szintén ő oltotta be először költészetünkbe a népi elemet nemcsak mint földolgozandó anyagot, hanem mint fejlesztő eszmét. A magyar költészet újra érintkezik mindazzal, a mitől elszakadott, de művészi vívmányok kiséretében, nemzetivé válva, lerázza a classikai és német költészet jármát, de megnyílik az európai összes költészet behatásainak. Önállóságra jutva, szabadságot hirdet, a költői gondolat szabadságát s inkább megérti az európai nagy szellemeket, a kik ily úton lettek nagygyá.

Petőfi és Arany költészete sokban különbözik a

Vörösmartyétól, de mindenik az erősbödő nemzeti szellemben gyökerezik s a fejlődésnek mintegy stadiumait jelöli. Ugyanegy korszak ez, melyet nagy elhajlásai mellett is épen oly bajos elválasztani egymástól a költészet, mint a nemzeti élet történelmében. A magyar költészet 1823—1848-ig a legszorosabb kapcsolatban van a kor politikai küzdelmeivel, melyek közvetve és közvetlenül oly mélyen befolytak a nemzeti szellem fejlődésére. Kazinczy fejlődésbe indította a nemzetiségi eszmét s nyelvujításával fölköltötte a reform vágyait. A politikai téren ugyanaz a harcz ismétlődött, mely az irodalomban még alig végződött be. A politikai átalakulás küszöbén állottunk, mely egy nyomon haladt a költészetével. Mindkettő megujhodott, átalakult. Egymásból táplálkoztak s az irodalmi küzdelmek politikaiakká váltak és viszont. Az idegen befolyás elleni küzdelem, az alkotmány reformja együtt indult meg és fejlődött Vörösmarty költészetével, mely szintén idegen befolyás ellen küzdött s a classicismus romjain egy új világ felé nyitott utat. Mihelyt a politikai és társadalmi téren nagyobb arányokban kezdett fejlődni a nemzeti szellem s a democratia felé hajlott, megzendült Petőfi és Arany lantja. Ez irodalmi és politikai átalakulásnak megvoltak magokban is tényezői, de lényegileg egymást idézték elő s forrongó fejlődésökben mindazt magokba szívták az európai életből és irodalomból, a mi irányukkal rokon volt. Alig harmincz évi küzdelem s a nemzeti szellem teljes győzedelmét ülte az irodalmi, politikai és társadalmi életben egyaránt. Vörösmarty döntőleg folyt be ez irodalmi átalakulásra, mely tulajdonképen vele kezdődik; Kisfaludy Károly már előhírnöke volt ugyan,

de Vörösmarty emelte nagyobbszerű mozgalommá. Költészetének diadala a nemzeti szellem és költői szabadság diadala volt. Ez lángelméjének legdicsőbb emléke, melyet se az ízlés változásai, se a jövendő remekművek nem sülyeszthetnek homályba.

De Vörösmarty nemzeti szelleme sehol sem nyilatkozik erőteljesebben, mint nyelvében. Kazinczyt tartják a magyar újabb költői nyelv megalapítójának s ez igaz is, ha általános szempontból itélünk, de tisztán nemzetiből Vörösmartyt illeti a dicsőség. Nem tagadhatni, hogy Kazinczy nélkül bajosan állhatott volna elő Vörösmarty, de még bizonyosabb, hogy Kazinczy iránya a mily jótékonyan hatott egy ideig, épen oly kártékonyan hatott volna később, ha Vörösmarty a jól-rosszul művészivé emelt költői nyelvet át nem változtatja egyszersmind magyarrá is, azaz nemzetileg művészivé. Kazinczy zagyva, ellapult prózánkat, köznapi és emelkedés nélküli költői nyelvünket igyekezett kiemelni sülyedtségéből. A nyelv æsthetikai oldalát művelte, annyira, hogy nyelvújítása is innen indult ki s a nyelvtani szempontot minden habozás nélkül föláldozta az æsthetikainak. Tudta, hogy a költői nyelv nem a köznapi beszédnek rímbe vagy mértékbe szedése, hogy minden költői nemnek, fajnak megvan a maga stilje s a báj nagy része a szók és kifejezések árnyalati gazdagságától s a szókötés egy csoport fordulata- és alakzatától függ, a melyek épen úgy befolynak a költői gondolat kiemelésére, mint a rhythmus hangzatosságára. Ide járult még, hogy költészetünkben a classikai s nyugat-európai modern versformák kezdettek műveltetni. E versformák, kivált a trochæus és jambus-sorok, nem igen tűrték meg hosszú sza-

vainkat, melyek nemzeti rhythmusuk chorjambusi lejtésével kevésbbé állottak ellentétben, a művészibb rímelést pedig nagyon nehezitették nyelvünk ragos természete, kiveszett gyökeink s megnyulósodott származékaink. Kazinczy egész erejét költői nyelvünk kül- és belformájának átalakítására szentelte, elvvé, rendszerré emelve mindazt, a mi eddig e tekintetben homályos ösztönből vagy tartózkodó kisérletkép történt. Gyökig vagdalta hosszú szavainkat, részint a mérték és rím kedveért, új szókat alkotott, régieket elevenített föl, tájszókat általánosított hasonló okból vagy azért, hogy költőibbel váltsa föl a kevésbbé költőit vagy idegent. Ismert szóknak új árnyalatokat kölcsönzött s a szókötés költői fordulatait és alakzatait törekedett megállapítani. Költői nyelvünk művészi lőn, de egy s más részben idegenné vált; csín, fordulatosság szállott bele, de az eredetiség és magyarosság sokat szenvedett s annál inkább, mennél bátrabban haladt Kazinczy a maga választott útján s mennél több tanítványa akadt, kik irányát a legnagyobb túlságig fejlesztették.

S ez nem lehetett máskép. Kazinczy nem annyira a magyar nyelv természetéből igyekezett kifejteni költői nyelvünket, mint inkább idegen nyelvek kifejlett költői szépségét ültette át a magyarba. Úgy óhajtott szólni magyarul, mint a régi és újabb classikusok s ez helyes volt, de abban tévedt, midőn azt hitte, hogy ezt latinismus és germanismus útján is eszközölhetni. Valóban nála az idegen nyelvek költői fordulatai, alakzatai nagyban szerepelnek s a hol a magyar nyelvből indul is ki, olykor nagyobb a merészsége, mint sikere. Archaismusait és solœcismusait ritkán tudja költőivé varázslani, sőt kevésbbé

merész szólásmódjait sem mindig. Keresettséget vagy erőltetést érzünk, vagy legalább a szenvelgés némi árnyalatát. E mellett a válogatás és finomítás fáradalmai meg-megbénítják önkéntességét. A művészi törekvést folyvást látjuk, de az a baj, hogy néha igen is látjuk. Kazinczy izlést és formai érzéket költött föl költőinkben, de mesterkedést is; elválasztotta a költői nyelvet a köznapitól, de nem egy tekintetben a művészit is a magyarostól. Költői nyelvének e jellemző vonásait többé-kevésbbé megtaláljuk majd mindenik költőben, kire nagyobb hatása volt. A magyarosság és idegenszerűség, a természetes és művészi küzdésben vannak egymással és nem tudnak kibékülni. A kik nyelv tekintetében magyarosabb költők, sok tekintetében nem elég művésziek, a kik művésziebbek, érzik rajtok némi idegenszerűség vagy erőltetés vagy legalább is küzdés a nyelvvel, ha föntebb hangon akarnak szólani.

E küzdelmet, ellentétet Vörösmarty békítette ki. Magáévá tette Kazinczy czélját, de más eszközöket használt. Megtartotta mindazt küzdelme eredményeiből, a mi életre való volt, de egyszersmind hozzá tett valamit, a magyar nyelv és saját költői geniusát. Nyelvujító volt ő is, Kazinczy tanítványa, de legconservativebb a tanítványok között. Épen úgy gyűlölte az ósdiakat, mint megvetette az újítók túlságait. Épen oly előszeretettel fordult a megujított nyelv nyereményeihez, mint a régi, köznapi és népnyelv kincseihez. Kázinczytól eltanulta a merészséget, de nem rendszerét. Ő is új vagy átvitt értelmet adott sok szónak, de nem lőn homályos vagy erőltetett. Ő is használta a szókötés költői fordulatait, merész alakzatait, egész ornata syntaxist allapított meg, de

a régi vagy népnyelv alapján s ha önmagából merített, akkor is azt látszott tenni. Elválasztotta a köznapi nyelvet a költőitől, de ezt csak annak virágává fejlesztette s nem oltott belé idegen ágat. Merészsége finom nyelvérzékkel párosult, izlése alkotó erővel. Mindaz, a mi nyelvében szokatlan vagy új, mintegy behizelgi magát az olvasó lelkébe, sőt néha a szokatlan úgy jelen meg, mint szokott s a szokott, mint szokatlan. Mindazt, a mivel a gondolat és érzés finom árnyalatait, a rajz plasztikaiságát, a festőiség színvegyületét kifejezhetni, nem kereste, nem küzdött érte, mint nagy részt elődei, hanem megtalálta, sőt oly gazdagon ontotta, hogy néha visszaélt vele, túlterhelt lőn. Mily mindennapi szók vagy kifejezések válnak az elhelyezés, kapcsolat, kihagyás, bővítés, fordulat vagy átvitt értelem útján az erő, méltóság, szenvedély, naivság azelőtt soha nem hallott hangjaivá. Mily kifogyhatatlan a jellemző és új árnyalatú epithetonokban, mennyire nem szorul meg soha, oly gazdagnak látszik tolla alatt a nyelv, mintha ő teremtené. A mondat értelme, az érzés hangulata mily határozottan kiemelik az elavult, közdivatú új vagy tájszavak árnyalatait. Nincs szükségünk szótárra, nyelvérzékünk vagy æsthetikai fogékonyságunk önkéntelen megfejt mindent. Sőt nyelvének ereje néha még gondolatjai fogyatkozását, képei hibáit is födözni bírja, legalább hangulatba ringatja lelkünket s valami rejtélyes bájjal hat képzeletünkre. S nyelvének szépségeit mennyire emeli a hangzatosság. A nyelv zenéjét senki sem érti jobban nála. A gondolat nemcsak méltó kifejezését találja meg, hanem hangját, dallamát is s ezt nemcsak a

rhythmus tényezői eszközlik. Valami bűbáj van nyelvében, melyet lehetetlen bonczolni.

Egy szóval Vörösmarty megalapította a valóban magyar költői nyelvet s a tökély magas fokára emelte. Kiegészítette, megjavította, sőt a nemzeti szellem melegén ujjá szülte Kazinczy törekvéseit. Összeolvasztotta a régi és új nyelvet, kibékítette a művészit és magyarost. Eldöntötte a költészetben a nyelvujítási harczot s megadja a jövő irányát. Meghódította mindazokat, a kik féltették a magyar nyelv eredetiségét, valamint azokat is, a kik az izléstelenségből minden áron ki akarták emelni. Ezóta a nemzeti elem kerekedett fölül költői nyelvünkben s Petőfi és Arany, kik utána jöttek, ez irányt fejlesztették tovább vagy más oldalról, költészetök tartalmához képest újabb forrásokat nyitva, újabb szépségeket emelve ki.

Az erős hazafiság szintén egyik főforrása volt Vörösmarty elődeinél nemzetibb költészetének. A közügyek első ifjuságától fogva érdekelték s 1825—1848-ig folyvást a politikai áramlatok ihlették lantját. Midőn részint 1821-ben, részint 1822-ben kiadattak az ujonczozó és adófölemelő rendeletek, melyek a nemzet legsarkalatosabb jogait támadták meg, a megyék heves ellenállást fejtettek ki, országgyűlést követelve az ügy eldöntésére nézve. Megkezdődött a küzdelem mindkét részről nagy erélylyel. Végeredménye nem lehetett más, mint az alkotmány visszaállítása vagy az alkotmányos élet enyészete s vele együtt a nemzeti fejlődhetés, békés átalakulás reményének megsemmisülése, beláthatatlan bonyodalmak kiséretében. Vörösmartyt a megyén találták a küzdelem legviharosabb napjai, még pedig egyik

megyei főtisztviselő oldalánál. Módja volt mindennel a legapróbb részletekig megismerkedni, egész figyelme ide fordult s nagy érdekkel kisérte az eseményeket. Ekkor írt hazafiúi költeményei heves izgalmat árulnak el. De magának *Zalán futásá*nak keletkezésére is befolytak ez események. Fejében egy nagy eposz terve forrott, mely a multban játszik, de a jelenhez szól, mely a mult dicsőségét énekli, de a jelen sülyedésére emlékezteti nemzetét. Miért gátolnák egy oly könyv megjelenését, mely a poros krónikák lapjairól szedi tárgyát, személyeit s látszóan semmi köze a jelennel? De vajon ki nem fogja érteni a költő czélzatát, a kiben még a hazafiság utolsó szikrája ki nem aludt? Az eposz a mult nagyság képeit tünteti föl, hogy önérzetet költsön, ébreszsze a sülyedőket, bátorítsa a küzdőket. A honalapítás nagy tettét rajzolja, az unokáknak némán is kiáltva: hát ti el fogjátok veszteni a dicsőn szerzett hont? már elvesztettétek, újra meg kell alapítanotok, nem karddal, hanem hazafiúi erénynyel és kitartással, lelkesüljetek őseitek nagy példáján, pirulva, szenvedve és soha ki nem fáradva, e napok épen oly elhatározók, ha nem is oly dicsők, mint Árpád csatái.

Mindamellett az egész eposzon bizonyos elegiai fölindulás ömlik el: dicsőíti a multat és siratja a jelent. E század első évtizedeiben erős nemzeti fájdalom vett erőt költőinken. Majd mindenik a romlásnak indult magyart siratja, a ki már csak névben él. Mindenik szembe állítja dicső multját nyomorult jelenével s egyik sem hisz jövőjében. Különösen Berzsenyi és Kölcsey hazafi fájdalma teljes kétségbeesés. Hogy a magyarnak jövője van, nem költői mű

hirdette először, hanem egy politikai röpirat. Széchenyi *Hitele* (1830). Széchenyi mind első, mind utolsó röpiratában épen úgy államférfiú, mint költő, *vates*, mint a régiek nevezték a költőt. Mély belátása, lángoló lelkesedése egész a jóslatig emelik. A mit a magyar nagy jövőjéről jósolt, hitelre talált, lelkesedést keltett, sőt egy egész korszak jelszavává lőn. *Programmtöredéke* (1847.) elhangzott, senki sem hitte jóslatát, hogy a nemzet örvény szélén áll, a forradalom árjába fog veszni minden, a mit eddig kivívtunk, bár a következmények igazolták. Egy nemzet, melyet kétségbeeséséből kiemel az önmagába vetett hit, nem könnyen mond le arról s épen annak a szavára, a ki azt először lehelte belé. Széchenyi *Hitel*ében az európai új eszméket hirdetve s alakító erejöktől az alkotmány, nemzetiség és társadalom ujjászületését várva, nem habozott kimondani, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz, s ezzel fölindított minden magyar szivet. Volt lelkesülésében valami szent és szentségtelen: az elragadtatás és gúny bizonyos vegyülete, mely különbözőkép, de mindenkire hatott, egész a velők oszlásáig. Széchenyi meggyalázta a multat, a magyar egyetlen büszkeségét s oly jövendőt igért neki, melyről még álmodni sem mert; kigúnyolta a nemzeti fájdalmat, a magyar egyetlen hű érzését s vakmerő reményt és hitet követelt tőle egy ország romjain, melynek omlását megszokta minden szem egy nagy elhatározás díjában, melytől elszokott minden szív. A lelkesülés és gyűlölet rajongása üdvözlé a látnokot, a reformatort, az izgatót s a nemzet az átalakulás pályájára lépett. A siker elnémította a gyűlöletet, az akadály lehangolta a rajongást, de a hit többé nem aludt ki.

A költők oly megdöbbenve tekintettek Széchenyire, mint maga a nemzet. Lyrájok nem volt oly vakmerész és siralomhoz szokott húrjain remegve zendült meg az öröm. Ők voltak az elsők, kik befogadták a reményt és hitet, de csak a kétségbeesésből emelkedtek ki, a nemzeti fájdalomról oly kevéssé mondhattak le, mint szíve mélyén maga a nemzet. Összeolvasztották a kettőt, a reményt és emléket, a bánatot és örömöt, a hitet és aggodalmat. A mult dicsősége előttök oly szent volt, mint a jövendőé: egyik kézzel a multra, másikkal a jövendőre mutatva lelkesítették a jelen küzdelmét. Ez volt a nemzet hangulata is, melyet a Vörösmarty *Szózat*a fejezett ki legerőteljesebben s emelt tisztább lelkesülésre.

A *Szózat* mindenre hivatkozik, a mi ujjászületési küzdelmében csak lelkesítheti a magyart s a remény és emlék, a hit és balsejtelem húrjain játszva, mindenbe az önbizalom és nagyság érzetét vegyíti. Semmi csüggedés többé, bátran nézhetünk szembe a jövővel. Nagy válság felé közeledünk, egy jobb kornak kell jönni, vagy ha nem, ha el kell vesznünk, többé nem veszhetünk nyomorultan. Az bizonyos, hogy így többé nem élhetünk, s ez már magában lélekemelő. Vörösmarty egészen kiemeli a magyar lyrát eddigi kétségbeeséséből; még nem zengi a jövő dicsőségét, de elhatározónak érzi a jelent, nem korholja az elfásult nemzetet, az életre ébredt, de tettre és hazafi hűségre lelkesíti. Emlékezteti a mult dicsőségére, előszámlálja epikai és tragikai nagy emlékeit, a keresztyénségnek és szabadságnak tett szolgálatokat, fölhozza az őrködő isteni gondviselést, mely annyi viszontagság között sem engedte meg életereje megtörését; említi a jelen küzdelmeit,

az ész, erő, szent akarat harczát. S nemcsak nemzetéhez fordul, hanem Európához is, melynek eszméiért küzd nemzete, méltó helyet követel tőle a többi nemzetek között; a mult szolgálatai, a jelen törekvései díjában kéri a jövendőt, részvétet küzdelmei iránt, könnyet sirjára, ha vesznie kell, de nem fog gyáván veszni: a temetkezés fölött egy ország vérben áll. Mily önérzet s mennyi fájdalomba merűlve, mennyi hit a balsejtelmek közepett s menynyire uralkodik mindkettőn az elszántság. Mióta lyránk többé nem olvasztotta össze a hazafisággal a katholicismus és protestantismus eszméit, megvált az európai solidaritás érzelmétől. Vörösmarty újra összeköti a két elemet, midőn Európára, a népek hazájára hivatkozik, a specifikus magyar hazafiság az emberiség érdekeivel egyesül.

A *Szózat*on kívül Vörösmarty még számos hazafiúi költeményt írt. Nagy változatosság tárul ki előttünk műfajban, eszmében, hangban, de mindenikben van valami a *Szózat* szelleméből: emlék és remény, önbizalom és aggály, de elszántság mindvégig. Hazaszeretetről énekel, mely a jelent ölelve tartja s a multtól lelkesítve jövőt teremt. A rendűletlen hazafi hűséget zengi s hol esengve, hol haraggal fordul a nemzetiségökhez hűtelen úri hölgyekhez, de bízik a jobb jövőben, hiszi, hogy a megifjuló magyar nem bízza többé hazáját a sors szeszélyére és szíve vérével váltja meg, éljen vagy veszszen. A jövendő jobb kor vagy a nagyszerű halál eszméje átvillan nem egy költeményén. De vannak sötét pillanatai is. A leigázott lengyel nemzet árnya meg-meglepi képzelődését, többel viseltetik iránta mint részvéttel, mintha a magyar jövőjét a

föltámadt és legyőzött lengyelben sejtené, mintha a nagyszerű halálról álmodoznék. Bordalában sem feledkezik meg hazájáról. A haza reményei és aggodalmai éledtek föl a jó kedv szeszélyeiben. Hány magyar ember érzett és gondolkodott úgy a bor mellett, mint ő *Fóti dalá*ban. «A legelső magyar ember a király» sora szárnyas igévé vált. «Éjszak rémes árnyai», melyeket egyik versszakában emleget, mi hamar átnyultak a Kárpátokon. Néha türelme elhagyja és heves ódákban könnyít lelkén, ilyenek különösen az 1847-ben írt költeményei. Egy szóval Vörösmarty 1825—1848-ig átéli, magába olvasztja nemzete vágyait, törekvéseit s a leghathatósabban fejezi ki. Az ősi alkotmány veszedelme szülte *Zalán futásá*t, a Széchenyi által megindított reformmozgalom a *Szóza*tot, a *Honszeretete*t, mintha Deák sugalmazta volna, az *Országházá*n Kossuth heves szelleme érzik.

Az 1848-iki átalakulás napjaiban keveset írt. A márcziusi napokban üdvözölte a szabad sajtót s midőn az idők nehezedni kezdettek, egy harczi dalt írt: *A síkra magyarok, fegyvert ragadjatok!* De azután elnémult; a politikában a forradalom hullámai emelkedtek, a költészetben Petőfi szilaj muzsája uralkodott. Mint képviselő 1848 végnapjaiban habozás nélkül követte az országgyűlést Debreczenbe. A vesztett és nyert csaták zajában élte napjait és *Szóza*tának reményei és balsejtelmei visszhangzottak lelkén. A huszonöt éves ifju az elhanyatlott ősi dicsőségről álmodozott s a puhaság fertőjébe sülyedt nemzetét siratta; hazafi erényről zengett, melynek csak emléke élt már s ime a negyvennyolcz éves férfiú betelni látta álmait. A régi magyar vitézség és ha-

zafi föláldozás nagy tettei mintegy ujjá születtek a forradalom viharában. Vörösmarty örömmel szemlélte mindezt, de folyvást aggodalmak kisérték. Nem tudott se a költészetnek, se a közügynek élni s tétlenségbe sülyedt. Midőn 1849 augusztusában az utolsó magyar sereg is letette a fegyvert, Bajzával együtt Szathmármegyében bujdosott. A két költő négy hónapig rejtőzött a távol eső megyében. Mindenütt vendégszerető menhelyre találtak; egyik birtokos a másikhoz küldötte őket, míg végre az üldözők nyomukat vesztették. Háltak a szabad ég alatt, egy párszor erdészkunyhókba kellett rejtőzniök s talán még most is láthatni valamelyiknek ajtaján Vergilius e szavait: *Nos patriam fugimus*, melyeket Vörösmarty irónnal karczolt emlékül reá. Ekkor tájt írta *Emlékkönyvbe* czímű költeményét is, melyben kétségbeesését fejezi ki. «Mi a világ nekem, ha nincs hazám! A miért éltem, az már dúlva van.» Az 1850-dik év elején a fővárosba jött, jelentkezett a katonai törvényszéknél, majd kegyelmet nyerve, falura költözött. Ritkán jött be Pestre, s ha bejött, mind komorabban tért haza. Barátjai nagy része bujdosott vagy börtönben szenvedett, Bajzát megőrülve találta, az akadémia csak eltűrve, mintegy elbujva tartotta üléseit, az irodalom kegyetlen önkény alatt nyögött, a nemzeti nyelv kiszoríttatott mind a közigazgatásból, mind az iskolákból s a fővárost az idegen hivatalnokok egész özöne borította el. Falun legalább nem láthatott ilyesmit s Nyéken gyermeksége kedves emlékei vették körül. Dolgozni, írni akart, de nem volt képes reá. Csak a nemzet siralmát, Magyarország jajkiáltását tudta volna zengeni, a mit nem lehetett, s egyebet semmit. Senki

sem érezte mélyebben hazája szenvedését. Kedélye föl volt dúlva, mint a haza földje, mint az alkotmány, mint a nemzetiség: rom volt, mint Magyarország. Együtt nőtt föl egy jobb kor reményeivel, bajnoka, költője volt annak a nagy küzdelemnek, mely fejlődésbe indította az alkotmányt, nemzetiséget és újjá szülte a magyart: s ime mindez összedúlva, letiporva. A Bach-kormány minden rendszabálya, mely a nemzeti lét gyökerét támadta meg: megannyi tőrszurás volt szivének, bár hazafi kétségbeesése első rohamaiból kiocsúdva, nem tekintette örökre elveszettnek hazáját, bízott jövőjében, de a maga életét eljátszottnak hitte s a szomorú idők egész gyásza kedélyére nehezült. Nagynehezen mégis irogatni kezdett: Shakespeare *Lear királyát* fordította, s néhány költeményt írt. A *Vén czigány* volt utolsó költeménye; ezt az orosz-török háború kiütésekor írta, mely európaivá gyuladott s melyről azt hitte, hogy befolyással lesz Magyarország sorsára. Nem sokkal ezután kiszenvedett, 1855 november 19-én, épen abban a házban, a hol azelőtt huszonöt évvel Kisfaludy Károly lakott és meghalt.

Pest emberi emlékezet óta nem látott oly népes temetést, mint a minő a Vörösmartyé volt. Húszezer embernél több követte a koporsót s a fogatok számlálhatatlan sora lepte el az utczákat. Az életét nemzetének áldozott férfiú halála is a nemzeti érzelem nyilvánulására adott alkalmat. A főváros népe öt sanyarú év után e temetésen lélekzett föl szabadabban s a nemzetiség és hazafiság nagy költőjének fényes végtiszteletet adva, egyszersmind ki akarta mutatni érzelmeit, hogy «megfogyva bár, de törve nem, él nemzet a hazán». És élt folyvást s alig telt

el néhány év, a Vörösmarty *Szózata* zendült meg milliók ajkán, visszakövetelve az alkotmányt. az 1848-diki alkotmányt. Vörösmarty nem csalódott, midőn erős hittel nemzete jövőjében szállott sírjába. Semmi sem veszélyesebb egyesekre és nemzetekre egyaránt, mint az elcsüggedés vagy — elbizakodottság. Vörösmarty egész élete, egész költészete az elcsüggedés ellen irányul, de irányul egyszersmind a szájas hazafiság és elbizakodottság ellen is. Egyik költeményében így kiált föl:

Szeresd hazádat és ne mondd:
A néma szeretet
Szűz mint a lélek, melynek a
Nyelv még nem véthetett.
Tégy érte mindent, éltedet,
Ha kell, csekélybe vedd,
De a hazát könnyelmüen
Koczkára ki ne tedd.

Rendületlen hűség a hazához csüggedés és elbizakodottság nélkül — ezt hirdeti Vörösmarty élete és költészete. Ez eszme, ez érzés lángja hassa át szivünket, ezzel legméltóbban áldozunk a kegyelet oltárán, születése százados évfordulójának ünnepén.

PETŐFI ÉS A PETŐFI-TÁRSASÁG.*

A Petőfi-társaság végre Petőfi-tanulmányokkal is kezd foglalkozni, de úgy látszik, nem nagy sikerrel. Legalább ezt mutatja Bársony István r. tag értekezése, melyet a társaság f. évi márczius 10-én olvasott föl *Petőfi szerelme* czím alatt. Az értekezés tudtunkra még nem jelent meg nyomtatásban, de minden lap közlött belőle kivonatot. Bársony egész új dolgokat akar fölfedezni, a mint a kivonat is tanusítja, a mely egész terjedelmében a következő:

«Végül Bársony István olvasta föl *Petőfi szerelme* czímén nagy hatást keltett munkáját, melyben azt rajzolja meg, hogy Petőfi házas élete nem volt boldog: Szendrey Julia nem szerette úgy, a mint Petőfi megérdemelte volna. Ezt bizonyítja Szendrey Juliának már a mézes hetek alatt való állandó töprengése. Bebizonyított történelmi tény — mondja Bársony — hogy Petőfi komolyan menekülni nem is akart a segesvári csatában, a mikor pedig szégyen nélkül tehette volna, hisz mindenki joggal menekült már. Az a merengés ott a fejéregyházi csatatéren, az a czéltalan bevárása a végveszélynek: nem

* Budapesti Szemle 106. köt. 1901. 158—159. l., aláírva: —*i*.

volt-e közöny az élet iránt? Az író ezt boldogtalan házasságából eredőnek tartja.»

E szerint Petőfi házas élete nem volt boldog, boldogtalan házas élete okozta kora halálát, a segesvári csatából menekülhetett volna, de nem akart s kétségbeesésből rohant az ellenség fegyverébe. Petőfinének férje halála után történt gyors férjhez menetele árnyat vet ugyan reá, de ebből az előbbi időkre nem lehet következtetni, midőn a tények ellenkezőt bizonyítanak. Bársony, úgy látszik, nem igen olvasta Petőfi költeményeit, melyek egész haláláig dicsőítik nejét s rajzolják boldog házas életét. Épen az 1848-ik évben éri el a tetőpontot e tekintetben költészete s halála előtt egy pár hónappal így ír nejéről:

És álmodom és álmaim
Oly kedvesek, oly édesek...
Te rólad álmodom, hiv angyalom,
Kit oly híven szeretek,
Ki lelkem üdvössége vagy,
Kit Istentől azért nyerék,
Hogy megmutassa, hogy nem odafönn,
De lenn a földön van az ég.

Bizonyára e vers nem egy kétségbe esett, halni akaró férj hangulata, s mást bizonyít az a körülmény is, hogy midőn Petőfi 1849 juliusában újra Erdélybe utazott, nejét is magával vitte. A mi halálát illeti, mindaz, a mit erről a leghitelesebb tanúk nyomán tudunk, épen nem igazolja, sőt megczáfolja Bársony állítását. Petőfi menekülni akart, de már késő volt s késedelme teljességgel nem volt szándékos; ha szándékos, akkor meg sem kisérli a menekülést.

Csodálkoznunk kell, hogy Bársony alaptalan állí-

tásai ellen a társaság egyetlen tagja sem szólalt föl, s maga az elnöklő Bartók Lajos is hallgatott. Talán ez utóbbi egy új Petőfi-ünnepélyen törte a fejét vagy az építendő Petőfi-ház tervéről álmodozott, s nem figyelhetett Bársony fölolvasására.

Mindenesetre Petőfi bármely irodalmi társaságtól megérdemel egy kis figyelmet, még a Petőfi-társaságtól is.

A PETŐFI-TÁRSASÁGRÓL.*

A Petőfi-társaság január hó elején fönnállásának huszonötödik évfordulóját ünnepelte. Talán várhatott volna még huszonöt évig, annyival inkább, mert negyedszázados munkásságának kevés hasznát vette az irodalom. Mindegy. E társaság kedveli az ünnepélyeket s kap az alkalmon, hogy ünnepeltethesse magát. De ne panaszkodjunk, hisz ennek az ünnepélynek köszönhetjük, hogy némi évkönyvfélét adott ki a társaság, a mit húsz év óta nem tett. A füzetke egyébiránt igen sovány tartalmú s nincs benne egyéb, mint Szana Tamás titkár beszámolója az elmult huszonöt évről, a meghalt és élő rendes tagok névsora, az alapítók és Petőfi-ereklyék jegyzéke.

Bizonyára senki sem veheti rossz néven valamely társaság titkárától, hogy hivatalos jelentésében nem emlegeti annak árnyoldalait, hanem jó oldalait hozza föl. De mindenesetre megkövetelhetjük, hogy az, a mit mond, igaz legyen. Nem hibáztatjuk Szanát, hogy mellőzi azt az okot, mely a Petőfi-társaság keletkezésére legalább részben befolyt, tudniillik, hogy

* *A Petőfi-társaság 1876—1901.* Budapest. A Petőfi-társaság kiadása, 1902. (Budapesti Szemle 109. köt. 1902. 331—334. l., aláírva: —*i.*)

némelyek haragudtak a Kisfaludy-társaságra be nem választatásukért s ezért indítványozták az új társaságot. Némi üzleti szellem is szerepelt a megalakulásban. Azt hitték az indítványozók, hogyha a társaság szépirodalmi lapot és műveket ád ki, jobban fizetheti az írókat, mint a könyvárus-kiadók. Ezt elhallgatja Szana, holott az első ünnepélyes ülésen maga a társaság elnöke is fölemlítette e czélt. Szana az alakulás egyedüli indokának azt hirdeti, hogy az új társaság bensőbb összeköttetést akart eszközölni az irodalom munkásai s a közönség között, érdeklődést kelteni az irodalmi fölolvasások iránt s mintegy biztosítani a veszélyeztetett magyar szépirodalmat. E törekvést nagyon dicsőíti Szana, mert szerinte a Kisfaludy-társaság elsősorban a széptani elméletek tisztázásán fáradozott s bizonyos előszeretettel nem a hazai szépirodalom újabb termékeit, hanem a külföldi irodalmak remekeit, legtöbbször a régi classikusok műveit mutatta be a fölolvasó ülésen hallgatóinak s kevés hajlamot mutatott arra, hogy közelebb símuljon a magyar közönség ízléséhez, követelményéhez s ez a tartózkodás okozta, hogy havi üléseit nagyon kevesen látogatták.

Szana állításai a legnagyobb részt valótlanok. A Kisfaludy-társaság havi ülésein mutattak be ugyan ó- és újkori remekírók fordításait, de eredeti művet is nem csekély számmal, az ünnepélyes üléseken pedig csak eredeti művek olvastattak föl, a mint a szabályok kívánják. A kiadványokban is számos eredeti művet találhatni. A különbség e tekintetben a két társaság között az volt, hogy a Kisfaludy-társaság kiadványaiba vegyest vett föl eredetit és műfordítást, a Petőfi-társaság kizárt minden fordítást, csak

eredeti művet adott ki, olyant a milyent, de húsz év óta nem ad ki semmit, csak ünnepélyeket, kirándulásokat és lakomákat rendez. Valóban nem érthetni, hogy miben érte el czelját, mely Szana fönnhéjázó kifejezése szerint nem volt egyéb, mint a veszélyeztetett magyar szépirodalom biztosítása. Hisz később maga Szana bevallja, hogy kiadványaik iránt a közönség alig érdeklődött s mindennemű vállalataikat kénytelenek voltak megszüntetni. De a fölolvasások — mondja Szana — az irodalmi fölolvasások, ezeknek a Petőfi-társaság teremtett közönséget a fővárosban s ez a társaság legfőbb érdeme. Ebben sincs igaza. A Kisfaludy-társaság ünnepélyes ülései mindig nagy közönséget vonzottak előbb a Múzeum, majd az Akadémia dísztermébe, a hol az ülések tartattak; az igaz, hogy a hónapi üléseket kevés közönség látogatta, mert szűk volt a hely előbb a Trattner-házban, majd az Akadémia egyik földszinti szobájában. De mihelyt az Akadémia tágasb heti ülestermét engedte át a társaságnak, nagy közönség hallgatta fölolvasásait; a Petőfi-társaságnak is csak azóta van nagyobb közönsége, mióta ott tarthatja üléseit.

De miért túlbecsülni valamely társaság üléseinek látogatottságát? Az csak külső dísz, a fő a belső munkásság s a kiadványok értéke. S e tekintetben a Petőfi-társaság érdeme, hatása alig jöhet szóba. Főfeladata lett volna fejtegetni Petőfi költészetét æsthetikai és irodalomtörténeti szempontból, elősegíteni művei kritikai kiadását, tisztázni életadatait s megiratni életrajzát. Erre nézve alig tett valamit a Petőfi-társaság. Az Athenæum kritikai kiadását nem kezdeményezte és szellemileg nem támogatta. Petőfi életrajzi adatait Ferenczi Zoltán gyűjtötte össze *Petőfi-*

*Múzeumá*ban s a Kisfaludy-Társaság iratta meg e buzgó adatgyűjtővel életrajzát, a melyet három kötetben ki is adott. Még legméltánylandóbb a Petőfi-társaság munkásságában az, hogy gyűjti Petőfi műveinek kiadásait, fordításait, kéziratait s némely ereklyéit. De itt sem tartja meg a kellő határt. Petőfi bútordarabjainak hirdet minden széket, padot, szekrényt, melyeket Petőfi valahol mint vendég használt. Igy sok lim-lomot összegyűjthetni, de elhelyezésök szüksége nem indokolja a Petőfi-házat.

A füzetke a társaság anyagi viszonyairól nem nyújt kellő fölvilágosítást. Csak annyit tudunk meg belőle, hogy a társaság vagyona alapítványokban 55,264 korona, a Petőfi-házra pedig begyült 40,354 korona 50 fillér, de hogy az alaptőke jövedelme mire fordíttatik, a Petőfi-ház tőkéjének kamatja a tőkéhez csatoltatik-e, arról hallgat a jelentés. Úgy látszik, a társaságnak nincs szabatos költségvetése, legalább a füzetke egyetlen évről sem közöl valami ilyest. De annál többet olvashatunk benne a társaság nagy hatásáról, mely ébren tartja a nemzet kegyeletét Petőfi iránt, ápolja a hazafi érzelmeket és éleszti a nemzeti szellemet. De Petőfi iránt a nemzet kegyelete a Petőfi-társaság alakulása előtt is nyilatkozott, művei a Petőfi-társaság nélkül is nagy kelendőségnek örvendettek s nekünk úgy tetszik, hogy nem annyira Petőfinek van szüksége a társaságra, mint inkább a társaságnak van szüksége Petőfire, hogy népszerűsítse magát és dicsőségénél sütkérezzék. Azok a rossz versek és beszédek, melyek Petőfi dicsőítésére a Petőfi-társaság ünnepélyein fölolvastatnak, nem igen táplálhatják a kegyelet érzését. Ime legújabb ünnepélyén a Petőfire vonatkozó művek épen botrá-

nyosak voltak. Gróf Zichy Gézának *Petőfi és a gyermek* czímű költeménye csak gyerekes ízetlenség, de a Váradyé nemcsak a jó ízlést sérti, hanem a vallásos érzületet is. Ez úgynevezett legendában a Petőfi szellemalakja honvédtársaival az égbe ront, a hol az Isten épen egy új villámot akar sújtani a magyar nemzetre. Petőfi meg fogja kezét, ráriaszt, hogy ne merje azt tenni, az Isten engedelmeskedik Petőfi parancsának s eláll szándékától. A harmadik Petőfire vonatkozó fölolvasás próza volt Tolnai Lajostól, a Petőfi kritikusairól a forradalom utáni időből, s a mint a hirlapi tudósításokból kivehetni, az értekező egy csoport ferdítést és rágalmat halmozott össze, támadva báró Kemény Zsigmondot, Aranyt, Erdélyit, Salamont és Gyulait.

Sajnos, hogy mind e három fölolvasó nemcsak a Petőfi-, hanem a Kisfaludy-társaságnak is tagja. Egy pár év óta a Kisfaludy-társaság örömest választ tagjaivá Petőfi-társasági tagot. Mivé válik a Kisfaludy-társaság lassanként, ha ez áramlatnak nem tud ellenállani? Lesülyed a Petőfi-társaság színvonalára; két Petőfi-társaságunk lesz, pedig egy is igen sok.

A MAGYAR HELYESÍRÁS.*

A magyar Akadémia mindjárt megalakulása után, 1832-ben, megállapította a magyar helyesírás szabályait, saját kiadványai számára. Nemsokára nemcsak az irodalom fogadta el azt, hanem nagyrészt az iskolák is, bár hatóságilag el sem rendeltetett. Egyszóval az Akadémia ez ügyben minden külső kényszer nélkül hóditó tekintélylyé emelkedett. Szabályai kevés módosítással számos kiadást értek; 1876-ban újra átvizsgáltattak, nem egy javításon mentek át s egész 1901-ig érvényben maradtak.

Ez idő alatt az akadémia első osztályában egy egész ortholog párt alakult, mely elítélte ugyan a nyelvújítást, de csodálatosképen a helyesírás terén gyökeres újításokat kezdett indítványozni. Két tagja már 1876-ban a phonetikai helyesírást indítványozta, de azt egyetlen akadémiai tag sem pártolta. Föl is hagytak a merész újítással, de kerülő úton igyekeztek belőle egyet-mást megvalósítani s más hozzáférhetőbb résen kisérlették meg a régi helyesírás megrontását. A Nyelvtudományi Bizottság egyik kevéssé népes ülésén elhatározták, hogy a *Nyelvőr*ben nem

* Budapesti Szemle 114. köt. 1903. 291—300. l., aláírva: *Gyulai Pál.*

követik többé az Akadémia helyesírását, bár az akadémiai ügyrend szerint minden akadémiai kiadványban az Akadémia helyesírása használandó s egész 1888-ig maga a *Nyelvőr* is a szerint írt. Az osztálytitkár figyelmeztette is erre Simonyi Zsigmondot, a bizottsági előadót, de ez azzal állott elő, hogy úgyis a szabályok átvizsgálásának küszöbén állunk s az új szabályokhoz a *Nyelvőr* is alkalmazkodni fog. De nem alkalmazkodott s az osztály, mely elég gyönge volt eltűrni az Ügyrend megsértését, végre megemberelte magát s szigorúan elrendelte annak szoros megtartását s így Simonyi abba a furcsa helyzetbe jutott, hogy a *Nyelvőr*ben nem követheti saját helyesírását.

Végre 1891-ben magában az Akadémiában is föllépett indítványaival a nagy reformer, melyek négy pontból állottak s a melyekből egyetlenegyet sem fogadott el az Akadémia. Úgy látszik, ezt előre sejtette s mint jó magyar ember, a ki megtanulta politikai életünk hatása alatt, hogy a kisebbség ne rendelje magát alá a többségnek s ne várja meg, mig többséggé alakulhat, hanem erőszakoskodjék s minden úton-módon igyekezzék meghiúsítani a többség akaratát — egész hadi tervet eszelt ki. Először is a budapesti népnevelők egyesületéhez fordult, biztatta őket, hogy járuljanak küldöttséggel a vallás- és közoktatási miniszterhez s kérjék a helyesírás rendezését. Dorogsághy Dénesné indította meg a mozgalmat a népnevelők egyesületében. A női báj és férfias elszántság egyesülve jelent meg a miniszter fogadó termében és elpanaszolta a magyar helyesírás bajait, hogy annak rendkívül ingadozó és zavaros állapota tetemesen megnehezíti a népiskola egyik elsőrendű föladatát, az írás és fogalmazás tanítását. A minisz-

ter ugyan azt mondhatta volna a küldöttségnek: Sajnálom, de én az iróknak nem parancsolhatok, hogy milyen helyesírást kövessenek. Az iskolában eddig az Akadémia helyesírását tanították, tanítsák ezután is ezt, tartsák meg pontosan, így aztán nem lesz rendetlenség. Ha Deák Ferencz, Vörösmarty, báró Eötvös József és Arany János megelégedtek az Akadémia helyesírásával, önök is megelégedhetnek, még akkor is, ha oly jeles munkákat írnak, mint ők. A miniszter nem így tett, figyelemre méltatta a kérvényt, s mivel tudta, hogy az Akadémiában s az Akadémián kívül vitatják a helyesírás újabb kérdéseit, megbizta Simonyit, hogy a szakértők tárgyalásai alapján dolgozza ki a helyesirásnak rövid és könnyen érthető szabályzatát. Simonyi nagy örömmel fogadta a megbízást, melyre számított, beadta munkáját s a miniszter áttette azt a közoktatási tanácshoz véleményadás végett. Ennek még jobban megörvendett Simonyi, mert biztosra vette, hogy társai, a kik az Akadémiában kisebbségben maradtak, itt többségre emelkednek s a miniszterrel majd kikapartatják a forró gesztenyét.

Valóban a miniszter Simonyi és az Akadémia között a Közoktatási Tanácsot tette bíróvá. A Közoktatási Tanács bizonyára tiszteletreméltó testület, de valami jeles munkássággal nevét emlékezetessé még nem tette és semmi tekintetben nem helyezhető az Akadémia fölibe. Nem vonhatni kétségbe a miniszternek azt a jogát, hogy attól kér tanácsot, a kitől tetszik, de ez eljárása talán még sem volt egészen helyes és illő. Wlassics másodelnöke volt az Akadémiának s egyik kiváló tagja. Ha annyira szívén feküdt a helyesírás kérdése, megjelenhetett volna az Akadémia

illető ülésén és fölszólalásaival befolyhatott volna a határozatokra, de a viták idejekor távollétével tündöklött buzgó miniszterünk. Maga is érezte később helyzete visszásságát, s eljárását azzal igyekezett enyhíteni, hogy se a Közoktatási Tanácsnak, tehát Simonyinak, se az Akadémiának nem adott igazat, a vitás pontok mindenikét helyesnek itélte s ez értelemben adta ki az iskoláknak rendeletét, a melyet tolerantiæ edictumnak is nevezhetni.

A rendeletet a sajtó nem fogadta azzal az örömriadással, melyre talán a miniszter és Simonyi számítottak. Egyik lap félreértette, a másik egyenesen megtámadta, a harmadik következetlenséggel vádolta, a négyedik közönyösen fogadta, az ötödik phonetikai helyesírást követelt s igy tovább. Csak a Rákosi Jenő *Budapesti Hirlap*ja volt elragadtatva, s fönnen hirdette, hogy tulajdonképen az ő lapjának helyesírását fogadta el a miniszter, a mi nem igaz. Rákosi szeret ünnepelni és szereti ünnepeltetni magát; eltűri, hogy lapjában folyvást dicsérjék nem épen jeles tragédiáit, s midőn a főrendiház tagjává nevezték ki, nem restelte majdnem egy álló hétig közölni azokat az üdvözlő, magasztaló leveleket, melyeket ez alkalommal kapott. Most is hogy engedné másnak az új helyesírás dicsőségét? «A miniszteri szabályzatot — úgymond — röviden úgy jellemezhetjük, hogy törvényesíti a *Budapesti Hirlap* helyesírási elvét, de gyakorlatban nem megy a *B. H.* határáig, de első lépése igen nagy: az elv győz, a többi alkalmazás, tapintat, ízlés és bátorság dolga.» No előre bátran, tollforgató urak! Kövessétek Rákosi tapintatos és ízléses hóbortjait.

Simonyi is adott ki egy füzetkét a rendelet dicsőíté-

sére *Az új helyesírás szövege és magyarázata* (Budapest 1903) czímű̈t, Wlassicsnak ajánlva hálája jeléül. Ő is mint Rákosi hizeleg a miniszternek, dicsekszik küzdelmes fáradozásaival, melyeket néhány év óta a jobb, természetesebb és nemzetiesebb helyesírásnak ügyében kifejtett; a miniszteri tisztviselők közül kiemeli Halász Ferenczet, a nemzeti népnevelés ismert harczosát, a ki lankadatlan érdeklődésével ösztönözte az ő törekvését, Kőrösi Henrik kir. tanfelügyelőt, a ki kezdettől fogva szakszerű, indokolt és összefoglaló jelentéseivel mozdította elő az ügyet. Végül így kiált föl: «A jobb és egyszerűbb írásmód eddig ki volt tiltva az iskolából, mától kezdve igen gyorsan tért foglalhat, mert nyitva találja az iskola ajtaját, s hogy erre a lehetőséget megadta, azért hála és dicsőség illeti meg a minisztert». A hála mindenesetre megilleti a minisztert, de a dicsőség nem. Mit Wlassics, mit Halász, mit Kőrösi! Ők csak mellékalakok ebben a győzedelmes hadjáratban. A főhős Simonyi Zsigmond, a hősnő pedig Dorogsághy Dénesné, a ki, mint egy második Rozgonyi Czeczilia, ritka bátorsággal a boldogulás réve felé indította az új helyesírás hajóját.

De komolyan szólva, a miniszteri rendelet vizsgálata önkénytelenül a következő kérdéseket kelti föl a gondolkozóban: vajon elkerülhetetlen, szükséges volt-e kétféle hivatalos helyesírás megállapítása? Elérjük-e ezzel azt a czélt, a mire nyilatkozata szerint a miniszter is törekszik, hogy a helyesírás terén csökkenjen a zavar s rövid idő mulva teljesen megszünjék? Vajon Simonyi újításai, ha kiállották is a Közoktatási Tanács kritikáját, kiállják-e a józan észét is, mert a tudománynak nem sok köze van hozzájok.

A miniszteri helyesírás leginkább két pontban tér

el az akadémiaitól. Oly fontos-e e két pont, hogy szakadást igazolhat? A francziák példájára való hivatkozás nem illik a mi viszonyainkra. A mi helyesírásunk könnyű és egyszerű, a francziáké nehéz és bonyolult, mely ugyancsak rászorul a könnyítésre és egyszerűsítésre s mégis a miniszteri reformok nagy akadályra találtak, mert Francziaországban nem oly könnyű elbánni az Akadémiával s a legjelesb írókkal, mint nálunk. Bourgeois közoktatási miniszter 1891-ben nem annyira rendeletet, mint utasítást intézett az iskolai igazgatókhoz és vizsgáló tanárokhoz a helyesírási ügyben, de siker nélkül; egyik következő miniszter Leygues 1900-ban valóságos rendeletet adott ki, a helyesírás reformja ügyében, de oly ellenzésre talált az irodalom részéről, hogy 1901-ben egy részét vissza kellett vonni s újjal pótolni, de tartóssága ennek is kétséges. Ilyesmi nálunk nem fog történni, az irodalom közönye miatt, hanem lesz három-négyféle törvényesített helyesírásunk, egyik az akadémiáé, a másik a közoktatási miniszteré, mely háromfelé ágazik, a mennyiben engedményeket tesz s a tudományos könyvekben a műszók magyaros írását megtiltja s ezt csak a szorosan vett irodalmi művekben engedi meg a közkeletűség elvénél fogva. Hol marad így a rend, határozottság és egyöntetűség, melynek érdekében indult meg a mozgalom? A miniszter jót akart, de az ő jó akarata nemhogy csökkentené, hanem növeli a zavart.

A miniszteri helyesírás — ismételjük — leginkább csak két pontban tér el az akadémiaitól. Legalább a Közoktatási Tanács így nyilatkozik fölterjesztésében. Alább látni fogjuk, hogy ez nem igaz, de vizsgáljuk egyelőre csak e két pontot. Az első pont a magyar

cz kiküszöbölése es a puszta *c*-vel való helyettesítése. Ha minden idegen szót magyarosan írnánk, akkor helyes volna e szabály, de ezt a miniszteri helyesírás sem kivánja, minthogy pedig az idegen szókban a *c* változó hangzású, a *cz* megtartásával a magyar olvasó teljes tájékozást nyer arról, hogy a mi *cz*-vel van írva, az magyar szó, a mi *c*-vel az idegen, a míg most a puszta *c* nem egyszer zavarba hozhatja. Egy betű megtakarítása folytonos zavart szülhet, a mi semmiesetre nem nyereség.

A másik eltérő pont az *a ki, a mely* összeírása a hozzájok tartozó kötőszókkal egyetemben. Ez ellen Arany János erélyesen kikelt még 1865-ben. Kitünő értekezése összes munkáiban is megtalálható. Kifejti benne a visszahozó névmás eredetét, mely régebben *azki azmely* volt, később elhagyták mellőle a *z*-t, de hiányjellel írták: *a'ki a'mely*, majd elhagyták a hiányjelt is, de sohasem írták össze s bizonyos pattantással ejtették ki, nem úgy, mint ejtjük ezt *laki* (Újlaki). «A legtöbb élő magyar fül arról tanuskodik, hogy *laki* és *a ki* másként ejtetnek. Az összes magyar alföld más vidékek nagy részével együtt, az *a ki*-ben olyforma pattantást hallat, mintha kettős *k* volna utána. S hogy ez nem új korcsosodás a nyelvben, mutatja a régi írók példája, kik a XVI. század eleje óta, mindenkép igyekeztek e pattanó hangot visszaadni. Hogy többet ne említsünk, némelyek *h*-t írtak az *a*-hoz, így *ahki*, mások a *k*-t forma szerint kettőztették, így *akki*. Megállapodott versmértanunk egy Vörösmarty kezei közt, hosszúnak vette az ily *a*-t, akadémiánk 48 előtt így tanította s a *z* kimaradtát mutató hiányjelt pontosan fölrakta nyomtatványaiban. Csak mióta a hiányjelt, merő leírási kényelemből,

elhagyogatjuk, azóta kezd némely fül közönyössé válni az *a* pattanó ereje iránt és szokni az egészen rövid ejtéshez». Értekezését Arany ekkép végzi be: «Ha, még régi alakjában az *az ki, az mi* élne, semmi szónk nem volna összeírásuk ellen; miért? hisz ezeket is kapcsoljuk: *mindenki, senki, semmi.* De az *aki* írás által oly kiejtés kap lábra, mely ellen minden magyar nyelvérzék tiltakozik. Mi legalább, ha provincialismussal sujtatunk, sőt ha egyedül maradnánk is, kimondjuk, hogy négy század irodalmától támogatott és a legszűzibb ajkú magyar nép kiejtésén táplált provincialis lelkiismeretünk mindhalálig borzadni fog *aki*-nek írni oly szót, melyet így volnánk kénytelenek olvasni: *akki.*»

Nyelvészeink Aranynak ez értekezését nem tudták megczáfolni. Ujabban Simonyi kisérlette meg ezt, de kevés szerencsével. Kétségbe hozta minden adat nélkül, hogy a magyar népnek két harmada *akkit, ammit* ejtene vagy ha ejtett is, Arany czikke óta egy negyedszázad telt el s ezalatt (talán Simonyi nagyon olvasott munkái következtében) igen elterjedt a rövid kiejtés. Az a pattanó kiejtés csak oly proviancialismus, mint Dunántúl az *okossan, erőssen* kiejtés, pedig egy *s*-t irunk. Vajon kinek a nyelvérzékébe bizhatni inkább, az Aranyéba, vagy a Simonyiéba? A Közoktatási Tanács a Simonyiéba bizott, és leszavazta Aranyt és az Akadémiát, s Kőrösi Henrik és Halász Ferencz tanácsára, a miniszter azt helyben is hagyta. Szegény Arany János! Még megérjük, hogy munkáit az új helyesírással fogják kiadni s belé erőszakolják az *akit, amit,* de fölteszünk a kiadókról annyi kegyeletet, hogy ettől mégis visszariadnak, azonban az iskolai kiadásokról nem állunk jót, mert a nyelvészeti düh nem ismer határokat.

A harmadik pontban, az idegen szók írásában, a miniszteri helyesírás látszólag nem nagyon tér el az akadémiaitól, de mégis lényegesen különbözik tőle. Az akadémiai szabály ez: «Az idegen eredeti szók, részint meghonosult szók, nyelvünkben közkeletűek, részint valóságos idegen szók, melyeket nem érzünk mieinknek. Magyarosan csak a meghonosult szókat írjuk, a valóságos idegen szók közül pedig csak azokat, melyek nem latin írású nyelvekből vannak véve.» Simonyi erre azt jegyzi meg, hogy nem lehet határt vonni a meghonosult és meg nem honosult szók közt, s így a következetlenséget sohasem lehetne megszüntetni. Ebben van némi igazság: az Akadémia a fejlődésre bízta a honosult és meg nem honosult szók kérdését s a jobb írók tapintatára, kiknek tekintélye után indulhat a közönség. De vajon a Simonyi szabálya szabatosabb-e?

A miniszteri szabályzat szerint: «Az idegen szóknak egy részét magyarosan, vagyis magyaros kiejtés szerint, más részét az idegen írásmód szerint kell írni. Magyarosan azokat, melyek a nép nyelvében is közhasználatúak, s azokat, melyek az irodalomban közhasználatúak. Idegen írásmód szerint írjuk az idegen fogalmak, intézmények, szokások stb. nevét, továbbá a nem közkeletű tudományos és egyéb műszavakat». A közhasználatú és nem közhasználatú szók közt épen oly nehéz határt vonni, mint a honosult és meg nem honosult szók között. Annyi bizonyos, hogy a közhasználat tágabb fogalom, s kivéve azokat, melyeket tilt a szabály, minden idegen szót magyarosan írhatni. Simonyi nagyon dicsekszik a következetességgel, de miféle következetesség az, mely szerint *sinecura, cercle, praetor, déjeuner, adagio,*

reconvalescentia stb. idegen helyesírással irandók, ellenben *ráció*, *kvóta*, *illojális*, *rutín* stb. magyarosan? E mellett a miniszteri helyesírás szerint a szorosan tudományos könyvekben a műszavakra nézve más helyesírás követendő, mint a tisztán irodalmi művekben, vagy a nép számára írt könyvekben. Bizony fölkiálthatunk Petőfivel: «Szent atyám, beh tarka élet!»

Midőn a negyedik pontot akartuk megemlíteni, erre vonatkozólag egyik dolgozótársunktól a következő levelet kaptuk, melyet egész terjedelmében közlünk:

Tisztelt szerkesztő úr! A magyar helyesírásban eddig általánosan elfogadott szabály volt, hogy:

a kétjegyű betűkön (*cs*, *gy*, *ly*, *ny*, *sz*, *ty*, *zs*) végződő főneveknél a *val*, *vel*, *va*, *ve* névragok fölvételekor keletkező kettős mássalhangzó csonkítatlanul kiirandó, például *tanács-tanácscsal*, *becs-becscsel*, *lőcs-lőcscsel*; ugyanígy *tárggyal*, *hegygyel*, *ügygyel*, *helylyel*, *királylyá*, *asszonynyal*, *észszel*, *kontytyal*, *gúzszsal*, *rozszsal* stb.

Igy írja e szókat a Tudós Társaság már 1832-ben s így írja az Akadémia ma is, s nemcsak az Akadémia, hanem az egész mai irodalom s valamennyi hirlap, köztük még azok is, a melyek különben a leghevesebb harczot folytatják az Akadémia helyesírási szabályai ellen. A folyó év márczius 25-én megjelent napilapokból jegyeztem ki a következő példákat: *gúnynyal*, *unoka-öcscse*, *tavaszszal*, *eseménynyé* (Budapesti Hirlap); *gúnynyal*, *hangsúlylyal* (Pesti Napló); *becscsel* bír (Budapesti Napló); *egyezménynyel* (Egyetértés); *kormány-nyal* (Magyar Hirlap); *eredménynyel* (Alkotmány); *indítványnyal* (Magyar Szó) stb.

«A fejlődő irodalom» e tekintetben tehát «nem ütött rést a hagyományos szabályokon» s «ingadozás» itt egyáltalában nem volt tapasztalható.

S ime a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr legújabban kibocsátott iskolai helyesírás szabályzata minden szükség s igaz ok nélkül egyszerre csak föl akarja dönteni az általánosan elfogadott szabályt, s a 3. §-ban elrendeli, hogy:

«a kétjegyű betűkben nyujtás esetén könnyebbség okáért csak az első jegyet kettőztessük, például . . . *vesszük, öccse, asszonnyal, királlyá*».

Az új szabályzat szerint tehát az iskolában ezentúl, az eddigi közszokás ellenére, azt fogják tanítani, hogy *görccsel, Béccsel, kalácccsal, Wlassiccsal, üggyel, heggyel, vággyal, mollyal, hánnyal, kénnyel, pinttyel, ponttyal, szásszal, résszel, gúzzsal, Párizzsal* stb. irandó, s a ki nem így ír, helyesírási hibát követ el, s a tankönyviró, hogy munkáját az iskolák számára elfogadják, kénytelen lesz, a rendelet értelmében, az új szabályhoz alkalmazkodni.

Mert az iskolai helyesírás szabályzata épen ebben a pontban kérlelhetetlen. Míg az ismert vitás pontokra nézve türelmes és engedékeny s a tanártestületek pædagógiai belátására bízza, hogy akár a *cz*, akár a *c*, akár a *te szerinted*, akár a *teszerinted* mellett döntsenek, addig a 3. §. dolgában nem ismer alternativát: itt már nem enged szabad választást, hanem kategorice rendeli, hogy az iskolában ezentúl csakis e szerint szabad tanítani.

S a mi az egész dologban legnevezetesebb, e szakasz, úgy látszik, a miniszter úr tudta nélkül jutott bele a szabályzatba. Rendelete minden sorából kitetszik ugyanis, hogy a miniszter úr azon hiszem-

ben hagyta helyben az iskolai helyesírás szabályait, hogy azok a »M. tud. Akadémia szabályzatának alapján állanak», s ott, a hol a két szabályzat között eltéréseket tapasztalt, határozottan belétette az iskolai szabályzatba, hogy választást kell engedni a kétféle írásmód között. Ha a miniszter úrnak tudomása van arról, hogy a 3. §. teljesen szakít nemcsak a hagyománynyal, hanem az eddigi közszokással is, bizonyára meg nem engedi a szótöveknek e barbár megcsonkítását, vagy ha talán mégis megengedte volna, akkor okvetetlenül itt is, úgy a mint a többi — sokkal csekélyebb jelentőségű — eltéréseknél tette, a döntést szabad választásra, a «pædagógiai belátásra» bízta volna.

Sőt még magának az Orsz. Közoktatási Tanács állandó bizottságának sem lehetett tudomása a 3. §-ról. Az Orsz. Közoktatási Tanács 1902 május 21-én kelt fölterjesztésében ugyanis kiemeli, hogy az «állandó bizottságot tárgyalásaiban az az elvi szempont vezette, hogy az iskolák számára kibocsátandó szabályzat lehetőleg megegyezzék az Akadémia szabályzatával» s azután így folytatja:

«Az Akadémia szabályzatától valóságos eltérést csak kettőt fogadott el az állandó bizottság: először a *cz* helyett az egyszerű *c*-t; másodszor az *a ki*, *a mi* stb. összetett névmások egybeírását».

Kitünik ebből, hogy a szabályzat 3-ik szakaszában foglalt eltérésről az Orsz. Közoktatási Tanácsnak sem volt tudomása, hiszen ha van tudomása róla, okvetetlenül meg kellett volna a fölterjesztésben említenie, hogy e tekintetben is eltérés forog fönn a két szabályzat között.

Ime egy orozva költ paragraphus, melyről a ren-

delet kibocsátása előtt sem a miniszternek, sem a Közoktatási Tanácsnak nem volt tudomása. S mégis benne van a miniszteri rendelethez csatolt szabályzatban! Hogyan juthatott bele s meddig marad benne?»

Eddig tart tisztelt dolgozótársunk levele, a mely fölöslegessé tesz minden bővebb magyarázatot. Mindenesetre nem ártana a kérdést fölvilágosítani. A közoktatási miniszterium közlönye, hol a rendelet megjelent, néhány sorral megtehetné ezt. Kellemetlen dolog, de még több kellemetlensége is lesz a miniszternek a helyesírás ügyével. Báró Eötvös József és Trefort Ágoston tudták, hogy mit tesznek, midőn nem adtak ki helyesírási rendeletet, s az Akadémiára hagyták a szabályzat megállapítását. Miért vesződjenek a nyelvészekkel, midőn úgy is van elég más vesződségök is. Aztán egy conservativ testület, mint az Akadémia, nem könnyen újít, míg a miniszteriumok hajlandóbbak erre. A miniszterek változnak s tanácsosait könnyebben megszállja a vágy, hogy valamivel emlékezetessé tegyék magokat. Lehet, hogy egy pár év alatt új szabályzatot dolgoztat ki mostani miniszterünk is, ha a kiadottnak nem látja sikerét s a zavar növekedni fog. De akár az akadémiai, akár a miniszteri helyesírás szerint írunk, vajha tudnánk mennél jelesebb műveket írni. Fájdalom, ezt a miniszter nem rendelheti el.

NÉVMUTATÓ.

A.

«Abafi» 100, 129.
Ábrányi Kornél 274, 288.
Académie Française 322.
Acsády Ignácz 274.
Adalék Kossuth jellemzéséhez 282.
Aeneis 253.
Aigner Lajos 277.
Akadémia 153, 172, 173, 174, 189, 223, 256, 270.
— Évkönyvei 324.
— Értesítő 155.
— helyesírása 415.
Alföldi Hirlap 138.
«Alfréd» 176.
Alkotmány 423.
Amerika 83.
«Anatole» 116.
Andrássy Gyula 220.
«Antonius és Cleopatra» 95.
Ányos Pál 78.
Apáthy István 294.
«Apotheosis» 35.
Apponyi Albert 272.
Arany János 17, 32, 49, 51, 159, 164, 169, 182, 190, 213, 247, 250, 273, 277, 280, 314, 319, 391, 392, 397, 416, 420.
— betegsége 268.
— prózai dolgozatai 263.
Arany Julia 265.
Arany László 15, 16, 19, 49, 50, 192, 269.
Ariosto 261.
Aristophanes 265.
Árpád 264.
«Arthur» 188.
«Áruló guzsaly» 236.
Athenæum 163, 170.
Aurora 252, 279.
Aurora-kör 110, 389.

B.

Bach-kormány 404.
Bacsányi János 78.
Bajza József 35, 160, 164, 168, 170, 270, 279, 403.
Bajza Lenke 116, 123.
Balassa Bálint 32, 47.
«Balassa Menyhárt» 31.
Ballagi Mór 153.
Bánffy György 67.
«Bánkbán» 108.
Bánóczi József 210.
Barcsay Ábrahám 48.
Barna Ferdinánd 313.
Baróti Szabó 78.
«Baróthy Ilona» 85.
Bársony István 406.
Bartók Lajos 241, 408.
Batizi András 46.
Beck Károly 159.
Bél Mátyás 327.
Beniczky Péter 47.
Beőthy Zsolt regénye 126.
Bercsényi 69.
Bessenyei 252.
Bethlen Gábor 246.
Beust 348.
«Biró Márton» 126, 128.
«Bolond Istók» 254, 260.
«Bolond Miska» 53, 40.
Bocskai 246.
Borsszem Jankó 342.
Bottyán János 59.

Brassai Sámuel 39, 153.
Brougthon 78.
Buchanan 251.
«Buda Halála» 51, 264.
Budapesti Hirlap 227, 274, 276, 376, 417, 423.
— Napló 423.
— Szemle 192, 223, 225, 275, 277, 280, 281, 313.
«Bujdosók» 165, 390.
Bulgária 330.
Bulla János 182.
Byron 162, 345.

C.

Camœns 31.
Cantu Cæsar 208.
Carmela 354, 357.
Caudle's curtain lectures 3.
Cervantes 326.
Chamisso 159.
«Chinchilla herczeg» 85.
Codex diplomaticus 275.
Columbus 306.
Corpus juris 330.
Crébillon 256.
Cromwell 282, 283.
Curtius 251.
Csaba-monda 261, 264.
Csáky vezérőrnagy 70.
Családi könyvtár 277.
Csali mesék 25.
Császár Ferencz 162.
Csehország 330.
Csengery Antal 138, 191, 263, 282, 284, 286, 287, 385.
Csernátony Lajos 134, 141, 145, 146, 148, 149, 150.
Csiga vendéglő 111.
Csokonai 166, 251, 316, 389, 390.
«Csongor és Tünde» 166, 391.
Csukássy 228.
Czuczor 163, 167, 169.

D.

Daliás idők 260.
Dante 186, 261.
Deák Ferencz 145, 191, 192, 199, 202, 221, 232, 272, 402, 416.
Decsi 251.
Degré Alajos 224.
«Démon» (a) 187.
Dessewffy Aurél 189.
Dévai Biró Mátyás 31.
Dickens 376.
«Doctor Allwissend» 21.
Dóczi Lajos 342, 351, 353.
«Dongó és Mohácsi» 21.
Dorogsághy Dénesné 415.
Dugonics 252.
— Példabeszédek 48, 50.
Dumas 84.

E.

«Edelény a hű szerető» 236.
Egyetértés 288, 423.
«Egy szónok, a ki el nem áll» 88.
«Egy úr Amerikában» 88.
«Élet és literatúra» 30, 32.
Életképek 134, 174, 257, 258.
Ellenőr 148.
«Előitélet és felvilágosultság» 116, 123.
«Elveszett alkotmány» 257.
«Ember tragédiája» 263.
«Emlékeim» 132.
Engel (történetíró) 327.
Eötvös József 100, 101, 163, 277, 284, 416.
«Eppur si muove» 105.
«Erbia» 251.
Erdélyi Hiradó 134.
Erdélyi János 15, 16, 18, 20, 25, 32, 48, 49, 167, 169, 280.
Esti Lap 137, 140, 147.
Esztergom 67.
Eutropius 251.

F.

«Falu jegyzője» 100.
Fáncsi szinész 253.

Farkas András 45.
Farkas Kálmán 268.
Fáy András 357.
«Fehér ló fia» 20.
Fejér György 275.
«Fekete sereg» 86.
«Fenn és lenn» 375.
I. Ferdinánd király 329.
Ferencz császár 228.
Ferenczy Zs. I. (irodalomtörténész) 27, 33, 34.
Ferenczy szobrász 253.
Fessler 327.
Figyelő 153.
Florian 256.
Forgách 331, 336.
Fortunatus 251.
«Fóti dal» 39, 402.
Fővárosi Lapok 39, 58, 223, 227.
Fraknói Vilmos 324.
Franklin-társulat 277, 317.
«Fránya hadnagy» 88.
Frecskay János 317.
Függetlenség (ujság) 288.

G.

Gaal József 15, 16, 20, 167.
«Galamb a kalitkában» 383.
Galilei 105.
Garay János 34.
Gáthi 252.
Geoffroi 30.
Gesta Romanorum 384.
Ghyczy Kálmán 147.
Goethe 83, 168.
Görgei Albert 46.
— Artúr 138.
Greguss 210, 273, 311.
Grimm 17, 21, 306.
Grozescu 50.
Guano-szigetek 83.
Gudrun 275.
Gvadányi 167, 251.
Gyöngyösi István 50, 318.
Gyulai Pál 263.

H.

Haas Mihály 312.
Habsburg-ház 195.
Hadúr 33, 165, 390.
Hajnal 328.
Halász Ferencz 421.
Haller János 251, 384.
Halotti beszéd 33, 213.
«Hamlet» 213, 257, 264.
Hármas Hisotria 251, 384.
Harmónia 279.
«Hastingsi csatatér» 181.
Hazánk (újság) 283.
Hebbel Frigyes 36.
Heine 181.
Helfy Ignácz 192.
«Henriás» 252.
Henszlmann 17.
Herczeg Ferencz 375.
Herman Ottó 314, 320.
«Hitel» 399.
«Hol leszünk két év múlva?» 88.
Homér 186.
Hon 74, 144—148, 192.
Horatius 251, 319, 347.
Horváth Ádám 167.
— István 324.
— Mihály 324.
«Hosszú hajú hölgy« 88.
Hugo Victor 347.
Humoristák 7.
Hun-magyar monda 275.

I, J.

Igazmondó 144, 145.
«Igazok jutalma» 186.
Ignotus 371.
Ilosvai Péter 31, 32, 46.
Inczédi László 238.
Ipolyi Arnold 302, 324.
Irodalmi Őr 163.
Irodalomtörténet 27.
Istvánfi Pál 32, 46.
Jámbor Pál 27.
Jancsó 36.

János király 264, 329.
«János vitéz» 163, 258.
Jerrold Douglas 3, 11.
Jókai Mór 8, 20, 32, 73, 101, 158, 172, 192, 235, 238, 362.
— Kakas Márton 8.
— Politikus csizmadia 10.
— Kipfelhauser és Krämer 10.
— Virradóra 73.
— Szerelem bolondjai 73, 89, 103.
— Chinchilla herczeg 85.
— Baróthy Ilona 85.
— Fekete sereg 86.
— Vérontás angyala 87.
— Kerüld a szépet 87.
— Rútak rútja 87.
— Két menyegző 88.
— Fránya hadnagy 88.
— Egy úr Amerikában 58.
— A hosszú hajú hölgy 88.
— Egy szónok, a ki el nem áll 88.
— Hol leszünk két év múlva 88.
— Még sem lesz belőle tek. asszony 88.
— Magyar Nábob 102, 104.
— Régi jó táblabirák 102, 104.
— Új Földesúr 102, 104.
— mint hirlapiró 132.
— Emlékeim 132.
— A forradalom alatt írt művei 132.
— Puskás Kalári 235.
— A tengerszemű hölgy 362.
— Verses életrajza 238.
Jósika Miklós 32, 33, 74, 76, 81, 100, 129.
József I., király 71.
Justinus 251.

K.

Kaas Ivor 228, 232, 274, 288.
Kákai Aranyos 220.
Kakas Márton 8.
Karátsonyi-jutalom 266.
Kármán József 79.
«Karthausi» 100.
«Katalin» 260.
Katona István 324.
Katona József 108.
Kazinczy Ferencz 15, 30, 32, 76, 77, 107, 318, 392, 393, 394, 395, 397.
— Gábor 140, 311, 312.
Kazy 324, 327, 332.
«Kedveskedő» 78.
Kemény 100, 101, 191, 231, 263, 284, 286, 287, 312.
Kerényi 171.
Kertbeny 158.
«Kerüld a szépet« 87.
«Két menyegző» 88.
«Keveháza» 262.
Kipfelhauser 10.
«Király jobb keze» 9.
Kisfaludy Károly 36, 37, 107, 164, 167, 357, 389, 391, 392, 404.
— Sándor 389.
Kisfaludy-társaság 32, 75, 157, 172, 173, 174, 223, 256, 263, 410, 413.
«Kis ködmön» 20.
«Kis malacz és a farkasok» 23.
Kiss József 289.
Kleklesperg tábornok 69.
Kraemer 10.
«Kocsis és királyleány» 238.
Kohári István 47.
Kolonics 71.
«Kóró és kis madár» 21.
Koroda Pál 185.
Kossuth Lajos 79, 141, 145, 190, 192, 233, 239, 246, 272, 282, 349.
«Koszorú» 263.
Kovács Lajos 140.
Kovács János krónikaíró 71.
— József 251.
— Lajos 140.
— Pál 251.
— S. Endre 268.
Kozma Andor 342.
Kölcsey 63, 398.
Kömlöd 66.

Kőrösi Henrik 418.
Közlöny 138, 139.
Közoktatási Tanács 416.
Kriza János 16, 48.
Kukli János 3.
Kukliné prédikációi 3.
Kulcsár 15.
Kunoss 28.

L.

Ladvocat 78.
Lant 252.
László színész 253.
«Lear király» 404.
«Lelánczolt Prometheuszok» 220.
Lenau 159
Lessing 231.
Leygues 419.
Lisznyai Kálmán 160.
Liszt Ferencz 345.
Liszti László 47.
Livius 251.
Lonkay Antal 27.
Lóskay 27.
Losonczi Phoenix 260.
Lustkandl 209.
«Lutri koldusa» 235.

M.

»Macbeth» 86.
Madách 263.
Madarász László 139.
Mæcenas 221.
Magyar Állam (hirlap) 288.
— Almanach 78.
— halászat könyve 314, 322.
— helyesírás 414.
— Hirlap 423.
— Kurir 98.
— Mercurius 78.
— Minerva 78.
— Musa 78.
— Muzeum 77.
— Múzsa 77.
— Mythologia 303.
— Nábob 102, 104.
Magyar Nemzet classikusai 277.
— nemzeti versidom, 169, 262.
— Nyelvőr 210, 314, 414.
— Sajtó 142, 144, 312.
— Szó 423.
Majláth János 15, 16.
Manzanares 83.
«Márczius tizenötödike» 136, 146.
«Mármarosi éhség» 252.
Martinovics 77, 78.
Martinuzzi 329.
Mátyás király 390.
Mayer Miksa 235.
«Még sem lesz belőle tek. asszony» 88.
Merényi 16, 20, 25.
«Mese a varrógépről» 289.
Metternich 224.
Mikes Kelemen 390.
Mikszáth Kálmán 238, 383.
Milton 252.
Mindenes Gyűjtemény 77, 78.
Mindszenty Gedeon 32.
Mirabeau 283.
«Mizantrop» 180.
Molière 180, 256, 263, 326.
Momus 284.
Mondák 29.
«Mondolat» 30.
Monumenta Germanica 275.
— Hungarica 275.
Munkácsy 28, 167.
«Murány ostroma» 258.
«Mutamur» 375.

N.

Nádasdy-jutalom 219.
Nagy-idai czigányok 260.
Napoleon (I.) 345.
Nemzeti könyvtár 277.
— Kör 111, 163.
— Színház 270.
Nép barátja 258.
Népmesék 15, 29.
Névtelen, XVI. századi 47.

Newa 83.
Nilus 14.
Nyáry 138, 139, 147.

O.

Oláh püspök 328.
Olcsó Könyvtár 277.
Orczy Lőrincz 47.
«Orpheus» 77.
Osmanographia 251.
«Othello» 95.
«Őzike» 20.

P.

Pajor 79.
Pálfy Albert 134, 141, 147.
Pápay 79.
«Pártos Jeruzsálem» 252.
Pázmány P. 34, 331.
Péczeli József 78.
Pekry 66.
Percival-monda 275.
Perz 275.
Pesti Divatlap 163, 258.
— Hirlap 79, 137, 139, 163.
— Napló 182, 191, 223, 227, 230, 231, 270, 280, 287, 312, 423.
Petrovics 159.
Petőfi Sándor 35, 36, 37, 74, 133, 158, 159, 168, 170, 190, 242, 247, 258, 262, 284, 314, 319, 391, 392, 397, 406, 423.
Petőfi-Muzeum 412.
«Petőfi szerelme» 406.
Petőfi-Társaság 157, 406, 409.
Petőfiné l. Szendrei Julia.
Philoctetes 257, 300.
Pór Antal 302.
Pray 324.
Pragmatica Sanctio 192.
Prometheuszok 220.
Pulszky Ferencz 158, 161, 189, 279.

Q.

Quasimodo 88.
Quintilianus 44.

R.

Rákóczi Ferencz 63, 66, 70, 246.
— György 246, 250.
Rákosi Jenő 417.
Ráth Mór 277.
«Régi jó táblabirák» 102, 104.
Régi M. Költők tára 277.
Religio 311.
Révay Miklós 31.
Reviczky Gyula 236.
Rienzi 282.
Rimay János 47.
Robespierre 150.
Robert Károly király 85.
»Romeo és Julia» 95.
Rozgonyi Czeczilia 418.
«Rózsavölgyi halálára» 35.
Rudnyánszky Gyula 236.
«Rútak rútja» 87.

S. Sz.

Salamon Ferencz 263.
«Salamon király» 165, 390.
Samassa József 220.
Shakespeare 31, 36, 37, 95, 177, 253, 263, 404.
Siberia 74.
Siemens 334.
Simonyi Zsigmond 415.
»Slemil keservei» 371.
«Sokféle» 78.
Somogyi Gedeon 30.
Starhemberg Max. 64, 66.
Sue 84.
Suetonius 251.
Szabó Imre 32.
— Károly 45.
— László, Szentjóbi 77.
Szalay László 264, 327.
Szalárdi krónikája 32.
Szana Tamás 409.
Szapáry Gyula 220.
Szarvas Gábor 316, 319.
Szász Károly 210, 263.
Szathmáry Károly 235.

Széchenyi István 32, 76, 80, 109, 224, 229, 284, 336, 399, 402.
«Széchenyi halála» 9.
Széchenyi utolsó munkája 9.
«Széchenyi emlékezete» 263.
Széchy Károly 215.
— Mária 355.
Szécsen Antal 223.
Szegedi István 47.
Szelepcsényi 331.
Szell Kálmán 220.
Szendrei névtelen 46.
Szendrey Julia 406.
»Szentiványéji álom» 264.
Szentjóbi Szabó László 77.
«Szép Ilonka» 215.
Szépirodalmi Figyelő 263, 280.
— Szemle 161, 280.
Szerbia 330.
Szerelem bolondjai 73, 103, 104.
«Szigeti veszedelem» 261.
Szigligeti 167.
Szikszói enyhlapok 262.
Szilágyi és Hajmási 390.
Szilágyi István 256.
Szlávy József 220.
Szózat 400, 401, 405.

T.

Találós mesék 25.
Taine 177.
Tallérosy Zebulon 9, 149.
Talma 30.
Tanárky (Tasso) 252.
Tasso 31, 252, 261.
Telemaque 256.
«Tetemre hivás» 266.
Thakeray 376.
Thaly Kálmán 59.
Timon történész) 324, 327, 332.
Tinódi S. 32, 46.
Tisza Domokos 260.
— Kálmán 147, 220, 223.
— Lajos 260.
Tiszaszabályozás 14.
»Tod des Hühnchens» 21.
«Toldi» 258.
«Toldi estéje» 258.
«Toldi szerelme» 262, 267.
Toldi-monda 312.
Toldy Ferencz 27, 45, 106, 164, 170, 270, 279, 306, 312.
— István 115.
Tolnai Lajos 126, 413.
Tompa 247.
Tóth Kálmán 182.
Trattner-ház 411.
Török János 312.
Trefort 221, 333.
Tristan-monda 275.
Tudós-Társaság 423.
«Túlvilág komédiája» 186.
«Tündérövy» 182.
«Tündérvölgy» 166, 391.

U. Ü.

«Új földesúr» 103, 104.
«Uj Magyar Músa» 78.
«Uj Magyar Múzeum» 32, 49, 262, 306.
«Az Urak» 126.
«Uránia» 77.
Úryváry Lajos 222, 232, 288.
«Út a révpart felé» 295.
Üstökös 142, 144.

V. W.

Vagner 71.
Vajda János 176.
«Vak király» 20.
«Valami az asszonánczról» 262.
»Válasz a mondolatra» 30.
Vályi 252.
Várady Antal 413.
«Varga János» 235.
Vas Gereben 258, 259.
Vasárnapi Újság 8, 74.
Vegyes párok 356.
Verbőczy 329.
«Veres tehén» 20.
Veresmarti Mihály 327.

«Vérontás angyala» 87.
«Világok alkotója» 187.
Virgilius 251, 403.
«Virradóra» 73.
Vitkovics 166, 391.
Vörösmarty Mihály 39. 40, 41, 42, 43, 45, 51, 54, 57, 58, 76, 161, 164, 168, 170, 171, 182, 247, 257, 270, 277, 279, 314. 319, 345, 388, 416.
«Vörösmarty emlékezete» 388.
Washington 282. 283.
«Werther» 300.
Wesselényi 355.
Windischgrætz 138, 286.
Wlassics 418.

Z.

«Zalán futása» 398.
Zebulon 9, 149.
Zichy Géza gróf 413.
Zrinyi Miklós 47, 167, 261, 390, 391.
«Zrinyi és Tasso» 262.

16/T528

PH
3012
G85

Gyulai, Pál
Bírálatok, 1861-1903

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY